

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

FORNÁTHI MIHÁLY
A KERESZTENYSÉG

TERJESZTÉS
MAGYARORSZÁGON

4/50

A

KERESZTÉNYSÉG

ELSŐ SZÁZADA

MAGYARORSZÁGON.

A
KERESZTÉNYSÉG

ELSŐ SZÁZADA

MAGYARORSZÁGON.

IRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

BUDAPEST
KIADJA RÁTH MÓR.
1878.

LOAN STACK

BR 817
H8H65

TARTALOM.

Első Könyv.

A magyar keresztény egyház megalapítása.

Első Fejezet.

A kereszténység állapota a magyarok bevándorlása előtt az általuk alkotott országban s annak vidékén.

	Lap
I. Bevezetés	3
Pannonia bekebelezése a keresztény egyházba	5
II. A kereszténység kezdete Morvaországban és Alsó-Pannoniában	8
III. A kereszténység kezdete a horvátok, szerbek és a bolgárok közt	22

Második Fejezet.

A kereszténység kezdete a magyarok között.

I. A magyar nemzet erkölcsi s politikai viszonyai a X-dik század második felében	34
II. A nemzeti veszedelem utat készített a kereszténységnek	42

	Lap
III. Geiza elhatározásai és követsége I. Ottohoz . . .	49
IV. Az első térítési kísérlet. Wolfgang. Pilgrim . .	55
V. A kereszténység Geiza udvarából terjed. Adelheid fejedelemnő	69
VI. Geiza és családjának megkereszteltetése. Adalbert .	76
Sz. Adalbert kereszteli meg Geizát s fiát Vojkot . .	95
VII. István házassága Gizelával	100

Harmadik Fejezet.

A magyar egyház megalapítása.

I. István fejedelem első rendeletei. Koppány lázadása	103
II. Az új vallás gyors terjedése Koppány legyőzése után	109

Negyedik Fejezet.

István első érintkezései a keresztény államcsaláddal.

I. Viszonya a bajor fejedelmi házzal	112
II. Gerbert (utóbb II. Sylvester pápa) iránya	120
III. Gerbert mint II. Sylvester pápa	138
IV. Asztrik követsége Rómába	145

Ötödik Fejezet.

A független egyház és királyság megalapítása.

I. Az állam s az egyház közti viszony. Az egyház rangfoka az államban	164
II. Az István által alapított érsekség, püspökségek s apátságok	180
III. Az első nevezetesebb érsekek s püspökök	207
IV. Gyula erdélyi vajda lázadása. István háborúi a keleten s északon. Henrik császár törekvései Lengyelország ellen	233
A querfurti Bruno a pogányok érseke	241

	Lap
V. Függsbe esett-e II. Henrik alatt Magyarország Németországtól?	249
VI. Konrád császár törekvése Magyarország függetlensége ellen	266
VII. István összeköttetései Romuald pereumi és Odilo clugnyi apátokkal, s általában a külfölddel. . . .	276

Hatodik Fejezet.

A térítés befejezése.

I. Háború Achtummal. A csanádi püspökség megalapítása. Gellért püspök	288
---	-----

Hetedik Fejezet.

Hierarchiai s egyház fegyelmi viszonyok.

I. Lelkészsek	292
II. A papok nőstülése	307
III. Egyházi törvények, szertartások s hiedelmek . . .	315

Második Könyv.

A magyar keresztény egyház megszilárdulása.

Első Fejezet.

A magyar egyház és királyság küzdelmei a pogányság és külbefolyás ellen.

I. A Péter és Aba ellenkirályok alatti zavarok . . .	327
II. A pogányság lázadó kitörése	336
III. Háború III. Henrik ellen	342
IV. A pogányság újabb lázadása Béla király alatt . .	350
V. Németország törekvése a magyar függetlenség ellen .	354

VI. A pápai szék viszonyai. Hildebrand	Lap 366
VII. VII. Gergely pápa s Geiza viszonyai a pápai székkal	378

Második Fejezet.

A keresztény egyház teljes meghonosulása.

I. László viszonyai VII. Gergely pápával s utódaival .	399
István király, Imre herceg és Gellért csanádi püspök szentekké avattatása	407
II. A zágrábi püspökség megalapítása	412
III. Az egyházi reform Magyarországon VII. Gergely halála után. A szabolcsi és esztergami zsinatok . .	416
IV. László egyházi építései. A bácsi érsekség megalapítása	432
V. A főpapság befolyása az államkormányra és honvédelmi kötelessége	443
VI. A királyok kinevezési joga. Hierarchiai viszonyok .	448
VII. Zarándoklások a szent földre. László halála . . .	458
VIII. Befejezés	471

ELSŐ KÖNYV.

**A MAGYAR KERESZTÉNY EGYHÁZ
MEGALAPÍTÁSA.**

Első Fejezet.

A kereszténység állapota a magyarok
bevándorlása előtt az általok alkotott ország-
ban s annak vidékén.

I.

Bevezetés.

A magyar keresztény egyház eredetét ismerni akarván, mindenek előtt tudnunk kell, mily állapotban volt a kereszténység elébb azon földrészen, melyet bevándorló eleink meghódoltattak, s melyből Magyarországot megalkották. Mert miután az itt talált népek eleinktől ki nem irtattak, sem valamennyien ki nem űzettek; hanem legyőzetvén, a diadalmas jövevényeknek nagyobb részben meghódoltak, s azontúl is jobbára székhelyeiken maradtak: a hódoltatók erkölcsi viszonyainak módosulására s lassankénti átalakulására befolyást kétségkívül gyakorolhattak.

Midőn azonban ez oknál fogva e föld és szomszédsága régibb lakóinak vallási s egyházi állapotát teszem mindenek előtt nyomozásom tárgyává, koránt sem szándékozom bővebben előadni a keresztény egyház viszontagságait e földön ama századok alatt, melyek a magyarok bevándorlását megelőzték. Ily fejtegetés csak az egyetemes egyház történetének tárgyalásánál lenne helyén, de feladatomhoz nem tartozik. Az én célom csak az, hogy kimutassam, mily befolyást gyakorolhatott a benszülöttek vallási s egyházi állapota eleink vallási viszonyaira s különösen a kereszténységnek köztök is elterjedésére.

Tudjuk ugyanis, hogy e földrészt, a magyarok beköltözése előtt, több századon keresztül harczteréül szolgált az éjszokról s keletről vándorlásra indult s egymást űző hun, góth, gepida, szláv, avar és bolgár népeknek, melyek itt egymás után hosszabb vagy rövidebb ideig tanyáztak vala, megint más, később érkezett vándor népeknek kénytelenítettén átengedni a Duna s Tisza termékeny síkjait, míg azok végre állandóan a magyarok birtokába jutottak. A lakosok ekkép történt változtával a kereszténységet is mind újabb viszontagság érte e földön. Hajdan, a római korszak alatt, Pannoniának már virágzó egyháza e népvándorlások alatt végkép elpusztult: a templomok s kolostorok romba dültek; a keresztény őslakosok kiirtattak, kiüzettek vagy meghódolni kénytelenek, szolgálai járomba jutottak, és szabadságukkal együtt lassanként vallásukat, sőt jobbára nemzetiségöket is elvesztették. Az utóbb

ismét megfoganzott keresztény tanok az újabb pogány hódoltatók által ismét elfojtattak. A keresztény egyház állapota tehát mind ezen egymást itt felváltott népek közt vajmi kevés hatást gyakorolhatott az itt utóljára megtelepült magyarok vallási átalakulására, kivéve talán azon népek vallási állapotát, melyeket a magyarok itt meghódoltattak. Feladatomra tehát teljesen elég, ha csak azon népekre s ezek egyházi viszonyainak rövid vázolására szorítkozom, melyek az eleink által elfoglalt és szomszédságukban fekvő tartományokban akkoron léteztek.

Pannonia bekeblezése a keresztény egyházba.

Midőn a nagy s független avar birodalom a VIII-dik század végén Nagy Károly gyűzedelmes fegyvereinek csapásai alatt összeroskadt, s tekintve e birodalom határainak roppant terjedelmét s az avar népnek közép Európában majdnem három századon keresztül gyakorolt rettentő hatalmát, szinte csodás gyorsasággal végkép elenyészett: annak nyomában mindenütt ama szláv népek kerekedtek felül, melyek előbb a Kárpátoktól kezdve le egészen Thraciáig s Thessaliáig, Bajorországtól az erdélyi havasokig éltek volt az avarok uralma s kegyetlen zsarnoksága alatt.

E szláv fajok jobbára a Kárpát hegység éjszaki vidékeiről, a Visztula s az Odera tájáról részben már a IV-dik s V-dik század folytában vándorlának be, részben a VII-dik század közepén telepítették le

Heraklius császár által a végett, hogy a görög birodalmat pusztító avarok ellen védfalul szolgáljanak. Ily népek valának a szlovének, vendek, horvátok, szerbek; ilyen a különben ugor fajú bolgárok is, kik a szlávokkal hamar összekeveredvén, ezek nyelvét is felvették. E szláv népek lepték el az egész Pannoniát s a Balkán félsziget nagyobb részét a Fekete tengertől az Adriáig. Most, az avar birodalom megszűnte után, e szláv népek lőnek, fajaik s csoportjaik szerint, e tartományok uraivá, több vidéken megigázván magokat az avarokat is olyannyira, hogy a szerep egészen felcseréltetett, s ezek Nagy Károly és utódjai védelméért kezdenek könyörögni az őket elnyomó s üldöző szlávok ellen.

E tartományok közül a mi figyelmünket leginkább Morva, az Alsó-Pannoniában keletkezett Mőzaburgi herczegség, Horvát-, Szerb- és Bolgárország vonja magára; ezekről tehát s ezek vallási viszonyairól, ha röviden is, de külön kell szólnunk. —

A legyőzött Tudun, avar khán, nemcsak hűséget esküdött a frank királynak, hanem a keresztény vallás elfogadását is megígérte. 796-ban ő maga meg is keresztelkedett, de népéből kevesen nyitották meg füleiket és szíveiket az evangéliomnak. Nagy Károly a meghódított s Bajorországhoz csatolt Pannoniába, mely az öldöklő harcban nagyon elnéptelenedett, ezután új, részint német, részint szláv lakosokat is telepített be. A tartománynak a Duna, Rába és Dráva közti részét mindjárt 797-ben Arno saltzburgi érsek egyházi kormányára alá rendelte; a régi korból fen-

maradt, de romokká lett templomokat s klastromokat helyreállíttatá s újakat is építtetett, miként egy későbbi, fia s utóda, Lajos király által kiadott okmány tanúskodik. Még az ő uralkodása idejében állott fel Sz. Hippolyt (St. Pölten) klastroma; s ekkor tértek vissza a szerzetesek Sz. Florián klastromába is. E klastromok nem dicsekedhettek ugyan a későbbiek fényével s nagyságával; jobbára alacsony, faépületek voltak azok: de a kis czellákban lakó munkás, nélkülözni tudó szerzetesek annál buzgóbbak valának az e vidékekről rég száműzött kereszténység terjesztésében.

Az ugy nevezett s Haimburgtól Szombathelyig terjedt »avarok földén« — ha az egy századdal később élt Piligrin passauai püspök által nagyravágyó czélokból gyártott álokmányok legalább e tekintetben hitelt érdemelnek, — rövid idő alatt nagy gyarapodásnak örvendett a keresztény egyház. Itt adományozta Lajos király 836-ban Rinchár lorchi főpapnak Kirchbach birtokát száz jobbágygyal; néhány évvel később Adalram püspöknek Sabaria, azaz Szombathely városát; Albrich passauai segédpüspöknek pedig Oedinburchot (Sopronyt) és Rusbachot a Rábaközben. Ugyanezen okmány még mintegy husz lelkeszséget számlál el e vidéken. De hogy adhatunk-e ezen álokmányoknak csak e tekintetben is hitelt, annál kétségesebb, minthogy az említett helynevek egy részét nem találjuk fel a későbbi okmányokban. Az sem igen valószínű, hogy több hitelt érdemelne ezen álokmányok azon adata, mely szerint Német-

Lajos király, midőn 839-ben a regensburgi udvargyűlésen a lorch-i érseket a tőle elvett s a saltzburgi érsek hatósága alá rendelt Alsó-Pannoniáért kárpótolni akarta, Felső-Pannoniában a vindobonai (bécsi) és olmüci püspökségeken kívül még két püspökséget alkotott volna: az egyiket Nyitrán, a másikat Vetváron (a mai Hradistón), ezt Hanno, amazt Alevin kormányára bízván, a lorch-i érsek főhatósága alatt.

II.

A kereszténység kezdete Morvaországban és Alsó-Pannoniában.

De ne időzzünk tovább ezen álokmányoknál, melyeket Piligrim passau-i püspök egy századdal utóbb csak azért gyártott, hogy püspökségét a saltzburgi érsekség hatósága alól kivonja, s a pápával és a császárral elhítetvén, hogy a megyéjéhez tartozó Lorch város hajdan érseki székhely volt, melynek hatósága Pannoniára s Morvára is kiterjedt, ezen érsekséget feléleszsze s magát helyezze be annak birtokába.

Biztosabb adatokat birunk a kereszténység állapotáról Morvában s Alsó-Pannoniában más kútfőkből. A morva szlávok egy főnöke, Privina, ki Nyitra vidékén uralkodott, 830 táján Traismauerban Német-Lajos királynak hódolván, általa megkereszteltetett; minek következtében Adalram, saltzburgi érsek, Nyitrán templomot is építtetett és szentelt be.

A kereszténység ezóta, ha lassan is, folyton gyarapodott e vidéken, segítve a német papság és királyok által, kik uralmokat e keleti tartományokban a keresztény egyház fegyelme által hitték legjobban biztosíthatni. Maga Privina is, hogy fejedelemségében magát a vetélytársak ellen megerősítse, szívesen támogatá a téríteni jött német papokat és szerzeteseket. De néhány év múlva mind ennek daczára földön futóvá lett, s a győzedelmes Moimir helyezkedett be Morva birtokába. Privina, többféle viszonytagság után a német király segítségével a pannóniai szlávok fejedelmévé lön s a Szala folyam torkánál Mózaburg várát építette a maga lakhelyéül, s ott templomot is emelt, melyet 850-ben Luitpram saltzburgi érsek, Adalram utóda, szentelt be. Privina emelte vagy állítá helyre Pettaut, Szalavárt és Pécsét is. E tartományban 860-ban a templomok száma már meghaladta a harminczat. Azonban Privina 861-ben megöletett s tartományát fia, Koczel, örökölte, ki atyja nyomdokait követve, német fenhatóság alatt szinte buzgón ügyekezett szláv alattvalói közt terjesztetni s gyarapítani a kereszténységet. E végett Adalvin, saltzburgi érsek is huzamosb ideig vendége volt 865-ben, Mózaburgban ünnepelvén a karácsoni ünnepeket, s távoztával Altfried archipresbitert hagyta helyetteséül az új egyház kormányában.

E közben Moimir Morvában egy ideig függetlenül gyakorlá fejedelmi hatalmát, míg nem őt Német-Lajos 846-ban elűzte s unokaöcscsét, Ratiszlavot, helyezte be a fejedelemség birtokába. A morva

szlávok azonban ezután sem túrték jó szívvel a német fenhatóságot. Ratiszlav nem sokára szinte megtagadta a hűbéri engedelmességet, s miután a királynak 855-ben ellene küldött hadait megverte, egy ideig sikerült is fentartania függetlenségét, s magát királynak czimezteté. Hogy a frankoknak sikerebben ellentállhasson, erőteljes unokaöcscsét Szvatoplukot is társul fogadta a kormányban, s 863-ban még Bogor bolgár fejedelemmel is, ki megkeresztelkedése óta magát Mihálynak nevezte, szövetséget kötött Lajos király ellen. De a következő évben Dewín (Dévény) várában ostrom alá fogatván, kénytelen lőn újra is meghódolni. Hűsége azonban ezenül sem volt állandó. Hogy magát a német egyháztól függetlenítse, s következőleg a hűbéri köteléket is meglazítsa, III. Mihály görög császárhoz folyamodott, oly hittanítókat kérvén tőle, kik képesek volnának népét anyai nyelvén oktatni a vallásban. A császár teljesítette a kérelmet, s parancsára Methodius és Konstantin testvérek 864-ben Morvába utaztak.

Methodius és Konstantin egy előkelő thessalonichi család ivadékai, kik a szülő városuk táján lakó szláv lakosság közt gyermek korukban megtanulták volt a szlovén nyelvet, már ifjú korukban magokra vonták volt a byzanci udvar figyelmét. Az ifjabb Konstantint, ki nagy tehetségeit korán elárulta, maga az udvar taníttatá Konstantinápolyban, hol ő aztán, mint a Zsófia templom könyvtárának igazgatója, nagy tudományáról nem sokára oly híressé vált, hogy Philosophosz melléknévvel tiszteltetett

meg. Az idős Methodius több évig a Thessalonich körüli szlovén tartomány kormányzói méltóságát viselte. De, mint a »pannoniai legenda« cím alatt ismeretes életírása mondja, hamar meguntván a világi élet zaját, magas állásától magát felmentetvén, az olymposzi zárdában szerzetessé lőn, hova őt nem sokára öcsöce, Konstantin, is követte. Itt vették aztán ők a császártól a küldetést Chersonba a kozárok fejedelméhez, ki egy idő óta a zsidó vallás híve volt, hogy őt a keresztény vallásra térítsék; mi azonban nem sikerüle, bár Konstantin itt is kitüntette magát vitatkozásai által.

A testvérek Morvában hamar meggyőződtek, hogy fáradozásaiknak csak úgy lesz kellő sikere, ha nem csak a tanításban, hanem az egyházi szolgálat más részeiben is a szláv nyelvet használják; mi végett aztán mind az egyházi szertartásokat, mind az evangeliumot lefordították ezen nyelvre. Konstantin pedig egy új betűírást is alkotott, mely a szláv nyelv sajátos hangjainak kifejezésére alkalmasb volt a latin írásnál.

A német főpapok s fejedelmek azonban hamar belátták, mily hátrányára lenne az a német egyháznak s magának a birodalomnak is, ha szomszédságukban, a fenhatóságuk alatt álló, de különben is függetlenségre vágyó Morvaországban egy szláv egyház keletkeznék, mely aztán Konstantinápolyban találná nehézkedési pontját. Ezek vádaskodásaira tehát I. Miklós pápa a testvéreket 867-ben Rómába idézte. Út közben, Koczel tartományában érte őket

a pápa halálának híre, miért is huzamosabban ott időzván, a szláv írást és evangéliumot e fejedelemmel is megkedveltették. Midőn Rómába érkezének, ott már II. Adrián ült a pápai széken, ki ügyekezeteiket s buzgalmokat a szlávok megtérítésében teljesen méltányolván, nem csak az evangélium és lithurgia fordítását helyben hagyta, hanem azt is megengedte, hogy az isteni tisztelet szláv nyelven tartassék.

A pápa ezen eljárása arról látszik tanúskodni, hogy, mint a magyarok megtérésének elbeszélésekor bővebben is kifejtendjük, egynémely pápa törekvése már ekkoron is oda irányul vala, hogy a német egyház és császárok mellett több független egyház s állam is keletkezzék, melyekben támaszt találjanak a kényuralmokat nem ritkán a római székkal is súlyosan éreztető német birodalom ellen. Befolyással birhatott Adrián pápa ezen engedélyére az is, hogy Bogor bolgár fejedelem, bár görög papoktól nyerte volt a keresztséget, 866-ban a pápától kért hitoktatókat s püspököket; és a vetélkedés épen ezen idő tájban folyt leghevesebben Róma és Konstantinápoly közt, e nem rég megtért szláv népeket szorosabban magokhoz kapcsolni.

A testvérek körülbelül egy évig időzének Rómában, — mi alatt az elnyavalyásodott Konstantin szerzetössé lett s Cyrill nevet vőn fel, 869 elején pedig elhalálozván, nagy fénynyel temettetett el. Ekkor érkeztek a pápához Koczel pannoniai szláv fejedelem követői azon kérelemmel, küldené hozzá

Methodiust egyháza gyarapítására. A pápa örömmel teljesíté a kérelmet, Methodiust püspökké szentelte s pannóniai érsekké nevezte, felhatalmazván őt arra is, hogy visszatérve, az isteni tiszteletet szláv nyelven tarthassa. S Methodius, maga is több sikerrel remélvén működhetni a pannóniai szlávok közt, mint Morvában, Koczelhez utazott; minek következtében Altfried, a saltzburgi érsek helyettese, el is hagyta Mőzaburgot.

Morvában ekkoron már kitörtek volt a viszályok Ratiszláv és unokaöcscse, Szvatopluk között. Ez amannak ellenére Karlomann királyhoz csatlakozott, s midőn látá, hogy bátyja e miatt életére tör, őt csellel hatalmába kerítvén, 870-ben a németeknek kiszolgáltatta, kik által aztán megvakíttatott. De a ravasz Szvatopluk, bár a tartományában sereggel megjelent Karlmannak hűséget esküdött, még kevesbbé volt hajlandó tiszteletben tartani a német király hatalmát mint elődei. A háború nem sokára kitört s csak 874-ben végződött be a forchenheimi békével, mely szerint Szvatopluk évi adót ígért ugyan fizetni a királynak, de tartományában függetlenül uralkodék.

Methodius e közben nagy buzgalommal gyarapítá a keresztény egyházat Alsó-Pannóniában. De mennél inkább csatlakozik vala hozzá a szláv nép, annál nagyobb mérvben magára vonta a saltzburgi érsek és passai püspök haragját, kiknek egyházi megyéjéhez tartozott azelőtt Pannónia. Nemesak új vádakkal halmozták el őt a pápa előtt szláv

nyelvű működése miatt; hanem egy zsinatban arra is kényszerítették, hogy tisztéről lemondva, székhelyéről Németországba távozzék. Csak pár év múlva sikerült II. Adrián pápa utódjának VIII. Jánosnak fenyegetései által kieszközölnie, hogy Methodius, szabadon bocsáttatván, érsekségébe visszatérhessen. Ezen eseményre, úgy látszik Szvatopluknak is nagy befolyása volt a forchenheimi békekötés alkalmával.

Ez időben ugyanis nagy gyarapodást nyert az ő hatalma. Koczel herczeg épen ez évben halt meg, s tartományának nyugati részét Karlmann fia, Arnulf karinthiai herczeg, keleti, nagyobb részét pedig, egészen a Drávaig, Szvatopluk foglalta el s ekként megalkotta Nagy-Morvaországot. Ezóta ő még élesebben megvonni ügyekezett a határokat Németország s a maga terjedelmes birodalma közt, mely közvetlenül határossá lett a délszláv tartományokkal, Horvát- és Szerbországgal. Hogy országa függetlenségét egyházi tekintetben is megóvjá: a német papságot, mely mindenütt s mindenha előfutáraként működik vala a birodalmi hatalomnak, országából elűzván, Methodiust az egész nagy-morvaországi keresztény egyház élére állítá.

Methodius, úgy látszik, egész horderejében fel fogta a neki jutott szerepet, s nagy buzgalommal kezdé berendezni a szláv egyházat. Ő még a szentlélek származásának hitágazatára nézve is, mely a keleti egyház elszakadásának főindokát képezte, a keleti egyházhoz látszék hajólni. De buzgalmával egy arányban nőtt iránta a német papság gyűlölete

s vádaskodása is. S most őt már nem csak arról vádolák a pápa előtt, hogy az isteni szolgálatot szláv nyelven végzi, hanem arról is, hogy e nyelven a római egyház tanaival ellentétes, szakadár s eretnek tanokat hirdet. VIII. János pápa, kivel most egy idő óta Theotmár saltzburgi érsek is jó viszonyban áll vala, mindenek előtt Pál anconai püspököt küldé ki az ügy megvizsgálására, általa Methodius érsekhez is intézvén egy levelet, melyben a szláv nyelven való tanítást ugyan megengedi, de a misét latin vagy görög nyelven parancsolja tartani.

A Methodius ellen intézett fondorlatok, úgy látszik, magát Szvatoplukot is megzavarták s kételyt támasztának benne Methodius igazhitűségéről. Ő tehát 879-ben maga is egy János nevű papot küldött ez ügyben a pápához. VIII. János annál inkább aggódva, minthogy Bogor bolgár király is csak nemrég csatlakozott ismét a keleti egyházhoz, 880 nyarán (XVIII. kalendas Juliü Indict. XII.) kelt levelében Methodius érseket, hogy tanairól számot adjon, maga elébe idézte, ismételve is meghagyván neki, hogy a szláv nyelven való misézéstől addig is tartózkodjék. Tudtára adta ezt Szvatopluknak is, intvén őt hasonlókép, maradna állhatatos híve a római egyháznak.

Szvatopluk egy világi morva úr s egy, német eredete daczára is kedvencz papja, a nyitrai püspökké kitűzött Wiching kíséretében ereszté az érseket Rómába. Methodiusnak itt a püspökök gyülekeztében annyira sikerült magát s tanait minden vádak ellen igazolnia, hogy a pápa maga ekként tanús-

kodik róla Szvatoplukhoz írt levelében: »Kikérdez-
 vén püspökeink gyülekezetében tisztelendő Methodius
 érsektöket, vajjon az igaz hitvallást akként tartja-e
 s a szent misét is úgy énnekli-e, miként a római
 szent egyháztól s a hat egyetemes zsinaton a szent
 atyáktól Krisztus istenünk evangéliuma szerint meg-
 állapítottatott s reánk hagyományoztatott: ő azt vallá,
 hogy mindenben az evangéliomi és apostoli tanok-
 hoz ragaszkodik, miként azokat a római szent egy-
 ház tanítja. És mi őt minden egyházi tanokban igaz
 hívőnek találván, hozzátok visszaküldjük a reá bízott
 egyház kormányzására; parancsolván, hogy őt saját
 pásztorotok gyanánt, hozzá méltó tisztességgel, tisz-
 telettel és vidám lélekkel fogadjátok: mert őt érseki
 jogaiban apostoli tekintélyünk rendeletével megerő-
 sítottuk, s azokban, isten segélyével örökre állha-
 tatosan megmarasztalni határoztuk, — — — oly-
 képen, hogy a canonikai hagyományok szerint min-
 den egyházi ügyeknek gondját viselje s azokat az
 isten színe előtt intézze. Mert az úr népe ő reá
 van bízva s azok lelkeiért ő fog számot adni.«

De midőn a pápa Methodiusnak ily fényes elég-
 tételt adott, egyszersmind a német papságot is ki-
 elégíteni ügyekezett. Mert rendezvén egyúttal Me-
 thodius metropolitai hatóságát, Wichinget is, a
 passauai megyebeli papot, felszentelte nyitrai püs-
 pökké, meghagyván neki, hogy érsekének a Cano-
 nok szerint mindenben engedelmeskedjék. Szvato-
 plukot pedig ugyanazon levelében felszólítá, nevezzen
 ki az érsek megegyeztével még egy papot azon

helyre, hol azt jónak látja, püspökké, hogy aztán ez is Rómában felszenteltetvén, az érsek e két püspök segédletével, szükség szerint más püspököket és alsóbb rangú papokat is avathasson fel, kik az érsek iránt, azon pontozatok szerint, melyeket a fejedelemhez e levéllel átküldött, mindenben engedelmesek legyenek. Helyben hagyta végre az érsek öcscse Konstantin philosoph által feltalált szláv írást, s az isteni tiszteletnek szláv nyelven tartását. »Mert nem csak három, hanem, miként írva van, valamennyi nyelven illik dicsérni az istent; s az apostolok is, megtelvén a szent lélekkel, minden nyelven hirdetik vala isten nagyságát. — — S bizonyára, ugymond tovább, nem is ellenkezik az igaz hittel és tanokkal, akár a misét énekelni, akár a szent evangéliumot s az ó és új szövetség írásait olvasni jó fordításban a szláv nyelven: mert a ki a három fő nyelvet, t. i. a hébert, görögöt és latint alkotta, ugyanaz teremtette a többi nyelveket is a maga dicséretére és dicsőségére. Rendeljük mindazáltal, hogy országotok valamennyi templomaiban az evangéliom, nagyobb tisztelet végett, előbb latinul olvastassék, s csak azután hirdettessék a latinul nem értő népnek szláv nyelven. Ha pedig neked s előbbelődnek inkább tetszik a misét latinul hallgatni, rendeljük, hogy az latinul énekeltessék.«

De a pápának mind ezen határozatai sem biztosíthatták Methodiust a német papság megtámadásai s fondorlatai ellen. Maga suffraganeusa, Wiching nyitrai püspök is ellenségeihez csatlakozott, azt

híresztelvén s magával Szvatoplukkal is elhitetvén, hogy őt a pápa más, a fentebbi levéllel ellenkező utasításokkal látta el. Methodius ezt keserűen elpanaszlá a pápának, ki nem is késett őt egy 881-ben kelt levele által vigasztalni, újabb bizonyítványt adván hitének igaz voltáról s ígérvén neki hogy, ha majd, miként szándékozik, ismét Rómába jövend, Wichinget is megidézendi s makacssága miatt megfeddendi. Az érsek ezentúl, kit egyébiránt híveinek s szláv papságának szeretete és csatlakozása is támogat vala, nagy buzgalommal s erélylyel gondozá a nép között a keresztény egyház gyarapodását; elég bátor volt, mikor szláv egyháza érdekei úgy kívánták, magával Szvatopluk fejedelemmel is szembeszállni, kit, egy író állítása szerint¹⁾, még egyházi átokkal is sujtott volna.

Igy működék Methodius egészen 885-ben történt haláláig. Ő egyik kedvencz tanítványát, Gorazd nevű, morva születésű papot, ki anyai nyelve mellett a görögöt és latint is jól érté, tűzte ki halála előtt a maga utódjává. De a Szvatopluk kegyeibe befurakodott Wiching nem csak annak kineveztetését meghiúsította, magát emeltetvén az érseki székbe; hanem addig nem is nyugodott, míg a saját érdekei iránt helyes felfogással nem bíró Szvatopluk, a megholt tanítványait, a szlovén lithurgia híveit, is kiűzette Morvából, s mind maga mind az urak előtt latin

¹⁾ Wattenbach: Beiträge zur Geschichte der christlichen Kirche in Mähren und Böhmen. 1. 26.

misét énekeltetett. Így lön vége Methodius szláv egyházának. Az elűzött szlovén papok részint Horvát-részint Bolgárországba vándorlának, hol jó fogadtatásban részesültek.¹⁾

Szvatopluk ez időben hatalma tetőpontján áll vala. Nem csak a cseheket, kik ekkoron még több főnőkök alatt állának, meghódította; hanem egy más szláv fejedelmet is, ki a Visztula vidéke felett uralkodék, legyőzte s a kereszténység felvételére kényszerítette. De hogy kelet felé, a Kárpátok alján meddig terjedt légyen ki hatalma, nem tudjuk; a Duna s Tisza közti vidékről ezen időből semmi tudósításaink sincsenek. Szvatopluk hatalmát már a gyöngye, tehetlen császárok alatt erejében megfogyatkozott s vizsályokba merült frank birodalomra nézve is veszélyessé válnak szeretik feltüntetni az újabb cseh és morva írók. De bár miként volt légyen is az, Szvatopluk e hatalma csak néhány évig tartott. 887 végén Arnulfban végre erélyesebb egyéniség jutott a frank királyi trónra, ki aztán mindaddig nem is nyugodott, míg őt az éppen ekkor beköltözött magyarok segélyével le nem győzte. Megaláztatását a hatalmas morva fejedelem nem sokáig élte túl: itt is amott is több ütközetet vesztvén, 894-ben meghalt, s vele együtt Nagy-Morvaország is, több részre szakadván, megszűnt lenni. Nyitra vidékét a Morva folyamig a magyarok foglalták el; e folyamon túl nyugot felé két fia osztozott az

¹⁾ Ld. Vita S. Clementis. 21. köv. 1.

örökségen; Alsó-Pannoniát Mőzaburggal egy ideig, — még a hódoltató magyaroktól ő is a stajer és karantán hegyek közé nem szorítottatott, — német fenhatóság alatt Braszláv herczeg birta.

E viszontagságok alatt a keresztény egyház, mely e vidéken csak a IX-dik század közepe felé kezd vala ismét éledezni a népvándorlások alatt szenvedett végromlásából, s melyet még a 851-ben Mainzban tartott zsinat is csak kezdetlegesnek s kifejletlen állapotban létezőnek mond, mely azonban kivált Methodius buzgó főpásztorkodása alatt szép gyarapodásnak indult vala, — e viszontagságok alatt a keresztény egyház e vidéken megint, sépen a magyar nép hódoltatása következtében, vég pusztulásra jutott. Szvatopluk fiainak viszályai s egymás elleni harczolásai közt 893-ban már Wiching püspök is elhagyta Morvát s német cancellárrá lett. A morvák kérelmére IX. János pápa, — miként a saltzburgi érsek s a bajor püspökök egy levele tanúskodik, pár év mulva küldött ugyan hozzájuk egy érseket s három püspököt; de a magyarok mind sürűbb becsapásai következtében ezek is elszéledtek. S ha való, mit a bajor püspökök említett, 899 táján kelt levele a széthulló Nagy-Morvaország szláv népességéről állít: a kereszténység itt gyorsan végső enyészetnek indula. »Ezen álkeresztények, így szól e levél egyebek közt, a magyarok nagy csoportjaival egyesülvén, s azok szokása szerint fejüket lenyírván, velők együtt reánk törtek; sokakat meggyilkoltak, másokat rabszolgaságra vittek, börtö-

neikben éhség és szomjúság által öltek el; . . . az úr templomait fölégették, a házakat lerombolták, úgy hogy egész Pannoniában immár egy templom sem létezik. És ha megengedjük is, hogy a bajor püspökök e levelében a szláv népség magatartására nézve egynémít túlzott az ellenséges indulat: annyit valónak tarthatunk, hogy a szétzüllött Nagy-Morvaország legalább azon részeiben, melyeket a fegyverszerencse a magyarok hatalma alá vetett, a benmaradt s meghódolt szláv lakosság közt mind inkább enyészetnek indult a kereszténység. Püspökök, papok ezen vidékeken a IX-dik század vége óta egy egész századon keresztül nem léteztek; s a pásztoraitól megfosztott, saját magára hagyott népségekben, melyből az új keresztény tanoknak különben sem sikerült volt még oly rövid idő alatt, mely a kereszténység felélédése óta elfolyt, egészen kiirtani a régi pogány vallást, azontúl egy zagyvaléka maradt fen a keresztény és a pogány vallási szokások, szertartásoknak és hiedelmeknek. A magyarok beköltözését követett új nemzedékekre mind kevesebb, mind zavartabb eszmék szállottak át a keresztény tanokból, míg azok végre, mondhatni, egészen elenyésztek, s e szláv népség is csak utóbb, egy század múlva, a magyarokkal együtt tereltetett be újra a keresztény egyház keblébe.

III.

A kereszténység kezdete a horvátok,
szerbek és a bolgárok közt.

Háttra van még megemlékeznünk a horvátokról, szerbekről s bolgárokról, ezek lévén ama népek, melyek eleink beköltözése korában az általok elfoglalt földön vagy annak közvetlen szomszédságában az Alduna, Maros, Száva és Drina folyamok táján és Erdélyben laktak vala.

A chrobatok vagy horvátok, az éjszaki szláv népcsalád egyik ága, a VII-dik század első felének közepe táján indultak vándorlásra ősi hazájokból, mely a Kárpát hegység éjszaki tájain, az Odera s Visztula folyamok vidékén létezett. Az avarok rabló becsapásai ellen birodalmának védfalat kereső Heraclius császár által meghíva, Dalmatiába törtek s az avaroktól azt nagy munkával elfoglalták. Ők az Adriaöböl hosszában Istria hegyeitől s a Szávától a Verbasz és Zettina folyamig terjeszkedve, és Zsupánjaik alatt élve, a byzanci befolyás következtében hamar megbarátkoztak a tengerparti városokban a római világból fenmaradt, jobbára kereskedést űző őslakosokkal. Ezekkel ők lassanként összekeveredve, hamar felvették a keresztény vallást, s azok közébe viszont a magok szláv nyelvét vitték be.

A keresztény vallás gyors elterjedésének érdeme kivált a ravennai származású János spalatói érseket illeti, ki, miként a spalatói főesperes írja, »Dalmatia és Slavonia vidékeit bejárván, a templomokat helyre-

állíttatá, püspököket avatott fel, lelkeszségeket alkotott s a nyers népet lassanként a katholika egyházba terelte.« És, miként a bŕborban született Konstantin császár tanúskodik: »a horvátok megkeresztelkedvén szerzŕdés képen esküvel is megfogadták, hogy idegen földet fegyverrel soha ezentúl nem támadnak meg s mindenkivel békében fognak élni.« Az egész horvát nép mindazáltal ekkoron még nem vette fel a keresztény vallást. »E szlávok nagyobb része, ugymond ugyan azon író, még sokáig nélkü lözé a keresztiséget« — és csak Bazil császár alatt keresztelkedék meg, ki 867-ben kezdé vala uralkodni.

Ezen kelet felé lakó horvátokkal majdnem ugyan azon idő tájban, Heraclius görög császár korában, telepedtek meg a szerbek is azon vidéken, mely Felső-Moesiának neveztetett, s a Száva torkolatától a Balkán hegységig, s a Drina folyamtól a Vaskapuig terjedt s azon korban az avarok pusztításai következtében néptelen volt. A szerbek azonban nem sokára nyugat felé is kiterjeszkedének, s a mai Boszniát, Herczegovínát és Montenegrót is szerb törzsek szállták meg egész Dyrrachiumig és Macedonia közepéig.

A kereszténység a szerbek közt sem egészen egy korú s nem is egy származású. A horvátok szomszédságában nyugat felé lakó szerbek közé szinte János, spalatói érsek, vitte be a kereszténységet, ki a Száván lehajózván, e tartományt több ízben meglátogatta. A térítést ekként római szer tartású papok kezdték, s folytatták is körülbelül a

Drina folyamig; miért is ezen szlávok közt maiglan is jobbára a római kereszténység maradt uralkodó. A kelet felé lakó szerbek közt azonban, kivált Bazilius császár idejétől (867) kezdve, a görög szertartású papok eszközölték nagyobb sikerrel a térítést.

Ez időtájban támasztotta ugyanis az egyházi szakadást Photius, ki 855-ben lett konstantinápolyi patriárává. Ezóta a római s görög szertartású papok vetélkedtek egymással e népek megtérítésében, s a magok egyházához való állandóbb lekötésében. Magok a népek, többször politikai okokból is, a mint tudniillik a byzanti vagy a frank császárok befolyása volt a tulnyomó, egy ideig ingadoztak a nyugati s keleti szertartás között, majd a pápát, majd a konstinápolyi patriarchát vallván fejöknék, míg végre az egyházi szakadás lassanként teljesen befejeztetvén, s a két egyház is egymástól határozottan különválván, e népek is véglegesen az egyik vagy a másik egyházhoz csatlakoztak. A nyugatiabb szlávok, dalmaták, horvátok s még a szerbek egy része is, a kik például a mai Boszniában és Herczegovinában laktak, jobbára a római —, a keletiek pedig, s ezek közt a szerbek nagyobb része is, kivétel nélkül a görög szertartású egyház hívei maradtak.

Ekként ingadozott egy ideig a két egyház közt a bolgár nép is, mely, mint említők, turáni ugor faj, s a Kama és Volga folyamok vidékéről, hol egy nagy Bolgárország létezett, rokonaiktól elszakadván s az Aldunán áttörvén, a Fekete-tenger s a Balkán

hegység közt telepedett meg, s az ott lakó szláv népséget meghódoltatta. A szláv törzsek, melyek a byzantiak zsarnokságát rég megunták volt, a hódoltatóknak nem igen álltak ellen, sőt velök mindinkább egy néppé olvadának össze, mely aztán, a számra nézve különben sokkal kevesebb hódoltatók nevét vette fel, a maga nyelvét viszont lassanként amazokkal is elfogadtatá. A bolgár állam különben aristocraticus szervezetű volt: a nemességet, az ugynevezett bojárságot, a bolgár eredetű nemzetiségek alkották; ők voltak a harczosok is, míg a jobbára földművelő szlávok szolgákká, jobbágyokká lettek.

A bolgár államot az uralkodó faj s fejedelmei harczias erélye hamar nagy erőre s hatalomra emelte, s jelentékeny befolyást szerzett neki a keleti birodalom viszonyaira. Tervel fejedelem helyezte vissza a Krimbe száműzött II. Justiniánt császári trónjára; miért ez őt caesárrá nevezte. A bolgár királyok ezóta örömet viselik vala a czári címet. Ugyanő mentette fel 717-ben az araboktól ostromolt Byzanczot is. De utóbb majdnem az egész VIII-dik század folytában változó szerencsével s kevés szünetekkel folyt a harcz a bolgárok s a görög császárok közt, mígnem Kardam király a század végén a byzantiakat adófizetésre kényszerítette. Még inkább kedvezett a szerencse a bolgároknak a IX-dik század elején, midőn a hatalmas Krem, vagy más nevén Kuvrat, lépett a fejedelmi székre. Ő a görög birodalmi tartományokat, miként a szláv írók tudósítanak,

majdnem egész Byzanczig hatalma alá vetette. Maga e főváros is több ízben veszélyben forgott ostrom-rohamai alatt. 813-ban Byzancz ugynevezett arany kapuja előtt ölette le emberekből s állatokból álló vallási áldozatait. A várost ugyan nem bírta bevenni; de egész Hellespont vidékét kegyetlenül elpusztíttatá, s miután Drinápolyt is elfoglalta, tömérdek foglyot s marhát hajtatott el Thráciából. Krem utóda, Omortag, Byzanczczal békében élt s nyugatéjszak felé terjeszté ki hatalmát; s nemcsak a mai Oláhország és a Szerémség, hanem, miként a szláv írók állítják, úgy látszik, egész Dácia, tehát a Tisza és Maros vidéke is, mely azonban jobbra merő pusztaság volt, fenhatósága alá került.

A Krem uralkodása alatt Thráciából és Thessaliából behurczolt nagy számú keresztény foglyok által lassanként a kereszténység is bevitetett Bolgárországba. Omortag ugyan kegyetlenül üldözte azt, és számos papot, püspököt kivégeztetett; de ezek annál buzgóbban hirdették az evangeliumot, s a IX-dik század közepén fejedelemmé lett Bogor 864-ben számos bojáraival együtt maga is felvette a keresztiséget, s ebben keresztatyja, Mihály császár nevét. Ugy látszik, ő politikai okokból lett maga is, s tette országát is kereszténynyé; mert több éven át ingadozott Róma s Konstantinápoly között; az új vallástól idegen s e miatt fellázadt bojárokat pedig családotól kiirtatta.

Igy erőszakoltatván, hamar elterjedt, legalább külsőleg, a kereszténység Bolgárországban. De szel-

lemének felfogását két ok különösen megnehezíté. Ezek egyike volt a Rómából és Konstantinápolyból oda sereglett hittérítők egymással való versengése; másika pedig, hogy ugyanazon időben Krimből, Örményországból s Kisázsziából is számos eretnek tanok hirdetői barangoltak az országban, kik a népet tévutakra vezették s hiedelmeiben, vallásos szertartásaiban nagy zavart okoztak. Monophysita, manichaeus, zsidó, paulikianus, patarenius és bogomil tanok apostolai járnak kelnek vala a tartományban híveket toborzani; s miután az államhatalom szigorú parancsai szerint a régi pogány vallásról le kell vala mondani, a népben több vagy kevesebb követőkre mindannyian találtak. Ily módon oly végetlen zavar támadt a vallási tanokban, hogy Bogor Mihály fejedelem 866-ban végre egy követség által százhat kérdést terjesztett I. Miklós pápa elébe, kérvén őt, világosítaná fel népét e vallási kérdésekben. E pontokból, melyekre a pápa egyenként felelt vala, láthatni, mily képtelenségeket hirdetének e térítők, mint mennyi hitágazatokat, melyek megtartása nélkül nem volna üdv az ember számára; láthatjuk egyszersmind, mily zagyvaléka volt a pogány, eretnek, zsidó, mohammedán és keresztény tanoknak a megtért bolgárok ezen kori vallása.

Azonban a fejedelem követségének nem annyira a hittanok tisztaságának helyreállítása, mint inkább a bolgár egyház Konstantinápolytól való függetlenítése volt titkosabb fő oka. A byzancziak még külön püspököt sem akartak volt adni Bolgárország-

nak; Bogor vágyai pedig oda irányoznak vala, hogy külön patriarchát is nyerjen országának. A százhat pontok egyike épen egy patriarchatus felállításáról szól; mire azonban a pápa kitérőleg azt válaszolá, hogy egyelőre csak püspököket fog küldeni, kik a nép vallási állapotát bővebben megvizsgálják. A pápa még azon év vége felé csakugyan küldött is az országba két püspököt, kik a százhat kérdésre részletes választ hoztak. Ezek ösztönzésére aztán Bogor Mihály a görög papokat mind kiüzé országából, s a Rómából érkezettek természetesen a római szertartás szerint rendezték be az isteni szolgálatot. De ez csak mintegy három évig maradt divatban a bolgárok közt. Bogor ugyanis, ha már patriarchát nem kaphatott, legalább érseket kívánt kineveztetni népe számára, s 868-ban Formosus, a Rómából érkezett püspökök egyike részére kívánta megküldetni a palliumot. II. Adrián pápa, I. Miklós utóda, az érseki szék felállítását nem ellenzé ugyan; de Formosusnak nem lévén barátja, mást ajánlott érseknek. Bogor erre egy Marinus nevű papot terjesztett fel Adriánnak, ki azonban ezt is mellőzvé, 869-ben Sylvestert küldé érsekül Bulgáriába. De ez meg a fejedelemnek nem tetszék, ki őt azonnal vissza is küldé Rómába, kívánván, hogy az ő ajánlottai egyikének adassék meg a pallium; mivel pedig célját most sem érte, Rómától ismét elhajólván, 870 elején Konstantinápolyba küldött követet, s az ott épen zsinatba gyűlt püspökök elébe azon kérdést terjeszté: vajjon a pápa, vagy a konstantinápolyi pa-

triarcha hatósága alá tartozzanak-e a bolgárok? Az összegyűlt atyák, daczára a pápai legatus ellenzésének, természetesen oda szavaztak, hogy a konstantinápolyi patriarcha legyen a bolgár egyház feje; ki aztán egy József nevű érseket küldé Bolgárországba. Az új érsek oly ügyesen tudott forgolódni a fejedelem körül, hogy ez a római papokat mind kiutasítá, több görög szertartású püspökséget alkotott, s mind barátságosabb viszonyba lépett Bazil császárral, s még Symeon fiát is Konstantinápolyba küldé neveltetésbe.

A bolgár egyház ezóta állandólag híve maradt a keleti szertartásnak. Nem csekély erősödést nyert ez, néhány év mulva, Methodius morva érsek halála után, ennek tanítványaiban, kiket Szvatopluk, Methodius titkos ellenségének Wiching nyitrai püspöknek ösztönzéseire, Morvából kiűzött. Gorazd, kit Methodius a maga utódjának szánt volt, mintegy két száz paptársaival azon szláv evangeliumot és szertartásos könyveket is mind magával hozta, melyeket még Cyrill és Methodius készített s illetőleg fordított. Ezek itt jó fogadtatásban részesülvén, nagy lendületet adtak a bolgár egyház gyarapodásának. Az általok hozott szláv szent könyvek nyomán terjedt el itt aztán a Cyrill írásmód is, mely aztán sikeres közlönyévé lett az e tájakon utóbb szép fejlődésre jutott szlovén irodalomnak.

Bogor Mihály, 887 táján a fejedelemséget Vladimir idősb fiának adta át s maga klastromba vonúlt.

Ennek uralkodása kezdetén újabban viszályok fejlődtek ki Bolgárország s a görög császár közt, ki aztán 888-ban egy követtség által az akkoron Atelközben tanyázó magyarokat is reábirta, hogy görög hajókon a Aldunán átkelvén, Bolgárországra törjenek s azt elpusztítsák. Hihetőleg e nemzeti szerencsétlenség volt oka, hogy Mihály ismét elhagyta a klastromot, s Wladimirt a trónról elűzvén, a görög classikai irodalomban is jártas Symeon ifjabb fiát emelte a trónra. Mihály 907-ben halt meg s nemzete által mint annak első szentje tiszteltetik. Fia Symeon idővel hatalmas fejedelemmé lett; boszúból a 888-ban szenvedett vereségért ő verte ki a magyarokat is a bessenyők társaságában Atelközből, midőn ezek hazájaktól távol hadjáraton voltak. Ezen esemény hosszú időre választó falat alkotott a magyar és bolgár nép közt, kivált miután az új hazájokban megtelepült magyarok azon kisebb fejedelmeket, kik bolgár felsőség alatt a Tisza, Körös és Maros folyamok vidékein uralkodtak, daczára a Bolgárországból nyert segélynek egyenként elűzték s az Aldunát, Drávát és Szávát tették birodalmuk határaivá.

Magok ezen meghódoltatott tartományok szláv, bolgár és oláh népségei közé, úgy látszik, még nem vagy csak a X-dik század vége felé hatolt be a kereszténység. A külföldi kútfőkben épen semmi, a honiakban is csak egy nyomára akadunk, Csanádon, hol midőn Sz. István Ahtumot elűzvén, a Maros, Tisza és Alduna közti országrészt szorosabban biro-

dalmához kapcsolta, egy nem rég alapított görög klastrom létezett.

Ily állapotban létezett a keresztény egyház azon népeknél, melyek a magyaroknak mai hazájokban történt megtelepedésekor e földön s körös körül annak szomszédságában laknak vala. Virágzóznak, vagy csak erősebben meggyökerezettnek sem mondható az sehol ezen országok s tartományokban. A magyarok itteni megtelepültét alig előzván meg két három évtizeddel, mindenütt csak kezdetleges vala. A keresztény tanok e népek által csak hiányosan megértve s elfogadva, össze valának keverve a pogány hiedelmekkel s vallásos szokások és szerzetásokkal. E jobbára szláv népek közül azokban mondható legrégiebbnek s legmeghonosultabbnak a kereszténység, a melyek Pannoniában és Dalmatiában laktak; s még ezekről is azt írja Bazilius császár életében a bíborban született Konstantin császár, hogy »a kik, ugymond, Pannoniában és Dalmatiában s a kik ezeken túl laknak vala, tudniillik a scythák (kik alatt az avarok maradványait érti), a krobatok, a szerbek, zachlumok stb. széttörvén a római birodalom igáját, s önállóakká és szabadokká lévén . . . elpártolásuk erősebb feltűntetése végett jobbára még a kereszténységet is megtagadták.« I. Miklós pápának a bolgárok százhat kérdésére 866-ban intézett válaszából, szintugy mint a saltzburgi érseknek s bajor püspököknek a morva s más felső vidéki szlávok

ellen 899 táján intézett fentebb említett vádleveléből oly színben tűnik fel ezen korban s ezen népek közt a kereszténység állapota, hogy azt, miként a bajor püspökök is nevezik, álkereszténységnél egyébként alig nevezhetjük. Sőt még Sz. László is, midőn Horvátországot meghódoltatá, miként alább látandjuk, azért alapította meg ott a zágrábi püspökséget, hogy annak népét, »melyet a bálványozás tévelye az igaz isten tiszteletétől elidegenített, a püspöki gondozás által az igazság ösvényére visszavezesse.«

A magyarok honfoglalása pedig a keresztény egyház e kezdetét is vagy egészen megsemmisítette, vagy legalább is gyarapodásában gátolta meg Európa ezen vidékein. Az elfoglalt ország egyes részeiből a benszülöttek részben szertefutottak, részben meghódoltak és szolgaságba jutottak. A felső, hegyes vidéken meghódolt szláv lakosságot Árpád meghagyta ugyan földjeinek s javainak birtokában; de a még kezdetleges kereszténység itt sem tarthatta fen magát. A Methodius iskolájából kikerült szláv papság, mint említők, még Szvatopluk által kiűzetett s Bulgáriába vándorolt; s a Német- és Morvaország közt pár év múlva kitört háborús időben a német papok sem szaporodhattak el; majd azokat is, kik még Szvatopluk életében bejöttek, kiűzte a hódoltató magyaroktól való félelem. Ugy hogy a hódoltatás befejeztekor már alig létezett keresztény pap az országban; és azontul majdnem egy századig csak közeledni sem mertek a nálok oly kegyetlenség hírében álló, rabló kalandjaikat, betöréseiket majd-

nem évenként megújító magyarok határaihoz. Az új nemzedékek a keresztény tanok minden ismerete nélkül nőttek fel, s a különben is nem rég megtért öregebb nemzedékkel maga a keresztény vallás is végkép elenyészett az új magyar birodalom határaitban.

Második Fejezet.

A kereszténység kezdete a magyarok között.

I.

A magyar nemzet erkölcsi s politikai viszonyai a X-dik század második felében.

Bár azonban a kereszténység állapota sem az elfoglalt új hazában nem volt még annyira megerősödve a benszülött népek közt, sem annak szomszédságában nem vala oly virágzó, hogy az rövidebb idő alatt nagyobb hatással lehetett volna a magyarok vallási viszonyaira; a magyar nemzet még is, midőn az új hazában lefolyt életének első százada vége felé jár vala, nagy átalakulási forrásban létezett, mely, egy erős fejedelmi akarat által is vezetve, lassanként összes társadalmi viszonyaira kiterjedt, s ezeket mindinkább megváltoztatta.

Az egy századon átnyuló, bár jobbára ellen-

séges érintkezések a nyugati és déli Európa műveltebb keresztény népeivel; a huzamos együttlakás a benszülött s általok a honalapítás idején részint erőhatalommal meghódoltatott, és szolgaságba vetett, részben legalább s ha csak külsőleg is keresztény, részint fegyver- s polgártársakul fogadott népfajokkal és azon nagy számú keresztény hadi foglyokkal, kiket magokkal rabló kalandjaikról hoztak be, — nem maradhatott hatás nélkül eleink kedélyére, gondolkodásmódjára, világnézetére. A bár ellenségesen de gyakran meglátogatott német és frank, olasz és görög népek nagyobb polgárosodási emlékeinek, a nyilván s magán épületeknek, az övéiktől nagyon különböző s azoknál tökéletesb házi s harczi szerek, fejlettebb s többféle mesterségek s kézművek, simább erkölcsök és szokások, kényelmesebb ruházati s életmód szemlélete kétségkívül egynémi módosulásoknak lón indokává eleink életében. E változások pedig, melyek a jobbnak, fejlettebbnek, tökélyesebbnek hatása alatt bár lassan s mintegy észrevétlenül, de természetszerűleg álltak be, nem szorítkozhattak egyedül az élet külső viszonyaira: kisebb vagy nagyobb mértékben szükségkép ki kellett azoknak az erkölcsi s eszmekörre, világnézetre is terjedniök. Bevándorló s honalapító eleink bár, mint nyelvök, hadi és politikai rendszerök kétségtelenné teszi, nem voltak is oly vadak, mint egynémely régibb s újabb ellenséges írók, s őket csak rabló kalandjaik túlzott híréből ismerő szerzetes krónikások állítják; de a polgárosodásnak bi-

zonyára sokkal alantabb fokán léteztek Európa déli s nyugati népeinél; sokkal egyszerűbb, fejletlenebb fogalmakat, szűkebb eszmekört hoztak magokkal új hazájokba, mintsem hogy az itt talált vagy szerte kalandozásaik alatt látott nagyobb műveltség, fényesebb istentiszteleti szertartás, tapasztalt élvek s kényelmek, hallott magosabb, fejlettebb vallási eszmék mindjárt érintkezéseik kezdetétől fogva nem gyakorlották volna rajtok természetes hódító hatásukat.

Mi különösen vallási eszmekörüket s lélekállapotukat illeti: a nélkül hogy ősvallásuknak célunktól elütő nyomozásába ereszkednénk, általában ténynek fogadhatjuk el, hogy a természeti erők tiszteletén s imádásán alapult vallásuk sokkal egyszerűbb, fejletlenebb s elégtelenebb volt, mintsem hogy az értelen és szív minden szükségait, az anyagi s erkölcsi világfolyam titkait kibetűzni vágyó ész kíváncsiságát, s a kebelnek a tulvilági élet s halhatatlanság utáni sóvárgásait kielégíthette volna. Ennek természetes következménye volt, hogy a magyarok, mint a velők eredetre, műveltségre, vallásra nézve rokonozár, bolgár, kun, besnyő stb. fajok általában, vallásuk iránt egykedvűek, nemcsak türelmetlen, térítő buzgalommal nem léptek fel sehol, hanem ellenkezőleg, mihelyt fejlettebb, az értelmet és a szívet kielégítőbb, pozitív vallásokkal jutottak érintkezésbe, azokat az egyszerű, elégtelen ősvallásukkal könnyen föl is cserélték vagy legalább egybevegyítették. Ez történt, például a rokon kozárokkal, kik

közt, még azon időben, midőn eleink azok szomszédságában s velők szövetségben éltek, mind az izlam, mind a zsidóvallás nagy hódításokat tett.¹⁾ Így a kozárok mellet a Volga táján lakott bolgárok, kik, miként a Bille, Boksa és Hetény alatt a 957-dik év körül elszakadt s hozzánk bevándorlott töredékeik vallásából kétségtelen, általában fölvtették Mohammed vallását.²⁾ Sőt Constantin bölc, szerzetesi nevén Cyrillus s bátyja, Methodius, a morvák apostola, a IX-dik század közepén, a kereszténységet is hirdették, bár még kevés sikerrel, a kozár népségekben. A fejedelem, ki Methodiust e végett magához hívatta, mint ennek életirója tanúskodik, az ily emberekhez illő módon társalga vele s gazdagon megajándékozva bocsátotta el őt magától, kérvén, emlékezzék meg róla is jámbor imáiban.³⁾

A magyar népség ezen erkölcsi hangulatát tekintve, nem fogjuk meglepőnek találni, midőn az évkönyvekben olvassuk, hogy a nyugati tartományokban kalandozó magyar hadcsapatok fogóságába jutott keresztény papok és szerzetesek, bün-

¹⁾ Ld. Tabary, Dorn fordítása szerint Mémoires de l'Academie de S. Petersbourg VI-e serie. Vol. VI, 450. D'Ohsson, Voyage d'Abou el-Cassim. 66. Achmed Ibn Foszlan elbeszélését Fraehn fordítása szerint: Mémoires de l'Academie de St. Petersbourg VII, 590. VIII, 623. Cassel: Magyarische Alterthümer 183 kövv.

²⁾ Ld. a tanúságokat: Magyarország. Történelme című nagyobb munkámban I, 98.

³⁾ Harduin: Concil. V, 752. Methodius élete: Dümmler Pannon. Legende: Archiv für Kunde Oesterr. Geschichte XIII, 3 kövv.

tetlenül végezhatték imáikat s egyházi énekeiket a magyarok előtt.¹⁾ Sőt az sem fog hihetetlennek látszani, hogy e kalandjaik alatt némely bátrabb szerzetesek térítési kísérlete következtében többen felvették a kereszténységet.²⁾ A görög írókból tudjuk, hogy még Bulcs és Gyula vajdák is készséggel lettek keresztényekké, midőn a megkötött béke biztosítása végett túsok gyanánt időzének a bizanczi udvarnál. Szóval, oly nemű volt a magyarok erkölcsi állapota s lélekhangulata, hogy ha a rabló-kalandok helyett békésebb érintkezésben voltak volna az európai népekkel, a kereszténység már sokkal előbb tört volna magának utat a nemzet keblében.

Már ha a magyar nép, ezen minden fanatismustól ment erkölcsi állapotában, e vallási közönyösségében oly könnyű hatást engedett magára a fejlettebb európai polgárosodásnak s különösen a keresztény vallás szeretetét hirdető, lelki békét s mennyei boldogságot ígérő magasztos tanainak: mennél inkább kell vala ennek történnie, midőn életfontosságú politikai okok is vegyültek e lassú, és kül jelenségekben alig nyilvánuló átalakulásba? S ez volt épen az eset

¹⁾ Ez történt egyebek közt 925-ben, midőn a Sz. Gallen vidékén kalandozó magyar hadak egy magyarul is értő papot s egy szerzetest tettek foglyaikká. Ekkhard, Casus S. Galli. Pertznel Monum. German. Histor. Scriptores II, 104.

²⁾ Így 954-ben Sz. Wicbert prédikálására. Vita s Wicberti Pertznel VIII, 513. V. ö. Folcuini Gest. Abb. Lob. Pertznel IV, 66.

Geiza fejedelem uralkodásának kezdetén, a X-dik század nyolczadik tizedében.

Zsolt fejedelem uralkodásának végső éveiben mind erkölcsi mind politikai tekintetben szembeszökő hanyatlásnak indult az új magyar állam. Az egymást érő hadi kalandok, melyeket mindjárt új hazájok elfoglalása után, részben nevők félelmessé tétele, részben zsákmánylás végett megkezdték s fél századon keresztül majdnem szünet nélkül folytatnak vala, rajtok végre is megboszulták magokat. A sűrű kalandok, — bár fegyveröknek legtöbb esetben s oly annyira szolgált a szerencse, hogy a megjelenéseket remegve halló déli s nyugati népek már az ellentállást is alig merték megkísérteni, — magoknak a magyaroknak nem kevesebbé ártalmasok voltak, mint ama népeknek, melyekre a háború s pusztítás nyomorait vitték. Számuk a diadalok mellett is tetemesen megfogyott; a külföldön gyűjtött tömérdek martalék erkölceiket megvesztegette, a dicsvágy helyét mindinkább pénzsomj és kapzsiság foglalta el; a majdnem folytonos győzedelmek, melyeket az előttök járó félelem s rettegés mind könnyebbekké tön, elbizottságot, hanyagságot szült soraikban; a hajdan oly szigorú fegyelem meglazult; óvatosságuk, mindenre kiterjedő figyelmök, mit VI. Leo császár még annyira dicsért vala, gondatlansággá, rakoncátlansággá fajult a kalandok alatt, melyek folytában zsákmánylás végett kisebb, könnyen legyőzhető csapatokra oszlának és széledének el.

E mellett politikai egységek is majdnem egészen

felbomlott. A külön törzsek alig függének össze többé egymással; az államegység annyira meglazult, hogy hadjárataikat, — melyeket elébb, mint a tapasztalás bizonyította, helyes tapintattal, nevök s fegyverhatalmök tekintélye s új hazájoknak a számra nézve sokkal nagyobb népek, a hatalmas két császári birodalom közt gyorsabb megszilárdítása végett, nemzetileg intéztek vala, — a külön törzsek már külön, mindenik kénye kedve szerint csak a maga kezére működve, egyedül rablás, zsákmányolás végett hajtották végre. A törzs és nemzetségszék benn is mind függetlenebb állásba helyezék magokat a fejedelmi hatalom irányában.

És mind ez akkor történt, midőn a német birodalom I. Otto király alatt, kit honosai Nagynak neveztek, az erő és hatalom addig nem ismert fokára emelkedett. I. Otto, megtörvén az eddig gyakran háborgó, pártos törzsherczégsek hatalmát s megújítván a Karolingiak alatt divatban volt pfaltz- és markgrófok méltóságát s kormányhatóságát, első vala, ki Németországban a királyság hatalmát teljesen s föltétlenül elismertette. Nem kevesebbé gyarapította ezen kívül erejét s hatalmát az által, hogy a papságot, melynek tekintélye s hatalma sehol sem volt nagyobb, mint Németországban, ügyes tapintattal megnyerte, annak érdekeit a királyság érdekeivel szoros kapcsolatba hozta. E tekintetben nagy gondja volt arra, hogy a jelentékenyebb főpapi székeket rokonai vagy nemzetségének próbált barátjai foglalják el. Testvérét, Brunót, nemcsak a kölni

érsekségre emelte, hanem egyszersmind Lothringen herczegévé, a birodalom egész nyugati részének kormányzójává, s mint ennek életírója mondja,¹⁾ mintegy főherczeggé nevezte. A maintzi érsekséget, melyhez volt kötve Németországban a primási méltóság, saját természetes fiára, Vilmosra, ruházta. A trieri székbe, Bruno öcscsének, a kölni érseknek egy udvari papját s kedvencz tanítványát, Henriket emelte; a terjedelmes és gazdag saltzburgi érsekségre pedig Fridriket egy, a maga nemzetsége iránt kitűnő hűségű bajor grófi ház ivadékát, magasztalta fel. Ezek mellet Berchtold herczegnek 945-ben történt halála után még Bajorországot is szorosabban magához csatolandó, szinte a maga testvérének, az elébb pártos, de megtért Henriknek adományozta.

E szerint a királyság s az egyházi és világi főhatalmak közt érdekközösséget alkotván, nagyobb egyetértést, egységet s evvel együtt erőt és hatalmat hozott az összes birodalomba. E politikai s kormányzati intézkedésekkel továbbá, párhuzamosan nagy gonddal tovább fejté I. Henrik királynak, a Madarásznak, új hadrendszerét, mely szerint az elébb csak gyalogságból álló hadseregben a lovasság mindinkább szaporították s evvel együtt új hadszerkezet s harcsmódor, új taktika alapított meg.

Ily módon tehát mialatt a német birodalom a szász nemzetségbeli királyai alatt minden tekintetben jelentékeny haladást tőn, fejlődik s erősödik vala, poli-

1) Ruotger: Vita Brunonis Cap. 20. Pertznél Scriptorum III.

तिकai egységét s összetartását megszilárdította: Magyarorszáiban ugyanazon időszakban mind politikai mind erkölcsi tekintetben szánandó hanyatlás állott be.

II.

A nemzeti veszedelem utat készít a kereszténységnek.

A dolgok ily állapotában, az első jelentékenyebb összeütközésnél a megszilárdult Németországgal, a veszedelem szinte bizonyossá lett a magyar nemzet részéről. Az előrelátható baleset 955-ben meg is történt Ágosta vidékén a Lech folyamnál. A Bulcs és Lél vajdák vezérlete alatt Németországot megtámadt tetemes hadsereg részint a véres ütközetben, részint futásában az utját elállott boszuló népség fegyverei alatt teljesen megsemmisítettett; a nagy számú foglyok kegyetlenül leöltek, magok a vezérek is felakasztattak.

A rettenetes csapás következményei maradványok lőnek a magyar nemzetre nézve. Első, közvetlen következménye lőn, hogy a nemzet, mely magát elbizottságában mármár győzhetetlennek tartá, megfélemlített s magába szálla. A kik elébb martaléks kalandvágától ingereltetve, csaknem évenként raboltak, pusztítottak a külföldön, hasonló megtámadtásoktól saját tűzhelyeiket is féltetni kezdvén, azontul honmaradtak. Rabló kalandjaival a német birodalomba mindigre felhagyott a nemzet, sőt a né-

metek betöréseitől tartva, határszéleit megerősíteni kezdé.¹⁾

Otto király nagy meglelégedéssel látja vala e változást. De mivel magában még sem bizott hogy, mint egykor Nagy Károly az avarokat, úgy ő a bár meggyöngült, de még mindig félelmes magyarokat kiirthassa vagy csak teljessen meg is igazhassa, óvakodék őket becsapásokkal ingerelni. Hadi tekintetben birodalma jövendő védelmére a rabló kalandok ellen elégségesnek tartá a határgrófságoknak Ostmarkban, a mai Ausztriában és Karántföldön a Mura folyam vidékén, helyreállítását. Fegyverének hatalmánál azonban, birodalma biztosítására, úgy látszik, többet remélt a magyar nemzet erkölcsi meghódításától; miről mindjárt bővebben szolandunk.

A magyarok magatartása a szerencsétlen ágostai ütközet után bőségesen engedett neki időt nyugton elvámnia békésebb természetű kísérleteinek eredményét. Ha nem szűnt is meg teljesen a harcz a két nemzet közt, az már csak kisebb mérvben a határszéleken, s nem is az elébbiekhez hasonló betörésekben martaléért, hanem a haza határainak védelmében folyt a kelet felé mindinkább terjeszkedő új ostmarki és karántföldi határgrófok ellen.

A keleti görög birodalom néhány évig ezután sem maradt ugyan egészen ment kalandozásaiktól: a martalékvágyat nem fojthatta el végkép magában

¹⁾ Kézai Simon: Gesta Hungaror. Endlicher Monum. Hungar. 106.

a sokáig rabláshoz szokott nép. De oda is csak kisebb csapatok törtek be azontúl. 968 óta pedig, midőn Szvatoszlav orosz fejedelemtől felhíva, mint ennek szövetségesei, vele együtt egészen Drinápolyig lehatoltak, ott Bardasz görög vezér által megveretvén, teljesen felhagytak a hadi kalandokkal. Taksony fejedelem, miként a honi és külföldi¹⁾ emlékek egyaránt bizonyítják, méltán félvén, hogy a nemzetének rabló kalandjaitól annyit s oly sokáig szenvedett külföld, kivált a németek és frankok, ha még tovább is ingereltetnének, egyesülve támadhatnák meg a véderéjében meggyöngyült országot; azontúl minden hadi kalandot eltiltott, s a határszélek megerősítésére fordítá gondjait. »A sereg, mond Kézai, lecsöndesedett s nem csapott be többé Németországba. Mert Franciaország és Németország, egymással egyesülve, egyértelműleg el valának határozva, mind halálíg ellentállni a magyaroknak. Azért ezek egészen Sz. István koráig óvakodának bemenni Németországba, nehogy a nyugat egyesült népe rájok törjön.«

A nemzet ezen békés hangulata jelentékenyen erősödött Taksony fia s utóda, Geiza fejedelem alatt. Taksony halálát 972-re teszik emlékeink; de nagyon valószínű, hogy valamint ő még atyja, Zoltán, életében átvette volt az ország kormányát: úgy Geiza is tényleg gyakorolta légyen a fejedelmi hatalmat atyja végső éveiben.

Geiza, ifjúsága teljében, az értelem és kedély

1) Otto Frisingensis Chron. Lib. VI. Cap. 20.

mind azon tulajdonságaival felruházza vette át nemzete kormányát, melyeket ennek üdvé a súlyos körülmények közt igényelt. Beható, éles értelemmel, statusférfini tapintattal ő erős, határozott, kemény jellemet s kitartó szilárdságot egyesített magában, szerencséjére a nemzetnek, mely ügyetlen, gyöngye kormány alatt az adott viszonyokban könnyen vesztét érhetne vagy legalább függetlenségét láthatva volna megcsorbítva.

Ő élesebb értelemmel, több statusférfini tapintattal bírt, mintsem hogy be nem látta volna, mily veszély érhetné megfogyott, meggyöngült nemzetét, ha most a hatalom s erő magas fokára emelkedett nyugati szomszédjával háborúba keverednék. Látta ő hogy a kalandok, hadjáratok a külföldre nemcsak azt eredményezték mit, úgy látszik, azok által őseink elérni akartak, hogy nevök félelmissé legyen s az új hon birtokában magokat annál inkább megszilárdítsák; hanem, miután e hadjáratok kelletinél tovább űzettek s merő rablókalandokká fajultak, gyűlöletet is ébresztének irántok az európai népekben. A gyűlölet pedig boszúszomjja vált, mihelyt megtört a magyar fegyverek varázsa s a szerencse a németekhez pártolt. Európa egyesült boszúfegyverének pedig a megfogyott, egységében, fegyelmében meglazult magyar nemzet szintugy nem állhatott volna ellen, mint nem a hunok és avarok, kik épen azért buktak vala meg, mivel azonosodni nem akartak Európával. Geiza tehát, hogy az európai népeket megengesztelje, mindjárt a kormányra lépte óta

elhatározta magát, hogy nemcsak minden ellenséges összeütközésnek elejét vegye, hanem a mennyire csak lehet, barátságos viszonyba is lépjen a német császárral. Addig is tehát, míg erre alkalom ajánlkozniék, békés szándokainak tanúsítása végett, a nemzet főbbjeivel tartott tanácskozások után a hadi kalandokat s rablásokat a határszéleken újabban is szigorúan megtiltotta.

Ezen alkalommal, úgy látszik, különben is beható tanácskozások folytak a nemzet állapota, a kormány követendő iránya, teendői fölött. A fejedlem tanácsában legnagyobb tekintélylyel birt valószínűleg Gyula erdélyi vajda, ugyanaz, kiről a görög írók állítják, hogy a görögökkel kötött béke biztosítása végett tuszul ment Byzanczba, s ott patriciussá neveztetett, kereszténynyé lett s visszatérvén egy Hierotheus nevű szerzetest hozott légyen magával.¹⁾

¹⁾ Zoltán fejedelem végső évei egyikében 943 tavaszán, a magyarok roppant sereggel törtek a görög birodalomba, mely akkor Romanus Lacapenus császár parancsainak hódolt. Sereget a császár ellenökbe nem vethetvén, Theophanes patriciust küldé elejökbe, ki aztán — mit azonban a görög író elhalgat — a nagy ajándékok mellett évi adófizetés ígérete által nyerte meg vezéreinket, s velök öt évre békét kötván, ennek biztosításául túszoikat is vitt magával. A következő évben Romanus meghalálozván Constantinus Porphyrogeneta ült a trónba. Ekkor, vagy mint némelyek vitatják, 948-ban történhetett, mit egy más görög író ekként beszél el: »A turkok — mint ők a magyarokat rendesen nevezik — nem vetettek elébb véget pusztításaiknak a római (görög) birodalomban, mignem Bolosudes (Bulcs) fejedelmök, színlelvén a keresztény hit felvételének szándokát Konstantinápolyba jött s meg-

Tekintélyét, befolyását kétségtelenné teszi azon körülmény, hogy Geiza, még atyja, Taksony életében, Gyula vajda leányát, Saroltát vette nőül.

Nagyon valószínűnek látszik, hogy a byzanci udvarban időzése alatt nem csak kereszténynyé lett, hanem az európai politika viszonyaival is bővebben megismerkedhetett Gyula vajda avatta be azokba vejét is, Geiza fejedelmet. Ő figyelmeztethetné az ifjú fejedelmet azon veszélyekre is, melyek a nemzetet fenyegetik, ha ez az eddigi irányban folytatja életét: azsiai, félig nomad módon rabolva, kalandozva él Európa polgárosodottabb népei közt; pogány vallásán marad a kereszténység közepette.

Ilyféle előterjesztések az értelmes, tapasztalt,

keresztelkedvén s Constantin császár által patriciusi méltósággal s nagy ajándékokkal megtiszteltetvén és gazdagíttatván, hazatért. Kevéssel utóbb Gylas (Gyula), szinte turk fejedelem, ugyanazon czélből szinte Byzanczba jött vala s megkeresztelkedvén, és miként az előbbi, úgy ő is, hasonló módon megtiszteltetvén, egy, kegyessége miatt híres szerzetest, Hierotheust, vitt el magával, kit előbb Theophylactosz patriarcha a turk ország püspökévé nevezett. Ez Turkiába menvén, a pogány tévelygésről sokakat a keresztény vallásra térített. És Gylas meg is maradt a hitben; a rómaiak ellen becsapásokat többé nem intézett; sőt a keresztény foglyokat kiváltván, szabadságba helyezte. Bulcs azonban az istennel kötött szövetséget megszegvén, harczosaival gyakran betört a birodalomba; mit hasonlókép a frankok ellen is megkísértvén, elfogatott s azok királya 1. Otto által felakasztatott.« Theophanis Continuator. Velenczei kiadás. 200 l. Joannes Scylices Curopalates, kit követtek Cedrenus: Compend. Historiar. és Zonaras: Annal. Lib. XVI, num. 21. Tudjuk, hogy Bulcsot 955-ben csakugyan a görög író által feljegyzett sors érte az ágostai vereség után.

keresztény Gyula részéről ébreszthették fel Geizában annak érzetét, hogy nemzetének multhatatlanul szükséges megváltoztatnia a maga életmódját, foglalkodásait s erkölceit, nehogy a szomszéd népek elébb utóbb ellene zudúljanak, s mint közös ellenséget kiirtsák vagy meghódoltassák. Fogékony értelmét hamar áthatotta a nemzeti átalakulás szükségéről való meggyőződés; ezen átalakulásra pedig legcélyszerűbb módul önként ajánlkozék a keresztény vallás felvétele. Mind ez, bár kétségtelen, határozott adatokkal be nem bizonyítható, de a történelem rendes fejleménye szerint annál valószínűbb, minthogy feltehető, hogy neje, Sarolta, nem mulasztotta el őt bővebben megismertetni a kereszténység tanaival s hajlandóvá tenni azok elfogadására.

A kül példa sem hiányzék, mely különösen alkalmas lehetett Geizát mindinkább megbarátkoztatni a kereszténységgel. Csehország csak pár évtizeddel elébb vette fel a keresztséget. Miczisláv lengyel fejedelem pedig öt-hat évvel elébb lett kereszténynyé.¹⁾ Ha azonban e példákból láthatta is Geiza, hogy e fejedelmek, mióta a keresztény egyházba léptek, biztosították is magokat és népeiket a német birodalom megtámadásai ellen; de egyszersmind arról is meggyőződhetett, hogy függetlenségök nem maradt teljes épségben a német királyok s császárok

¹⁾ Annal. Capit. Cracov. Pertznél XIX, 585. Annal. Cracov. vetusti és Chron. Polono-Siles. U. o. 557, 558. Sommersberg: Rer. Siles. Script. I, 203. Breve Chron. Siles. Stenzel: Script. Rer. Siles. I, 34.

befolyásától. Otto császár, ha nem tette is őket még forma szerint hűbéreseivé; de még is sikerült neki, a köztök kitört viszályokat ügyesen felhasználva, békebiróként lépni fel közöttök és ekként császári tekintélyét s hatalmát némileg mind a kettesekre kiterjeszteni. Hogy Otto császár Magyarország tekintetében is hasonló célzt tűzött legyen ki magának, az ostmarki és karantáni új határgrófságok megalkotása, s törekvése a birodalom keleti határszélein nem hagyhatott kételkedni. Ezekből mélyebb felfogás nélkül is kivehető vala, hogy a német császár célja Magyarország irányában sem más, mint vagy békés uton, s különösen a kereszténység felvételének közbejöttével lépni vele barátságosabb viszonyba, mi aztán még a német fenhatóság elismerésének is utat törhetne; vagy fegyvererővel hajlítani a magyarokat a német fenhatóság alá.

III.

Geiza elhatározásai és követsége I. Ottohoz.

Geiza helyzete minden esetben felette kényes sőt válságos volt hatalmas és vállalkozó szomszédja irányában, s a veszélyt csak ügyes magatartással lón képes nemzetéről elhárítani. E helyzetet minden oldalról megfontolván, miként a jövő események bizonyítják, két dologról világos meggyőződésre jutott az ifjú fejedelem: ezek egyike, hogy a békét Németországgal minden módon fen kell tartania; másika, hogy a kereszténységnek utat kell nyitnia nemzete keblében.

Ha, mint hihető, felteszszük, hogy Geiza tanácsában ipja, az élemedett, tapasztalatdús, keresztény Gyula vajda birt legnagyobb befolyással, valószínűnek fogjuk azt is találni, hogy midőn a kereszténység felvételének szükségéről folyt köztők az értekezés, az sem maradhatott szó nélkül, hogy a terv valószínűsítésének esetében melyik egyházhoz, a keletihez-e, vagy a nyugatihoz csatlakozzék a magyar nemzet? Azon körülmény, hogy Gyula s általa maga Geiza neje, Sarolta, is a keleti egyház közvetítése által lőn kereszténynyé; hogy e szertartású kereszténység általa Erdélyben — mint egy görög író állítja¹⁾ — talán némi sikerrel terjesztetett is; az ország déli részein pedig, kivált a Maros és Duna-Tisza közti tartományban a benszülöttek egy részének vallása volt, — e kérdés szóban forgásáról s megfontolásáról alig hagy kételkedni. És ha erről csakugyan folyt is némi értekezés: a nemzeti függetlenség megőrzése tekintetéből kétségkívül tanácsosbnak tűnhetett fel a keleti, mint a nyugati egyházhoz való csatlakozás; attól lehetvén tartani, hogy, mint Cseh- és Lengyelországban, a német térítők majd a német császár beavatkozásainak is utat törnek. Más részről azonban önként feltolakodhatott ama kérdés is, vajjon nem fogná-e épen a keleti egyházhoz való csatlakozás erősebben felingerelni a német császárok féltékenységet s ürügyet szolgáltatni azoknak ellenséges fellépésre?

¹⁾ Scylices és Credenius i. h.

Mind ezek azonban oly kérdések, melyeket ha érint is, mint a dolog természetében fekvőket s azért igen valószínűket, de tényleges adatok híjában nem dönthet el a történelem¹). Ez csak azt jegyezheti

¹) Vannak írók, köztök Schwartz Godofréd (*Initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta* című munkájában,) kik Geiza második nejéről, Adelheidről, mit sem tudván, miután némely kútfők Geiza nejének tulajdonítják a kereszténység megalapítását, azt állítják, hogy a keresztény Sarolta fejedelemné hatása következtében görög szertartású egyház tette légyen első hódításait Magyarországon. Mások, mint például a tudós jezsuita Stilting, ki egy hosszú, sok részben alapos értekezést írt vala Sz. Istvánról (ld. ezt *Acta Sanctor. Septembris* I. köt.), s utána többen mások, kik a görög íróknak a Gyula megtéréséről általunk is idézett elbeszélését mind egy szóig kétségbe vonják azon okból, mivel az ezen esemény után csak mintegy másfél századdal élt Scylices, Cedrenus és Zonaras irataiban foglaltatik, és arról sem az egykorú Constantin Porphy. császár, sem más egy- vagy közelebb korú írók, mint például Theophanes folytatói, sem a latinok közül senki nem emlékezik munkáikban. Pedig ezek közül kivált Luitprand, ki éppen a X-dik században élt s mint I. Otto császár követe Byzanczba is járt vala, a fontos eseményről könnyen szerezhetett volna magának tudomást. Felhozzák még azt is, hogy Constantin császár, ki alatt ez történt volna, maga határozottan állítja (*De administrat. Imperii* Cap. 40), hogy »a magyarok nélkülözik a kereszténységet.«

Azonban, mind ennek daczára, nincs miért vessük el végkép a Gyula megtéréséről szóló elbeszélést. Stiltinget csak az vitte erre, mivel a görögöknek egyáltalában nem akarja átengedni Magyarországon a kereszténység első magvai elhíntésének dicsőségét. De hiszen, ha elfogadjuk is Gyula megtértét s Hierotheus bejöttét, abból még nem következik, hogy ők csakugyan nagyobb sikerrel is terjesztették volna az ó-hitű kereszténységet. Tudjuk, hogy már II. Gyula, az állítólag megtért I. Gyula testvérének,

fel kétségtelen tény gyanánt, hogy Geiza, akár a körülményekből fölmerült okok súlyától meggyőzve, akár magok az események kényszerítő hatalmától indítatva, kísérletet sem tett a keleti kereszténységgel, hanem eleitől fogva a nyugatinak határozta megnyitni országát.

Erre maga az események fejleménye is csakhamar kényszeríté némileg a fejedelmet. Otto császár értesülvén Taksony haláláról, s az új fejedelem, Geiza, békés hangulatáról, ennél is kísérletet akart tenni az iránt, mi neki a lengyel Miciszlávval néhány év előtt oly jól sikerült. A példa annál csábítóbb volt reá nézve, minthogy Miciszlav nem csak a kereszténységet fölvette, hanem, mi Ottónak szintugy sőt épen fő czélja volt, némi hűbéri viszonyba is lépett a császár iránt. Otto tehát Bruno verduni püspököt mindjárt 972-ben követségben küldé Geizához. A

Zombornak fia is ellensége volt minden kereszténységnek, és Sz. Istvánnak fegyverrel kellett őt engedelmességre hajlítani. — E nevezet, ó-hit, sem bizonyítja azt, mint talán látszhatnék, hogy a római előtt a görög szertartású kereszténység volt légyen elfogadva a magyarok egy része által. E nevezet valószínűleg csak azóta jött divatba nyelvünkön, mióta XIII. Gergely pápa, az időszámítást kiigazítván, új naptárt hozott be a római kathol. valláson lévők közt, míg a görög szertartású keresztények azután is mind maiglan az ó-naptárt tartották fenn; s innen ment át magára a vallásra is az ó-hit elnevezés.

Hogy végre Geiza azon neje is, kiről mind a honi, mind a külföldi írók bizonyítják, hogy a kereszténység Magyarországon tőle vette eredetét, s Geizát magát is ő bírta volna e vallás fölvetelésére, nem Sarolta, hanem a lengyel Adelheid, Geiza második neje volt, alább látandjuk.

követ utasítása részletesen sehol sincs följegyezve; de eléggé gyaníthatjuk annak célját Ottónak Piligrim passauai püspökhöz írt leveléből, melyben ennek a követ támogatását kötelességévé teszi. »Bruno püspököt — így szól e levél — kedveltségedre bizzuk, hogy bár mire volna is szüksége, mindennel bőségesen elláttassék. Embereiddel, lovaiddal s egyéb utazási szükségletekkel ellátva, tisztességesen s a leggondosabb óvatossággal mennél közelebb vitesd őt a magyarok határszéleihez. Mert oda, a magyarok földére, küldjük őt, hogy azok királyát mennél előbb a mi szándokunkra hajlítsa. Gondod legyen tehát reá, hogy e követség a legóvatosabban végrehajtassék; mert ha az, miként mi kívánjuk, szerencsésen sikerül, mind neked, mind a tiedidnek nagy hasznára leszén.«¹⁾

Hol és mikor találkozott s mit és mily eredményyel tárgyalt Bruno püspök Geiza fejedelemmel, az emlékekben semmi nyoma: a találkozás felett azonban, sőt a siker felett sem lehet semmi kétségünk, miután tudjuk, hogy Geiza a következő év tavaszán viszont követséggel tisztelte meg a császárt Quedlinburgban, ki ott tölté a husvéti ünnepeket. Ekkoron ott több népek követségei jártak a császárnál: a magyaroké mellett a görögök, beneventiek, rómaiak, továbbá a dánok, szlávok, bolgárok és oroszok követeit említik az évkönyvek,²⁾ melyek

¹⁾ Fejérmél: Codex Diplomatic. Regni Hungar. I, 257. Hansiz: Germ. Sacra I, 207. Mabillon: Analecta rétkiadás 434 l.

²⁾ Annal. Quedlinburg és Hildesheim, 973. évhez Pertznél

szerint azok mindnyájan drága ajándékokat vittek a császárnak s hoztak vissza küldöiknek. Jelen volt Micisláv lengyel és Boleszláv cseh fejedelem is, kik némi viszályos ügyben a császár békebiróságát kérték ki.

Mi különösen a magyar követeket illeti: miként az említett Piligrim passauai püspök ír a pápának¹⁾, azok forma szerint békét, sőt szövetséget kötöttek a császárral, ki ennek feltételül, ugy látszik, viszont azt kívánta Geizától, hogy a papoknak, szerzeteseknek, kik a keresztény vallás hirdetése végett országába menni akarnak, szabad bemenetelt engedjen s védelmet biztosítson.²⁾

I. Otto azonban az így megkezdett barátságos érintkezést Geizával nem fonhatta tovább; mert Quedlinburgból Magdeburgba menvén, néhány hét múlva megszűnt élni³⁾. Az ügy fejlődését, haladását mindazáltal koránt sem akasztotta meg a tevékeny, vállalkozó császár halála; sőt miután ő hihetőleg nagy erélylyel sürgette volna annak valószínűsítését, mi viszont a magyarok részéről könnyen féltékenységet, kora ellenzést támaszthat vala, az ügy sikerére nézve

SS. III. Annal. Althaens. ed. Giesebrecht ad ann. 973. Lambertii ann. 973 Hildesheimi ann. 973. Thietmar: Chron. Lib. II. Cap. 20. U. o. Sommersberg: Analecta Silesiae I, 202.

¹⁾ Fejér: Cod Dipl. I, 260. Endlicher: Monum. I, 131.

²⁾ Hartvic: Vita S. Stephani. Endlichernél: Monum. I, 155.

³⁾ A quedinburgi gyűlés tartatott X. Kal. April; mert 973-ban e napra esett husvét; a császár pedig meghalt Nonis Mai. Sommersberg; Annal. Siles. I, 202.

talán még előnyösebb volt a császár halála: nála nélkül lassabban, de annál biztosabban haladt az a jó vég felé. Egyébiránt, bár mily rövid ideig tartott is, eredmény nélkül még sem maradt a barátságos érintkezés Geiza és Otto között. A kölcsönös követ-ségek mindenesetre engesztelőleg hatottak az egy-más iránt oly sokáig ellenséges indulatú népekre, s mintegy sanctiot adván az egy idő óta már beállott békére, induló pontul szolgáltak arra, hogy köztök barátságosabb viszonyok, sűrűbb érintkezések fejlődjenek.

IV.

Az első térítési kísérlet. Wolfgang. Pilgrim.

És valóban már azon időtájban, midőn a ver-duni püspök küldetést nyert Geizához, megtétetett az első kísérlet az evangéliom hirdetésével eleink között. A svábországi Einsideln monostor egy szer-zetese, talán épen a követségre kitűzött püspök fel-szólítására s mintegy előfutárul, hittérítőként járt vala Magyarországon. E jámbor szerzetes Wolfgang atya volt, kit halála után az egyház a szentek sorába iktatott.

Wolfgang nemes aleman szüléktől származott s kora fiatalságától kezdve hajlamot érte magában a contemplatív, szigorúbb életre. Henrik trieri érsek annyira megkedvelte őt, hogy mindaddig nem nyu-godott, míg kívánata szerint Wolfgang Trierbe nem ment lakni. Az érsek őt azonnal a maga főhelyet-tesévé akarta kinevezni; de Wolfgang, alázatossá-

gában, e kitüntetést nem fogadta el, s a helyett egy iskolát kért ki magának, melyben a szegény gyermekeket ingyen taníthassa. Ő ekkor még nem volt pap s csak utóbb, az érsek folytonos sürgetéseire engedte magát felavattatni s a székes egyházbeli papok közt decani hivatallal felruháztatni. Henrik érsek 964-ben Rómában meghalálozván, Bruno kölni érsek, I. Otto császár öccse, kinek az elhunyt Henrik barátja s kedvencze vala, azon szándokból hívta magához Wolfgangot, hogy a szent életű s minden tekintetben jeles embert püspökségre emelje. De Wolfgang, szerénységében nem hajlott az érsek kíváratára s Kölnből egy időre az atyai házba vonult. Rokonai őt itt, mint jeles nemzetségök fejét, le akarák tartóztatni; ő azonban, minden világi kitüntetést kerülve, szerzetesi életre vágyott, s az egyszerű papi kötelemeknél szigorúbb szabályok alá óhajtván vetni magát, Sváборszágban, az einsidelni klastromban szerzetessé lón. Itt azonban ő, mint életírója tudósít, az erények buzgó gyakorlatában hamar átlátta, hogy a magasabb erkölcsi tökélyre koránt sem elég a bár mily szigorú, de meddő asketai élet; s »érdemetlennek tünék fel magának az isten színe előtt, ha nyert s eddigelé elásott talentumát nem kettőzteti meg az által, hogy mások üdvességét is munkálja.« E végett tehát, de a nélkül, hogy a szerzetesi élet szigorával felhagyna, a klastromot odahagyván, Alemannián keresztül Noricumba ment, s ennek keleti vidékén, hittanítás végett, csekély kísérettel Pannonia határáig hatolt. Midőn azonban

ott, mint forrásunk virágos nyelve mondja, a tévelygések sarjait irtogatni s a szívek mezejét az evangéliumi ekével szántogatni s a hit magvait elhinteni hasztalan törekednék, Piligrim passauai püspök által a megkezdett műtől visszahívatott.«¹⁾

Forrásunk azt adja a jámbor térítő visszahívásának okául, hogy a hit magvait siker nélkül hintette; miért is Piligrim, őt megsajnálva, nem akarta tűrni, hogy ily jeles mives meddő borozdákra vesztegesse munkáját.

A passauai püspököt azonban egészen más, koránt sem ily dicséretes okok indíták e cselekvésre. Piligrimet mindjárt 971-ben, midőn, úgy látszik, az akkori szokás szerint némely urak, kivált Fridrik saltzburgi érseknek, az ő rokonának,²⁾ pártfogása a passauai püspöki székbe juttatta, azon nagyravágyás ragadta meg, hogy székét, mely a saltzburgi érsek hatósága alá tartozott, ez alól kivonva, érsekséggé, magát metropolitává emelje.

A passauai püspöki megye, Magyarország határáig terjedvén, legtöbbet szenvedett a magyarok elébbi becsapásai alatt Németországba. Piligrim tehát most, a béke helyreálltával, épen azok közbejöttével vágyott azt a fény és hatalom magas fokára

¹⁾ Othlon. Vita S. Wolfgangi. Pertznél: IV, 530. Othlon a maga tudósításait Wolfgangról, és sok helyt szóról szóra merítette Arnoldusból: Memoria S. Emmerammi Lib. II. Pertznél: u. o. 556.

²⁾ Ld. E. Dümmler: Piligrim von Passau und das Erzbisthum Lorch. I. 31.

emelni, kik elébb romlásának okai voltak. A passauai püspök hatósága kétségkívül kiterjedt Felső-Pannóniára, tehát a mai Ausztriára, Morvaország déli s Magyarország nyugati részeire, midőn ezen tartományok a frank császárok hatalmának hódoltak vala. És, midőn I. Otto, foglalásait a Szárhegyig terjesztvén, az ostmarki határgrófságot helyreállította, Passau püspöke oda azonnal ki is terjesztette a maga egyházi hatóságát. Erre teljes joga volt, és nem is szenvedett semmi részről ellenmondást. Mióta pedig Bruno verduni püspök, mint a császárnak Geizához küldött követe nála megjelent, Piligrim, a magyarok megtérésének reményében, Magyarországra is mindjárt igényt képez, oda is ki akará terjeszteni a maga egyházi hatóságát. Ő ennél fogva egyáltalában nem akará másnak átengedni a magyarok megtérítésének dicsőségét.

Ez volt tulajdonképen oka, miért hívta vissza Magyarországból, melyet már is saját megyéjéhez tartozónak vélt, Wolfgangot, ki az ő híre tudta nélkül kezdé meg ott az evangéliom hirdetését. A szent szándokú, jámbor Wolfgang hiában törte fejét az okok felett, melyektől indíttatva a püspök őt szent műve folytatásában meggátolta.^{*)} Piligrim szándokai a jámbor hittérítő személye iránt eleinte nem is voltak lekötölezők. Midőn őt magához hívatá, fel-

*) »Apud quem (Piligrimum) etiam rogatus et iussus mansit aliquot diebus; hoc inter cetera prudenti secum tractans mente; quare prohibitus sit ab adducenda ad Deum Pannoniorum gente.« Arnoldus: De b. Emmerammo Pertznél: IV, 556 a végén.

tette volt magában, hogy mint szabályszegő, kőbor szerzetessel fog vele elbánni. De Wolfgang, szerény s méltóságteljes magatartása által már első megjelenésekor oly benyomást tőn a püspökre, hogy ez megingattatott szándokában. Barátságot, jó akaratot színlelve tehát, egy ideig őt magánál tartóztatá, hogy alattomban felette nyomozást tarthasson s őt bővebben megismerhesse. A vizsgálat azonban nagyon kedvezőleg ütött ki Wolfgang részére. Nem csak az tűnt ki, hogy a szerzetes apátja engedelmével indult hittérítőül a magyarok közé; de valószínűleg azon kitünő állásról is érkezett tudósítás, melyet Wolfgang Trierben s a hatalmas kölni érsek kegyeiben foglalt vala el. Személyes tulajdonságai, tudománya, szerénysége, szent erkölcei pedig annyira megvették Pilgrim szívét, hogy őt nem többé büntetni, hanem jutalmazni s azért hogy őt kitűzött életcéljától, a hittérítéstől elvonta, kárpotlani érze magát indíttatva. Wolfgang hihetőleg azt óhajtá, engedje a püspök, hogy félbenszakasztott művének folytatására tér, hessen vissza. De ez Pilgrimnek, titkos tervei tekintetéből nem volt inyére; ő egyáltalában magának akará fentartani a magyarok megtérítésének érdemét, mi neki lépcsőül szolgáljon az emelkedésre. Egyenesen azonban nem tagadhatta meg az őt magát is tiszteletre ragadó szent ember kívánságának teljesítését. Tarthatott attól is, hogy ez a saltzburgi érsekhez folyamodhatik a hithirdetés engedelmének megnyeréséért. Pilgrim pedig, mint látni fogjuk, épen az érsek avatkozását kívánta leginkább mellőzni s

meggátolni a magyarok megtérítésének ügyébe. Hogy tehát az érdemes Wolfgangot jó szerével eltávolítsa, Burchard márkgróf közbenjárásához folyamodott. Ugy látszik, ezt nem is volt nehéz megnyernie azon előnyök feltüntetése által, melyek reá, Burchadra, háramlani fognának, midőn majd ő, Pilgrim, fog egyházilag uralkodni Magyarországon, — mert nagyravágyása már ily magas czélt tűzött ki magának. A márkgróf s talán a Wolfgangot már elébb is kegyelt hatalmas Bruno kölni érsek segédelmével sikerült is aztán neki Wolfgangot még ugyanazon 972-dik évben az épen ürességben levő regensburgi püspökségre emeltetni a császár által.²⁾

Pilgrim aztán, mihelyt Wolfgang mellőzve volt, önmaga vette kezébe a magyarok megtérítésének ügyét. Mint ő a pápához irt s mindjárt idézendő levelében maga is írja, s miként titkos czéljai is igénylék, az evangéliom hirdetése végett számos papot és szerzetest küldött be Magyarországba. Az ő főczélja volt a maga püspökségét érsekséggé emelni; ezt pedig csak úgy hitte elérhetni, ha magának a magyarok megtérítése által oly érdemeket szerzend a pápa s a császár előtt, hogy, miután különben is terjedelmes püspöksége Magyarországot egy maga még sem foglalhatná keblébe, az itt alkotandó új püspökségek, mint az ő suffraganeusai minden esetre az ő, mint metropolita, egyházi hatósága alatt maradjanak. Ösztönözheté őt erre azon

²⁾ Othlonis Vita S. Wolfgangi Pertznél i. h.

példa is, melyet a magdeburgi püspöki széknél néhány évvel előbb (968) történt érsekséggé emelésében látott. Magdeburgot ugyanis I. Otto a megtérítendő éjszak-keleti szlávok érseki székévé rendelte. Ezt ohajtá tehát most Piligrim a lorch-i szék számára is kieszközölni a dél-keleten megtérítendő magyarokra nézve.

E cél elérésére azonban még nem látá elég ségesnek, hogy a magyarok megtérítését mennél előbb végrehajtsa; mert ezen érdeme mellett is könnyen megtörténhetett volna, hogy a pápa s a császár az új magyar püspökségeket a saltzburgi érsek metropolitai hatósága alá rendlje; hasonlókép, mint a megtérítendő éjszak-keleti szlávok is eleve a magdeburgi érsekség alá rendeltettek. Érdeke tehát azt igénylé, hogy eleve is minden áron biztosítsa magának Magyarországon a metropolitai méltóságot. Evvel pedig, úgy látá, sietnie kell, nehogy a saltzburgi érsek a térítés ügyébe is beavatkozván, annak érdemét magának tulajdonítsa.

E cél elérése végett Piligrim nem a legdicséretesebb eszközhez folyamodék. Volt hajdan a nyugati római birodalom korában egy lorch-i — laureacumi — püspökség, mely, míg a népvándorlás viharai által el nem söpörtetett, legalább egy részében, ugyanazon vidékre terjedt, mely most az újabb alapítványú passau-i püspökség hatósága alatt létezett; magok Lorch városának maradványai is e püspökség határaiban foglaltattak. E miatt már Piligrim egyik s másik előde is fölelevenítette némileg a lorch-i

püspökség nevét, magokat passauai és lorch-i püspököknek nevezvén. Így, például, Adalbert, Piligrim közvetlen előde, magát egy 960-ki okmányban, s úgy látszik, már a 948-ki ingelheimi zsinaton is¹⁾ lorch-i püspöknek nevezé; de csak azon czélból, hogy a maga székeének fényét s tekintélyét emelje annak azonsága által amaz ősrégi püspökséggel, mely már sz. Severin korában is létezett.

Piligrimnek azonban ennél sokkal fenhéjazóbb lévén czélja, ő nem elégedett meg azzal, hogy a világ püspökségének azonságát a lorchival elismerje: ő azt akarta elhíttetni, hogy a lorch-i szék hajdan érsekség volt, melynek hatósága Pannónia nagyobb részére kiterjedt; s hogy ennél fogva a passauai széket, mely amannak utóda, teljes joggal megilleti a metropolitai hatóság, kivált most, midőn azon vidék lakosai, mely hajdan a lorch-i főpásztori bot alatt létezett, éppen az ő térítői buzgalma következtében, az egyház aklába tereltetnek.

E végre ő külön időkre szóló öt pápai bullát gyártott, melyekben mind a régi lorch-i, mind az újabb passauai székről, amannak örököséről, mint érsekségről, pannóniai metropolitaságról van szó, vagy a melyekben egyik s másik passauai főpaprak az érseki palást adományoztatik.²⁾ Ezen álbullákat

¹⁾ Dümmler i. m. 26 köv. és a jegyzetekben 161.

²⁾ Ezen álbullák Fejér Cod. Dipl. I, a következő lapokon vannak különféle gyűjteményekből lenyomtatva: 123. 158. 224. 244. 255. melyeknek hamis voltát világosan bebizonyítja s minden kétségen felül emeli Dümmler i. m.

aztán 974-ben a következő levél kíséretében küldé-
 át VII. Bencze pápának.

„Tudomásodra venni méltóztassál, legfőbb fejede-
 delme a papságnak, hogy jelenleg lelkem minden
 vágyánál inkább óhajtanám az apostolok küszöbét
 meglátogatni s a te kívánatos engedelmedet élvezni,
 hogy a miket levélre s követeim értesítésére bizok,
 szemtől szembe személyesen adhassam elő legszen-
 tebb atyáságodnak; de tilt oda mennem a magyarok
 újdön felavatott nemzete, melynél a békekötés alkalmá-
 vával bizodalmasan megkezdjük a hittanítás művét.
 Mert bár az e nemzettől való retteget megység más
 tartománybeli hittanítói előtt nagy idő óta elzárta a
 bemenetelt: a jelen idő alkalmas volta mindazáltal
 oda hív engemet. A mindenható isten, ki szokott
 kegyelmével mindig egybegyűjti a szétsziláltakat,
 megnyitni méltóztatott nekik szívének sokáig elzárt
 ajtaját, hogy ridegségek leple szétszakasztván, s
 vadállati kegyetlenségek megszűnván, nyakaikat az
 úr szelid jármába görbítsék. A magyarok ezen nem-
 zetétől sok kérelmekkel hivatam,¹⁾ hogy magam
 mennék, vagy küldötteimet intézném hozzájuk az
 evangeliomi munkára. A kikhez midőn mind a
 szerzetesekből, mind más papi rendekből elég al-
 kalmas férfiakat küldöttem, s mindeneket akként
 intéztem, miként az angolok történetéből tanultam:
 az isteni kegyelem csak hamar oly gyümölcsözőnek

¹⁾ Ennek semmi nyoma az emlékekben, s a mondottak után
 teljesen valószínűtlen is.

mutatkozik, hogy a kathol. hitben oktattván és megkeresztelvén, mind a két nemű magyarok közül mitegy öt ezret nyertek meg a Krisztusnak. A keresztények pedig, kik a nép többségét képezik s oda a világ minden részeiből foglyokként hurczoltattak, s kik eddig gyermekeiket csak rejtekben szentelheték az istennek, most minden félelem nélkül vetélkedve hozzák a keresztvízre. Oly öröm tölti valamennyiöket, mint a vándort, midőn hazájába visszatér, hogy immár keresztény módra imaházakat építhetnek s lekötött nyelveiket az üdvezítő dicsősítésére megoldaniok engedtetik. Mert az isten csodálatos kegyelmességének hatása alatt, magok ama pogányok is, kik még tévelygésökben maradnak, alattvalóik közül senkit sem tiltanak el a keresztiségtől, s a papokat sem gátolják a szabad járás-keelésben. A pogányok oly békében élnek a keresztényekkel s velök oly annyira barátkoznak, hogy ott Izsaiás jóslata látszik teljesedni: a farkas és a bárány együtt legelnek; az oroszán s az ökör egy jászolból esznek.

S ekként majdnem az egész magyar nemzet hajlandó a szent hit felvételére; hasonlókép a szlávok némely tartományai is készek hinni. Az aratás tehát bőséges; de a munkások kevesen vannak. Ennél fogva szükségesnek látszik, hogy Szentséged oda néhány püspököt tétessen; mert a keleti Pannoniának és Moesiának már a rómaiak és gepidák idejében is hét püspöke volt, kik az én lorch-i szent egyháznak, melyet én méltatlan szolgálók, valának alávétve.

Ezek négye, miként a jelen kornak is tudtára van, még akkor is fenmaradt Morvában, midőn a magyarok Baviát megtámadták. Súlyos és felette terhes az reám nézve, hogy főpapságom annyi kerületeit csak magam járjam körül prédikálás végett; miért is segéd hijában néha kénytelen vagyok tőlök megvonni jelenlétemet.

Ime, szerelmes Uram, ilyen egyházi hivatalkodás által lekötve marasztaltatom; s nehogy az említett nemzet megtérésében késedelmet okozzak, elhalasztám menni s leborulni szentséges lábaidhoz. Magam helyett követeimet, kik e levelet viszik, intéztem tehát Szentségedhez, könyörögvén, hallgatná meg őket kegyelmességed, s teljesítené az én s az ő közös kéréseinket; méltóztatnál általok nekem kegyelmesen megküldeni az érseki palástot és főveget, mely a szent széktől csak a metropolitáknak küldetik meg tisztelet díjául, s melyet ezen legfőbb polcz dicsőséges főpapjaitól elődeim is megszoktak volt nyerni; és hasonlókép elődeid módjára megadni s megerősíteni egyházamnak az apostoli hatalom azon kiváltságait, melyeket követeim szentséges tekinteted elébe fognak állítani;¹⁾ hogy ekként az apostoli áldással ellátva, a reám bizott nép kormányát

¹⁾ Hogy ugyanis az igényelt kiváltságokat teljesen megnyerje, követei által mindjárt a pápa által adandó válasz-bulla fogalmazatát is megküldötte, mely aztán hibásan oly módon vététt fel különféle okmánygyűjteményekbe, mint valósággal a pápa által kiadott, Pilgrim minden kéréseit megadó s megerősítő eredeti bulla. Fejérnél: Cod. Dipl. I, 266.

törvényesen igazgathassam, s az ítélet napján neked irathassék érdemül, hogy ama határok közt a pogányokból új egyház nyeretett meg az úrnak. Különben az eretnekek különféle kárhozatos felekezeteitől is kell tartani; mert gyakran történik, hogy magok a fők maszlagítják be hibáik által azokat, kiket kormányoznak s kiket az orthodox igazság tanításával kellett volna felvilágosítani. Hogy efféle kárhozatos gyanú tőlem elháríttassék, hasznosnak véltem, az általam tartott s tanított katholika hitágazatok felett ünnepélyes hitvallást letennem.¹⁾

Nem tartozik czélunkhoz, részletesen elbeszélni, mi lett legyen Piligrim fondorlatainak s hamisításainak eredménye; s azért legyen elég csak röviden megjegyezni, hogy Willigis, az erőteljes új maintzi érsek s németországi primás, nem különben mint maga Frigyes, az érdekelt saltzburgi érsek is hamar észrevették Piligrim mesterkedéseit, s mind II. Otto császárnál, mind VII. Bencze pápánál utját állták erőködéseinek. Ha egyébiránt Bencze pápának, a hamisításokban Piligrim példáját követő²⁾ Frigyes érsekhez írt levele szinte nem hamisított, a jobban értesült pápa még azon évben megerősíté Frigyes saltzburgi egyházának metropolitai jogait, hatóságát egyszersmind egész Noricumra és Pannoniára is kiterjesztvén.³⁾

¹⁾ Fejérmél: Cod. Dipl. I, 260. Endlichernél: Monum. I, 131.

²⁾ Frigyes érsek hamisításairól ld. Dümmler i. m. 177. l. 19 jegyzet alatt.

³⁾ Fejérmél: Cod. Dipl. I, 258, de hibásan tulajdonítva VI. Benczének, a VII. helyett.

Bennünket Piligrim ezen egész eljárásából különöbben csak fentebbi levele s erre nézve ama kérdés érdekel: igaz-e, mit ő a pápának írt, hogy a magyarok általában oly hajlandók voltak volna a kereszténység fölvételére, s már azon néhány hónap alatt is, melyek az általa beküldött térítők működésének kezdete s a levél írása közt lefolytak, mind a két nemből öt ezer előkelő magyar kereszteltette meg magát? Mert miután a mondottakból kétségtelen, hogy a passauai püspököt nem annyira a vallás iránti szent buzgalom, mint a nagyravágyás, az érseki palást megnyerésének vágya indítá a térítésre, ezen állítását is, mi csak eme főczéljának támogatására szolgál, gyanúval kell fogadnunk.

Már fentebb említők a magyar nép egykedvűségét vallása iránt, s türelmét a másként hívők irányában. A nemzet e türelmes jelleme pedig könnyen utat nyithatott a keresztény vallásnak. Az egy százados folytonos érintkezések után tehát mind künn mind benn, hazájokban, a keresztényekkel, nincs miért tagadnók meg hitelünket Piligrim állításától; ha bár különben megengedjük is, hogy, mi érdekében áll, kissé nagyította térítő munkálkodásának eredményét.

De, ha valónak tartjuk is, mit ő állít, hogy az előkelő osztályokból már e néhány hónap alatt is sokan megtértek, imaházakat építettek; a keresztény rabszolgák pedig vetélkedve vitték a keresztvízre gyermekeiket: a kereszténység ezen új ültetvénye minden esetre csak a bajor határszélek közelében keletkezhett s tartós ott sem lehetett. Ezen első süker,

ugy látszik, már a következő esztendőben vagy egészen vagy legalább nagy részben megsemmisült, s pedig épen azért, mivel Piligrimtől vette eredetét. A birodalomban, kivált annak keleti részeiben I. Otto halála után nagy és huzamos zavarok támadtak. Henrik bajor herczeg, maga is uralomra vágyván, unokatestvére, II. Otto király ellen pártot ütött s már 974-ben kitört a belháború. Piligrimnek nagyobb bizodalma volt Otto győzedelmében, s hogy hűsége béréül tőle az óhajtott érseki méltóságot valamikép még is megnyerhesse, saját hercege ellen a királyhoz szövetkezett. Henrik ellenben a cseh és lengyel fejedelmeket hajlítá magához, kik aztán, kivált Miciszláv, a véle ez időtájban sógorságba lépett Geizát is bevonták némileg a zavarokba. Geiza nagyobb hadjáratot nem intézett ugyan a német birodalomba; de kétségtelen, hogy az ellenséges villongások a határszéleken, tehát épen az Ottohoz szító Piligrim megyéjében s jószágain, röviddel Piligrimnek a pápához intézett levele után, a magyarok részéről is megkezdődtek. Piligrim ennél fogva nem csak térítéseivel felhagyni kényszerült, hanem több ízben zsákmányolni is tapasztalá birtokaiban a magyar csapatokat. Missionariusai, e körülmények közt üldözéstől félvén, mindjárt a viszályok kezdetekor kivonultak, vagy, mint ellenség emberei, ki is üzettek Magyarországból. A pártos Henrik ugyan a királytól legyőzetett s herczegségétől egy időre megfosztatott; de evvel még nem lett vége a németek és a magyarok közti ellenséges viszonynak; ebben

pedig Piligrimnek is mind végiglen volt része. Otto király egyebek közt az által ügyekezett a magyarokon boszútállni, hogy Babenbergi Luitpoldot, kit hűsége jutalmául az ostmarki határgrofsággal adományozott meg, folyton gyámoltá a magyar határszélek ellen, melyek akkor Mölkig s a bécsi erdőig terjedtek, intézett támadásaiban. Luitpoldnak pedig Piligrim is szövetségese volt. Vele együtt harczolt akkor is, midőn Luitpold 984-ben egy magyar hadosztályon győzedelmet nyervén, Mölk várát elfoglalta s tartományának határait a Szárhegyig kiterjesztette. Így történt aztán, hogy a magyarok több ízben reácsaptak Piligrim birtokaira, azokat megsarczolták s pusztították.¹⁾ E viszonyok közt Piligrim többé nem is gondolhatott térítési kísérletekre, melyeket különben eleitől fogva is, mint láttuk, nem annyira vallási érdekből, mint önzésből, nagyra-vágyásból intézett. És miután az érseki méltóságot sem fondorlataival s hamisításaival, sem a II. Otto iránt tanúsított hűségével nem nyerhette meg, nem is látá többé érdekében állónak tovább foglalkodni a magyarok megtérítésével.

V.

A kereszténység Geiza udvarából terjed.
Adelheid fejedelemnő.

De Piligrim különben is önző működésének megszüntével koránt sem szűnt meg a kereszténység

¹⁾ Ld. III. Otto levelét 985-ről. Fejér: Cod. Dipl. I, 273.

terjedése Magyarországon. Az emberi nem kifejlődésére, a társadalmak civilisatiójára vonatkozó minden eszmének természetében fekszik, hogy mielőtt egyszer megvillant s néhányak értelmét s kedélyét meghódította, saját ereje által tör magának utat az életbe, válik a társadalom közbirtokává. Ez történt a kereszténységgel is a magyar nép keblében.

Már fentebb érintettük, hogy azon benszülött népek, melyek közt az új hont alapító magyar nép megtelepedett, németek, szlávok, bolgárok, oláhok az ország egyes vidékein már birhattak némi, habár igen hiányos s csak a külsőségekre vonatkozó ismeretével a keresztény, részint római, részint keleti szertartású vallásnak. Említők azt is, hogy a magyarok igen egyszerű vallási fogalmakat, ezekkel együtt pedig vallásuk iránt oly egykedvűséget hoztak magokkal Azsiából, hogy már elébb is a hol fejlettebb, positiv vallásokkal jutottak érintkezésbe, ezek hódító hatásától nem tudták magokat egészen megóvni; s azért midőn itt megtelepedének, a természeti erők tiszteletéből eredt ősi vallásuk hihetőleg már egynémely positiv vallási fogalmakkal is egybe volt keverve. Ily állapotban a benszülött, félig-meddig keresztény népekkel való százados együtt lakás s némi részben összeolvadás, valamint a külfölddel való, habár ellenséges, érintkezés is lehetetlen hogy befolyást nem gyakorlott volna a magyarok vallási fogalmaira, ne készített volna beutát a kereszténységnek. E hatás alatt tehát lassanként s észrevétlenül mindinkább terjedni kellett őseink közt a

keresztény fogalmaknak. A Wolfgang és Piligrim térítő papjai által elhintett magvakat sem irthatták ki végkép a németekkel beállott ellenséges viszonyok.

De mind ezeknél gyorsabb s maradandóbb eredményeket szült e tekintetben magának a fejedelmi udvarnak hatása. Említők, hogy Geiza, uralkodásának kezdetétől fogva némileg erkölcsi kényszerűségben látá magát, kaput nyitni népe keblében az európai polgárosodásnak, a keresztény vallásnak. A viszonyok közt, melyekben létezett, nem maradhatott kétségben, hogy csak ezen áron biztosíthatja rokon-talan, egyedül álló nemzetének fenmaradását, fiatal államának megszilárdulását a számokra nézve sokkal nagyobb, hatalmasabb külön népfajok közt. És e meggyőződésben eleitől fogva el is határozta volt magát, megkezdeni népének társadalmi átalakítását. Egy szerencsés körülmény, mely mindjárt uralkodása első éveiben felmerült, nagy lendületet adott e fejedelmi elhatározásnak.

Sarolta fejedelemné, az erdélyi Gyula vajda leánya, miután Geizának néhány évig tartott házasságában egy leány¹⁾ s egy fiú²⁾ gyermeket szült,

¹⁾ Geiza e leánya, ki a később felvett kereszttségben Judith nevet nyert, utóbb sógorának Miciszlávnak fiához, Chrobri Boleszlávhoz ment férjhez. »Iste Boleslaus pridem filiam cuiusdam ducis Ungariae duxerat in uxorem.« Chron. Princip. Poloniae. Stentzel-nél: Script. Rer. Silesiae. I, 55. Határozottabban egy más lengyel kutató: Adulto (Boleslav) pater (Micislaus) uxorem accepit Juditham, Geisae sive Jesse, Ungarorum principis, affinis sui filiam, ex priore uxore susceptam. Nam ea mortua, sororem ei suam Ad-

megszűnt élni. Sarolta halálának évét egész bizonyossággal nem betűzhetjük ki gyér emlékeinkből; de ezek fonálán indulva, valószínűnek látjuk, hogy Geiza már akkor is özvegy volt, midőn 973 tavaszán I. Otto császárhoz követséget küldött Quedlinburgba, hol aztán követei az ott személyesen jelenlévő Miciszláv lengyel fejedelemmel is találkoznak. És aligha nem mindjárt itt, s a magyarok megtérítését, mint láttuk, oly nagyon szíven hordott császár közbenjárására történt, hogy a már 966 óta keresztény Miciszláv keresztény huga, Adelheid, az özvegy

leidam Micislaus in matrimonium collocavit. Cromer régibb lengyel krónikák nyomán Histor. Polonor. Lib. III, Cap. 2, l. 33.

a) E fiú Vojk, Sz. István, volt. A lengyel kutfők ugyan szélteben Adelheidot mondják Sz. István anyjának (így a Breve Chron. Siles. Stentzelnél I, 34. Így a varsói codexből származó Chron. Ungaror. Endlichernél I, 66. Így a Chron. Princip. Pol. u. o. 48.); de e tekintetben annál több hitelt érdemelnek honi kutfőink, melyek általában Saroltát jelölik Sz. István anyjának, minthogy velők az egykorú német kutfők is egyeznek. Így Thietmár merseburgi püspök, ki az erdélyi Gyulát »avunculus regis Pannonici-nak nevezi (Chron. Lib. VIII, Pertznél: III, 862). Így az Annal. Hildesheim. (Pertznél III, 92) hol ez áll: Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum regem Julum cum exercitu venit. De bizonyítja ezt még az is, mit honi kutfőink a lázadó Kopányról mondanak, hogy Geiza özvegyének kezére vágott, általa könnyebben remélvén elnyerhetni a fejedelemséget. Ezen özvegy fejedelemné tehát nem lehetett István anyja. Ezen érv egyszersmind azt is bizonyítja, hogy István anyja, Sarolta, rég meghalt, s Geiza második házasságban Adelheidot vette nőül, kinek azonban nem lettek gyermekei.

Geizának eljegyeztetett, ki aztán nem is késett őt maga mellé ültetni a fejedelmi székbe.¹⁾

Adelheidban Geiza erőteljes élet- s kormánytársat, a kereszténység hatalmas támaszt nyert. A testi szépség bájaival megáldott fejedelmi nő, kit lengyel honosai e miatt »szép urnőnek« neveztek, erkölcsileg is erőteljes, majdnem férfias jellemű s épen oly egyéniség volt, minőt egy nyers, erkölcsileg kevésbé művelt férfiú szerelme eszményének tekinthet. Ő versenyt lovagla s vadászott, sőt még

¹⁾ Megmagyarázhatatlan, hogy honi kutatóink Geiza e második nejről egy szóval sem emlékeznek; de annyi reá a külföldi bizonyág, hogy a tény azért nem kevesebbé kétségtelen. Ugyanis a Breve Chron. Siles. (Stentzelnél I, 34), így szól: *Mesco (azaz Miciszláv) habuit sororem nomine Adilheidem, quam Jesse rex Ungariae accepit in uxorem, que cum esset christiana. virum suum Yesse convertit ad fidem Christi.* Szintígy a varsói *codex*-ből kiadott Chron. Ungarorum (Endlichernél I, 65): *Jesse accepit uxorem de regione Polonia, de Civitate Cracovia, sororem Meschonis ducis, nomine Ethlegidam.* Így az egykorú Thietmár, midőn Geiza nejét így említi: *Uxor autem eius (Geizae) Belek-negini, idest pulchra domina, sclavonice dicta.* Szláv mellékneve csak a lengyel Adelheidnak, nem pedig a magyar Saroltának lehet. Így végre a szinte egykorú Canaparius, Sz. Adalbert életének egyik írója, ki, bár időszámítása hibás, Geiza második nejét Adelheidnak nevezi. (Vita S. Adalb. Nr. 100. Pertznél IV.) Ezen források nyomán már Stilling is, de még csak félénken, Adelheidot tartá Geiza második nejének (Ld. De S. Stephano Acta SS. Septembr. Vol. I, 487). Szót tett róla Pray is Annal. Vet. Hunn. Avar. et Hung. 385, de még ő sem tudott eligazodni. Szalayé az érdem, hogy, mit előtte mások nem mertek, az idézett kutatók nyomán határozottan Adelheidot mondja Geiza fejedelem második nejének. Magyarország. Története I, 40 kövv.

a poharazás vígságait is megosztá férjével.¹⁾ E testi és lelki tulajdonságai által Adelheid hamar lebilincselte, hajlékony foglyává tette a különben érdes, egészen a keménységig szigorú jellemű fejedelmet. Nem csoda ennél fogva, hogy Geiza neki nagy befolyást engedett a közügyek vezetésében, s az uralkodást, a hatalom gyakorlatát jelleménél fogva szerető fejedelemmé férje szívével együtt az egész kormányt magához ragadta, »férjét s a mi férjeé volt ő kormányozta,« — ugymond az egykorú, őt személyesen ismerő quersfurti Bruno, ki, mint tudjuk, Magyarországon egy évnél tovább időzött.²⁾

Bár az ekként elkényesztetett, a hatalom korlátlan gyakorlata által időnként elszédített fejedelmi nőt néha szeszély, sőt oly heves indulat szállta meg, hogy utaztában egykor valamely szolgája által felingereltetvén, azt haragjában saját kezével szúrta le.³⁾ Adelheid még is buzgó keresztény volt, s Geiza oldalán egyik fő feladatává tette a magyar nép megtérítését. Ha, mint valószínű, csakugyan I. Otto császár eszközlé Adelheid házasságát a magyar fejedelemmel, e feladat neki már az eljegyzésnél életcélul tűzetett ki. És igen valószínű, hogy e tekintetben I. Otto halála után is folyton hatott reá

¹⁾ Thietmár: Chron. Lib. VIII. Pertznél SS. III, 862.

²⁾ Vita S. Adalberti. Pertznél IV. V. ö. Legenda major S. Stephani és Hartvic. Endlichernél I, 141. 165. Bruno levele II. Henrikhez, Giesebrechnél: Kaisergesch. II, 648.

³⁾ Thietmár i. h. ki azonban szemlélatomást gyűlölő a lengyeleket.

Adelheid özvegy császárné, kitől, mint látszik, keresztanyjától, nevét is átvette volt a kereszttségben. Mit I. Otto követe, a verduni Bruno kívánt vala Geizától s mit ez quedlinburgi követsége által meg is ígért a császárnak, azt Adelheid fejedelemmé fogadtatósítá, a kereszténység terjesztését. Mert, ha bár ez előbb is meggyőződésen alapult elhatározása volt Geizának, annyi nehézségekre s akadályokra talált szándéka fogadatba vételében, hogy egy elismert fölénnyű, szeretett nőnek hatása épen nem volt fölösleges reá nézve, kit inkább csak a szükség érzete s nem a keresztény tanok iránti szent buzgalom hajlított a kereszténység felé. Ilyetén külső hatás nélkül a nagy s nehéz műbe talán bele is fáradt volna Geiza, kit az urak felébredt ellenzése még így is sokszor türelmetlenné tett. Nejének kérelmei, ösztönzései által tehát reábiratva, általa a szerelem kötelékén vezetve,¹⁾ Geiza nemcsak megengedte, hogy a keresztény papok és szerzetesek országába jöhesse senek s itt vendégszeretőleg fogadtatva, biztos békében élhessenek; hanem, hogy nejének kedvét találja, ezeket gyakran maga elébe is bocsátotta, beszédeiket, tanaikat a keresztény vallásról örömetst meghallgatta. A hit magva ekként hamar kikelt a fejedelem keblében,²⁾ ki annak befogadását különben is multhatatlanul szükségesnek látá nemzetére nézve.

A keresztény fejedelemmével kétségkívül eleitől

1) Hac duce christianitas coepta. Bruno. Vita S. Adalberti.

2) Legenda S. Stephani major és Hartvic: Vita S. Stephani Endlichernél I, 141. 166.

fogva több pap és szerzetes is jött be az országba. Miután a Németországban II. Otto uralkodása alatt kitört zavarok idején e szomszédokkal a magyarok is újabban egynémi villongásba keveredtek, e keresztény papok is nem Német-, hanem részint Lengyel- részint Csehországból vándoroltak be. Ezek voltak aztán, kik ez időben az evangéliom igéit hirdették eleink között.

VI.

Geiza és családjának megkereszteltetése. Adalbert.

Mikor és ki által kereszteltetett meg Geiza fejedelem, bizonytalan, — bár a tényről annyi a tanubizonyosság, hogy arról kételkedni nem lehet. Az egymással ellenkező többféle állítások közt a kutfők szigorúbb biralata után, az eddigi vélemények ellenére legvalószínűbbnek látszik, hogy ő 984 és 989 közt, s pedig nemcsak testvérével, Mihálylyal s ennek fiaival, Szár Lászlóval és Vazullal, hanem saját fiával Vojkkal együtt Sz. Adalbert, prágai püspöktől egyszerre, ugyanazon időben vette fel a keresztiséget.¹⁾

¹⁾ Miután elbeszéléstink lényegesen eltér az eddig közönségesen elfogadott véleményektől, szükséges ezeknek helytelenségét kimutatni. Eddig ugyanis, Sz. István nagyobb legendája s az ennek nyomán Hartvik püspöktől készített életírása szerint, az volt a közönséges vélemény, hogy Geiza sokkal előbb kereszteltetett legyen még Vojk fiánál. Lássuk tehát, elfogadható-e az említett kutfők tanúsága? A legenda major elbeszélése következő:

Szent Adalbertnek két életirása maradt reánk, mind a kettő egykorútól, kik őt személyesen ismer-

elmondván, hogy Geiza a szomszéd tartományokkal békét kötött, a papoknak az evangéliom hirdetését megengedte, s a hit magvait saját keblébe is befogadta, így folytatja elbeszélését: »Elérkezett végre a mennyeileg elhatározott idő, hívő lett maga családja tagjaival együtt s megkeresztelkedett, igérvén, hogy valamennyi alattvalóit a kereszténységre vezeti. Midőn azonban felette nagy gondot fordítana a lázadók megigázására, a pogány szertartások kiirtására s püspökségek alapítására, az isten őt álomlátással vigasztalá meg. Egy bájos ifjú jelent meg előtte s mondá: béke veled, Krisztus választottja; szűnjél meg aggódni, mert mivel kezeidet emberi vér fertőzteti, a mit tenni szándékozol, azt neked végrehajtanod nem engedtetik. Hanem fiad fog születni s általa végzendi mind azt az isteni gondviselés . . . Egy férfit fog nálad követségben megjeleni, fogadd őt tisztelettel, s engedelmeskedjél intéseinek . . . Felébredvén a fejedelem, . . . még csodálkozva gondolkodik az álomlátás fölött, midőn ime hírtül veszi, hogy Adalbert a cseh egyház püspöke, az ő megtérítése s a hit előmozdítása végett hozzá indult . . . A fejedelem tehát néhány hívével a Krisztus szolgája elébe megy, őt tisztelettel fogadja s miként megintetett, iránta minden módon engedelmességet tanúsít. A fejedelem parancsára a szilaj nép mindenfelől összegyűl; a szent püspök folyton hirdeti az igét; a haza fiataksága megteríttetik s megkereszteltetik, és sok helyen egyházak alapíttatnak . . . E közben megszületik az úr által megjósolt fejedelmi fiú, . . . és ezt az isten kedveltje, Adalbert püspök, a kereszttség szentségével felavatja az ő hitének igazsága szerint, István nevet adván neki . . . Királyi módon ápolva nőtt aztán a csecsemő, s meghaladván a gyermekséget, midőn a növendéki kor első fokát elérte, . . . atyja őt a maga utódává nevezte.« (Endlichernél I, 141.)

Hartvik, ki e legendát majdnem mindenütt szóról szóra írta át, attól csak abban különbözik, hogy még a fejedelemnőnek is tulajdonít egy a férjéhez hasonló álomlátást. Egészen egyez

ték, vele huzamosabban közlekedtek. Ezek egyike: Canaparius János, az Aventin hegyi Sz. Elek és

mind a kettővel, és sok helyt szóról szóra; a varsói codex magyar kronikája is (Endlichernél I; 66); úgy hogy e három kutfőt, melyek egyike a másikából eredt, csak egynek kell tartanunk e tárgyra nézve. E kutfő tévedéseit azonban nem nehéz kimutatni. Ugyanis: 1. Ellenmondásban van az mind azon kutfőkkel, melyekből megmutattuk, hogy Vojk, vagy keresztény nevén, István, az erdélyi Sarolta fia volt, s hogy e fejedelemnő korán elhalván, Geiza második házasságban, 973 körül a lengyel Adelheidot vette nőül. Már pedig a XI-dik századból, Kálmán király korából származó legenda és Hartvik sem a nemzeti hagyományból merített többi honi kutfőinket, melyek Istvánt Sarolta fiának mondják; sem a Geizával egykorú Thietmár és Sz. Adalbert egyik életirója, és Romában szerzetes társa, Canaparius János tekintélyét, sem végre a lengyel kronikák hitelességét nem képesek lerontani, melyek szerint Adelheid volt Geiza második neje. Lerontanák pedig mind ezt, ha elfogadnánk, hogy István csak Sz. Adalbert jelenlétében, tehát 983 után született, mert ő csak ez évben lett prágai püspökké. 2. Ellenkezik a körülményekkel. Miután Sz. Adalbert, ki mint mondók; csak a 983-dik év őszén helyezkedett be prágai püspökségébe, innen mindjárt, tehát 984 előtt be nem jöhetett, ha, minden valószínűség daczára felteszszük is, hogy félretéve új hivatalának sok és nehéz teendőit, püspökségének mindjárt első évében bejött hozzánk: Istvánnak, ha Adalbert ittléte alatt született volna, midőn 995-ben Gizelát nőül vette 11, s midőn két esztendővel utóbb Geiza utódává lett 13 évesnek kellett volna csak lennie. Már pedig hihető-e, hogy mind azon nagy és súlyos dolgok, mik István uralkodásának első éveiben történtek, egy 13—14 éves gyermektől származtak légyen? E képtelenséget, úgy hiszszük, senki sem tartja elfogadhatónak. Ha pedig, mint kell, felteszszük, hogy István 973 előtt született; — az pedig kétségtelen, hogy ez évig Geiza nem lett kereszténynyé, mert e fontos körülményt Piligrim a pápához ez év folytatában irt

Bonifác klastromában Adalbert szerzetestársa; másika a quferfurti Sz. Bruno, a »pogányok érseke«,

levelében különben bizonyosan nem hallgatta volna el —: vajjon mi ok indíthatta volna Geizát, hogy midőn magát, Hartvik szerint is, háza népével együtt, cum familiaribus suis, megkereszteltette, egyedül fiát, Vojkot, hagyja a pogány ősi valláson? 3. Ellenmondásban van a legenda major s utána Hartvik önmagával is, midőn az alig született csecsemő Istvánt Sz. Adalbert által megkereszteltetvén, róla még is azt állítja, hogy »hitének őszintesége szerint« (secundum credulitatis suae veritatem) vette fel a keresztiséget. Ha mindezt szemünk előtt tartva olvassuk át a legendát s Hartvikot, nem marad semmi kétségünk, hogy egész elbeszélésöknek indoka az álomlátás. Mivel azt keresztény fogalmaik szerint nem tehették fel s nem mondhatták, hogy isten még a pogányság tévelygéseiben létező Geizát méltatta ama mennyei álomlátás kegyelmére; ezen álomlátás előadását pedig Sz. István dicsőítésére szükségesnek vélték: egyedül ezért állítják, hogy Geiza már fia születése előtt megkereszteltetett, a nélkül azonban hogy meg tudnák mondani, mikor és ki által.

Ellenben minden nehézségek s ellenmondások megszűnnek, elfogadva, miként a szövegben előadjuk: 1. Hogy István, Sarolta fia, 973 előtt született; 2. hogy ez év után Geiza Adelheidda kelt házasságra, s általa a keresztény vallás felvételének szándékában megerősítettett. De mivel oly nagy dolgot, mint minő egy nemzet vallásának megváltoztatása s evvel együtt egész társadalmának átalakítása, amugy könnyedén s rövid idő alatt végrehajtani lehetetlen; s e tekintetben, miként a kutatók is említik, valóban sok nehézséggel s a törzs- és nemzetségek egy részének nagy ellenzésével kell vala küzdenie; tehát 3-szor hogy maga is csak évek múlva, miután a nehézségek egynémely részét elhárította, valamikor 983 után, — mert az évet meghatározni lehetetlen, — családja tagjaival, Mihály testvérével s ennek fiaival, Szár-Lászlóval s Vazullal, ugyszinte saját fiával, az ekkor már 10 évesnél idősb Vojkkal együtt, egyszerre keresztelkedett meg.

Ádalbert gyermekkori barátja és iskolatársa, kik nem csak saját tudomásukból, hanem a vértanú öccsének Gaudentiusnak, minden utaiában elválhatatlan társának, és Radlának, a mi Asztrikunknak, Ádalbert meghitt barátjának tudósításai szerint is irták le Ádalbert rövid, de eseménydús és megható életpályáját. Ezek egyike sem ír ugyan bővebben az ő térítéséről hazánkban; egyik sem mondja határozottan mikor járt ő Magyarországon és mikor keresztelte meg a fejedelmi családot. De, mint alább látandjuk, annyit még is mondanak, hogy meggyőződhezzünk, hogy Ádalbert csakugyan személyesen is járt hazánkban, és, miként a nemzeti hagyományokból merített honi kutatóink egyhangúlag állítják, ő keresztelte legyen meg a fejedelmi családot. Sokkal nagyobb volt ennél fogva Sz. Ádalbert hatása a magyar kereszténység megalapítására, mintsem hogy szükséges ne volna itt, ha bár csak röviden is, adnunk életének vázlatát. Nem mellőzhetjük ezt azért sem, hogy magunkat kellőleg

Ezt bizonyítja azon körülmény is, hogy Geiza a maga fiát, miként a kisebb s régiebb legenda tanúskodik, gyermek korától fogva a keresztény tudományokban neveltette, Adeodat Sanseverinói grófra bízván nevelését. — Kétségtelennek tartjuk ezeknél fogva, hogy Geiza Vojk fiával egy időben vette fel a keresztiséget, s mivel Istvánt a honi kutatók egyhangú tanúsága szerint Sz. Ádalbert vitte a keresztvízre, Geizát is ugyanő keresztelte meg, valamikor 984—989 közt. — Nem hagyhatjuk még említés nélkül, hogy némely 12-dik századbéli külföldi kutatók (Eckehard Chron. Univ. Pertz-nél VI, 192. Otto Frisingens. Lib. VI. Cap. 27. Urstisiusnál I. stb.) Istvánt csak házassága alkalmával állítják megkeresztel-

tájékozhatunk az időszak iránt, melyben a fejedelmi családot a keresztvizzel leöntötte.¹⁾

Adalbert, keresztnévén Voytech, a fejedelmi házzal is rokonságban lévő, hatalmas Szlavnik cseh nemzetség-ivadéka, Libiczen, atyja uradalmában született 955—958 között. A ritka szépségű gyermek, miután az elemi tanulmányokat az atyai háznál elvégezte, Magdeburgba vitetett, hol akkoron Otrik mester, a nagy hírű „szász Cicero“, vezetése alatt a leghíresebb iskola létezett éjszaki Németországban. A város érseke Adalbert, kinek az atya nagy reményű fiát bemutatta, s gondjaira bízta, őt a bérálás alkalmával a maga nevére Adalbertnek nevezte el, mely nevet ő aztán folyton megtartá. A szigorú Otrik mester hamar megkedvelte a cseh fiút, ki jeles tehetségei mellett oly ártatlanságot és szelídséget tanúsított, hogy vásottabb iskolatársai őt nem egyszer pajkos tréfáik tárgyává, gúnyaik czéljává tették. A szelíd gyermek e miatt került is őket és szabad idejét inkább olvasással s templomok látogatásával tölté. Társai közül hármat is-

kedettnek. Ezen állítást azonban a fentebb előadott okok szintoly tévesnek mutatják ki mint a nagyobb legendáét s Hartvikét. De lásd erről a szöveget. Nem érdemel több hitelt végre Ademar sem (Hist. Lib. 3. Pertznél IV, 145) ki Bruno püspökkel adatja Geizára a keresztséget, s különben is oly zavartan beszél a magyar dolgokról, hogy csak ritkán s nagy óvatossággal fogadható el tanúsága.

¹⁾ Mind a két életírást közli egyebek közt Pertz, Monumentáinak IV-dik kötetében. V. ö. Baroniust is: Annal. Ecclesiast. Pagius jegyzeteivel. Vol. XVI, 250, 269, 297, 343, 369 ll.

merünk, kik utóbb kitűnő szerepet játszottak: a császári családdal rokonságban lévő Thietmárt, utóbb merseburgi püspököt, és szorgalmas történetírót, kire magunk is többször hivatkozunk; a szinte magas származású querfurti Brunót, később „a pogányok érsekét” s vértanút, ki, mint említők, Sz. Adalbert életét is megírta; és a cseh Radlát, ki utóbb Asztrik és Anasztasius, bérnálási és szerzetesi nevén, mint alább látandjuk, nálunk is nagy szerepet játszott. A három közül, már gyermek korában is legbensőbb barátságban élt honfitársával Radlával, kit, mivel az iskolában neki példányképpül szolgált, s úgy látszik vezetője, felügyelője volt, mintegy második nevelőjének nézett s enyelegve „Pappasz”-ának nevezett. E gyöngéd, kis nevet ő még utóbb, az élet komoly viszonyai közt is alkalmazta Asztrikra.

Kilenczedik évét tölté a magdeburgi iskolában Adalbert, midőn mestere Otrik, II Otto császár udvarába vétetvén fel, iskoláját odahagyta. Adalbert ekkor, a világi bölcsészetben már teljesen jártas, szinte visszatért az atyai házba. Otthon azonban az ifjúság pezsgő ereje hamar leszoktatá őt az iskola szigorú fegyelméről, s a víg társak közt mintegy hat évig ő is élvezetnek adta magát; lelkét, kedélyét a földi kéjek foglalták el.

De 982-ben végeszakadt a világias életiránynak. Végzetének titokteljes szava őt ekkor a haldokló Thietmár első prágai püspök ágyához vitte, holott annyira meghatották őt a haldokló lelki gyötrelmei, hogy benne a víg társak közt mármár elmosódott

vallásos lélekírány a halál megrázó képe előtt egész hatalommal fölébredt, s ő teljesen megváltozva hagyta el a haldokló főpap ágyát. Még azon éjjel megkezdé a vezeklést. A születésére nem kevesebbé mint egyéni tulajdonságaira nézve kitünő ifjúnak e szellemi irányváltozása oly igen feltünővé lett az előkelő világban, hogy őt közakarattal a megürült püspökségre hívták meg. Boleszláv cseh hercegtől egy követség kíséretében a Veronában időző II. Otto császárhoz küldetvén, ettől pedig a felruházvány jelvényeit a püspöki gyűrűt s pásztori botot átvévén, jelenlévő metropolitája, Willigis maintzi érsek által 983-ban Sz. Péter s Pál apostolok ünnepén pappá, püspökké szenteltetett.

Ezóta az önmegtagadás szelleme egészen elhatalmasodott az ifjú püspök kedélyén. Szerzetes ruhában, mezitláb tartá bemenetét Prágába, kiáltó ellentétben az őt fogadó urak s a számára készített ünnepély fényével. Életmódja, foglalkodása a magas egyházi méltóságban is csak az maradt, mely őt előde halála után oly feltünővé tette. Házában a legszigorúbb klastromi fegyelem s testöklés lön szabálylyá. A nap óráit imádság, alamizsnaosztás, a betegek s fogházak látogatása s az alsóbb rendű papság tanítása közt osztá fel; éjjel a puszta földön s kővankoson engedett magának néhány órai álmat. A tanácsot, lelki vigaszt keresők, árvák s özvegyek egész serege lepte el udvarát; és vigasz, segély nélkül ő senkit sem engedett magától távozni. Jövedelmeinek csak negyed részét fordítá háztartására, a

többit az egyház s isteni szolgálat szükségeire s a szegények gyámolítására szentelé.

De mennél szigorúbb s kegyesebb volt Adalbert saját életében, annál nagyobb lelki bánattal szemlélé maga körül az eláradt erkölcstelen s vallástalan életet. A többnejűség, a papok házassága, a még fenmaradt pogány szertartások vegyülete a keresztény vallási étellel, a keresztény foglyok eladása zsidóknak, az urak gögje s hatalmaskodása mindinkább elkéséríté lelkét s viszályokba keveré őt a hatalmasokkal. Türelmetlenségében napról napra erősbödék benne a vágy püspökségét klastrommal cserélni fel. Egy izben Boleszláv herczeg öcscsét, a Sz. Emmeram regensburgi zárdájában szigorú askétai életet folytató Krisztián szerzetest esdekelve kéré, cseréljen vele sorsot, vegye át tőle a püspökséget. De ennek sem volt inyére a prágai élet s Adalbert maradni kényszerült. Végre azonban meggyőződén, hogy többet árt saját lelke üdvének, mint a mennyit használhat a megtérni nem akaró népnek, püspökségét hat évi főpasztorkodása után 989-ben a tőle elválhatatlan öcscse Radim, szerzetesi névén Gaudentius társaságában, kísérve, mint látszik, egy darabig Radla-Asztrik által is odahagyta s Romába ment.¹⁾

Minden oda mutat, hogy utját ekkor Magyar-

¹⁾ A magdeburgi krónika a következő módon írja le Adalbert távozása okait: „Multa conquestus est de infidelitate et nequitia populi, de incesta copula et inlicito discidio inconstantis conjugii, de inobedientia et negligentia cleri, de arrogantia et intolerabili potentia Comitum.”

országön keresztül irányzá Olaszországba. Kétséget nem szenved, hogy ő már elébb, hat évi főpásztorodása alatt is több ízben meglátogatta a magyar fejedelmi családot, s papokat is küldött be hozzá az evangeliomi ige hirdetésére. A körülmények szerint legalább ezen korszakra illik leginkább, mit róla életirója mond: „Nem kell feledni, hogy a szomszéd magyarokhoz majd követeit küldé, majd ön-maga ment hozzájuk; kikre azonban, mivel tévelygésökben kevéset változtak, a kereszténységnek csak árnyékát nyomhatta.“¹⁾ Hihetőleg épen azon körülmény, hogy eddigi ügyekezeteinek a magyarok közt az ő jelleméhez s kívánataihoz mérve kevés sikerét látja s a pogány szertartásokat a keresztény istentisztelettel sokfélekép vegyítve tapasztalja vala, tette türelmetlenné a szigorú püspököt s indítá őt arra, hogy rövid időzés után a félig pogány félig keresztény Geizát is odahagyva, társaival Romába siessen. Némi zarándoklatok után itt ő a pápa engedelmével az Aventin hegyi Sz. Elek és Bonifác monostorában, Leo apát alatt, Gaudentius öcscsével együtt szerzetessé lett. A kevesbbé ábrándos Asztrik azonban csakhamar visszatért Csehországba, hol aztán a braunau monostor apátjává lett.²⁾ Adalbert mintegy

¹⁾ Non tacendum, quod iuxta positis Ungaris nunc nuncios suos misit, nunc seipsum obtulit. Quibus et ab errore parum mutatis umbram Christianitatis impressit. Bruno: Vita S. Adalberti i. h.

²⁾ Ld. Mabillon: Acta Sanctor. S. Bened. secul. 6. I, 72. Tévedés azonban, hogy e klastrom alapítását Adalbertnek Romából másodszori távozása idejére teszi.

öt évet tölt vala a legszigorúbb fegyelem s önmegetadás művei közt e zárdában, midőn Boleszláv cseh herczeg és Willigis maintzi érsek követei, Radla és a herczeg öcscse, Krisztián szerzetes Romában megjelenvén, visszatérését sürgették.¹⁾ Vonakodva, de még is engedelmeskedett Adalbert, s 994-ben ismét átvette egyházmegyéje igazgatását. Most azonban csak rövid ideig maradt székében a püspök. Egy sajnálatos eset, melynek egy előkelő hölgy áldozatává esett, annyira elszomorítá őt, ki az áldozatot hasztalan ügyekézék megmenteni a haláltól, hogy öcscsével és Asztrikkal ismét odahagyta Prágát. Egy ideig határozatlan, mit tegyen, hova forduljon, úgy látszik, megint Magyarországra jött társaival,²⁾ újabban ápolása alá veendő a kereszténység fiatal ültetvényét. De a mit itt tapasztalt, nem oly nemű volt, hogy a vallásos életbe s pietismusba annyira elmerült férfit hosszabb időre leköthette volna.

A szigorú Geiza, mióta családjával együtt megkeresztelkedett, népében is minden módon terjeszteni törekvék az új vallást, s nem ritkán kényszerítő eszközökhöz is nyult a vonakodók irányában.³⁾ Kifejtett szigorának híre még Thietmár merseburgi

¹⁾ *Populus terrae episcopum suum revocat, sancti viri Papatem, sapientem Radlam et ... Christianum monachum ... in suum opus eligunt. Hi duo cum literis metropolitani, de reditu pastoris papam appellant. Vita S. Adalb. Pertznél i. h. 604.*

²⁾ Így vélekedik Giesebrecht is: *Gesch. der deutsch. Kaiserzeit I. 652.*

³⁾ Hartvic: *Endlichernél I, 166.*

püspökhöz is elhatolt. „A hit megszilárdításában, ugymond, kegyetlenkedék, s a pogányság régi bűnét az isten iránti buzgalomtól lángolva mosá le.”¹⁾ De ily módon nem sokára oly nagy elégtelenséget ébresztett maga ellen nemzete egy részében, hogy immár lázadástól is kell vala tartania. Ekkor történt, hogy a keresztény vallásban még tán maga sem rendíthetlen, s mivel a veszélyt tán nagyobbnak látá, mintsem azt erőhatalommal egy könnyen elháríthatná, vagy talán, mivel éppen ekkor gyűjté össze maga körül a nemzet főbbjeit a végett, hogy István fiát ünnepélyesen a maga utódjává avattassa fel: a forrongó kedélyek megnyugtatója végett, az ősi vallás szertartásai szerint is áldozott az istennek. És midőn Adalberttől²⁾ e miatt szemrehányásokat hallana, azt válaszolá, hogy ő elég gazdag és hatalmas mind a két módon áldozni az istennek.

Oly férfiú, mint Adalbert, langyos félkeresztények közt nem élhetett többé. Innen is utra kelt tehát öcscsével, s megint Romába zarándokolt, az Aventin hegyi klostromban, hol elébb oly boldog napokat élt vala, szent magányában keresendő fel lelke elvesztett nyugalját. Asztrik azonban, hihetőleg mivel a magyarok vallásügyének ápolása által hasznosabb dolgot vélt tehetni a klostrom askétai gyakorlatainál, nem örömet követé őt. S azon fölényénél

¹⁾ Chron. Lib. VIII, Cap. 3. Pertznél III, 862.

²⁾ U. o. Az Antistes szó csak Adalbertre illik; más püspök ekkor még nem volt Magyarországon.

fogva, melyet, úgy látszik, még az iskolai életben kezdett vala gyarkorolni Adalbert fölött, haragjában a távozás miatt, kemény szavakkal kezdé dorgálni püspökét, s őt odahagyva, egész napon át más utakon tévelyge. A kölcsönös ragaszkodás azonban mind a kettejükben erősebb volt egymás iránt, mintsem hogy egymás nélkül el lehettek volna. Estenden tehát megtért s bocsánatot kért és nyert püspökétől, barátjától.¹⁾ De Rómába őt ez uttal nem

¹⁾ Bruno: Vita S. Adalb. (Pertz: IV, 604 a szöveg alatt.) A Surius kiadása szerinti első és második recensióban ezt olvassuk: *Astericus eius clericus, contra sanctum virum arguendo, increpando, cum multa inutilia furibundo animo loqueretur, ultra limitem rationis proterva contentione progressus, quasi quem amplius videre nollet, magna cum amaritudine reliquit. Arrepto autem itinere, tota die ipse cum socio homine suo equitans errare coepit stb. büntetésül, hogy püspökével viszálykodott; de estve bűnbánva tért hozzá vissza. A névhasonlatosság mellett Asztriknak ezen magaviselete Adalbert iránt ejthetett eddigelé mindnyájunkat kivétel nélkül azon tévedésbe, hogy őt, kit Csehországban Radlának, nálunk Anastasiusnak is neveztek maga Adalbert pedig kis nevén gyöngéden Papatesének hívott, egy személynek tartssuk Otrikkal, Adalbert egykori tanítójával a magdeburgi iskolában. E tévedést most világosan képes vagyok kiigazítani, mióta a magdeburgi évkönyvek Pertz által (SS. XVI, 155) kiadattak. Ezek szerint Otrik, »a szász Cicero,« azért hagyta oda iskoláját s távozott a császári capellába, mivel érsekével nem tudott megférni. Adalbert érsek halála után ő választatott meg a magdeburgi metropolitai székre. De Giselhar püspök, kit a császárhoz megerősítésének kieszközlése végett küldött követek szónokul választottak, megcsalta őket s Otrikot, és magának szerzé meg az érsekséget. Sic ergo Ochtricus cassatus, dum mox reverti ad suos disponens Bevenventum devenisset, subito infirmatus obiit 7-a die mensis octobris*

kísérte el, hanem, úgy látszik, ezentúl folyton Magyarországon maradt, mint a fejedelmi család főtanácsadója és segéde a kereszténység megalapításában.

Rómában a sz. Elek és Bonifác klastrom szerzetesei s maga Leo apát is nagy örömmel fogadták Adalbertet, ki aztán ismét szent magánya istenes kéj-élvezeteibe merült. Az apát, ki nem sokára a pápa követeként Német- és Franciaországba indult, távolléte idejére őt tette klastromában a maga helyettesévé. De Adalbertnek most sem volt maradása boldog elvonultságában. Willigis, a szigorú maintzi érsek, nem akará tűrni, hogy a fiatal kereszténység, melynek fenmaradásától függ vala a német befolyás is Csehországban, egy püspök érzelgése és személyes viszonyai miatt kárt szenvedjen: erélyesen követelte tehát s a pápánál is sürgette Adalbert visszatértét elhagyott székébe. Az új pápa, a német származású s III. Otto császárral is közel rokonságban lévő V. Gergely, helyeselve az érsek sürgetéseit a vonakodó Adalbertnek egy zsinat végzése következtében is szoros köteletségévé tette, Prágába visszatérnie. Annyit mindazáltal sikerült a püspöknek nála kieszközölnie, hogy, ha a megváltozott körülmények közt őt Prágában önként visszafogadni nem akarnák, szabad legyen végképen megválnia

(982) et ibidem sepultus „clarum“ sapientiae suae „memoriale“ reliquit pluribus, ut dicitur in passione b. Adalberti episcopi et martyris, qui et ipse fuit ex discipulis eius.

püspökségétől s térítőként pogány nemzetekhez vándorolnia.

A körülmények ugyanis most nagyon különböztek a régiektől, midőn Boleszláv herceg még maga küldött követeket az első ízben Romába távozott püspökért. A herceg most újabb távozása miatt bosszús, fület nyitott Adalbert ellenségeinek s az egész Szlavnik családot üldözni kezdé. Adalbert öt fivért hagyott hátra Csehországban, kiknek legidősbike, Szobjebor, Boleszláv herceg haragjától félve, a lengyel fejedelemhez Chrobri Boleszlávhoz futott. Az e miatt még inkább felingerült cseh herceg haragja rettenetesen csapott le a szerencsétlen családra. Ősi várakat, Libiczet, melyet a hátramaradt négy fivér védelmez vala, körültáborolván, erőhatalommal megvette s őket nejeikkel, gyermekeikkel együtt megölette. Az üldözés Adalbert barátjaira s társaira is kiterjedt, és Asztrik is, ha már nem akkoron, midőn Adalbert másod ízben költözött Rómába, maradt Magyarorszáiban, bizonyosan ekkor, Adalbert rokonai s barátjai ezen üldöztetése idején jött be véglegesen Magyarorszáiba azon szerzetesek nagy részével, kik vele a braunowi klastromban éltek volt. Ezek számára kezdé aztán Geiza építtetni Pannon hegyén Sz. Márton monostorát, melynek Asztrik lón első apátja. Ideiglen, míg ez elkészüle, ugy látszik, e szerzetesek a régiebb időkből fenmaradt pécsváradi klastrom maradványaiba vonultak. Közölök egyebek közt Boni-

fáczt és Zoerardot, vagy is, szerzetesi nevökön Andrást és Benedeket említik kútfőink.¹⁾

E viszonyok közt kénytelenítettett Adalbert 996-ban másodszor is odahagyni római klostromát. Mindenek előtt Willigis metropolitával értekezendő, Maintzba utazott, hol aztán hatalmas pártfogóra talált III. Ottóban, kivel nem rég ismerkedett valameg Rómában. Az ábrándos kedélyű ifjú császár, ki fenhéjázó nagyravágyása mellett midőn világi hatalmáról vala szó, magán életében tulcsigázott szenteskedést, szerzetesi mysticus irányt árult el, oly annyira megkedvelte a felmagasztalt érzelmű püspököt, hogy nem győzte eléggé hallgatni ihletett beszédeit, csodálni önmegtagadását és szigorú életét. Gyakran még háló teremét is megosztá vele, s egész éjeket istenes beszédek s érzelmek közt tölt vala társaságában. A császár egy napon szokása szerint beszélgetvén vele félig komolyan mondá: ily szent püspöknek, minő te vagy, a szláv népek megtérítésére kellene mennie. Adalbert erre lábaihoz borulva, válaszolá, hogy csakugyan ezt szándékozik cselekedni.²⁾ Életrőja szerint még klastromi életének boldog idejében egy álomlátása volt, mely neki vértanúi halált s mennyei boldogságot jósola. Ezen álom azóta mindig lelke előtt áll a s ő epedve vágyakodék annak valósulására.

1) *Legenda S. Stephani Maj.* Cap. 7. Endlichernél I, 144. V. ö. Zoerárd-Endre és Benedek életét. U. o. 134.

2) *Ademar: Hist. Lib. III.* Pertznél: SS. IV, 129. V. ö. *Acta Sanctorum Septembr. I,* 482.

Miután tehát Maintzból Toursba sz. Márton, Párisba sz. Dénes, Fleurybe sz. Benedek hamvaihoz zarándokolt, Lengyelországba, Boleszláv herceghez utazott. Társaival, kik közt volt a tőle elválhatlan Gaudentius öcscse, megint Magyarországon ment keresztül.¹⁾

Adalbertet azonban inkább vonta magához a lengyel Boleszláv, kinek szolgálatában volt testvére is Szlavnik Szobjebor, mint a csak félig keresztény, még pogány isteneinek is áldozó Geiza: ő tehát néhány társával Lengyelországba utazott. Hogy a pápának adott szavát beváltsa, onnan, Boleszláv udvarából tőn aztán kérdést Prágába is: vajjon hajlandók-e a csehek őt püspöküknek visszafogadni? Miként a történetek után várni lehetett, a válasz tagadó lett, s maga Adalbert sem kívánt mást. Most tehát magát a csehek iránt minden kötelezettségtől feloldva érezvén, az álomlátásában megígért martyrkoszorút felkeresendő, a még pogány szláv népek megtérítését óhajtá munkába venni.

Meghitt barátjának, a rajta oly nagy fölényt gyakorló Asztriknak távollétét azonban fölötte sajnosan érezvén, megindulta előtt őt viszontlátni, vele egyesülni kívánt. Egy levéllel követet küldé tehát Geizához vagy inkább a kormány gyepelőit kezében

¹⁾ Ezen újabb bejövetelére mutathatnak a tudósításait Asztriktól is nyert, igen jól értesült Bruno e szavai: Juxta positis Ungaris nunc nuncios suos misit, nunc seipsum obtulit. Ez minden esetre többszöri bejöttét bizonyítja. Annyi kétségtelen, hogy Asztrik ekkor már állandólag hazánkban létezett.

tartó Adelheidhoz: »Papatesemet, így írá a levélben, ha multhatatlan szükséged nincs reá, az Istenre kérlek, küld el hozzám.« A követ azonban Asztrikhoz is vitt levelet, melyben ezt sürgeti, hogy »minden esetre, s ha jó módjával nem lehet, szökve is menjen hozzá, kiért szíve eped.« De a fejedelmi udvar nem volt hajlandó elbocsátani Asztrikot, ki, mint a térítő szerzetesek- apátja, s a térítés egész művének intézője felette szükséges egyéniségnek tartatott az udvarnál. Magának Asztriknak sem volt kedve távozni. Ő itt elég tágas tért látott munkásságának, és szükségesebbnek is tartá magát oly népnél, melyben már gyarapodni kezd a hit, melynek fejedelmei a kereszténység iránt buzgók, az ő és szerzetesei számára klastromokat építenek s őt ezekkel együtt nagy tiszteletben tartják, mintsem hogy jónak láthatná bizonytalanba indulni más népek térítésére. Egyébiránt Asztriknak előbbi hő ragaszkodása is meghűlt már Adalberthez, kinek talán tulcsigázott felmagasztaltságát, az élet s világ viszonyaihoz simulni nem tudó ábrándos lélekirányát nem helyeslé. Ezt ő néhány évvel később, midőn querfurti Bruno »a pogányok érseke« Adalbert életírásához adatokat szerzendő Magyarországon járt, ennek maga is őszintén megvallá. A halál azonban — mint Bruno mondja — ekkor minden ellenszenvet kitörőlt már kedélyéből, s ohajtva sovárgott az elvesztett után, mint egy ital vizért a puszták vándora.¹⁾

¹⁾ Miserat (Adalbertus) his diebus (mi alatt t. i. Boleszlávnál időzék) ad Ungarorum seniore[m] magnum, immo ad uxorem eius,

Adalbert tehát, ha szomorogva is Asztrik nélkülözése miatt, 997 tavaszán végre megindult az éjszaknyugaton lakó poroszokhoz. Boleszláv fejedelem, ki ezeket is hatalma alá vetni óhajtá, örömmel látta volna, hogy hozzájuk Lengyelországból hasson be a kereszténység s evvel együtt a lengyel uralom. Ő tehát harmincz fegyverest adott Adalbert mellé, kit öcsce és még néhány szerzetes kísér vala útjában. A térítők majdnem bizonyos halálnak mentek elébe; mert Lengyelországból érkezvén hozzájuk, lengyeleknek s így ellenségeknek tekintettek. A vándorok, miután a határszéleken fegyveres kísértöktől megváltak, egy ideig különféle viszontagságok közt bolyongának a tartományban, mignem april 17-kének éjjelén Dantzig táján egy pogány paptól, ki a lengyelekkel viselt háborúban elesett testvérét

quae totum regnum viri manu tenebat, et quae erant viri ipsa regebat, qua duce christianitas coepta; sed immiscebatur cum paganismo polluta religio, et coepit deterior esse barbarismo languidus et tepidus christianismus. Ad quem tunc pervenientes, illuc nuncios in haec verba epistolam misit: Papatem meum (Astricum) si necessitas postulat et usus, tene; si non, propter Deum ad me mitte eum. Ipsi vero clam cartam alia mente, alia sententia misit: si potes, inquit, cum bona licentia, bene; si non, vel fuga fugiens tempta venire ad eum, qui te desiderio concupiscit, Adalbertum tuum. Ipse autem venire non potuit, et ut homo noluit. Ut enim hodie audio ipsum dicentem, quem nunc, sicut sitiens aquam frigidam, totis visceribus flagrat et amat, ardua scandentem tunc semper fugiebat. Ipse tamen iam erat monachus, et ut dicunt, qui eum tunc temporis norunt, pulcher et bonus. . . . Memoriam vero viri saepe pono, cuius relatione hoc scribo, quem servum martyris agnoscere volo. Bruno: Vita S. Adalb. Pertznél IV.

akará megboszulni, egy csoport porosz kíséretében meglepetvén, Adalbert hét lándzsaszurással megöltette. Halála hírére a megszabadult Gaudentius Boleszlávnak megvívén, ez a vértanú hulláját a gyilkosoktól nagy összeg pénzén kiváltotta s a gneznai székesegyházban temettette el, melynek nem sokára Gaudentius neveztetett ki első érsekévé.

Sz. Adalbert kereszteli meg Geizát s fiát Vojkot.

Nem maradhat fenn ezek után semmi indokolt s alapos kétség az iránt, hogy Sz. Adalbert 984-től kezdve, több ízben küldött be térítőket s járt maga is Magyarországon, és keresztelte meg Geizát fiával s egész háza népével együtt.¹⁾ Geiza, miután a

¹⁾ Ennek bebizonyítása végett ímirt még egyszer röviden összeállítjuk Adalbert életének fő mozzanatait. Püspökké lett 983 nyarán; felszenteltetett Sz. Péter s Pál napján. (Annal. Hildesheim. V. ö. Pagiust in Baron. Annal Eccles. Vol. 16, 250 köv.) Prágából, hat évi püspöksége után távozott 989-ben. Rómában Sz. Elek és Bonifác klastromában Leo apát alatt töltött öt évet s 994-ben visszatért prágai püspökségébe (V. ö. Pagiust i. h. 16, 269 köv. és 297 köv.) — 995-ben megint Rómába ment előbbi klastromába; honnan azonban rövid idő múlva ismét távoznia kellett. 996-ban, hihetőleg Magyarországon keresztül, Lengyelországba, s onnan Poroszországba ment, hol aztán mártyságot szenvedett.

Mind ezen adatokból kitűnik, hogy Adalbert 984 és 989 közt volt először és talán többször is Magyarországon s keresztelte meg Geiza fejedelmet és családját. Bruno életírása szerint itt járt 989-ben is, midőn püspökségét odahagyva, Rómába ment; hi-

II. Otto és a bajor Henrik közt kitört háború következtében a magyarok és németek közt is újabban villongások támadtak, valószínűleg önmaga hívta be e végett a prágai püspököt. Ő, mint tudjuk, nagyon idegen volt a rabló kalandoktól, mivel attól tartott, hogy az egyesülhető nyugati népek veszélyt hozhatnak országára. Midőn tehát a háborús viszonyok Ottóval mind e mellet is megújultak, s a magyar csapatok Ostmarkra és Piligrim püspök jószágaira törtek, Geiza felette érdekében állónak látá, elhárítani magától minden gyanút, mintha a rablókalandokat akarná megújítani, s a Piligrimtől kezdett térítésnek minden eredményeit kiirtani. Megmutatni kívánta a világnak, hogy bár ellensége Ottónak és Piligrimnek, nem ellensége a kereszténységnek; s ha pusztíttatja is a passauai püspök birtokait, a kereszténységet, mely a magyarokat a nyugati népekkel kiengesztelheti, nem szűnik ápolni nemzete keblében. Míg tehát Piligrimt s német szerzeteseit kiűzetni engedé, maga hívta be a cseh Adalbertet és papjait; és hogy szándokai iránt semmi kétség se lehessen, általa magát is családjával együtt megkereszteltette. A hittérítők ezen megváltoztatását pedig már azért is hasznosnak láthatá, nehogy Cseh-

hetőleg Magyarországon ment keresztül végre 995 és 996 közt is, midőn püspökségét másod ízben is elhagyva, Lengyelországba vándorolt.

Hansiz: Germ. Sacr. I, 227 köv. egyenesen állítja, hogy István keresztisége Adalbert püspökségének mindjárt első éveiben, tehát 983 és 985 közt történt.

és Lengyelország példájára, a német térítők nyomán, a német császári hatalom is igényt képezhessen magának bármi módon befolyni az ország ügyeibe.

Mind ez könnyen megfejthetővé teszi Geiza ama türelmetlenségét is, hogy céljának gyorsabb elérése végett a cseh papok térítései mellett nem ritkán kényszerítő eszközöket is tett foganatba honosai között a keresztény vallás terjesztésére. E tulságos szigornak azonban, mint már említők, elégedetlenség s lázongó mozgalmak lőnek aztán következményei, miket, mivel a belnyugtalanság mennél előbbi megszüntetése életkérdéssé vált, csak úgy vélt gyorsan lecsilapíthatni, ha az ellenzék iránt elnéző, néha még maga is áldoz az ősvallás szertartásai szerint az istennek.

Geiza talán nem annyira a kereszténység tanaiban való szilárdság hiánya, mint inkább azon okból tévedt e cselekvésre, mivel a fenyegető veszély elhárítására, a nemzeti egység megzilált állapotában, magát gyöngének érzé; a külföldtől pedig, hol a németek, csehek és lengyelek közt ellenséges viszonyok létezének, nem volt reménye segedelmet nyernie, melylyel a lázongókat megfékezhetné. Meggyőződése azonban a keresztény hit fölvetelésének szüksége iránt erősebb volt, mintsem hogy a kezdett mű folytatásában tétovázott volna. Csak ideiglen akart némi engedményeket tenni az ősi valláshoz s intézményekhez ragaszkodók irányában; csak szigorát mérséklé s a kényszerítő eszközökkel hagyott fel az új vallás megalapításában. A térítést azonban a

cseh és lengyel papok és szerzetesek által szakadatlan folytattatá; maga pedig oda fordítá fő ügyekezét, hogy szükség esetében külségelyt is nyerhessen céljainak valóstására.

E végett mindenekelőtt a külföldiek, kivált fegyveres erővel rendelkező urak bevándorlását lehetőleg előmozdítá. Eleinte a cseh és lengyel urakat ügyekezett beédesgetni, gazdag földbirtokkal ajándékozván meg őket. A csehek közül csakugyan számosabban jöttek be. Midőn Boleszláv cseh herczeg Sz. Adalbert családját oly kegyetlenül üldöze, hogy az általa majdnem végkép kiirtatott, mind azon cseh urak, kik e hajdan hatalmas családdal rokonságban s barátságban álltak, a dühöngő fejedelem haragjától félve, Magyarorszáiban kerestek menhelyet. Ezekből névszerint is ismerjük Lebyn, Rodván, Bogáth és Lodán urakat, kik mindnyájan Csehországból, fegyveres néppel vándorlának be.¹⁾ Miután azonban a bajor Henrik 985-ben herczegségébe visszahelyeztetett, s a lengyelek és csehek is újabb barátságba léptek vele, Geiza is mindinkább hozzácsatlakozván, Németországból hasonlóképp számosan jöttek be s ajánlották fel szolgálataikat a fejedelemnek a fiatal kereszténység védelmére. Ilyenek voltak egyebek

¹⁾ Multi Comites, milites et nobiles ex terris Christianorum ad eum accesserunt, quidam enim ex amore dei, ut ipsum ducem contra paganos, qui fidem non acciperent, adiuvarent, et alii, quod de ipsis paganis et persecutoribus ipsorum essent liberati.... Intraverunt Boemi, Poloni. Kézay: De Advenis nobilibus i. h.

közt a Fanbergi Tibold; a vitéz Hunt és Pázmán testvérek Sváborgszágból, kik hadcsapatukkal a szent földre szándékoznak menni; de látván, hogy a kereszténységnek itt hasznosabb szolgálatot tehetnek, Geiza kérelmeire itt maradának. Ilyenek továbbá a Wasserburgi Venczelin gróf, a meissenai Buzad, a nürnbergi Herrmann, a hennebergi grófok Wolfger és Hedrik testvérek, kik negyven vértis kíséretében jöven be, s a Fertótava táján telepedvén meg, azonnal egy favárat és klastromot is építettek.¹⁾

De bár mily szép segílyt nyert is e bevándorlott urakban a netalán fellázadni szándékozó alattvalói ellen Geiza, azt koránt sem láthatá elégségesnek a maga és kivált István fia uralmának biztosítására. Alig lehetett kételkednie, hogy mihelyt maga örök nyugalomra hajtja fejét, a szigorától még most tartó elégyetlen törzs- és nemzetségfők, bár István fiát fejedelmi utódául már ünnepélyesen elismerték, ha ennek erősebb támaszt még a maga életében nem szerez, azonnal kifejtik a lázadás zászlait, s nem csak fejedelmi nemzetségét, de magát az országot is végveszélybe dönthetik. Ettől annál inkább félhetett, mivel a kereszténység megalapítását tekintve, épen fiára hagyá a munka nehezebb részét, s a szent hivatásától áthatott ifjúban oly jellemet észlelt, mely a vallás dolgában nem leendő hajlandó alkura lépni a lázadókkal.

¹⁾ U. o.

VII.

István házassága Gizelával.

Ezóta tehát az lón fő törekvése Geizának, hogy Henrik bajor herczeggel szorosabb szövetséget kössön, s annak Gizela leányát István fiának nőül nyerve. Henrik s kik a Németbirodalmat III. Otto kiskorúsága alatt kormányzák, úgy látszik, eleitől fogva kedvezőleg fogadták Geizának a házasságra vonatkozó nyilatkozatát; mert ez nem kevesebb biztosítást ígért Németország békéjének a magyarok annyi károkat okozott becsapásai ellen, mint a kereszténység állandó megalapításának e szilaj népben. Azt mindazáltal feltételül kötötték ki, hogy István különösebben is kötelezze magát, hogy nemzetében állandólag meggyökereztesse a keresztény vallást.¹⁾

*) Néhány későbbi német krónikás, erőnek erejével honosaiknak akarván tulajdonítani a magyarok megtérítésének dicsőségét, e házasság alkalmára teszik István megkereszteltetését. Ezek közül a legrégibb, Herimannus Augiens. 995 évhez még csak ezt mondja: Henricus dux Bavariae obiit. Et filius eius... itidem Henricus... ducatum obtinuit. Huius soror Gizela Stephano Regi Ungarorum, cum se ad fidem christianam converteret... in conjugium data. (Pertznel SS. III, 117.) E szavakat: cum se ad fidem christianam converteret — melyeknek nem csak az az értelme van, hogy »miután«, hanem az is, hogy »mivel« kereszténynyé lett, — a XII-dik századbeli aurachi Eckehard, több másokból compilált egyetemes krónikájában már így fordítja el: „Horum (Henrik és Bruno testvérek) sororem... Gisela, rex Hungariae, qui postea Stephanus in baptismo dicebatur in coniugium expectivit; sed eam ducere non promeruit, donec se christianae religionis rudimenta et sacri baptismatis sacramenta cum omni gente

István e végett némelyek szerint¹⁾ személyesen megjelent egy fényes kísérettel Bajorországban; holott aztán a kívánt biztosítást megadván, Schira várában, még Gizela atyjának életében, megtörtént az eljegyzés. Henrik herczeg még azon év folytatában, 995-ben meghalálozott, hasonnevű fiára örökölvén át tartományát.

A menyekző, melynek idejéről biztos tudósításunk nincs, bár azt némely krónikák, kétségkívül hibásan, csak 1002-re, vagy még későbbre teszik, ha nem is épen Henrik herczeg, Gizela atya életében, de bizonyosan még Geizának 997-ben történt halála előtt hajtatott végre. Ő ugyanis tapasztalván némely hatalmas törzsfők nagy idegenségét a keresztény vallástól, épen azért sürgeté e házasságot, hogy a maga halála esetére, midőn azok fellázadásától nem ok nélkül tarthatott, fiának általa támaszt, segílyt szerezzen. Minél fogva nem lehet kétségünk, hogy míg Gizela rokonai azt kötötték ki a házasság feltételéül, hogy István majdan komolyan lásson népe megtérítéséhez: ő viszont és atyja

sua suscepturum promisit. (Pertznel: VI, 192.) Így mások is, mint Conradus Ursperg. Otto Friginsens. Ademarús stb. Azonban szükségtelen ezek ellenében ismételnünk a fentebb elmondott érveket s kufőket, melyekből világos, hogy István, atyjával együtt a 983-at követő évek valamelyikén öntetett le a keresztvízzel. Házassága alkalmával csak az iránt kellett kétségkívül fogadalmat tennie, hogy a kereszténységet minden akadályok daczára nemzetében is állandólag megalapítandja.

¹⁾ Hansiz: German. Sacra. I, 235.

azt követelték Henrik hercegtől, hogy mennél számosabb német úr költözzék be fegyveres népével, Istvánt szükség idején a lázadók ellen gyámo-
lítandók. Már pedig Geiza halálakor csakugyan számos német urat találunk az országban, kik bizonyosan e házasság idején költözének be csapataikkal. Fel sem lehet különben tenni, hogy a német császári ház egy tagja, ki néhány év múlva maga is császárrá lett, ily válságos, sőt minden jelek szerint veszélyes időben, idegen földre küldje hugát a nélkül, hogy fegyveres csapatokkal rendelkező urak ne jöttek volna kíséretében. E házasság a császári nemzetség egy ivadékaival szolgált kezes-ségül az európai népeknek arra, hogy a magyar nemzet erkölcsileg azonosodni akar a keresztény Európával; e házassággal lépett be tulajdonképen Magyarország az európai keresztény államok körébe. És Geiza, midőn 997-ben meghalálozott, azon meggyőződésben hajthatta fejét örök nyugalomra, hogy fiának s országának jövődjét biztos alapra fektette.^{*)}

*) Geizának Istvánon és a lengyel Boleszláv által nőül vett Juditon kívül, még két leány gyermeke maradt, valószínűleg Adelheiddal kötött második házasságából, kiknek nevét azonban nem tudjuk. Ezek egyike a velencei herceggel Urseolo Ottóval, másika Aba magyar úrral s később pártkirállyal, lépett házasságra.

Harmadik Fejezet.

A magyar egyház megalapítása.

I.

István fejedelem első rendeletei. Koppány lázadoása.

István, egyike a világtörténelem azon nagy fejedelmeinek, kik magas értelemmel, teremő cselekvési ösztönökkel és szilárd jellemmel megáldva, hatásukat lángbetűkkel irták a történelem lapjaira. Mert a mit teremtettek, századokra kihatott, népeik, országaik történelmét új irányba terelték, azok sorsát hosszú századokra meghatározták. Mit az egykorú, vagy kevéssel utóbbi kronikások, életirók róla feljegyeztek, jobbra csak jámbor, szent erkölcsre, a keresztény vallás iránti lángoló buzgalmára, kegyessége s vallásossága műveire vonatkozik. De tévesen fogná fel István

egyéniiségét, ki őt egyedül a hagiographusok s más azon kori írók elbeszélései szerint itélné meg, s csak a kegyesség, ajtatosság s vallásterjesztés szentes foglalkodásaiba elmerült, lágy jellemű pietistának tartaná. Az akkori íróknak, kik kizárólag a papi és szerzetesi osztályból keletkeztek, természetesen az ő jámborsága, a klastromi erkölcsök s pietismus színében mutatkozó kegyessége és szent buzgalma tűnt fel leginkább; ezt decsöitik majd nem egyedül feljegyzéseikben. Művei azonban egyébnek is, sokkal többnek s nagyobbnek tanúsítják őt, egy csupán szent életű, buzgón vallásos fejedelemnél. Ha jámborabb, szentebb volt is ő, mint Nagy Constantin és Chlodwig; de ezeknek sas szeméből, erőteljes, szilárd jelleméből is nem csekély osztályrész jutott Istvánunknak. Ő nem csak új vallás, hanem új országrend s államalapító is volt, kinek műve, századok viharaival daczolva, máiglan fenáll.

Buzgó s fáradhatlan az új vallás terjesztésében s a keresztény egyház berendezésében, ő nem kevésbé ismeré s öntudatosan ápolá nemzete érdekeit s féltékenyen őrködék országának függetlensége felett, melyet a német hatalomterjeszkedés a kereszténység behozatala, az új egyház megalapítása alkalmából nem csekély veszélylyel fenyegetett. És a mennyire meg tudá őrzeni nemzetének s királyságának függetlenségét; államférfiúi erélye s tapintata által nem kevesebb ügyességgel győzte le a belső veszélyeket is, melyekkel az új valláshoz és államrendhez simúltni nem akaró magyar urak lázongási

hajlama felyeggette az államot s nemzetet egyaránt. És ezen tulajdonai mellett midőn országát külső ellenségtől kell vala megvédenie, a különben oly keresztény, oly istenes érzelmű király a harczterén is mindig sikeresen érvényesíté magas értelmiségét s bátorságát. A szó teljes értelmében szintoly önérzetes keresztény királyt s lángeszű államférfiút hirdetnek benne tettei, mint a mily kegyes, istenes érzelmeket s jámbor keresztény jellemet tulajdonítanak neki a szerzetes hagiographusok.

Midőn ő atyja halála után a fejedelmi hatalom teljes gyakorlatába lépett, az igazi kereszténységnek csak árnyéka létezett az országban. Az új hiedelmek és azertartások az ősiakkal sokféleképp összevegyítettvén, e vallási állapot rosszabb volt a réginél.¹⁾ A kereszténység megalapítása Istvánnak lett feladatává s kötelességévé is azon ünnepélyes ígéret után, melylyel magát, midőn Gizelát nőül vette, ennek rokonai iránt lekötölte volt. Ő a fiatalság²⁾ tettekre vagyó hevével, telve lelkesedéssel a nagy czél iránt, melyet magának életfeladatul tűzött ki, telve erélylyel s elszántsággal leküzdöni minden

¹⁾ *Immisceratur cum paganismo polluta religio et coepit deterior esse barbarismo languidus et tepidus christianismus.* Az egykorú Bruno: *Vita S. Adalb.*

²⁾ Életrajzi szerint István ekkor csak gyöngye növendék, vagy éppen gyermek lett volna. De, mint fentebb kimutattuk, ezt csak azért állítják, hogy őt Geiza álmoltatása által megjósoltának, és Sz. Adalbertnek az országban léte alatt születettnek mondassák. István, mint láttuk, 973 előtt született, ekkor tehát 25—26 éves volt.

nehézségeket, melyek útját elálíhatnák, buzgó és szilárd akarattal fogott a térítéshez.

Első tettei közé tartozott azon rendelet, hogy magát mindenki megkereszteltesse, hagyjon fel a pogány vallás szertartásaival és bocsássa szabadon, úgy látszik némi váltságdíj mellett,¹⁾ keresztény rabszolgáit; s ez iránt jó példát adandó, a fejedelmi birtokokban lévő rabszolgákat minden díj nélkül felszabadította. E nagy számú rabszolgák egy részét az urak eddigelé fegyveres csapataik közé sorolták, más részét nyájaik őrizetére s gondviselésére, vagy sátraik, lakházaik körül különféle szolgálatokra rendelték. Érdekeiket, kényelmöket tehát érzékenyen csorbította a fejedelmi rendelet. És ha a kemény, zord Geiza is ellenzésre talált az új vallás terjesztésében: az ifjú fejedelem, ki már érdekeiket sem kimélé, még kevesebb hajlékonyságra számolhatott a törzses nemzetségek részéről, kik most már az új hittel együtt behozandó, hatalmokat, érdekeiket csökkentő újításoktól is fétek. És valóban, alig hirdettetett ki a fejedelem első rendelete, s azonnal újabb lángra gyúladt a már Geiza alatt is nyilatkozott ingerültség. Veszélyes forrongás támadt az országban s a fejedelemtől kegyelt németek üldözése²⁾ előjele volt a

¹⁾ Kézay, de Udvarnicis. Endlichernél I, 128.

²⁾ *Ingruente . . . bellorum tempestate, qua inter Theutonicos et Ungaros seditio maxima excreverat. A pannonhegyi apátság alapító levele (Fejérmél I, 281), mely szerkezetére nézve későbbi alant ugyan, de némely tényt hűségesen jegyez fel a hagyományokból.*

lázádnak. A mozgalom az ország dél-nyugati részein volt legélénkebb; mert itt, Németország szomszédságában kezdetett meg legbuzgóbban a térítés; itt telepítették le a bevándorlott külföldiek is.

E részeken Koppány, a tar Zirind fia, a fejedelem rokona volt a leghatalmasabb, s az új vallástól is legidegenebb nemzetségfő. Ő tehát már 998-ban maga köré gyűjté mind azokat, kiknek az új rendeletek nem tetszének; és hogy a nemzet ősi vallását és intézményeit megmentse, egyenesen István megbuktatására s a főhatalom elfoglalására törekedék, mert már kételkedni nem lehetett, hogy István az új hittel egyetemben a fejedelmi hatalmat is szélesbíteni, a nemzetségfők befolyását korlátozni s az ősi intézmények helyében újakat szándékozik megalapítani. E cél elérését ő eleinte Geiza özvegye, Adelheid, kezének megnyerése által ohajtá magának megkönnyíteni.²⁾ De Istvánnak még különben most

²⁾ Thuróczy: Chron. II, Cap. 28. Ezen adat is erős érvül szolgál arra, hogy Sarolta, István anyja halála után, Geiza második neje Adelheid volt légyen. Mert azon felül, hogy Saroltának, ha csakugyan ő lett volna Geiza özvegye, ekkor már éltés matronának kellett volna lennie, lehetett volna-e Koppánynak csak egy perczig is reménye István édes anyjának kezét elnyerni s őt saját fia ellen fellázítani? Lehetett ellenben reménye Adelheid István mostohája kezének elnyerésére, ki, mint tudjuk, férfias jellemű, uralkodni szerető nő volt, e vágyát pedig az erőteljes István alatt kielégíthetni eleve sem remélhette. Adelheid; a »szép urnó«, különben még Geiza halálakor is szép lehetett, ez által is felébresztheté Koppány vágyait; mert ha 17—18 éves korában már 973-ban vagy 974-ben ment is férjhez, ekkor csak 42—43 évesnek kellett lennie.

is elég fiatal és szép mostohája, ha szerette is a hatalom gyakorlatát, inkább szívén hordá a hit érdekeit, mintsem hogy kész nem volt volna azoknak feláldozni az új házasság csábingereit.

De Koppányt nem tartá vissza szándokának végrehajtásától az Adelheidnál vallott kudarcz. Társaival Somogyban nyilván kitűzte a lázadás zászlaját, s mind azokat kik vele nem tartának, ellenség gyanúját tekintve, miként a legendában olvassuk, „jajvaikat pusztítani, a keresztény szolgák ellen kegyetlenkedni, a fejedelem hatalmával dacolni, tekintélye ellen gúnyolódni kezdenek“. Istvánnak nem lehetett kétsége, hogy mind a maga megmaradása fejedelmi székhén, mind a kereszténység ügye s evvel együtt a nemzet sorsa e lázadás gyors elnyomásától függ. A már megtért nemzetségek s a bevándorlott keresztény urakat fegyveres népeikkel s felszabadított keresztény szolgáit tehát azonnal összegyűjté. Majd, miután fogadalmat tett, hogy ha isten ellenségei fölött győzedelmet ad, a pártütő Koppány javait s megyéje minden termékeinek tizedét az atyjától építtetni kezdett pannonhegyi apátságnak adományozza, hadait a Veszprém várát ostromló lázadókra vezette. A harcz heves, a diadal sokáig kétséges volt, mignem Venczelin gróf Koppányt személyes viadalban megölte. A vezérét veszített had szétfutott; a legyőzöttek a keresztény vallásra kényszeríttetek.¹⁾

¹⁾ Hartvik: Vita S. Stephani Cap. 6. Thuróczy. II, 13, 28 lásd még a pannonhegyi apátság alapító levelét, mely, bár álmi, való eseményeket tartalmaz.

II.

Az új vallás gyors terjedése Koppány
legyőzete után.

István fegyvereinek győzedelme a kereszténység győzedelme lett az ős vallás fölött. Ha történt is még egyesek részéről ellenzés, miként, például, a besnyő Thonuzobát névszerint is említi kutfőink: a fejedelemnek ellenök foganatba vett szigora¹⁾ az ily eseteket is gyérebbekké tette, tömeges lázadástól pedig a megfélemlített népet visszaretentette. Az országban szerte szét küldött térítő szerzetesek is ritkán találtak ellentállásra²⁾; a nép, ha még nem meggyőződésből is, leöntetni engedte magát a keresztvízzel; s ha titkon gyakorlá is pogány szertartásait, külsőleg mind nagyobb számmal kereszténnyé lett. »Napról napra gyarapodék a hívek egyháza; s a külföldről is mind többen vándorlának be«³⁾ a még különben is gyér népességű országba. Ezek közt kétségkívül számos pap és szerzetes is volt,⁴⁾ kik aztán leginkább Asztrik apát vezérlete alatt intézték a térítés ügyét. Ezek számára s mintegy seminariumául István a Koppány fölött nyert

1) Thonuzoba in fide vanas noluit esse christianus, sed cum Uxore vivus ad pontum Obad est sepultus. Sed Urkund filius suus christianus factus. Anonym. Belae Reg. Not. Cap. 57.

2) Igy Bonifác Asztriknak az apátságban utóda, Istvántól az alföldre küldetvén prédikálni, majdnem megöletett. Egy másik Bencze neve mártírságot szenvedett. Legenda Maior. Cap. 7.

3) Legenda minor. Cap. 6.

4) Legenda maior. Cap. 7.

győzelem után Sz. Márton monostorát a Pannon-hegyen, melynek alapjait már atyja megvetette volt, nem sokára felépítteté. Itt valószínűleg mindjárt iskola is alapíttatott azok kiképzésére, kik a nemzeti nyelvet értő benszülöttek vagy épen magyar eredetűek közül papokká, szerzetesekké felvétettek.

De István maga kétségkívül legtöbbet tőn a nagy mű sikerére. Szigora mellett az ellenzők iránt, telve szent buzgalommal a nagy cél valóítására, apostolává lett népének. Hogy az alsóbb osztálybeliek, főnökeik példája után indulva, az új hit fölvetelére könnyebben hajólganak, ezeket gyakrabban mind egyenként, mind többeket maga köré gyűjtve, önmaga is oktató a keresztény tanokban, ösztönző az új hit szertartásainak gyakorlatára.¹⁾ A nemzeti hagyomány még a külföldi krónikák tanúsága szerint is folyton azt hirdeté, hogy Istvánt ugyan Sz. Adalbert keresztelte meg; de a magyar nemzetet maga István térítette prédikálásai által a keresztény hitre.²⁾

¹⁾ Hartvicus: Vita S. Stephani. Cap. 7. Endlichernél I, 171.

²⁾ A XIII-dik századbeli Albericus monach. évkönyvében az 1010-dik év alatt szólván a magyarok megtéréséről s Gizela fejedelemnőnek ez iránti érdemeiről, mondja: Tamen dicunt hungari, quod S. Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem conventit et baptisavit; et ipse rex sua praedicatione Hungaros convertit. — Ezzel egyezőleg mondja Verböczy is a nemzeti hagyomány szerint: Hungari non per praedicationem apostolicam vel apostolorum, quorum principis vicem et personam in terris papa gerit, sed per institutionem proprii regis eorum, sanctissimi videlicet Stephani regis. . . conversi sunt ad catholicam fidem. Tripart. P. I. Tit. II, 2.

Az oktatást, rábeszélést ekként szigorral, az intést fenyegetéssel is párosítva, pár év múlva István oly haladásban látá a nép megtérését, hogy az új egyház rendezéséhez foghatott. Meggyőződve, hogy az új hit csak úgy verhet erős gyökereket népe keblében, ha az nem csak külsőleg vallja magát kereszténynek, hanem értelmét is áthatja a keresztény tanok világa: kétségkívül első gondjai közé számítá az isteni szolgálat s oktatás rendszerítését. E végett míg maga Fehérvárott, hova, úgy látszik, mindjárt Koppány legyőzése után tette át fejedelmi udvarát, egy nagy fényű templomot kezdett építtetni, rendeletet bocsáta ki, hogy minden tiz szomszéd helység építsen egyegy templomot.¹⁾

Az ilyféle aprólékos intézkedéseinél azonban hasonlíthatatlanul fontosabb s figyelmünket is sokkal inkább igénybe veszi az: hogy mindjárt eleitől fogva minő viszonyba lépett István az egyetemes keresztény egyházal s annak hierarchiájával; és mily helyzetet ügyekezett elfoglalni a keresztény államcsaládban új keresztény államával?

¹⁾ Legenda Min. Cap. 6. E bazilika alakjáról, építési rendszeréről s fényéről ld. Henszlmann Imre érdekes munkáját e templom alapjai körül tett ásatásairól, s ugyanakkor másik művét Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílusú műemlékeiről. Budapest 1876.

Negyedik Fejezet.

István első érintkezései a keresztény állam-családdal.

I.

Viszonya a bajor fejedelmi házzal.

Az akkori fogalmak szerint két hatalom létezett a keresztény világon; s ezek egyike a pápa, másika a császár személyében központosult. Vagy, miként a szászok legrégibb törvénykönyve kifejezi: két kardot helyezett isten a hüvelybe a kereszténység védelmére: a pápának az egyházit, a császárnak a világit. Mihelyt valamely nép kereszténynyé lett s a pápát egyházi fejének elismerte, a császár is azonnal feltolta reá a maga fenhatóságát. A szász fejedelmi házból származott császárok I. Otto korától kezdve csak is azért buzogtak annyira a kereszténységet a pogány népek

közt terjeszteni, hogy a kereszténységgel együtt fölöttök saját hatalmokat is megalapítsák. Ez történt Csehországban egy század előtt; erre törekedett I. Otto és utódai Lengyelországban is; és egy perczig sem lehet kételkednünk, hogy Magyarországra nézve is ez volt célja. A császárok e hatalomterjeszkedéseiknek útát készítendő, nagy gondot fordítanak arra is, hogy a kereszténység Németországból hasson ki a pogány népekre; s e végett már eleve kitűzték s megalapítottak az érsekségeket, melyeknek egyházi hatósága a megtérendő népekre kiterjedjen. I. Otto a magdeburgi püspökséget egyedül azért emelte érsekségre, hogy az egykor keresztényekké válándó éjszak-keleti szláv népek közvetlen a német egyház hatósága alá vettessenek; ennek nyomán pedig e népek közt a császári hatalmat is megalapítsa. A német egyházi hierarchia, hatalmában ez által maga is jelentékenyen gyarapodván, önként s örömmel támogatá a császárok e politikáját. Piligrim passauai püspökben kivált az éleszté a reményt, hogy székét a császár pártfogásával érsekséggé emelendi, mivel a magyarok közt alkotandó s az ő metropolitai hatósága alá tartozandó püspökségek által a német befolyásnak akart utat törni Pannoniában. Ügyekezete ugyan sikeretlen maradt, mivel a saltzburgi metropolita jogaiba ütközött; de a célát magát, a német egyház hatalmának kiterjesztését a megtérni készülő magyarokra, édes örömet helyeslé II. Otto császár s egy perczig sem habozott megerősíteni VII. Benedek pápa által Fridrik saltzburgi érseknek az egész

Pannoniára, tehát a megtérendő Magyarországra is eleve kiterjesztett metropolitai hatóságát.¹⁾ Szóval, miként a pápa magát a földön Krisztus helytartójának s ennél fogva az összes kereszténység egyházi fejének tekinté: úgy kívánta a német császár is a maga fő hűbéruri hatalmát minden keresztény népre kiterjedtnak tekintetni. A császárok ezen hatalomigényeit pedig a német egyház is eltulajdoníttá magának, s oly kölcsönhatási viszonyosságot ügykezett megalapítani a császársággal, hogy a hová a császár a maga világi hatalmát kiterjeszté, ott a német egyház is jogosnak tartá a maga hatóságát; miként megfordítva, a hová a német egyház vitte be a kereszténységet, ott a császár is fő hűbérurnak kívánta magát tekintetni.

Németország és a szláv népek közt e jogigények miatt mind untalan megújult a százados harcz. Szvatopluk Nagy-Morvaországa, hol a független királyság mellett egy független nemzeti egyház is keletkezében volt Methodius főnöksége alatt, e harczban bukott meg. Arnulf király győzedelmének akkoron a honalapító Árpád is részese volt, nem is sejtve, hogy a nemzeti érdekből adott segélyét a német császárok majdan hasonló törekvéssel viszonozzák. És miként Morva-, úgy vesztette el Csehország is politikai s egyházi függetlenségét a német császárok s a német egyház jogigényei miatt.

¹⁾ Hansiz: Germ. S. II, 159. V. ö. Dümmler: Pilgrim von Passau 50.

Ugyanez készüle jelenleg Lengyelországban is; és ha az első keresztény lengyel fejedelemnek, Micislávnak fia, Chrobri Boleszláv erősebb függetlenségi hajlammal, nagyobb szilárdsággal nem bir atyjáénál, a német császár és egyház hatalma s befolyása ott is megfészkelte volna magát.

Ezen események már Geizának óvó példakul szolgálának, nehogy, midőn a kereszténységnek, a viszonyok hatalma által indítatva, nemzetének java, fenmaradása végett ennek keblében utat nyit, a nemzeti függetlenség csorbulására az új vallással egyzersmind a német császári s egyházi befolyásnak is kaput tárjon. Es bizonyára nem is találhatjuk más okát annak, hogy épen akkor, midőn a kereszténységet a maga országába befogadta, Németországgal újra megkezdi az ellenségeskedést, s a császár ellen pártos Henrik bajor herczeggel szövetezik; és midőn a német metropolitai hatóságot Magyarországra is kiterjeszteni törekvő Pilgrim térítő szerzeteseit kiűzi, jószágait sarczolja s pusztítja, épen akkor hívja be a maga és családja megkeresztelésére a cseh Adalbertet, népének megtérítésére a cseh Asztrikot és cseh-lengyel-olasz szerzetes társait. A kereszténységet befogadja, mert azt nemzetének érdeke, békés fenmaradása miatt a válságos körülmények közt mulhatatlannak látja; de a német egyház térítő befolyását mellőzi, nehogy annak nyomán a császári befolyásnak is utat nyisson.

A körülmények azonban néhány év mulva tetemesen megváltoztak. Előbbi szövetsége, a

bajor Henrik, visszanyeri ugyan országának nagyobb részét s azontul békében marad a császári udvarral; de a féltékenység, feszültség állandólag fenmarad a két német fejedelem között. Geiza ennél fogva nem csak veszélyt nem lát a maga függetlenségére abban, ha Henrikkel folytatja a barátságot, melyet vele pártütő korában kötött; hanem még támaszt is remél benne nyerni mind a hatalmát Magyarországra is kiterjeszteni vágyó ifjú császár, mind saját pártosai ellen. Ezek voltak kétség kívül az indokok, melyek Geizát arra birták, hogy a császári udvarral mindig feszültségben élő bajor fejedelmi házzal szorosabb szövetséget kössön s Henrik leányát, Gizelát, István fiának nőül szerezze.

Midőn a két fejedelmi udvár e házasság megkötése fölött alkudozék, minden bizonynyal arról is folytak értekezletek s történtek megállapodások, minő helyzetet foglaljon el az István alatt véglegesen kereszténynyé válandó Magyarország a keresztény népcsaládban; mily viszonyba lépjen a pápa, mint a kereszténység feje; milyenbe a császár iránt, ki az uralkodó fogalmak szerint magának is politikai hatalmat követelt ott, hol a pápa egyházi hatalma elismertetett; milyenbe végre a német egyház iránt, mely viszont mindenüvé kiterjeszteni vágyott hierarchiai hatóságát, hová a császári befolyás beférközött? Fel sem lehet tenni, hogy e fontos kérdések István házasságkötésekor szóban ne forogtak s elvileg legalább el ne döntettek volna.

Geiza és István a pápa egyházi hatalmának

kétségkívül önként ajánlkozána magokat, országukat alávetni; mert, ha csak a keleti görög egyházhoz nem csatlakoznak, — mit a körülmények semmi tekintetben nem javasolhatának, ez mulhatlan s annál inkább elfogadható volt, mivel a pápa egyházi hatalma nemcsak csorbitására nem, de ellenkezőleg támaszára szolgálhatott a nemzet politikai függetlenségének. De Geiza és István ugyakkor határozottan kijelentették, hogy országukat s az új magyar egyházat minden esetre függetlennek kívánják fenntartani a császár és a német egyház fenhatóságától, jól tudván, hogy a kereszténység megalapítása is csak e feltétel alatt válik lehetségessé a szabadságára, függetlenségére oly igen féltékeny nemzetben. És hogy az öreg Henrik herceg, ki, bár maga is a császári háznak ivadéka, de az Ottókkal egész életében ellenséges, vagy legalább feszült viszonyban élt, a magyar fejedelmek e föltételében készségesen megnyugodott, nincs miért kételkedjünk, ha meggondoljuk, hogy a szomszéd és független Magyarországban e rokonsági köteléknél fogva kétszeres támaszt remélhetett nyerni magának s utódainak a császári mindenhatóság ellen. Hasonlóképp kellett gondolkodnia, éreznie az ifjabb Henriknek, a herceg fiának is, ki már 995-ben, nem tudjuk, a menyekző előtt-e vagy utánna, öröklé elhunyt atyjától a hercegséget. Az ifjú Henrik még nem is sejtheté, hogy az ekkoron alig 15—16 éves III. Ottónak napjai megszámlálvák, s annak helyét 1002-ben már ő foglalandja el a királyságban. De története tanús-

kodik, hogy ha ezt sejthette volna is, még sem
 ellenzi vala Geizának s Istvánnak a magyar nemzeti
 s egyházi függetlenségre vonatkozó feltételét. Ő
 miután német királylyá lett is, bár Lengyelországot
 minden módon megtartani ügyekezett azon hűbéri
 kötelékek közt, melyekkel az magát I. Otto által
 Németországhoz kapcsoltatni engedte; de a magyar
 állam és magyar egyház függetlenségét király korá-
 ban is folyton tiszteletben tartá s holtáiglan a leg-
 barátságosabb viszonyban maradt sógorával Istvánnal,
 ki viszont egész terjedelmében gyakorlá a maga
 politikai s egyházi függetlenségét. Gizela legköze-
 lebbi rokonai részéről tehát nem csak semmi akadályt
 nem tapasztalt, sőt hatalmas támaszt nyert István
 azon törekvéseiben, melyek által a kereszténység
 megalapítása mellett is sikerült megőrizni a maga
 és keletkező egyháza függetlenségét a német be-
 folyástól.

Henrik herczeg e tekintetben a helyett hogy
 nehezítette volna, miként alább látandjuk, oly hatal-
 masan elősegíté István ügyekezeteit, hogy a vég-
 siker egy része kétségkívül épen neki, az ő köz-
 benjárásának köszönhető. De egyéb viszonyok s a
 világtörténelemben felmerült új irányok is felette
 kedvezők voltak István magas céljainak valósítására.
 Mielőtt tehát Istvánnak e végre tett lépéseit s Hen-
 rik herczeg közbenjaratát elbeszelnök, ezen viszonyo-
 kat s új irányokat szükséges jeleznünk; mert csak
 ezeknek közreműködése tette lehetővé István törek-
 véseinek teljes sikerültét.

Már fentebb említettük, hogy a német császároknak, kivált mióta Madarász Henrikkel a szász fejedelmi család jutott a trónra, Nagy Károly példája szerint egy világbirodalom megalapítása volt törekvésük fő célja. E végett ügyekeztek ők annyi buzgalommal a pogány népeket is beterelni az egyház aklába; mert ebben a pápa főpásztorkodása mellett magokra szállandónak hitték a világi hatalmat. A német császárok ezen iránya azonban a pápáknak sem volt egészen inyére. Ha örömmel látták is az egyház gyarapodását a megtért pogány népekből; azt mindazáltal hogy az egész római katolika kereszténységre kiterjedjen a császárok világi hatalma nem örömet látták; mert a pápák ily módon más független népekre nem támaszkodhatván, végeredményben magokra is súlyosan érzik vala nehezeden a császárok mindenhatóságát. Nem csodálkozhatunk ennél fogva, midőn egynémely pápa azon törekvését észleljük, hogy csak a Sz. Péter székének hódoló független metropoliták alatt a német fenhatóságtól független egyházakat alapíttson meg. Egy ily keresztény államcsalád eszméje, melyben a római sz. szék a császárok befolyása nélkül intézkedhessék, s a független fejedelmekre támaszkodva, a császárok ellenében is sikeresebben fentarthassa a maga főpásztori tekintélyét, már több pápa szemei előtt megvillant. Némely kitűnő tehetségű egyházi férfiak épen ezen korban is sokat foglalkodának azon gondolattal, miként vethetnének gátot a német császárok uralomvágyának, kik a vallásterjesztés ürügye alatt

a tőlök még független népeket is megigáznai törekednek. Sz. Adalbert, mióta püspökségéről lemondott, részben legalább ezen okból ment téríteni a poroszok közé. Sz. Romuald és Bruno, kikről még szólandunk, kivált ezért törekvének a szláv népeket a német egyház befolyásának mellőztével megtéríteni; ezért pártolták a lengyel Chrobri Boleszlávnak szint-ugy mint Istvánnak is függetlenségi ügyekezeteit. De mind ezeknél most egy hatalmasabb lángész fogta fel ezen eszmét, s azt termékeny szellemének minden hatalmával és fűfangosságával ügyekezett érvényre is emelni. Ezen egyéniség maga a francia származású Gerbert, ki a 999-ki ápril elejétől fogva II. Sylvester név alatt ült Sz. Péter székében.

II.

Gerbert (utóbb II. Sylvester pápa) iránya. •

Korának ezen, kétségkívül nemcsak legtudósabb férfia, de egyszersmind legnagyobb szelleme, a X-dik század első felében, a frank királyok birodalmában, alrendű, ismeretlen szüléktől származott. Sz. Gerald, aurillaci klostromának iskolájába felvétetvén, gyorsan nagy előmenetelt tőn. 967-ben Borrell barcellonai markgróf az ifjú szerzetest Spanyolországba vitte magával, hol aztán kiképeztetésének egy egészen új pálya nyílt. Ő nem csak azon ismereteket hamar eltulajdonítá, melyeket ott Hatto vichi püspök híres iskolája nyújthatott, hanem az arab tudományosság titkaiba is behatolt. A szám- s földtanban, a mathe-

matikában és csillagászatban elsajátítá magának az arabok legtöbb ismereteit; különösen az arab számjegyreghdszert kapcsolatba hozta a görögök matematikájának eredményeivel, melyeket már elébb ismert volt Boethiusból és Bedából. Ezen arab számokat aztán csakugyan ő hozta divatba is a többi Európában. 970-ben ugyanazon márkgróf s Hatto püspök kíséretében Rómába ment, holott tudományossága hamar feltűnván, XIII. János pápának is bemutatott, ki viszont őt I. Otto császár figyelmébe ajánlotta. A császár őt udvarában óhajtá alkalmazni; de Gerbertet ekkoron még a tudomány szomja égeté, s kérelmeire a császár nem ellenzé, hogy tanulmányainak befejezése végett Reimsba menjen, hol Adalbero érsek alatt egy híres iskola virágzott. Itt tette magáévá Gerbert a dialektikát, mely azon korban az összes tudományos kiképeztetés zárkövének tartott, s melyet Gerbert eddigelé nem tanult vala. A tanítványból itt csak hamar tanító lön; s az érsek, ki iskoláját igen szíven hordá, barátságával ajándékozá meg a fiatal tanárt, ki iskoláját minden másoknál nagyobb hírré emelte. Mintegy tíz évig tanárkodék itt Gerbert, mindig növekedő dicsősséggel; itt írta matematikai s rhetorikai munkáit is, melyeknek eddigelé csak egy része látott napvilágot: 980-ban érseki barátjával másodszor is meglátogató Rómát, s az épen Olaszországban időző II. Otto császár udvarában, Páviában, tudományos vitatkozást tartott Otrikkal a híres »szász Ciceroval«, kit már mint Sz. Adalbert tanftóját ismerünk. A krónika szerint

Gerbert lón a győztes, mi által annyira megnyerte a császár kegyét, hogy ez őt nem sokára a gazdag Bobbio apátsággal adományozta meg, melylyel a birodalmi grófság méltósága is kapcsolatban volt. Itt azonban, mivel az előde által elidegenített apátsági javakat minden módon visszavenni ügyekezett, azokkal kik ezeket kezeikben tarták oly heves viszályba keveredett, hogy már életét sem látván biztonságban, 984-ben Reimsba vonult vissza. Itt ő nagy munkásságot fejtett ki a pártos bajor Henrik ellen a gyermek III. Otto érdekében, s lelke lón pártjának, melyhez Adalbero érsek is tartozott.

Midőn Adalbero 988-ban halálos ágyán feküdt, Gerbertet ajánlá utódául. A papság s nép nagy része hajlandó is volt ugyan a híres tudóst, ki magát a lefolyt politikai bonyodalmakban a gyakorlati élet mezején is szintoly ügyesnek tanúsítá, mint tanári székében, megválasztani. De az érsekséget még is a fondor Arnulf, az utolsó Karolinginak, Lothár királynak törvénytelen fia nyerte el, kit ekkor a királyságra jutott Capet Hugo is pártola. A koczka azonban nem sokára megfordult. A ravasz Arnulf nem csak Hugo király pártfogását elvesztette, hanem 891-ben a saját fondorlatai által hányt cselekkbe bonyolódván elfogatott, s érsekségétől egy zsinat határozata által is megfosztatott. A zsinatnak Gerbert volt lelke és tolla, ki szémeit újra felemelte az érseki székre, melyet aztán Hugo király pártolása által valóban el is nyert.

A hitvallás, melyet Gerbert felavattatásakor tón

sokkal nevezeteseb, mintsem hogy azt itt megemlíteni elmulaszthatnánk. Egyebek közt csak négy oecumenicum conciliumot ismer el, a többiek végzéseit nem tartván kötelezőknek. A pápáról pedig, mint az összes egyház fejeéről, egyáltalában nem tesz említést. Gerbert e tanok által szemlato-mást azon czélt tartja vala szeme előtt, hogy a franczia egyházat Róma befolyása alól kivonja s függetlenítse.¹⁾ E törekvés azonban Rómából nagy vihart hozott fejére. Két zsinat, melyet Leo pápa a német király hatáságának területén tartatott, nem késett tanait kárhoztatni; minek következtében az érseket hűbéresei s az alpapság kiátkozottnak tekintvén, vele minden összeköttetést megszakasztottak, s midőn az isteni szolgálatot végzé, még a templomban sem mentek.

Midőn III. Otto császári koronáztatása végett 996-ban Rómába utazott, Gerbert érsek is, érseksége megtarthatása iránt kétségbeesve, oda ment, hogy az ő pártolása által, kinek ügyében néhány év előtt oly erélyesen működött, a maga viszályos helyzeté-

¹⁾ Élesen jellemzi Gerbert ezen irányát egy levele is, melyet 992-ben Seguin senoni érsekhez írt: »Oportuerat quidem, u. m. prudentiam Vestram callidiorum hominum Versutias evitasse et vocem domini audire dicentis: Si quis dixerit vobis, ecce hic est Christus, aut ecce illic, nolite sectari. Romae dicitur esse, quia ea quae damnatis, iustificet; et quae iusta putatis damnet. Et nos dicimus, quia Dei tantum et non hominis est, ea quae videntur iusta damnare, et quae mala putantur iustificare.« Baroniussal: Annal. Eccles. XVI, 319.

ben, a szent széktől kedvező ítéletet eszközöljön ki. V. Gergely a császárral rokonságban lévő, német származású új pápa sem lón ugyan iránta elődénél kiméletesb; egy haszna azonban még is lett útjának. Fényes szelleme s kortársait messze túlhaladó tudományossága által oly annyira megnyerte az ifjú III. Otto császár kegyeit, hogy ez őt azontúl állandólag a maga személyéhez kívánta lekötöni. Gerbert ekkor még ugyan visszatért Reimsba; de még az év folytatában levelet vőn a császártól, melyben ez őt a maga kiképeztetésének befejezésére, tanárául hívta meg udvarába. Gerbert annál nagyobb örömmel vált meg Reimstől, holott naponként kínosabbá vált helyzete, minthogy a császár kegyeiben bőséges kárpotlást remélt a francia király barátságáért. Különben is már ekkor nagy eszméket forgatott elméjében, melyeket csak a császárra nyerendő befolyása által remélt valósíthatni.

Ő mielőtt Otto udvarában megjelent, egy nagy fontosságú levéllel válaszolt meghívására, melyben az egykori római császárság fényének helyreállítását, csábító színben lebegteté az ifjú fejedelem szemei előtt. És mihelyt a császár közelében volt, tudományos foglalkodásai mellett,²⁾ melyek által tanít-

²⁾ Gerbert ekkori időzése alatt Magdeburgban egy igen művészies napórát készíte, melyhez különféle csillagászati észleleteket kapcsolt. (Thietmár: Chron. Pertznél III, 835.) Itt a császár jelenlétében tartott tudós vitatkozások következtében írt egy philosophiai munkát is, melyet a császárnak ajánlott fel. Itt avatá be a császárt azon eszmékbe is, melyeknek célja volt a

ványában maga iránt csodálatot ébreszte, azonnal meg is kezdé reá hatását, melynek czélja, mint mindjárt látni fogjuk, nem volt kevesebb, mint hogy a fogékony ifjú keblében egy új szerkezetű római császárság eszméit hintse el s gyökereztesse meg.

Crescentius római úrnak, ki már Leo pápa fölött is zsarnokoskodék, lázadása, melyben V. Gergelyt Rómából elűzte és János piacenzai érseket tette ellenpápává, 998 elején ismét Rómába hívta az ifjú császárt. Crescentius a fegyverrel megvett Angyalvárbán elfogatott s kivégeztetett; János ellenpápa, szeme világtól, nyelvétől s orrától megfosztatván s a római nép előtt meggyaláztatván, klostomba záratott.

A császár által székébe visszahelyezett V. Gergely pápa, bár Gerbertnek egyátaljában nem volt barátja, most még sem mellőzheté a császár kívánságát, hogy Gerbert, ki mind nagyobb uralmat gyakorla az ifjú szelleme, kedélye fölött, a ravennai érsekségre emeltessék. Az ügyes férfiúnak még azt is sikerült kieszközölnie, hogy a pápa Ravenna városát s jövedelmeit, melyek még I. Otto özvegyének, Adelheid császárnénak birtokában voltak, ennek halála esetére, neki adományozza.

A ravennai széken kezdettől fogva egészen megváltozottnak találjuk Gerbertet. Ő, ki elébb, reimsi felavattatásakor, a római egyházaitól oly különböző

regi római császárságot újabb fényben, de az egyház hatalmának gyarapítására feléleszteti.

tanokat hirdetett, a suffragan püspököket azonnal zsinatba gyűjté, hol mint szigorú erkölcsreformator s a római kathol. elvek erélyes védője lépett fel. A kevéssel utóbb Rómában tartott zsinaton pedig első volt, ki a pápa után aláírta azon végzést, mely egykori tanítványát, Robert francia királyt egyházi átokkal fenyegeté, ha a szent szék tilalma daczára kötött második, törvénytelen házasságáról nem mond le. Gerbertnek szemlátomást az volt czélja, hogy a pápát ne csak teljesen kiengesztelje, hanem a maga nagy eszmeinek elfogadására is hajlandóvá tegye.

De ezen eszmék foganatba vételére rövid idő múlva minden eddiginél tágasabb tér nyílt Gerbert előtt. V. Gergely, bár még fiatal, 999-ki február 4-kén hirtelen, s több kútfő állítása szerint,¹⁾ erőszakos halállal kimúlt, s III. Otto a szellemén és kedélyén oly nagy fölényt gyakorló Gerbertet magasztalta fel Sz. Péter székébe. Gerbert még azon évi ápril 2-kán, II. Sylvester neve alatt kezdé kormányozni a keresztény egyházat.²⁾

¹⁾ Ld. Vita S. Nili Acta Sanctor. Septembr. VII, 337. Vita Meintveri C. 10. Leibnitznál Script. Brunsv. I, 520. Rupert adalékai Heribert életéhez Pertznél: IV, 742. a jegyzetek közt.

²⁾ A kútfők Gerbert életéhez: Annal. Hildesh. Quedlinb. Thietmár krónikája. Richer Histor. Mind a négy Pertznél III. Folcuini: Gest. Abb. Lobiena. U. o. II. A metszi Adalbero élete. U. o. IV. Gerbert saját levelei számszerint mintegy 230. Duchesne: Hist. Franc. Script. II, 789. kövv., és Mansi: Collec. Concilior. XIX, 153. kövv. A Gerbert tollából folyt története a reimsi és mouzoni zsinatoknak Pertznél III, 685. kövv. V. ö. Gfrörer: Allg. Kirch.-Gesch. III, 3. Abth. és Giesebrecht: Kaisergesch. I.

A lángeszű pápa, a legfőbb egyházi hatalom birtokában, ezt nem is késett érvényesíteni rég ápoltszmeinek valósitására. Mély benyomást tön már első bullája is, melyben a keresztény világ püspökeivel közlé, mily elvek szerint fogja kormányozni az egyházat. Hatása nagy változást készített elő az egyházi s világi főhatalom viszonyaiban, mely hogy maradandóbb nem lett, csak az ő és III. Otto kora halálának tulajdonítható. Nagy óvatossággal s finom tapintattal készült tervét azonban lényegére nézve később egynémely utóda is követé, mig nem VII. Gergely a pápaságot hatalma tetőpontjára emelte.

Ő azon első levelétől kezdve, melyet 996-ban írt a császárnak, folyton oda működék, hogy benne vágyat ébreszsen udvarát s kormányát a byzanci császárokénak módjára rendezni s e formák és rendszer mellett a római birodalom egykori fényét s hatalmát a maga trónján felébreszteni. Az ifjú császárnak mystikus iránya mellett is nagyravágyó kedélye gyanútlanul nyílt meg a csillogó eszméknek; s második római útja, 998 óta mindinkább ügyekvék azokat megvalósítani. Udvertartását Rómában egészen a byzanczié példájára rendezé be, byzancziféle főudvari tisztségeket alapított, s világi udvara mellett egyházit is képezett, melynek tagjai a legfőbb s fontosabb ügyekben gyakorlanak hatásukat. Az udvar új rendszere a császárság és pápaság közti viszony meghatározását is magában foglalá s egészen Gerbert eszméi, tervei szerint. Egy nem rég fel-

fedezett okmány¹⁾ szerint, ennek lényege abból állott, hogy a római birodalomban hét főméltóság (judices palatini) alapíttassék meg, kik a császárt felavatják, s a római papsággal egyetértve a pápát választják. Ezek két elseje (primicerius és secundicerius) közvetlen a császár jobb és bal oldalán áll s vele együtt országol; nálok nélkül a császár semmi fontosat nem tehet. Ugyanezek minden nyilvános meneteknél kézen fogva vezetik a pápát; a többi egyházi méltóságok csak utánok következnek. A harmadik a kincstárnok (arcarius), ki az adóra-, a negyedik a pénztartó (sacellarius), ki a hadi zsold fizetésére s az alamiznaosztásra ügyel és számot vezet a pápa, a papság és hivatalnokok jövedelmeiről. Az ötödik (protoscriniarius) a császári iroda elnöke; a hatodik (defensor) az ügyvédek feje; a hetedik (adminiculator) az özvegyek, árvák, foglyok és más ügyefogyottak érdekeit képviseli. E hét udvari főméltóság nem gyakorol vérbírátságot; mindnyájan papok és más hivatalt nem viselhetnek.

E hét papi főméltóság alatt voltak a világi méltóságok, mik azonban semmi tényleges hatalommal nem voltak felruházva s céljuk egyedül hiú fényüzés vala. A hatalom oly annyira a hét papi főméltóság kezében központosult, hogy e rendszer által Rómában egy megfordított byzanci császárság

1) Felfedezője Pertz: Archiv. der Gesellsch. für ältere deutsche Geschichtskunde V, 119. 171. Közli azt Giesebrecht is: Kaiser-geschichte I, 823 kövv. Közli Blume is: Rheinisch. Mus. V, 123. de hibásan alkalmazva I. Otto császárra.

lón fenállítva. Mig ugyanis Konstantinápolyban a patriarcha merő eszköze volt a császárnak: Rómában, e rendszer eredményei szerint a császár válандott a pápa eszközévé. E szerkezet szerint, melynek szerzője Sylvester pápa volt,¹⁾ egy vegyes világi s egyházi világbirodalom keletkezett volna, melyben már annál fogva is, hogy a hét udvari főtiszt mindig csak pap lehetett, a papság, következésképp a pápa részére hajlott a hatalom mérlege, kivált miután a császár rendes székhelyének is Róma volt kitűzve.

E rendszer megalapítása mellett, mi ha teljesen sikerül s hosszabb ideig gyakorlatban marad, a pápa leendő vala a világ urává, Sylvester nagy gondot fordított arra is, mi már néhány régebbi pápának szinte törekvése volt: hogy az újdonság megtért népek keblében a német egyháztól független s közvetlenül a pápa alá helyezett metropolitai székek alapíttassanak; s ekként a külön nemzetiségű népek, függetlenségeket e tekintetben is megőrizvén, mint egy keresztény államcsalád megannyi egyenjogú tagjai, gyűlhessenek össze Sz. Péter széke, mint a közös egyházi középpont körül.

Sylvester pápa e törekvésének most új, hatalmas ösztönt adott ama körülmény, hogy két, saját nemzetiségére büszke, s függetlenségére féltékeny nép keblében kezd vala gyökereket verni a kereszténység.

¹⁾ Bizonyítja ezt magának III. Ottónak egy levele Mabillon-nál: Annal. Ord. S. Bened. IV, 694. és Böhmer: Regesta Ottonum No. 844.

E két nép a magyar s a lengyel nemzet volt. Mind a kettő érintkezésbe lépett ugyan már Németországgal; de, bár Lengyelország az erélytelen Micisláv alatt 992-ig a magyarnál e tekintetben kevesebb óvatosságot fejtett vala ki, még is politikai függetlenségére mind a kettő oly féltékenynek tanúsítá magát, miszerint bizton fel lehet vala tenni, hogy ha hajlandók is felvétetni a keresztény államcsalád körébe, politikai függetlenségöket az igényteljes német birodalom irányában feláldozni nem hajlandók. Csak ezen feltétel alatt lehetett magának a kereszténységnek gyorsabb s állandóbb megalapítását remélni közöttök. Sylvestert tehát most kettős érdek ösztönte e népek gyámolítására, t. i. a kereszténység terjesztésének és saját messzeható terveinek érdeke, melyeknél fogva a pápai hatalmat a világi fölébe emelni ügyekezék. Eme célra felette hasznosnak tűnhetett fel szemei előtt az, hogy e népek által, melyeknek kivált egyike, a magyar, Európában megjelenése óta majdnem egy századon keresztül folyton ellenséges viszonyban állott a németekkel, korlátot vethet a német császárok egyetemes uralkodásra vágyásának, s a szent szék, önként elismert egyházi hatóságánál fogva, azokat különben is fékűl használhatja a német hatalomterjeszkedés ellen. Az éles eszű, mély felfogású pápa lelki szemei előtt e körülménynél fogva már is úgy tűnhetett fel Németország állása a jövőben, hogy ha megtartja is elsőszülöttségi rangját a keresztény államcsaládban; de uralkodásáról a többi népek fölött le kellend mon-

dania; különben Sz. Péter széke, mint a nyugati kereszténység feje s középpontja, ezen, fegyverejökre nézve is hatalmas népeket egyesítheti a népszabadság közös ellensége ellen. Ezen iránynak, melyet a pápák utóbb csakugyan századok folytában követtek s melynél fogva Magyarországot, mint a német birodalom mindenhatóságának korlátját, archi-regnum címmel szerették felruházni, épen ezen évek alatt II. Sylvester pápa volt megalapítója.

A két nép egyikére, a lengyelre a császárok némileg ugyan már kiterjesztették hatalmokat; mi annál könnyebben sikerült nekik, minthogy ama viszályokban, melyek a lengyelek és csehek közt gyakrabban kitörték, a békebirói szerepet vették át. Az erőteljes Chrobri Boleszláv azonban, Miciszlávnak fia s 992 óta utóda, bár végkép, vagy legalább rögtön ő sem akart szakasztani a német birodalommal, de minden módon oda törekvék, hogy függetlenségét megőrizze s lassanként az eddigi kötelékekből is kibontakozhassék. E végett már atyja is sürgetni kezdé a pápákat, küldenének neki koronát,¹⁾ úgy vélekedvén, hogy királylyá koronáztatása függetlenségét tényleg is biztosítandja. Ugyanerre törekvék Boleszláv is mindjárt uralkodásának kezdete óta. A római viszonyok azonban nem kedveztek céljának. A Crescentius zsarnoksága alatt létezett

¹⁾ Micislaus, primus gentis Poloniae princeps christianus, cum . . . a pontifice romano diadema frustra petisset, . . . obiit 992. Sommersberg: Siles. Rer. Script. I, 203.

VIII. Leo, ha, mi kétséges, felfogta is az ügy fontosságát, nem mozoghatott szabadon zsarnoka miatt, ki óvakodék magára vonni a német birodalom haragját. Utóbb pedig, midőn V. Gergely ült Sz. Péter székében, ezt annál kevesbbé remélhette Boleszláv, mivel a pápa német eredetű, III. Otto rokona volt s vele mindenben egyetértett. Mihelyt azonban Sylvester ült Sz. Péter székébe, ő is megújítá kísérleteit.

Sylvester, saját terveinek érdekében is, kétségkívül minden módon ügyekvék céljára segíteni a lengyel fejedelmet, s miután a kor fogalmai szerint csak a császár vagy a pápa adhatott koronát s királyi czímet, készítettett is számára egy koronát, azt neki el is küldeni szándékozván, mihelyt a körülmények engedik s különösen a császárnak, kivel jó egyetértésben maradnia felette érdekében áll, nem mellőzhető megegyeztetét kieszközli. De, mint alább látandjuk, a császár, ki a lengyel fejedelmet már hűbérese gyanánt tekinté, egyáltalában nem lón hajlandó, a királyi czím és a korona megadása által megtagítani a kötelékeket a német birodalom és Boleszláv között.

Egészen más viszonyok léteztek Magyarország tekintetében. Geiza, bár 973-ban békét kötött is I. Ottóval, nemcsak olyféle hűbéri kapcsolatba nem lépett vele, mint lengyel szomszéda s mint a császár kétségkívül óhajta vala; ¹⁾ hanem kevéssel utóbb,

¹⁾ Minden bizonnyal erre vonatkoznak ama szavai is a Pilligrimhez írt levélben, midőn a verduni püspököt követségben

midőn utóda II. Otto ellen a bajor fejedelem felázadt, ennek pártjára állván, több éven át ellensége is lett a császárnak. Ezen szövetség fonalán kötöttetett aztán utóbb a házassági szerződés is Geiza fia és Henrik leánya közt. A bajor fejedelemnek érdekében állta, hogy a magyarokban, kivált ha keresztényekké lesznek, mit e házasság biztosított, mindig támaszra találjon a császár ellen, ha vele netalán mégint viszálya támadna. És mivel Geiza nemzete függetlenségét a kereszténység felvételével feláldozni nem akarta, e házassági szerződés alkalmával minden bizonytal az iránt is kellett történni valamely megállapodásnak, hogy a kereszténység oly módon alapíttassék meg Magyarországon, nehogy ez a miatt a maga függetlenségében bármi csorbát is szenvedjen. Ama fentebb említett elve szerint a szász fejedelmi háznak, mely a keresztény világon két hatalmat vallott, a császáré és a pápáé, a megállapodás Geiza és Henrik közt nem történhetett más módon, mint hogy István, ha királyi címet veszen fel, azt és a koronát, mint királyi rangja s hatalma jelképét, a pápától s nem a császártól eszközölné ki.

Tétezt-e lépés ez iránt Rómában mindjárt István és Gizela házassága idején, bizonytalan; az emlékekben semmi nyoma. De ha tétezt volna is, annak sikerültére most, midőn a német eredetű, a császári házzal rokon V. Gergely volt a pápa, s kit

Geizához küldé: Bruno enim illuc (a magyarokhoz) erit delegandus, quo rex eorundem nostro quampropere arbitrio sit colligandus.

maga III. Otto ültetett be székébe, semmi kilátás sem létezhetett. És alig tévedünk, állítván, miképen e körülményben rejlik fő oka annak, hogy István, bár uralkodása kezdetétől fogva buzgón terjeszté a kereszténységet, s bár e célra kétségkívül felette hasznos leend vala, hogy a Koppány legyőzése után gyors terjedésnek indult új vallás szilárdabb megalapítása s rendezése végett mindjárt kezdetben legyen az országnak néhány püspöke, még is csak uralkodásának harmadik évében küldte e végett Rómába ünnepélyes követségét. E tekintetben mind sógora, Henrik herczeg, mind a térítési ügy élén álló Asztrik apát, ki Sz. Adalberttel húzamosb időt töltött vala Rómában, s az ottani viszonyokat s irányokat jól ismerhette, hasznos tanácsot adhatott Istvánnak. Ugy látszik tehát, hogy István mind addig várnia határozta el magát, míg a viszonyok Rómában oly fordulatot nyernek, hogy a pápában mind a magyar egyház függetlenségére, mind a maga királyi czimére s a koronára nézve támaszt találjon. A pápa, V. Gergely, még ugyan fiatal volt, s közel halálára nem lehetett számítani; de annál több reményt kelthettek benne a római bonyodalmak. Crescentius úr ott ismét hatalomra jutott, V. Gergelyt Páviába üzte s Jánost, a görög eredetű piacenzai érseket emelte fel ellenpápává. De e remény is hamar megghiúsult. Az ellenpápa uralma csak néhány hónapig tartott, s az Otto császár által megsegített Gergely 998-ban ismét beült székébe. Ez alatt pedig megint a régi elvek kerekedtek felül, melyek István-

nak alig engedének reményt, hogy a pápával, a császár befolyását mellőzve, megegyezhessék. Ismét várakozásra kellett tehát magát elszánnia. Ezt azonban most nagyobb remények közt teheté.

Midőn ugyanis III. Otto az említett zavarok megszüntetése végett 997 végén Rómába ment, önkéntesen a császár kíséretéhez csatlakozott István sógora is,¹⁾ valószínűleg épen azért, hogy István ügyeit Rómában elősegítse. A bajor herczeg ekkoron nagy kegyében áll vala a császárnak, ki neki ezen ragaszkodása jutalmául egy jószágadománynyal is kedveskedett.²⁾ Adatokkal ugyan nem vagyunk képesek tanúsítani, de kétségtelennek tartjuk, hogy Henrik ekkor István s a magyar egyház ügyében is behatólag értekezett mind a császárral, mind a pápával; s hihetőleg érintkezésbe helyezte magát Gerbert ekkor már ravennai érsekkel is, kinek nagy befolyását a császárra kétségkívül eléggé ismerte. De nem lehetett előtte, ezen érintkezés után, titok az sem, mik az ő törekvései az újonnan megtért népek iránt; s hihetőleg vele vállvetve működék István ügyében a császárnál s a pápánál.

¹⁾ III. Otto levele, melyet 998 jan. 5-kén Páviában a milanói Sz. Ambrus klastrom javára kiadott. Sigism. Hirsch: Jahrb. d. deutsch. Reiches I, 183.

²⁾ Böhmer: Regesta Imp. Az okmány, mely 998 april 27-kén Rómában kelt, mondja egyebek közt: »Caro nepoti nostro Henrico Duci, ob devotum et fidele servitium, quod nobis semper exhibuit, dedimus ei quoddam nostre proprietatis predium, Nochilinga nuncupatum.« Monum. Boica XXVIII, 791.

Ravenna s vidéke, Gerbert befolyása alatt, ekkoron középpontjává lett ama törekvéseknek, hogy a kelet-éjszaki pogány vagy csak az imént megtért népek a német birodalomtól s hierarchiától függetlenül kebleztessenek be az egyházba. Egy nagy uri nemzetség ivadéka, Romuald szerzetes, kit az egyház utóbb a szentek sorába igtatott, s ki, mint alább látandjuk, néhány évvel utóbb Magyarországra is megindult; ez időben rendkívüli tekintéllyel birt Olaszországban. Ő, mint látszik, egyenesen Gerbert érsek befolyása alatt, Pereum szigetén, közel Ravennához, egy klastromot alapított, melyben jobbára fényes családokból származott bűnbánó vagy eleitől fogva szentes életű egyéneket gyűjtött össze maga körül. Ilyen volt egyebek közt a szász fejedelmi családdal rokonságban lévő querfurti Brunó, ki mióta a császári udvart klastrommal váltotta fel, Bonifácznak nevezte magát, s néhány évvel utóbb mint a pogányok érseke Magyar- és Lengyelországban is járt, s emitt Sz. Adalbert életét is megírta. Ilyenek a többiek is jobbára, kikről Damiani Sz. Romuald életírója mondja, hogy »ki ne csodálná, látván, miképen azon férfiak, kik elébb aranyos ruhában jártak, szolgálak sűrű csoportjai által környeztettek, minden bőségesen élvezett kéjekhez szoktak volt, most elzárkózva élnek, kámzsában, meztelen lábbal járnak s a nélkülözések ridegsége által szinte megtörettek.«¹⁾ Romuald, Gerbert érsek

¹⁾ Damiani Vita S. Romualdi Mabillonnál: Acta Sanctor. Ord. Bened. Sec. VI. I, 292.

befolyása alatt, e szerzeteseknek egyenesen azt tűzte ki életcéljává, hogy miután egy ideig klastromában arra felkészültek, a pogány népeket a német befolyástól függetlenül ügyekezzenek megtéríteni; a minthogy közölők számosan el is zarándokoltak e pogányok közé s többen vértanúkká is lettek.

Ily határozott lévén e tekintetben Gerbert érsek törekvése, egyáltalában nem hihető, hogy ő a magyarokra is ne terjesztette volna ki figyelmét s különösen, hogy megtérésök viszonyairól ne értekezett volna Henrik herczeggel, István sógorával, a ki, úgy látszik; még a 999-dik év egy részét is, midőn Gerbert már Sylvester pápává lett, ott tölti vala. Henrik, ki az Istvánnal kötött szerződésnél fogva némi köteleességeket vállalt magára, a magyar ügy jó végre vezetésében, nem kevesebb érdeklődék, mint Sylvester pápa, ki a pogány népeknek a német befolyástól független megtérését elveinél, célzatainál fogva hordá szívéen. Alig is lehet kételkednünk, hogy Henrik épen a magyar ügy végett kísérté ekkor a császárt Olaszországba, hogy abban mind a császárnál mind a pápánál közbenjárjon; emezt a magyar érdekek támogatására indítsa, amannál minden ellenzést megszüntessen, minden akadályt elhárítson. Tekintve az ügy nagy fontosságát egyáltalában fel sem is tehető, hogy István, Asztrik ünnepélyes követsége előtt semmi értekezésben nem lett volna a pápával. Nyomára ennek nem akadunk ugyan az emlékekben; de ezek általában igen gyéren jegyeznék fel e korból diplomatikai

érintkezéseket. S illetén feljegyzés hiányát talán az is megfejtetheti, hogy a pápával folytatott értekezés nem nyilván, valamely köztudomásra jutott követség, hanem Henrik herczeg által titokban történt.

III.

Gerbert mint II. Sylvester pápa.

Annyi bizonyos, hogy Sylvester törekvéseinek fő célja volt a pápai hatalom felmagasztalása a császáré rovására. Már pedig e célra alig szolgálhatott valami alkalmasb eszközül, mint ha az épen megtérésben lévő két országot mind egyházi mind politikai függetlenségében támogatja, a német befolyás ellen biztosítja. Eleve is tudható hogy, ha ezt elérnie sikerül, a mind egyházilag mind politikailag független Magyar- és Lengyelországra támaszkodva, hatalmas gátot vethet a császári mindenhatóságnak, s a mindent elnyelni akaró német befolyásnak.

A császár tudtán kívül s megegyezte nélkül e fontos ügyekben a pápa sem végezhetett; mert ez annyi lett volna, mint vele összeütközésbe jönni, s mind a maga messzeható, titkos terveinek sikerét megghiúsítani, mind a szóban forgó nemzetek ügyét megnehezíteni. Szükséges volt tehát, hogy a pápa ez ügyben tüzetesen értekezék a császárral, s annak megegyeztetét kieszközölje mind a magyar és lengyel államnak egy külön metropolita alatt felállítandó független egyházára, mind az Istvánnak és Boleszláv-

nak küldendő koronára nézve. A lángeszű, ügyes férfinak, ki a mystikus, ábrándos hajlamú ifjú császár értelmén s kedélyén oly nagy fölényt gyakorolt, ez végre sikerült is egészen a magyarok, de csak részben a lengyelek tekintetében.

Mi különösen a magyar egyház függetlenségét s az Istvánnak küldendő koronát illeti: ez iránt a pápa, úgy látszik, semmi nehézségre nem talált Ottónál, ki semmi oknál fogva nem képezhetett sem magának sem a német egyháznak befolyási igényt Magyarországra. A pápa utját e tekintetben valószínűleg már Henrik herczeg, István sógora, elkészítette a császárnál, határozottan megértetvén vele, hogy a magyarok, bár a keresztény népcsaládba lépni hajlandók is; de függetlenségükön e mellett csorbát ejtetni nem akarnak, s maga a kereszténység megalapítása is csak a függetlenség megőrzésének föltétele mellett sikerülhet. Otto tehát nem látott, nem láthatott okot, miért vonakodnék megegyeztet adni arra, hogy a pápa a magyar egyházat a némettől függetlenül rendezze be s a koronát is megküldje Istvánnak. Csak is így van történetű értelme annak, mit a német kútfők, s köztök kivált az egykorú Thietmár, állítanak, hogy István »a császár ösztönzésére s kegyéből« nyerte Sylvester pápától a koronát s a független egyházat.¹⁾

Több s nagyobb volt a nehézség a lengyel

¹⁾ Imperatoris . . . gratia et hortatu gener Henrici ducis Bavariorum Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit. Pertznél: III, 784.

Boleszlávra nézve. Otto, ha végre megnyugodott is abban, hogy a pápa megszüntetvén a magdeburgi érsek egyházi hatóságát Lengyelországra, a gneznai érsekké nevezett Gaudentiusban, Sz. Adalbert öcsésében, egy nemzeti metropolitát adjon ezen országnak; abban mindazáltal vonakodék megegyezni, hogy a pápa Boleszlávnak is megküldje a sürgetett koronát, nem lévén hajlandó feloldozni őt azon hűbéri kötelek alól, melyek ha nem is egészen az ünnepélyes, jogérvényes formák szerint, s ha bár elég lazán is, de tényleg kapcsolatban tarták őt a Németbirodalommal. Ugy látszik azonban Sylvester, bíva status-férőü ügyességében s fölényében a császár fölött, még is hiszi vala, hogy végre sikerülend legyőznie Otto vonakodását, s ez iránt némi biztatásokat is juttatott Boleszlávhoz. S talán arra is számítva, hogy a lengyel követek jelenléte végre megszünteti a császár ellenzését, valószínűleg maga inteté meg Boleszlávot, hogy ideje elküldeni hozzá a követiséget. A koronát pedig számára minden esetre készen tartá.

Boleszláv, telve örömmel, hogy valahára kívánatai céljához jut, 999 vége felé Lambert krakói püspököt indítá meg Rómába, a nagy fontosságú követségben. A császárnak azonban hírt kellett vennie a lengyel követek jöttéről,¹⁾ s még az év végén, decemberben, útra kelt Rómából, elébb némi

¹⁾ Ezt Unger, a poseni püspök adhatá neki, ki német eredete szerint e lengyel egyház függetlenségének ellensége az új gneznai érsek hatóságát sem akarta elismerni.

intézkedések végett Németországba, onnan, mint mondá, barátjának, Sz. Adalbert vértanúnak hamvainál imádkozni, Lengyelországba menendő. A pápának korán tudtára esett a császár e szándoka, s attól őt mindenkép visszatartani ügyekezve, Páviába utána írt, élénken festve levelében a zavarokat s veszélyeket, melyek távolléte alatt Olaszországban s különösen Rómában támadhatnának. De az Otto kíséretében lévő tanácsosok sejték már, ugy látszik, a pápa terveit s ellene működének. Ezek befolyása alatt kelt válasza is Sylvesterhez. Tudtára adván, hogy helytartójának Hugo toscanai herceget nevezte, s a pápa védelmét a többi olasz fejedelmeknek is szívére kötötte, kijelenti neki, hogy kénytelen távozni az olasz földről; s mivel ennek fontosabb okát nem adhatta, a rajta oly nagy fölényt gyakorló pápát pedig céljainak őszinte bevallása által magától elidegeníteni nem akarta, azon különös mentséghez folyamodik, hogy egészsége az olasz eget, téli időben, nem tűri. »Sajnálom, ugymond egyebek közt, hogy a körülmények súlyos volta akadályhoz megfelelnem kívánságtoknak. Szívem teli szeretettel irántatok; de testi állapotunk s egészségi tekintetek kényszerítenek elhagyni Olaszországot. Lelkem azonban veletek marad.«¹⁾ Otto, rövid időzés után Regensburgban, az 1000-dik év elején valóban Lengyelországba utazott, holott bajos volt volna elhitetnie, hogy ennek hideg egénél, téli időben, nem

¹⁾ Duchesne: Hist. Franc. Script. II, 826.

egészségesebb a szelid olasz égáí. Meissenen keresztül az Odera folyamhoz érvén, ott a színlelésre kénytelen Boleszlávtól nagy tisztelettel fogadtatott s Gneznába kísértetett.

Bizonyára fontos oknak kellett reábirni a császárt, hogy a zordon téli időben tegye meg a nagy utat éjszakra. S ezen ok nem lehet más, mint hogy meggyőződésé vált benne a gyanú, miképen ha a lengyel követeket Olaszországban bevárja, a lelke és szíve felett urolkodó Sylvester őt végre is mindenre reávehetné s oly módon fogná elintézni a lengyel ügyet, hogy Boleszláv magát feloldva érezhesse minden kötelék alól a birodalom iránt. Nyilván ezt bizonyítja a császár magatartása is Gneznában, miként azt a lengyel kutfők tudunkra adják. Otto itt, miután Sz. Adalbert öcscsét, Gaudentiust, ki már az érseki palástitál jött vissza Rómából, metropolitai székébe ünnepélyesen beültetteté, és a cholbergi, krakkói és vratislavi püspököket suffraganeusaivá rendelte,¹⁾ a tiszteletére rendezett fényes lakoma alkalmával a maga saját koronáját tette a koronáért oly igen sóvárgó Boleszláv fejére, de nem hogy őt független királylyá emelje, hanem hogy őt ekként ünnepélyesen a maga hűbéresévé avassa.²⁾ Ily jelen-

¹⁾ Thietmár Chron. Lib. III, Pertznél: III, 780. kövv. Itt krakkói püspöknek nem Lambert, a Rómába küldött követ, hanem Poppo nevezetik.

²⁾ Mesico (helyesebben Boleszláv) Ottonem III. Imperatorem ad se venientem . . . triduo convivio adeo decenter pertractavit, quod imperator, liberalitate illius delectatus, eum infra prandium

tést adott e koronázásnak maga Boleszláv is, ki azt koránt sem tartván független királysága sanctiójának, még később is, de sokáig hasztalan ügyekezett koronát nyerni a pápától.¹⁾

in mensa residens, coronavit suo diademate, et sic imperii feodalem fecit. Chron. Polono-Siles. Pertznél XIX, 558. A későbbi lengyel írók, mint például Cromer, e koronázást ugyan szívesen oda magyarázzák, hogy a császár őt hűbéri kötelékei alól feloldva, testvérének a római birodalom szövetséges társának fogadta. De hogy azt akkor senki, maga Boleszláv sem úgy értelmezte, nyilván kiténik abból, hogy bármi volt legyen is viszonya a birodalomhoz, ő magát folyton lekötelve érzé a császár iránt. Nem csak háromszáz vértis lovagot adott a távozó rendelkezése alá, hanem őt maga is elkísérte Magdeburgba.

1) Otto utóda. II. Henrik császár, ki minden módon ellene dolgozott Sylvester eszméi s terveinek, Boleszláv iránt koránt sem tanúsíta oly kiméletet, mint a maga sógora, István iránt. Értesítlén, hogy Boleszláv folyton óhajt koronát nyerni Rómából, még az utakat is őrizteté az Alpok szorosain, nehogy a fejedelem az ő tudtán kívül küldjön e végre követeket a pápához. (Imperator autem Henricus Busclavi consilium non ignorans, undique vias custodire praeceperat, ut si Busclavus Romam nuncios mitteret, in eius illico manus devenirent. Damiani: Vita S. Romualdi Acta Sanct. Febr. II, No. 52.) És midőn Boleszláv e miatt titkon, két igénytelen szerzetest akart volna Rómába küldeni, szolgálatukat tőle még ezek is megtagadták, jól tudván, hogy nem csak a császár akaratával ellenkeznének, hanem Rómában sem fognának szívesen láttatni. (Ld. erről Sz. Romuald idézett életét. Acta SS. Febr. II, 114. vagy Mabillonnál: Acta Ord. S. Benedicti Saecul. Sext. VI, 295.) Az idők ugyanis Sylvester halála után súlyosan nehezdedtek a pápákra; s ezek, hogy Henrik király pártfogását s védelmét a lázadók és zsarnokok ellen megnyerhessék, óvakodának a sylvesteri eszmék s tervek szerint működni s olyasmit tenni, mit a császár irányával ellenkezni tudtak. Sylvester

Mialatt Otto Gneznába járt, a lengyel követ is megérkezett Rómában. Sylvester azonban a történetek után a császár megsértése nélkül nem teljesíthette kívánatát s üres kézzel bocsátá vissza a követet.¹⁾

utódai XVIII. János (1003—1009), és IV. Sergius (1009—1012) forrón ohajták Henrik római utját, hogy általa védessenek. Ld. Thietmár: Chron. Lib. IV, No. 61. Pertznél III, 835.

¹⁾ A lengyel követséget a XII-dik század elejéből származó Martinus-Gallus-féle, legidősb lengyel krónikától kezdve (kiadta ezt legújában Pertz: Mon. Germ. IX, 423 kövv.) minden lengyel kuttő egyezően beszéli el, a pápa álomlításának tulajdonítván, hogy ő a koronát nem Boleszlávnak, hanem Istvánnak küldötte meg. Így az Annales Kamenzenses (Pertznél XIX, 581.); így az Annales S. Crucis Polon. (U. o. 678.) Martinus Gallus krónikájával megegyez a vele körülbelül egykorú Hartvik Sz. István életében; s hihetőleg ezek egyike a másiktól merítette elbeszélését, csak azon különbséggel, hogy Hartvik azt a maga céljához képest bővebben kiékesíti. Sz. István idősb két legendája még semmit sem tud a lengyel követségről s a pápa álomlításáról, bár mennyire szeretik is különben e kor legendái főlemlíteni a szentek életében a csodás dolgokat. A XIII-dik századbéli varsói codex Cronica Hungarorum-ja (Endlicher-nél 60. kövv.) még azt is hozzáteszi, hogy a pápa komolyan inté a lengyel követet, vinné meg urának, hogy e miatt semmi viszályba ne ereszkedjék Istvánnal, egyházi átokkal fenyegetvén a különben cselekvőt. Sőt beszéli azt is, hogy a lengyel követ Rómából visszatérvén, Velenczében találkozott Asztrikkal s vele együtt Istvánhoz menvén, a pápa parancsa szerint, ura nevében szövetséget s barátságot kötött Istvánnal; ki utóbb aztán személyesen is találkozott volna az ország határszélein a lengyel királlyal. Cap. 6 és 7.

IV.

Asztrik követsége Rómába.

Boleszlávval majdnem ugyanazon időben, az 1000-dik év elején küldé István is a maga követét, Asztrik sz. mártonhegyi apátot Rómába. Ennek útját azonban, mint említők, Henrik bajor herczeg, István sógora, Sylvesternél már az elmúlt évben előkészítette. A pápa, Henrik által vagy különben is értesítve, főbb vonásokban kétségkívül tudta már, mi történik Magyarországon;¹⁾ de a részleteket minden körülményeikkel csak most hallá Asztriktól. Ezek pedig az ő eszméire s terveire vonatkozólag is oly fontosak valának, hogy midőn Asztrik azokat fejtegeté, nem titkolhatta el örömteljes meglepetését. Midőn megérté, hogy István az esztergami metropolitai szék alatt több püspökségeket s monostorokat már részben megalapított, részben megalapítani készül s mindegyiket gazdag jövedelmekkel látja el; hogy ő a papságot országában törvényileg is első renddé akarja felmagasztalni; hogy országában mindenféle templomok, klastromok, papi házak emelkednek; kivált pedig, hogy ő maga is hirdeti az evangéliomot, a nemzet főbbjeit ő maga oktatja a hitben, téríti az egyház kebelébe: örömmel és csodálkozással eltelve kiáltott volna fel: »bizonyára, én csak apostoli

¹⁾ A Hartvik »ignotae gentis nuncios ad te venturos« kifejezését bizvást csak a mesés pápai álomlátás felékesítésének tarthatjuk.

helytartója vagyok az úrnak; de fejedelmed valóságos apostol, ki által Krisztus annyi népet térített magához«. ¹⁾ Nem lehet csodálnunk ennél fogva, hogy István követé Rómában nem csak igen jól fogadtatott, hanem oly eredménynyel tért is meg, minőhöz hasonlóval eddigelé egy újdön megtért nemzet sem dicsekedhetett, egynek története sem mutathat fel.

Sylvester pápa örömmel erősítette meg az Istvántól alapított püspökségeket, meg köztök az esztergami érsekséget, melyet a német egyháztól teljesen független metropolitai joggal s hatósággal ruházott fel, ellenére VII. Benedek azon 974-ben kelt bullájának, mely által egész Pannoniát a saltzburgi érsek metropolitai hatósága alá rendelte volt. Felszentelte-e mindjárt püspökké s felruházta-e Asztrikot az érseki paláستtal? — emlékeinkben semmi nyomát sem találjuk. De kutatóink e hallgatásából tagadó érvet e tény ellen egyáltalában nem lehet emelni. Ha meggondoljuk, hogy ezen korban a független metropolitákká nevezett egyéniségek rendszerint személyesen szoktak volt Rómába menni, ha már elébb püspökké felszentelve nem voltak, felavattásuk s az érseki palást átvétele végett; ha meggondoljuk, hogy Magyarországon még nem létezett püspöki rendbe felavatott egyéniség, ki aztán a többi kinevezett püspököket is felszentelhetne volna; s egyszersmind megfontoljuk azt is, hogy Magyarországra nézve, mely egyházi függetlensége tekin-

¹⁾ Hartvik Cap. 9.

tetésben oly nagy féltékenységet tanúsított, kétszeresen lényeges dolog volt, hogy érseke ne valamely német püspöktől, hanem egyenesen az egyetemes egyház fejétől, a pápától, nyerje felavattatását, s ez által is kijelentessék, hogy az új érsek egyedül a pápában ismer maga felett álló hatalmat: egy perczig sem fogunk kételkedhetni, hogy Asztrik mindjárt követése alkalmával szenteltetett fel a pápától püspökké s ruháztatott fel a palliummal. Attól, ki ezt, mivel kutfői tanúsággal be nem bizonyítható, kétségbe venni akarná, csak azt kérdezzük, ki avatta fel tehát, ha nem maga a pápa, első érsekünket? S miután arról sincs semmi tudósításunk, hogy Domokos, vagy Sebestyén, kit némelyek első esztergami érseknek tartanak, valaha Rómában jártak volna: vajjon nem valószínűbb, nem alaposabb-e azon állítás, hogy a pápa a Rómában követségben járt Asztrikot mindjárt felavatta a magyar egyház fejévé, azon semmi által nem indokolható feltevésnél, hogy Asztrik hazatérte után Domokos vagy Sebestyén ment volna felavattatása végett Rómába? Bizonyosnak tarthatjuk tehát már csak ezeknél fogva is, — mit alább még bővebben bebizonyítandunk, — hogy Asztrik volt első érsekünk, s hogy őt maga Sylvester pápa avatta fel azzá.

Örömmel megadta a pápa egyszersmind azt is, mi második, amannál nem kevésbé lényeges tárgyat képezte Asztrik küldetésének: István fejedelemnek a kért királyi czímet s a készen álló koronát, a nélkül hogy, mint a majdnem másfél századdal később

élt s a viszonyok titkaiba be nem avatott jámbor írók elbeszéli, mennyei álomlátás által kellett volna megintetnie, hogy ne Boleszlávnak, hanem Istvánnak küldje meg azt. Örömmel ruházta fel Istvánt teljes hatalommal itézni ezután is népe megtérésének ügyét, berendezni a magyar egyházat, s gyakorolni abban a legfőbb patronatusi jogot azon egész terjedelmében, melyben azt ez időben a kereszténység legkitűnőbb fejedelmei a német császárok s a francia királyok gyakorolják vala.

E páratlanul nagy hatalom megadásánál, melyel Sylvester pápa Istvánunkat az egyházi dolgokban felruházta, aligha nem volt némi része azon neheztelő érzelmnek is, mely benne Otto császár s némileg maga Boleszláv iránt is ébredt azok miatt, mik Lengyelországban az ő mellőztével s befolyása nélkül történtek. Hogy a császárral csakugyan akarta legyen éreztetni boszúságát, kétségtelenné teszi ama körülmény, hogy az István számára kiadott bullában a császárról egy szóval sem emlékezik, kétségkívül ez által is főleg azt akarván tanúsítani, hogy az új magyar egyháznak s királynak semmi köze a császársággal s egyedül a pápától, mint a keresztény népcsalád közös egyházi fejétől kell függnie.

II. Sylvester bullája.

A levél, melyet Asztrik, vagy miként a magyar egyház érsekévé lett felavattatása óta önmagát —

mint alább látandjuk — gyakran nevezni szokta, Anastasius érsek a pápától István számára hozott s mely a küldöttség czélját s tárgyait bőségesen felvilágosítja, szóról szóra így hangzik:

»Sylvester püspök Isten szolgálinak szolgálja, Istvánnak, a magyarok fejedelmének üdvözetet s apostoli áldást. Nemességed követei, különösen pedig igen kedves atyánkfia, Asztrik, tiszteletes kalocsai püspök,¹⁾ annál nagyobb örömmel illették szívünket és annál kisebb fáradsággal jártak el tisztökben mennél sóvárabbb lélekkel vártuk, istentől előre megintve lévén, megérkezésöket az előttünk ismeretlen néptől. Szerencsés küldöttség, mely meny-nyei követ által megelőztetvén s angyali működés által tárgyalatván, isteni határozatból elébb hajtatott végre, mintsem

¹⁾ Így találjuk e bullában, miként azt Inhoffer (*Annales Ecclesiastici Regni Hungariae* III, 268) először s utána minden későbbi kiadások változatlanul közlik, czímezve Asztrikot. Így hagytuk ezt, a bulla ezen közlésében egyelőre mi is, bár mi Asztrikot az első esztergami érseknek valljuk, nehogy mielőtt ezt bebizonyítanánk, arról vádoltassunk, hogy önkényesen másítottuk meg a bulla szövegét. Ugyanezen okból tartottuk meg egyébtől is mindenütt az eddig ismeretes szöveget. Eleve is határozottan kijelentjük mindazáltal, hogy, bár e bullát, egészben véve, valószínűleg II. Sylvester pápa által írottak tekintjük, annak egyes részeit azonban megmásítottaknak, vagy, miként diplomatikai műnyelven mondani szokták, interpoláltaknak tartjuk, — miként erről alább szolandunk. Az olvasó ez iránti előleges tájékoztató végett azon helyeket, melyeket megmásítottaknak tartunk, ritkított betűkkel nyomattuk.

általunk meghallgattatott. Bizonyára, nem az akarónak, sem a futónak, hanem, az apostol szerint, a könyörülő istennek végzése, ki, mint Dániel tanúskodik, változtatja az idöket s korokat, átszállítja s alkotja az országokat, leleplezi a mély és rejtett dolgokat s tudja, mi homályban létezik, mert vele van a világosság, mely, miként János tanítja, megvilágosít minden embert, ki e világra jön. Elöször is tehát hálát adunk az atya Istennek és urunk Jézus Krisztusnak, ki a mi idönkben feltalálta magának Dávidot, Geiza fiát, a szíve szerint való embert, és mennyei világossággal körülsugározván, felserkenté őt Izrael, a maga népe, a választott magyar nemzet legeltetésére. Azután dicsérjük Fenségednek kegyeletét az Isten, tiszteletét az apostoli szék iránt, melyen az isteni kegyelem engedelmeiből, minden saját érdemünk nélkül ülünk. Méltó dicsérrel magasztaljuk továbbá adakozásod bőségét is, melyel ugyanazon követeid és leveled által az országot és népet, melynek fejedelme vagy, ugy mindenedet és tennagadat Sz. Péternek, az apostolok fejedelmének örökre felajánltad. Mert ezen kitünő tettered által nyilván tanúsítád, és magadat méltóképen annak bizonyítottad be, a minek hogy téged nyilvánítani méltóztatnánk, buzgón kérted. De kiméljük szerénységedet. Mert nem szükséges bővebben dicsérnünk azt, kit a Krisztusért jelesen végrehajtott annyi s olyatén tettek nyilván szóval hirdetnek, kit az Isten maga dicsér. Ezért tehát, dicső fiam, mind azt a mit tölünk és az apostoli széktől kívántál, a koronát,

a királyi czímet, az esztergami metropolitáságot és a többi püspökségeket a mindenható Istennek és Szent Péter és Pál apostolainak hatalmából, így rendelvén és parantsolván azt ugyanazon mindenható Isten, az apostoli áldással s minmagunk áldásával örömet engedélyezzük és megadjuk. Az országot is, melyet adakozásod Sz. Péternek felajánlott s vele tenmagadat és az élő és jövődő magyar népet s nemzetet a római szentegyház oltalma alá vévén, bölcseségednek, örököseidnek s törvényes utódaidnak birni, tartani, igazgatni, kormányozni és birtokolni visszaadjuk és adományozzuk. És ezen örököseid s utódaid, bárkik legyenek, miután az országnagyok által törvényesen megválasztattak, hasonlókép köteleztessenek nekünk és utódainknak személyesen vagy követek által kellő engedelmességet és tiszteletet tanúsítani s magokat a római szentegyház alattvalóinak mutatni, mely az alatta levőket nem tekinti szolgálknak, hanem fiainak fogadja mindnyájokat, — és a katholika hitben s Krisztus urunk s üdvéztőnk vallásában szilárdul megmaradni s azt előmozdítani. És mivel nemességed, az apostoli dicsőségért törekedve, nem vonakodott Krisztus hirdetése és hitének terjesztése által apostoli hivatalt viselni s magunk és a papság tisztében eljárni és az apostolok fejedelmét mindenek felett különösen megtisztelni: ez oknál fogva mi is még különös szabaditékkel kívánván jelességedet s a te érdemeid tekintetéből örököseidet és törvényes utódaidat, kik mint mondatott megválasztatni és az

apostoli szék által megerősíttetni fognak, most és a jövőben mindenkorra feldiszíteni: apostoli hatalmunknál fogva szinte megengedjük, akarjuk és kérjük, hogy miután te és ők a koronával melyet küldünk, a követeidnek átadott modor szerint kellőleg megkoronázva leszesz és lesznek, az apostolság czímeréül, magad előtt keresztet vitethess és ők is vitethessenek; és miként téged és őket az isteni kegyelem arra tanítand, országod jelen és jövőendő egyházait helyettünk és utódaink helyett intézhessétek és rendezhessétek; miként mind ez egy más levélben, melyet neked, az országnagyoknak és az összes hű népnek mind közönségesen hozzád utasított követünk meg fog vinni, bővebben kifejtve foglaltatik. Könyörgünk a mindenható Istennek, ki téged neveden hívott ki anyád méhéből, hogy országolj és koronát viselj, s ki azon koronát mely általunk a lengyelek herczegének számára készíttetett, néked adatni parancsolá, növeszsze igazsága gyümölcseinek gyarapodását; öntözze meg áldásának harmatával országod új ültetvényeit bőségesen; országodat neked, téged pedig országodnak tartson meg épségben; a látható és láthatatlan ellenségektől oltalmazzon, s a földi országlát bajai után a mennyei országban örök koronával diszesítsen. Kelt Rómában, márczius 27-kén, 1000-dik évben (VI. Kal. april. Indictione XIII).¹⁾

¹⁾ E pápai levél hitelessége s valóságára iránt a tudósok közt már többször támadt vita, s többfelé ágaztak el a vélemények.

A pápa egy más, Istvánhoz s alattvalóihöz intézendő közös levélről s küldendő követről is em-

En mielőtt a magamét elmondanám, szükségesnek látom elbeszélni ezen okmány nyilvánosságra jöttének történetét.

Először látott az világot Inchofer Menyhért, Jézus társaság-beli papnak Rómában 1644-ben kiadott »Annales ecclesiastici Regni Hungariae« című munkájának III-dik kötetében 268 s kövv-lapjain. S hogy miként jött Inchoffer az okmány ismeretére maga ekként beszéli el (III, 265): »Elkészülvén s nagy részben kinyo-matva lévén e munka első kötete, midőn épen az ezredik év történetei volnának megirandók, véletlenül, de felette alkalmas időben, tudtomra adá tisztelendő Levakovics Rafael, horvát mino-rita szerzetes . . . Rómában az illyr egyház codexinek javitnoka, hogy létezik nála Sylvester pápa levele, mely István akkoron még magyar fejedelem, majd megkoronázandó király követének a sz. koronával együtt adatott, s mely nemcsak a neki engedményezett kiváltságokat, hanem az e történetre vonatkozó dolgok összegét is pontosan magában foglalja. S nehogy a levél hitele felett kétel-kedni lehessen, ugyanazon érdemes férfiú a következőket írá a levél után. Verancsics Antal, dalmatiai származású, a mult században . . . midőn a trau egyház levéltárában régi em-lékek gyűjtésével foglalkodnék, 1550-ben, esetleg e levélre akadt s azt »Memorialis« című jegyzőkönyvébe saját kezével leírta. Ő huszonhárom év múlva meghalálózván, több kézen keresztül Georgier Athanáz kapta meg azt s Bécsben frater Rafaelnek adta, midőn ez, VIII. Orbán pápa megbíztaból III. Ferdinánd császár-nál a sz. föld ügyében járt vala«.

Levakovics, miként őt földije Kercselics zágrábi kanonok egy századdal később Kollár Ádámhoz írt levelében¹⁾ jellemzi, »a szent föld biztosának színe alatt a római curia ügynöke volt, ki az annatak végett a püspökök jövedelmeire felügyelne; ő igen

¹⁾ Ld. Kollár: De originibus et usu perpetuo potest. legislat. circa sacra a. regum Hungariae. Cap. 14. l. 159.

lékezik bullájában. E levél nem létezik többé, elsöpörte azt az idők vihára. De annak egykori létez-

ügyes és ravasz ember, Magyarország történelmében való alapos jártasságának színe alatt bejárt a levéltárakba, s az annatakról s a római curia engedelme nélkül osztott püspöki címek s apátok felszentelése fölött támadt kérdésekre okot szolgáltatván, midőn végre ravasszága kisült, futással menekült meg. Levakovics a kérdéses bullával szinte a római curia érdekeit akarván támogatni, azt még nyilvánításának módja által is fontosabbá tenni ügykezett. E szándékból 1640 táján ily értelemben írt róla Aldobrandini főbornokhoz: »A magyarok erősen hiszik, hogy a pápának semmi joga sincsen országukhoz, saját királyaik által lévén megtérítve. Hogy őket jobb véleményre birjam, Sylvester pápának bizonyos levelét adtam s eszközölni fogom, hogy valamely módon nyilvánosságra jusson. Ugy gondolám azt nyilvánítandónak, mint Rómában találtat; de Méltóságod engedelme és tudta nélkül ezt tenni nem mertem.« Ugy látszik, Aldobrandini nem helyezte a csalást; s Levakovics aztán úgy küldé meg azt Inchofernek, egyházi évkönyveiben való közlés végett; s ez, mint fentebb idézett szavaiból láttuk, csakugy iktatta be azt munkájába, mint az egy század előtt a trau levéltárban Verancsics által felfedezett s most vele Levakovics által közlött okmányt.

Egy századig forogtak Inchofer egyházi évkönyvei a tudósok kezén, és Sylvester bullájának hitelessége iránt az egész idő alatt semmi kétely sem támadott. Első volt Schwartz Godofréd, ki azt e című munkájában: »Dissertatio in qua initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adseruntur. Hala, 1740.« — megtámadta s koholt álműnek nyilvánította. Schwartz érveit azonban diadalmasan megczáfolták Stilling bollandista Sz. István-nak többször említett életírásában, s még inkább Kollár Ádám Ferencz »Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hungariae Regum libri tres« című 1762-ben Bécsben megjelent munkájában.

A vita befejezettnek, az okmány hitelesnek elismertetni látszott,

téről s a követségnek is megjelenéséről az országban, nincs miért kételkednénk. Sylvester pápa téljes

midőn Kercselics kanonok Levakovics hátrahagyott irományainak birtokába jutván, azok közt annak az Aldobrandini bíbornokhoz írt levelét is feltalálta, melynek töredékét fentebb közlök. Kercselics ezt azonnal tudtára adta Kollárnak, ki aztán Levakovics e levelét »De originibus et usu perpetuo postestatis legislatoriae circa sacra apostolicor. Regum Ungariae« című 1764-ben Bécsben kiadott munkájában nyilvánosságra hozta. Levakovicsnak elkövetni szándéklott csalfasága az okmány felfedeztetésének módját illetőleg, bár az nem sikerült, most mind a mellett is gyanút kezd vala ébreszteni a bulla hitelessége iránt. Magának Kollár Ádámnak hite is megingott némileg; mert bár azt, daczára Levakovics csalfaságának, azontúl sem hitte ugyan egészen koholtnak (ld. Potest. legisl. circa sacra 161 l.); de egyes részeiben a hamisítás vádjá ellen sem vélte többé megvédhetőnek. A hamisítás gyanúját fejezte ki Kollár után Pray is.

De Levakovics szándéklott csalásának felfedeztetése után mások koránt sem maradtak ítélleteikben a bulla iránt oly méltányosak, mint Kollár és Pray. Sőt néhányan, mint Decsy, Buday Ézsaiás, Engel, Schwartzner stb. szenvedélyességből, részrehajlásból vagy felreértették, vagy szándékosan elferdítették Kercselicsnek Kollárhoz írt közleményeit, azt híresztelvén, hogy Kercselics kezében nem az Aldobrandinihoz írt s fentebb közlött levélnek, hanem magának a Levakovics által gyártott sylvesteri bullának fogalmazása létezik, s őriztetik máiglan Zágrábban.

Legújabban Szalay (Magyaror. történ. I, 74, kövv.) vette az okmányt bírálat alá, s határozottan nyilvánítja, hogy »a bullát nem tartja koholtnak«; bár némileg még is helyt ad Pray véleményének, ki becsempészettnek tartja a levél eme helyét: »regnum quoque a munificentia tua S. Petro oblatum, teque una ac gentem et nationem Hungaricam, praesentem et futuram, sub protectionem S. Romanae ecclesiae acceptantes, prudentiae tuae, haeredibus ac legitimis successoribus tuis habendum, tenendum, regendum,

hatalommal ruházta fel ugyan Istvánt s utódait az új magyar egyház berendezése tárgyában; de még

gubernandum ac possidendum reddimus ac conferimus.» Ha gyanakszik, ugymond Levakovics ellen, úgy gyanakszik e hely miatt, s pedig még inkább formájánál mint tartalmánál fogva, tagadhatatlan lévén, hogy midőn e szavakat olvassuk: *habendum, tenendum, regendum, gubernandum et possidendum* stb. szinte lehetetlen a magyar középkor diplomáinak s Verbóczy Hármaskönyvének stylusára nem emlékeztünk.

Szalayval egyezőleg, a bullát egész terjedelmében én sem tartom koholtnak. A pörbe azonban, egész terjedelmére nézve nem elegyedem. Meddő e tér s eléggé letarolták azt már azon írók, kik e bulla hitelességét előttem tárgyalták. Azok után, miket Szalay helyesen elmondott, nem is szükség többé czáfoltatni a levél hitelessége ellen felhozott érveket. Én tehát, az eddig folytatott vitától függetlenül, csak az iránt mondom el véleményemet, mit tartok ezen okmányról általában s mit különösen a fentebb idézett helyről, mely szerint István hűbérül ajánlotta volna fel országát az apostoli székeknek, s ez viszont azt neki s utódainak visszaadván, Magyarországot hűbéri kötelekkel fonta volna a szent székek; mit végre azon helyekről, melyeket kétségtelenül becsempészetteknek, interpoláltaknak tekintek.

Hogy Sylvester ily fontos ügyben pápai bulla nélkül bocsátotta volna el magától Asztrikot, egyáltalában fel nem tehető. A bullának tehát léteznie kellett. Ezt már az egykorú, az ügy iránt bizonyosan érdeklő Thietmár merseburgi püspök azon szavaiból is kivehetni: *»coronam et benedictionem accepit«*. A közlött okmányt némelyek lényege, mások formája miatt támadták meg. Lényege miatt, mert: 1. szerinte az ország hűbéri viszonyokba fonatott volna a sz. szék iránt; 2. mivel Istvánnak s utódainak az egyház berendezése s ügyeinek intézése körül a pápa a maga apostoli hatalmát teljesen átengedi s őket oly kiváltságokkal ruházta fel, minővel semmi más fejedelem nem bírt légyen.

egyéb érdekek is feküdtek szíven, melyeknek kieszközlése s meghatározása végett, minthogy azokra

Én ezen érvek egyikét sem látom olyanak, mely ledönthetné az okmány hitelességét. Mi különösen az elsőt illeti: a bulla emlékezik István leveléről s követeiről, melyek által országát, népét a sz. széknak örökre felajánlotta. És ebben nincs miért akadnánk fel. Tudjuk, hogy az uralkodó császári ház maximája s a kornak is elve volt, hogy két hatalom létezik a keresztény világon: a császáré és a pápáé. Tudjuk azt is, hogy akkoron közönségesen elfogadott vala ama vélemény, hogy a koronát, melynek felvétele egyházi szertartással járt, csak a pápa adhatja meg; ha ellenben a császár teszi azt valamely fejedelem fejére, azt tényleg a maga hűbéres alattvalójává köti le. Épen ezért ment III. Otto is a lengyel Boleszlávhoz; ezért tette annak fejére a maga saját koronáját, s mint a krónika mondja: et sic imperii feudalem fecit (Chron. Pol. Sil. Pertznél XIX, 558). És ezen kötelékből szabádnai vágyva törekedett Boleszláv még később is oly annyira a pápától nyerni koronát. Mert bár a koronára vágyó fejedelem a pápának tartozott engedelmességet fogadni, felsőséget elismerni: épen Boleszláv törekvése bizonyítja, hogy e felsőség koránt sem vont maga után olyatén hűbéri kötelezettséget, minővel a császárok kötötték le magok iránt a fejedelmeket. Különben megfejtetni sem lehetne, miért törekedett Boleszláv még a császár által történt megkoronáztatása után is oly kitartással arra, hogy a pápától nyerjen koronát. Értjük azonban ezt, meggondolván, hogy a közvélemény szava volt, miképen valamint a császárok, kik azokká csak a pápa által végrehajtott koronázás után lettek, a világi hatalom tekintetéből ezért semmi függésbe nem estek a pápától: úgy azon királyok is függetlenek s mentek maradtak hatalmak minden csorbulásától, kik a császár mellőztével, a pápától nyerik a királyi koronát. És ezért folyamodott István is egyenesen a pápához. De midőn levele és követe által magát, népét s országát a sz. széknak felajánlotta, ezt az eddig uralkodó közvélemény szerint csak azon föltétellel tehette, hogy világi hatalma

Asztriknak felhatalmazása nem volt, magával a királylyal kellett értekeznie. Ezen érdekek legfőbbike,

e miatt csorbát ne szenvedjen. Mily kifejezésekkel volt István levelében s Asztrik szavaiban fogalmazva ezen felajánlás, nem tudjuk: István levele elveszett; Asztrik előadása sehol sincs feljegyezve. A pápa bullájában körülbelül azon szavak foglaltatnak ugyan, melyekkel a hűbérurak szoktak volt élni hűbéri alattvalóik iránt. És nagyon valószínű is, hogy Sylvester, ki ama nagy eszmét törekvék megvalósítani, melyet utóbb VII. Gergely nagyobb szerencsével léptetett életbe, hogy t. i. a keresztény népcsaládban a pápa személyében tetőzik a főhatalom, melynek a császár valamennyi királyokkal s fejedelmekkel együtt alatta áll — valószínű, mondom, hogy Sylvester a bullájába igtatott szavakkal Istvánon csakugyan fogamatba venni szándékozott a maga fenhéjázó tervét s teljes hűbéri viszonyt akart értetni. Sylvester e kísérlete azonban semmi következményt nem vont maga után. A kor még nem értette, nem fogadta el Sylvester nagyravágó eszméjét; és sem István s utódai, sem az egykorú vagy közel álló írók nem tulajdonítottak a pápa igényteljes szavainak oly horderőt, mint maga Sylvester óhajta s megkísérté. Boleszlávról fel van jegyezve, hogy a császár általi megkoronáztatása őt a birodalom hűbéresévé tette; de Istvánról senki sem állít hasonlót a pápára nézve. Az eszme, hogy a pápák világi hűbéreseket teremthetnek, még nem volt megszületve a világ értelmében; az csak Sylvester agyában, kívánságában élt és csak VII. Gergely s utódai honosíták meg azt a világ tudalmában. Hogy István, midőn a pápától koronát kért, elismerte annak mint egyházi főnöknek hatalmát, kétségtelen; de hogy e mellett nem akarta feláldozni a maga s országa függetlenségét, épen az mutatja legvilágosabban, hogy a pápától s nem a császártól kérte a koronát. Abból, hogy Sylvester talán valószínű hűbéri viszonyt akart értetni bullája szavai által, nem következik, hogy igényét István s a világ is elismerte. Azon függést, melybe magát ő a pápa irányában helyezte, mind ő maga mind az egykorú világ nem politikainak, hanem csak

ugy látszik, a Sz. Péter székének fizetendő évi census volt. Emlékeinkben sehol sem találjuk

egyházinak tekinté. Így értették azt utódai is; így különösen Sz. László még VII. Gergely irányában is, mint ennek hozzá írt levele bizonyítja. (Excellentia tua ad serviendum b. Petro, quem admodum religiosae potestati debet, et ad obediendum nobis, ut liberalem filium decet, toto affectu et cordis intentione parata est. Fejér: Cod. Dipl. I, 445.) Így II. Endre is Praenestei Jakab pápai követhez írt levelében; így végre, hogy másokról hallgassunk IV. László is 1279-ki levelében. A cselekvény, mely szerint István a maga országát Sz. Péter székének felajánlá s hűbérül nyéré vissza — ugymond Gfrörer »Pabst Gregorius VII. und sein Zeitalter« című nagy munkájában (V, 874) sem több sem kevesebb nem volt, mint a hódolat ugyanazon formája, melylyel őt Toledo egykori országának goth királyai, s mint az angolszász uralkodók megelőzték; ugyanaz továbbá, melyet XI. század legdicsebb fejedelme, Hódító-Vilmos. 1066-ban II. Sándor pápa irányában végrehajtott. E hódolat semmi megáláztatást nem foglal magában, hanem kötelességet, melyet ígéretek kísérnek. Az egyházi egység zavartalan korában minden értelmes katolikus kívánta, hogy a világ nagyai magokat Jézus Krisztus szolgáinak . . . s Krisztus látható helyettese, a római egyház feje híveinek vagy fiainak vallják. Hogy pedig István csakugyan végre hajtotta, mi Sylvester bullájában áll, . . . bizonyítja VII. Gergelynek Salamon királyhoz 1074-ki október 28-án kelet levele: Országodban, u. m. mindenki megmondhatja neked, hogy elődöd, István, a maga egész országát mindenével együtt odaadományozta Sz. Péternek az apostolok fejedelmének.« Gergely itt kézzelfoghatólag Sylvester bullájára hivatkozik. Ez bizonyára erős érv, ha nem is a pápai igények jogossága, de a Sylvester bullája hitelességének támogatására.

De továbbá, azért sem mernők e bullát álműnek bélyegezni, mivel az Istvánt oly nagy hatalommal ruházta fel az egyházi ügyekben, hogy őt és utódait szinte a pápai szék helyetteseinek

ugyan feljegyezve, hogy István ilyféle census fizetésére kötelezte volna magát s utódait; annak nyo-

nevesi az új magyar egyház berendezésében s intézésében. Lássuk mindenekelőtt, mely elvek voltak ezen korban uralkodók az egyházi és világi hatalom viszonyainak tekintetében. A X-dik század elején ez iránt még ekként fejezi ki magát egy franciaországi zsinat: »Pontificalem sic exserimus auctoritatem, ut non obliviscamur, regiam a deo constitutam esse sublimitatem. Sicut enim regalis potestas sacerdotali religioni se devote submittit: sic et sacerdotalis auctoritas cum omni pietatis officio se regali dignitati subdere debet; sicut ostendit Papa Gelasius scribens: »Duo sunt, quibus principaliter mundus hic regitur: auctoritas sacra pontificum et regalis potestas. In quibus tanto gravius est pondus sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus in divino redditori sunt examine rationem.« Ergo quia et rex pro aeterna vita indiget pontificibus, et pontifices pro temporalium rerum cursu regali indigent dispositione: a rege obediendum est pontificibus, recta, sancta et iusta suadentibus; et vicissim a pontificibus obediendum est regi, pietatis cultui religione, iure et solatio servienti.« Synod. Trosjelens. anno 909. Mansi: Coll. Concil. XVIII, 267.

E kölcsönös viszonyt azonban a pápa s királyok közt a százsz fejedelmi házból eredt királyok s császárok tetemesen megváltoztatták. A császári és pápai Róma alattok már sokkal inkább középponttá képződött, mint volt a Karolingiak alatt. A császári méltóság mindinkább azon értelmet nyerte, hogy az képviselje a legfőbb hatalomnak a nyugati egyházban és államban egyaránt. I. Otto 962- és 963-ban már ekkép határozza meg a római császár és pápa hatalmi viszonyait. (Ld. Otto okmányát, De confirm. iurium rom. eccl. Mansinál XVIII, 451.) Egészen elismeri s helybenhagyja e viszonyt VIII. Leo pápa: Nos Leo, servus servorum dei. Ad exemplum b. Adriani cum clero et populo rom., per apostolicam auctoritatem conredimus et largimur Domno Ottoni Augusto, spiritali filio nostro, eiusque successoribus huius regni Italiae in perpetuum: tam sibi facultatem eligendi succes-

mára sem akadtunk, hogy az annatákat már ezen korban szedték volna a pápák Magyarországból: de

sorem, quam summae sedis apost. pontificem ordinandi, ac per hoc archiepiscopos seu episcopos, ut ipsi tantum ab eo investituram accipiant et consecrationem unde debent. Nemo deinceps eligendi regem vel patricium seu pontificem sedis apost. aut quemcunque episcopum vel ordinandi habeat facultatem; sed soli Regi rom. imperii hanc tribuimus facultatem. Quodsi a cuncto clero et populo quis eligatur episcopus, nisi a rege laudetur et investiat, non consecratur. (Goldasti: Collectio Constitut. imperial. I, 221.)

Ennél Sylvester sem adott nagyobb hatalmat Istvánnak a magyar egyház intézésére. S megadta azt, nem csak mivel most feszült viszonyban volt Lengyelország miatt III. Ottóval, mit vele némileg ez által is éreztetni akart; de megadta azt saját terveinek sikerítése végett is. Ő ugyan már szinte arra törekedett, mi aztán később sikerült is VII. Gergelynek, a pápai fenhatalomra mind a világi mind az egyházi ügyekben. De ezt csak úgy látá elérhetőnek, ha a császár megszűnik egyedül állani kivételes helyzetében, s több tőle független, az övéhez hasonló hatalommal felruházott fejedelem támad, kik aztán, egymás iránt egyenjogúak, a szent székhelyen találják a központot, mely körül sorakozzanak, s kik szükség esetén ennek támaszául is szolgálhassanak a császári mindenhatóság ellen. — És végre István és utódai tényleg gyakorolták is azon teljhatalmat az egyházi ügyekben, melyet a sylvesteri bulla magában foglal. Ha nem hivatkozunk is a bakonybéli apátság javára állítólag 1036-ban kiadott, de gyanús alapító levelére, melyben mondja, hogy a pápától teljes hatalmat nyert püspökségek s apátságok alapítására (ld. Fejérmé I, 327); ha továbbá mellőzzük IV. Bélának IX. Gergelyhez 1238-ban írt levelét is, melyben magának az elfoglalt Havasalföldön ugyanazon egyházi hatalmat kéri megadni, melylyel a szent szék I. Istvánt ruházta fel: döntő erővel bír már maga a tény is, hogy királyaink mindenha valóban teljhatalommal intézték az egyház ügyeit.

De ha ezeknél fogva nem lehet is győzedelmes érvekkel

a különben is igen szűk forrású kútfők hallgatását ez ügyben nem lehet oly eldöntőnek tekinteni, hogy

ostromolni az okmány lényegét, abból koránt sem következik, hogy az szórul szóra úgy mint előttünk áll, küldetett legyen Sylvester pápától. Az okmány némely formái, kifejezései méltán gyanút ébresztenek bennünk, hogy a Sylvester által küldött bulla többféle hamisításokat szenvedett, mielőtt Inchofer által a nyilvánosságnak átadatott. Már Pray s utána Szalay méltán gyanúsnak emeli ki ama szóhalmazt: »habendum, tenendum, regendum, gubernandum ac possidendum;« mert ez csak a későbbi századok diplomáiban vált szokásossá. A hamisításnak gyanúja ébredt bennem azon helyek olvasásánál is, melyekben Asztrik, az egy Hartvikot kivéve, minden más, ennél még sokkal nyomosabb tanúságok ellenére, kalocsai püspöknek mondatik, holott kétséget sem szenved többé, hogy ő, mint kimutatandjuk, esztergami érsek volt; melyekben továbbá vonatkozás történik a pápai álomlátásnak szinte Hartvik által gyártott meséjére. E helyeket én, melyeket ritkított betűkkel jelölök, határozottan interpoláltknak, becsempészeteknek tartom, így fejtven meg, vagy legalább képzelvén magamnak e csempészetet. Verancz Antal, midőn 1550-ben a trauai egyház levéltárában adatokat gyűjtven, e bullának másolatára akadt, s azt jegyzetei közé igtatta, vagy azok kiknek az Verancz átiratából ismeretére jutott, minden bizonynyal ismerték Sz. Istvánnak Hartviktól készített életírását; de nem ismerték azon, Hartvik tekintélyénél sokkal erősebb s alább közlendő adatokat, melyek szerint Asztrik-Anastasius nem kalocsai püspök, hanem esztergami érsek volt. Ezek a bulla másolatát olvasván, Asztrik érseki címében a másoló hibáját, ferdtését vélvén rejleni, kétségkívül a legjobb hittel, magok követtek el hamisítást, Asztrik címét Hartvik szerint másítván meg. Így csuszott a bullába szinte Hartvik után, de már szándékos, kegyes csalásból, a pápa visiója s »az ismeretlen nép« kifejezés. Sylvesterről, a korát messze túlhaladt, felvilágosodott philosophról feltenni sem lehet, hogy ilyféle álomlátásoknak hitelt adott, azokkal dicsekedett volna.

az jogot adma az egyszerű s határozott tagadásra. István minden tekintetben sokkal nagyobb hállára érezheté magát lekötelezve a pápa iránt, ki nem csak az ő minden kívánatait teljesítette; de a magyar egyház ügyeinek intézésében is mind azon hatalommal felruházta, melylyel a római birodalomban a császár dicsekedhetett, — mint a lengyel Boleszláv, ki sem Sylvester sem közelebbi utódai által nem juthatott oly sóváron óhajtott céljához. Már pedig bizonyos, hogy Boleszláv mind e mellett is fizetett évi censust a pápának.¹⁾ Fel lehet ezt tehát tenni Istvánról is, kinek Sylvester valóban oly nagy szolgálatot tett, minőt, a történelem állandó tanúsága szerint, a szent szék nem szokott ingyen osztogatni. S hogy királyaink a későbbi időkben ilyféle adót valóban engedtek országukban szedetni a pápáknak, azt elégséges adat tanúsítja. Valószínű tehát, hogy az mindjárt István királyságával vette kezdetét.

Mind ezekből tehát azt vonhatjuk ki végeredményül, hogy bár e bulla lényegére nézve csakugyan Sylvester pápától fratott; egyes részeiben mindazáltal nem ment a meghamisítástól, az interpolatiótól.

¹⁾ Thietmár Chron. Lib. VI. Pertznél III, 833. II. Henrik római utjáról olvassuk: *Usque ad Romam rex sine omni scrupulo regina comitante venit. Ad supplementum huius itineris Boleslaus autem invitatus nil aspiravit et in bene promissis more solito mendax apparuit. Insuper antea domno papae questus est per epistolae portitorem, ut non liceret sibi propter latentes regis insidias promissum principi Apostolorum Petro persolvere censum.*

Ötödik Fejezet.

A független egyház és királyság megalapítása.

1. I.

Az állam s az egyház közti viszony. Az egyház rangfoka az államban.

István fejedelem, vévén a koronát s apostolkodásának jeléül — mint a pápai bulla bizonyítja — a maga előtt hordatandó kettős keresztet, amavval magát, az új időszámítás szerint, az 1000-dik év Augusztushó 15-kén, igen valószínűleg a pápai követ jelenlétében s tán épen általa, az országnagyok, az új püspökök s a nép gyülekezetében, a pápa által kiszabott egyházi szertartások közt ünnepélyesen megkoronáztatta.

A római egyház szertartásai szerint végbement koronázási tény véglegesen meghatározta a magyar állam s királyság jellemét, mindenkorra reáutván a kereszténység bélyegét s beigtatván az európai

államcsaládba, a nélkül hogy függetlenségében csorbát szenvedett volna.

A magyar nemzet, miként megjelenésével s honfoglalásával mái hazájában nagy, európai fontosságú eseménynek lön indokáva, — mert az északi s déli szláv fajok alakulásban lévő egyesülését megátolta, a Németbirodalom megszilárdulását pedig közvetve s közvetlenül elősegítette: úgy a kereszténységre való térése által is jelentékeny változást okozott Európa jövő viszonyainak alakulásában.

Említők, hogy eddigelé a német császárok fő törekvése volt, Nagy-Károly példája szerint, egy világbirodalom alkotása, mely Róma hajdani császárainak hatalmával vetélkedjék. Említők, hogy e végre czégül a pogány népek megtérítését, eszközül az egyházat használták kiváltképen: a keresztényekké lett népeket birodalmuk tagjaivá, fejedelmeiket hűbéres alattvalóikká tették. Magyarország volt az első új állam, mely midőn kereszténynyé lett, az új vallás mellett is független maradt a német császárok hatóságától. A pápaság fenhatóságát megalapítani törekvő II. Sylvester által hatalmasan gyámoltott Istvánnak, az uralkodó elvek daczára, nemcsak a császár befolyását s fenhatóságát sikerült magától s országától távoltartania, midőn magát a keresztény fejedelmek módjára királylyá kenette s koronáztatta; hanem új egyházában¹⁾ is teljesen mellőzte az igény-

¹⁾ Érdekes, mit Hunfalvy Pál Magyarország ethnographiájában a 270-dik lapon ír: »Az egyház (szó) ugymond, mely

teljes német egyház befolyását, melyet ez különben minden újdón megtért népre kiterjeszteni törekedett. Azon elv, hogy csak két hatalom létezik a keresztény világban, a pápáé és a császáré, elvesztette érvényét. A császár világi hatalma mellett más független királyi hatalom is támadt a keresztény világ színpadán, mely párhuzamosan a francia királyi hatalommal képes vala korlátokat vetni a császári mindenhatóságnak. Ha Németország megtartotta is még elsőszülöttségi rangját a keresztény államcsaládban; de uralkodási szerepéről ebben le kellett mondania. István példájára utóbb a lengyel fejedelmek is kivonták magokat a német birodalom fenhatósága alól. És ekként két független állam támadt a keresztény közép Európában, elég hatalmas dacolni a német császárok uralmi vágyával, és szükség esetén a pápáknak segínyt nyújtani amazok, mint a szabadság közös ellenségei ellen. Istvánnak, miként alább elbeszélendjük, országlása végszakában, valamint utódainak is még kemény harczokat kellett ugyan vívniok a császárok főuralmi igényei ellen; de e harczból végre is diadalmasan keltek ki: a magyar állam és egyház mindenha független maradt Németországtól. A későbbi pápák valóban törekedtek is e körülményt felhasználni a császárok ellen.

nyilván (a magyarok) bálványainak hajléka vala, oly erős gyöke-
reket vert volt a nyelvszokásban, hogy a keresztény templomra is
ruházták, mit sem a német (kinek Kirche szava a görög *Κυριακή*-
ből lett) sem a szláv nem mert tenni a maga eredeti szavával.

VII. Gergely óta, ki az egyház szabadságát a száliai házból eredt császárok ellen valahára kivívta, a pápák, miként látni fogjuk, minden módon törekedtek emelni a magyar állam tekintélyét a német császári birodalom ellenében. Ez adja kulcsát kezünkbe annak is, miért szerették utóbb némely pápák a magyar államot archiregnum főország czímével megtisztelni.

E ténynek, hogy Magyarország véglegesen keresztény állammá lett, elmaradhatlan folyománya volt, hogy az állam minden kül és belviszonyaiban nagy változásoknak kellett történniök. Egy részről érintkezései a többi keresztény államokkal nem csak barátságosabbak lőnek; hanem általában keresztényies színezetet nyertek: szellemöket, irányukat a kereszténység szelleméből vették. Más részről ezen új keresztény jellemnek az összes államjogi viszonyokban is kifejezést kell vala nyernie. A köz és magán jogot, az intézményeket, a kormány s közigazgatás alakját s rendszerét egészen át kell vala alakítani. Az új vallás megalapításával tehát párhuzamosan az alkotmányban és a közigazgatásban is nagy reformokat alkotott István király. S ezeket nem csak a keresztény vallásnak s egyháznak, hanem a királyi méltóságnak megalapítása is mulhatlanul szükségessé tette.

Ő az államot szoros kapcsolatba tette az egyházzal. Míg egy részről magának és utódainak, mint államfőknek, II. Sylvester pápa megegyeztével, döntő befolyást tartott fenn az egyházra; más rész-

ről az egyházi rendet s ebben különösen a főpapságot, mely ezen korban általában minden keresztény országban az első országos rendet alkotó, ő is első országrenddé emelte államában, s nem kevesebbé a királyságnak, mint az egyháznak megszilárdítása végett, annak legnagyobb befolyást engedett az ország tanácsában.

Mi először is a király s az egyház közti viszonyt illeti: erről bőséges tudósítást nyerünk II. Sylvester pápa leveléből, mely bár, miként kimutattuk, nem jutott is teljes eredetiségében reánk, s egynémely lényegtelen részeiben kézzelfogható hamisításokat szenvedett: azon pontjaiban mindazáltal, melyek az államfőnek az egyház iránti viszonyait meghatározzák, a valódiságnak kétségtelen, a későbbi folytonos gyakorlat által is igazolt jeleit bírja.

A pápai levélnek e tárgyra vonatkozó része így szól: »Mivel Nemességed, az apostoli dicsőségre törekedve, nem vonakodott Krisztus hirdetése és hitének terjesztése által apostoli hivatalt viselni s magunk és a papság tisztében eljárni, és az apostolok fejedelmét ez által különösen megtisztelni: ez oknál fogva mi is még különös szabadalmakkal kívánván jelességedet s a te érdemeid tekintetéből örököséidet s törvényes utódaidat . . . most és a jövőben mindenkorra feldiszíteni: apostoli hatalmunknál fogva szinte megengedjük, akarjuk és kérjük, hogy miután te és ők a koronával, melyet küldünk, a követeidnek adott utasítás szerint, kellőleg megkoronázva lésszesz és lesznek, az apostolság czímeréül magad előtt keresztet

viseltethess és ők viseltethessenek; és miként téged és őket az isteni kegyelem arra tanítand, országod jelen és jövőnd egyházait helyettünk és utódaink helyett intézhessétek és rendezhessétek, — miként ez egy más levélben, melyet neked, az országnagyoknak és az összes hű népnek mind közönségesen, hozzád utasított követünk meg fog vinni, bővebben kifejtve foglaltatik.*

II. Sylvester e levél szerint mintegy a maga és utódai helyetteseül rendelte Magyarországon Istvánt és örököseit az egyházi ügyek rendezésében. A magyar királyok fő kegyúri joga innen veszi eredetét. E jognál fogva alapította István a püspökségeket s apátságokat, nevezte ki a püspököket s apátokat, alkotta meg az egyházi fegyelemre vonatkozó törvényeket; ennél fogva gyakorolták utóbbi királyaink is az egyházi zsinatok határozatainak megerősítési jogát. E jogokkal éltek is bőségesen királyaink, kiknek törvénykönyvei, mint alább látandjuk, számos, tisztán egyházi viszonyokra vonatkozó szabályokat is tartalmaznak.

A kor fogalmai szerint, a keresztény egyház és az állam közt a legszorosabb kapcsolat létezett. Mind a kettő közvetlen isteni intézménynek tekintett az emberi nem földi és tulvilági céljainak elérésére; »Két kardot tón az Isten a hüvelybe a kereszténység védelmére — ugymond a régi szász törvénykönyv —: az egyházat a pápa, a világot az államfő számára.* E fogalom a kereszténységgel együtt nálunk is szintugy meghonosult, mint a

nyugoti császárok azon törvényei, melyek királyainktól, kivált Sz. Istvántól a magyar törvénykönyvbe is beigtattattak. Az akkori világnézet szerint az isten lévén minden hatalom közvetlen forrása: a királyok és pápák, az istennek e földön helytartói, s így a lelki s világi hatalom kezelésének is szoros kapcsolatban kell vala egymással léteznie. Az egyház avatta fel a királyokat, kik nem is tekintettek előbb a legfőbb hatalom törvényes birtokosainak, míg a főpapok által meg nem koronáztattak, s az egyház ezt ki nem kiáltotta. Viszont a királyok nevezék a püspököket, s intézék, ezekkel együtt ugyan, de döntő befolyással az egyház mindennemű ügyeit. S ezen intézkedés az egyháziakban nem kevesebbé tekintetett a királyok jogainak, sőt kötelességeinek, mint a világi dolgok igazgatása: az egyházi s államhatalom oly szorosan egybe volt egymással forrva, hogy hatóságaik köreit alig lehet egymástól szabatosan különválasztani.

Míg azonban ekként a királyok nagy hatalmat gyakoroltak az egyházi ügyekben, ugyanazon oknál fogva az egyháziaknak is nagy befolyás volt engedve a világi dolgokra. Az egyház fejei, a püspökök ez idő szerint valamennyi keresztény államban nemcsak részesei voltak az országhatalomnak, hanem, mint első s legelőbbkelő országrendek, a királyok tanácsában, a törvényhozás és közigazgatásban is legnagyobb befolyást gyakoroltak. Ennek nem csak az volt alapja, hogy a tudatlanság ama sötét korában, midőn még a fejedelmek s hatalmas országos

urak közül is igen kevesen tudtak írni s olvasni, a kor egész tudománya kizárólag az egyháziak birtokában létezett: hanem még inkább azon általánosan elfogadott s kiváltságokon alapuló közjogi rendszer, melynek alakulását főleg az egyházi s államhatalom tekintetében fentebb említett divatos fogalom feltételezte.

István király, ki nem csak új vallást, hanem új országrendet is alapított a maga államában, bár nem vette is át lényegében a nyugati Európától az ott létező hűbéri szervezetet, mely nemzetének minden fogalmaival s egész jellemével merőben ellenkezett: az európai intézményekből mindazáltal sokat elköcsönzött, s a viszonyok és nemzeti jellem szerint módosítva illesztett be új országglási rendszerébe. Miként a nemzet a német és szláv nyelvekből átvett szókat a maga nyelvének szellemében átidomítva sajátította el: úgy tőn István is a politikai s társadalmi intézményekkel, melyeket a nyugati s déli Európától átvéve meghonosította.

A reformokról, melyeket István a kereszténység felvétele következtében az országrendszerre nézve tőn, tüzetesen szólni nem az egyházi hanem a politikai történelem feladata. Kettőt mindazáltal itt is meg kell említenünk, melyek a magyar egyházi viszonyok alakulására is jelentékeny befolyást gyakorolnak vala. Ezek egyike: a birtokviszonyok teljes átalakítása, minél fogva, míg eddigelé a nemzetségek tagjai közösen birták a földet, melyen a nemzetség megtelepedett: István a birtokot egyénire

változtatta, minden családfőnek sajátjává tévén, mit eddig a nemzetség közös területén használt vala. Hasonló sajátsági jogot adott az egyháznak is mind azon javakban, melyekkel a püspökségeket s apátságokat megadományozta. E reformok másika pedig az volt, hogy királyságát az országrendi szervezetre alapította, mely bár a nyugattól átvett intézmény, de a honihoz némileg hasonló s azért könnyen meg-egyeztethető volt a régi magyar intézménnyel, mely szerint a nemzet hadakra, törzsekre s nemzetségekre volt felosztva.

Ezen Európától átvett, de a nemzeti viszonyok szerint módosított új országrendi szervezet elve szerint emelte István királysága politikai hierarchiájában a főpapságot első renddé, s mint ilyenek biztosított mind a törvényalkotásban mind a köz-igazgatásban oly jelentékeny befolyást, minőt a főpapság a nyugati államokban is bír vala. Ezt egyébiránt az ország viszonyai is igénylék. Az új vallásnak, bár az a körülmények szerint egyedüli feltétele volt a nemzet békés fenmaradásának, a törzs- és nemzetségfők közt, s ennél fogva a tőlök függő s leginkább reájok hallgató népben is eleinte kevés pártolója találkozott. A német Gizelával kötött házassága alkalmával és máskor is kisebb nagyobb fegyveres csapatokkal bejött s megtelepedett vendégekben jelentékeny segílyt nyert ugyan a Koppányéhoz hasonló lázadás leverésére; de összes vallási s országos reformjainak szerencsés keresztülvitelére elégséges támaszt még sem találhatott. Mi volt

tehát természetesb, mint hogy az új vallás hirdetőinek, az új egyházi hatalom kezelőinek is helyt adjon az ország tanácsában s igazgatásában, s őket nemcsak mint a társadalmi hanem azon korban az állami élet egyik legfontosabb intézményének is, a vallásnak tanítóit, az egyháznak fejeit, őket, kik az egyházi hatalom mellett az idő szerint egyedül bírták a szónak és tudománynak hatalmát is, az országos rendek első rangfokozatára emelje?

Hogy pedig István, midőn a főpapságot első renddé emelve, oly nagy jogokkal ruházta fel, nemcsak a külföldet utánozta, hanem a viszonyok teljes tudatával bírt, s mind ama fentebb érintett okok is megfordultak agyában, kételkedni egy perczig sem engednek azon intelmek, melyeket később Imre fiához intézett, s melyekben hű képét találjuk ama viszonynak, melyet ő az állam s az egyház közt megalapított.

»I. Mivel a királyság rendjébe — így szól ezen irata — csak a kathol. hitet valló hívek léphetnek, azért intelmeinkben a szent hitnek adjuk az első helyet. Mindenek előtt parancsolom, tanácslom és javaslom neked, kedves fiam, hogy, ha a királyi koronát megbecsülni kívánod, az apostoli és katholika hitet oly szorgalmasan őrizd meg, hogy az isten által alád rendelteknék példája légy, s valamennyi egyháziak méltán nevezhessenek téged, fiam, a keresztény vallás hívének; mert e nélkül bizonyosnak tarthatod, nem fogsz kereszténynek s az egyház fiának mondatni. Mert a kik hibásan hisznek, vagy

hitöket jó cselekedetekkel nem igazolják s ékesítik, — mivel holt a hit cselekedetek nélkül, sem itt becsülettel nem országolnak, sem az örökkévaló országban nem részesülnek. Ha ellenben a hit paizsát megörzöd, az üdvösség sisakját is birandod. Ezen fegyverzettel ugyanis minden látható és láthatatlan ellenséggel sikeresen megküzdhetsz, mert miként az apostol mondja: csak az fog megkoronáztatni, a ki törvény szerint harczolt. Hogy a mindenható atyais-tent, minden lettnek teremthjét és egy szülött fiát a mi úrnak Jézus Krisztust ki angyali üzenet által a szüz Máriától született s a világ üdvességéért a keresztfán szenvedett, és a szent lelket, ki a proféták, evangelisták s apostolok által szólott, egy tökéletes, feloszthatatlan istenségnek erősen hidd és tétova nélkül igaznak tartsd: ez a katholika hit, melyet a ki, mint Athanáz mondá, hűségesen és szilárdul nem hiszen, nem üdvözülhet. Ha valaha, mitől isten örizzen, olyanokra találnál uralkodásodban, kik a szent háromság ezen egységét megosztani, csökken-teni vagy szaporítani akarnák, ezeket a szakadás fejedelme szolgálóinak és nem a szent egyház fiaimnak tekintsd. Az ilyeneket pedig se ne ápd, se ne védelmezd, nehogy magad is az isten ellenének lát-szassál. Mert az ilyenek a szent hit fiait bemasz-laghtják, és a szent egyháznak ezen újdon népét szánandólag megrontják. Ezt meggátolni mindenek felett ügykezzél.

»II. A királyságban a hit után a második helyet az egyház foglalja el, mely kezdetben főnökünk

Krisztus által ültetett, azután annak tagjai a szent apostolok és atyák által szilárdul felépített és az egész földön elterjesztett. Az egyház, melynek bár mindig keletkeznek új szülöttei, másutt régóta fenáll, a mi monarchiánkban, kedves fiam, még csak fiatal, új ültetvény; s ezért óvatosabb és gondosabb örökre van szüksége, nehogy a mit az isteni kegyelem, végetlen könyörületességénél fogva nekünk érdemetleneknek adott, a te lustaságod, hanyagságod és gondatlanságod miatt szétbomoljon és megsemmisüljön. A ki a szentegyház méltóságát csökkenti vagy bemocskolja, az Krisztus testét ügyekszik megcsonkítani; mert az úr maga mondta Péternek, kit a szent egyház őrének és tanítójának rendelt: te vagy Péter, és én ezen sziklán építem fel egyházamat. Önmagát nevezé ő sziklának, de nem fából vagy kőből épített egyházat értett, hanem a megnyert népet, a választott nemzetet, az úr nyáját, mely hitre taníttatott, a keresztség által megmosatott és szentelt olajjal megkenetett: ezt nevezi ő a maga felett épített szent egyháznak. Ha valamely szerencsétlen e szent egyház tagjait vagy kisdedeit megbotránkoztatja, az evangéliom parancsa szerint méltó, hogy malomkő akasztassék a nyakába és lesülyesztessék a tenger mélyébe; az az: hogy vettessék ki a méltóság birtokából s maradjon az igazak egyházán kívül, ama világi nyomorban, mint a pogány és hitetlen. Ezért, fiam, buzgó ügyekezettel örködjél a szent egyházban, hogy napról napra gyarapodjék inkább mint csökkenést szenvedjen. A királyokat

is azért nevezték leginkább Augusztusoknak, mivel gyarapították az egyházat. Ezt cselekedd te is, hogy koronád is dicsőbb, életed is boldogabb és hosszabb legyen.

»III. A királyi trónt a főpapok rendje ékesíti. Ezért a királyság intézményében a harmadik helyet a főpapok birják. Ezeket, kedves fiam, mestereidnek tekintsd, úgy őrizd őket, mint szemednek fényét. Ha azok jóakarátát birandod, semmi ellenségtől nem kell félned; s ha ők örködnek feletted, biztosságban leendsz. Az ő könyörgéseik kedvessé tesznek téged a mindenható isten előtt; mert őket tette az isten az emberi nem pásztoraivá, a lelkek őreivé, s az egyházi méltóság és a szent sacramentumok szerkesztőivé és osztogatóivá; mert nála nélkül sem királyságok sem fejedelemségek nem támadhatnak. Az ő közbenjárásuk által töröltetnek el az emberek bűnei. Ha őket őszintén szereted, bizonyára magadnak használsz s országotad tisztességesen fogod kormányozni: mert az ő kezeikbe van levéte a hatalom, bennünket a bűnöktől feloldani vagy lekötni. És örök rendeletet tőn számukra az isten, és kiválasztá őket az emberek közül, s a maga nevének és szentségének részeseivé tette őket és Dávid király által megtöltá világias megfenyítésöket, mondván: ne illesétek az én felkentjeimet. Sujtja pedig az isten felkentjeit, a ki az isteni és canoni intézkedések ellenére, a szent rendekben lévő férfiakat hamis vádakkal bemocskolja s pelengérre állítja. Ezt cselekednek, fiam, neked egyáltalában tilos, ha bol-

dogul akarsz élni s tisztességgé tenni országlásodat; mert ezek által kiváltképen sértetik az isten. Ha pedig a szóban lévők közül valamelyik, mitől isten őrizzen, megrovásra méltó vétket követne el, fedd meg őt négy szem közt háromszor, négyszer; és csak ha a titkos intésekre vonakodnék hajólni, nyúlj a nyilvánosakhoz az irás e szavai szerint: ha reád nem hallgat, mond meg az egyháznak. Ha te e szabályt megtartod, dicső koronád fényét öregbítended.»

Ezen intelmekből látjuk, hogy István egészben átvette a középkor eszméit a keresztény királyságról, az egyházzal s papi rendről, s az Európában egyébütt is divatos fogalmak szerint szorosan egybekapcsolta az államot az egyházzal, sőt amazt némileg emerre építette; a főpapokat pedig nem csak első renddé tette az államban, minél fogva, mihelyt a térítés munkája nekik arra időt engedett, az igazgatásra is jelentékeny befolyást gyakoroltak, hanem egyszersmind a világi törvényszékek alól is kiváltságolta a papi rendet.

Még bővebben kifejtve találjuk ezen fogalmakat István I. törvénykönyvében, melynek második pontja így szól: »Akarjuk, hogy a püspököknek hatalmuk legyen az egyházi ügyeket a cánonok, az az, egyházi szabályok szerint igazgatni, kormányozni és ellátni. Akarjuk, hogy a világiak is engedelmeskedjenek tisztségeikben a püspököknek az egyház igazgatására, az özvegyek s árvák védelmére, nézve és engedelmesek legyenek kereszténységök fentartásában. Az ispánok és birák egyetértsenek püspökeikkel

az igazság kiszolgáltatásában az isteni törvények rendelete szerint, hogy a czélszerű törvény hazudság, hamis tanúság, eskütörés vagy megvesztegetés által semmi módon csorbát ne szenvedjen.« —

A harmadik szabály meghatározza, hogy a papok vádlói és tanúi csak feddhetetlen, családos, jó keresztény férfiak lehessenek. A negyedik pedig rendeli, hogy a világiak tanúságát pap ellen senki se fogadja el, és senki ne merészeljen valamely papot vallatni nyilvánosan, hanemha az egyházban. Az ötödik végre így szól: »tudnotok kell, atyámfiak, hogy a pap mindnyájunkért működik. Közületek mindenik csak a maga dolgát látja el, a pap pedig valamennyiét; azért valamint ez mindnyájotokért dolgozik, úgy ti is mindnyájan kötelesek vagytok érte dolgozni úgy annyira hogy, ha kell, az életet is készek legyetek feláldozni.

A jogok és kiváltságok, melyekkel István a főpapságot, mint első országrendet felruházta, a papi rendnek nagy politikai fontosságot adtak a magyar királyságban. A főpapok lőnek a hang- és irányadók a király tanácsában; s innen magyarázható az, hogy a kapcsolat az állam és egyház közt majdnem oly szorossá fűzetett, minő a theokratiai rendszerben szokott uralkodni. István alatt országos törvényeink nagy része egyházi fegyelmet s intézkedéseket tárgyal. Még a vasárnapok megülését s a böjtök megtartását is polgári törvény szabályozza, polgári tisztviselő beavatkozása biztosítja. Mint rendszeren azon államokban történni szokott, hol a papság

hatalma s befolyása nagy, István törvénykönyvei is bővelkednek olyféle gyámkodó szabályokban, melyek nem csak a cselekvéseket, hanem az érzelmeket s gondolkodásmódot is pórázon vezetik. Talán a főpapság nagy befolyásából magyarázható meg az is, hogy István törvényei sok helyt a frank császárok capitularejaira emlékeztetnek; ámbár bizvást állíthatjuk, hogy az európai államjogok s intézmények ismeretében maga István is járatos, s még püspökeinél is aligha nem járatosabb volt. Imre fiához intézett intelmei, melyeket minden bizonynnyal ön-maga szerkesztett, erről nem hagynak kételkednünk.

István törvénykönyvének fentebb idézett második pontja tudósít bennünket, hogy a szent király az igazgatásban és igazságszolgáltatásban is nagy befolyást engedett a főpapságnak. Ez eleinte a térítés nehéz munkájával s az új egyház berendezésével sokkal inkább el volt ugyan foglalva, mintsem hogy mindjárt bőségesebben gyakorolhatta is volna a királytól nyert hatalmát. Utóbb azonban kétségkívül mindinkább igénybe vette ezen kiváltságos jogát. A módot, melyen a püspökök e befolyásukat a közigazgatásra és igazságszolgáltatásra gyakorolták, István alatt még nem találjuk szabályozva; s azért ennek bővebb elbeszélését magam is csak akkorra halasztom, midőn azon korszak kerülend tárgyalás alá, melyben a püspökök ezen befolyása a törvény által is meghatározott formákhoz volt kötve. Itt egyedül azt említem meg, hogy az e korban oly főfontosságú királyi kancellári s jegyzői hivatalt

mindig főpapok viselték, mi aztán az újabb korig szokásban maradt.

II.

Az István által alapított érsekség, püspökségek, s apátságok.

Az új magyar keresztény egyház igazgatására István még Asztrik római követsége előtt megalapította az esztergami érsekséget néhány püspökséggel együtt; miket aztán II. Sylvester pápa azonnal meg is erősített. »Ezért tehát, dicső fiam, — így szól erről a pápai levél, — mind azt a mit tőlünk s az apostoli széktől kívántál, a koronát, a királyi czímet, az esztergami metropolitaságot és a többi püspökségeket, az Istennek és Sz. Péter s Pál apostolainak hatalmából, az apostolok s minmagunk áldásával örömet engedélyezzük és megadjuk.« Mennyire szíven feküdt Istvánnak, hogy a magyar egyház s annak érseki széke teljesen független legyen a német egyháztól, már fentebb eladtam. És miután ebben vele Sylvester pápa is egyértelmű volt: akként erősítette is meg az érsekséget, hogy míg maga minden metropolitai hatóságot gyakoroljon, a többi magyar püspökségek felett, a német egyháztól egészen független, ahhoz az általános vallási közösségen felül semmi kapocs által nem kötve, egyedül a római sz. székben ismerje el felsőbbjét, s a pápákkal álljon egyenes összeköttetésben. Sylvester levelén kívül kétségtelenné teszi ezt IV. Béla király két okmánya

is. Ezek egyike, mely 1239-ben kelt, így szól, egyebek közt: »Miután tudatik, hogy az esztergami szentegyház országunkban az elsőségi — primási — helyet tartja, mind az apostoli szent széktől, mind Sz. István első királytól, a mi őszünktől, a ki ezen szentegyházat alapította, megadományozta, szabadalmakkal felruházta s állandósította, és szolgálak nagy számával, méltóságok sokaságával felékesítette stb.«¹⁾ A másikban pedig, mely 1256-ban kelt, ezen szavak olvashatók: »miután ugyanazon esztergami egyház első alapítása óta . . . egész Magyarországnak minden többi székes egyházai felett áll, mint valamennyi egyházak primása stb.«²⁾ A terjedelmes javakon kívül, melyekkel István az érseki egyházat megadományozta, még a királyi jövedelmekből is tizedet rendelt adatni annak számára.³⁾

Az esztergami érseki szék mellett a többi püspökségeket, mind Sylvester pápa levelében, mind a többi kútfőinkben csak általában, név szerinti megjelölés nélkül találjuk megemlítve; mi arra mutat, hogy a püspökségek számát s azok székhelyeit, István akkor még maga sem határozta volt meg, s csak utóbb, az új vallás terjedése következtében előállott szükség s a térítésben működő papok számának gyarapodása szerint, uralkodása különböző éveiben alapította meg. Azon püspökségek közül,

¹⁾ Pray: Specimen Hierarch. I. 91.

²⁾ U. o. a jegyzetben.

³⁾ U. o. 127.

melyek a magyar korona területének határai közt utóbb léteztek s máiglan léteznek, melyek voltak légyen az elsők, a kútfőkben nem találjuk följegyezve. Sz. István nagyobb legendája s utána Hartvik csak annyit mond, hogy tíz püspökségre osztotta fel tartományait.¹⁾ Ezek a közönségesen elfogadott vélemény szerint a következők voltak: az esztergami érsekség, a kalocsai, a veszprémi, a pécsi, a bácsi, a győri, a nagyvárad, az egri, a váczi, a gyulafehérvári s az 1030 táján alapított csanádi püspökségek. Arról is sokat vitatkoztak az írók, vajjon az esztergami érsekséggel együtt vagy azon kívül volt-e tíz az István által alkotott püspökség?²⁾ Fontosabb azonban e számnál az, hogy István a püspökségeket fekvő birtokkal s jobbágy-néppel, mely azt művelné, gazdagon megadományozta, egyzersmind pedig az egész keresztény világban bevett szokás szerint, alattvalóit arra is kötelezte, hogy az egyháznak természetményeik s marháik tizedével adózzanak.

Adott-e ki István e püspökségekről s azon javakról, melyekkel azokat megadományozta, alapító okmányokat, nem tudjuk, mert ilyféle eredeti okmány egy sem jutott el hozzánk. Létezik ugyan két ily okmány, de mind a kettőt csak később kori másolatokból ismerjük, s némely belső jelek mind a

¹⁾ Endlicher: *Morum. Arpadiana* 144. és 171.

²⁾ E vitákról ld. Katonát: *Hist. Ducum* 735. A *Breviar. Roman.* szerint (die 20. Aug. Lect. VI.) István az eszterg. érsekséget és tíz püspökséget alkotott.

kettőt kétséssé, gyanússá teszik. A gyanú nem az iránt támad, vajjon való-e ezen okmányok tartalma, s különösen hogy azon javakat, melyek ez okmányokban elszámoltatnak, valóban adományozta-e István ezen püspökségeknek; mert ez iránt semmi kétség sem támadhat, miután azokat az illető püspökségek, mint a későbbi királyok okmányai tanúsítják, tényleg birták s nagy részben mind maiglan birják. A kétség csak az iránt merül fel, vajjon ezen okmányokat valóban István király adta-e ki, s nem későbbben készítették-e? Én mind a kettőről, de leginkább a veszprémiről ezen utóbbi véleményt vallom, s azt hiszem, hogy azok csak ama későbbi korból származnak, midőn a birtokviszonyok már bonyolódván, szükségessé, vagy legalább hasznossá vált, a birtokokat irományokkal is biztosítani élvezőiknek; minél fogva ezen okmányok épen e birtokbiztosítás végett készültek. A különféle célokra gyártott álokmányok ezen korban igen gyakoriak voltak. Fentebb említők, hogy Piligrim passauai püspök öt okmányt gyártott a lorch-i érsekségről, hogy nagyra-ravágyó céljait általok elérhesse. A kérdésben forgó két okmányról nem állítom ugyan, hogy oly rossz hiszeműséggel készítették legyen, mint Piligrim ama levelei, melyek, mint már kétségtelenül be van bizonyítva¹⁾, merő hazugságokat s koholt dolgokat foglalnak magokban; mert ezek tartalma lényegének való-

¹⁾ Dümmler: Piligrim von Passau und das Erzbisthum von Lorch.

sága ellen semmi kifogásunk: a pia fraus csak abban létezik, hogy Sz. István neve alatt adattak ki, bár azokat csak később készítette a diplomatikában jártas író ügyes keze.¹⁾

¹⁾ De lássuk ezen okmányokat egyenként. Azok egyike a pécsi püspökség alapítványlevele, mely állítólag 1009-ben (decimo kalendas septembris, indictione septima) kelt. Im az egész igen rövid okmány: »A sz. háromság és oszthatlan egység nevében. István Magyarország királya. Tudtára adjuk minden élő és jövődő híveinknek, hogy mi a szentséges apostoli úr megegyeztetével s követe Azo püspök és mások, valamennyi híveink, püspökeink, határgrófjaink (marchionum), ispánjaink (comitum) s egyéb kisebb személyek jelenlétében, egy püspökség felállítását határoztuk, mely Pécsnek (Quinque ecclesiensis) fog neveztetni, az isten és minden szenteinek tiszteletére, Bonipertet tévén ott püspököknek, s kiváltságokkal és határokkal látván el s erősítvén meg.« Elszámálván aztán a határokat, száz font arany büntetést szab az azokat megsérteni merészlőkre. Végül a kelet ideje után hozzáteszi: »pio Stephano regnante anno nono.«

Ezen okmányt legelőször közlé Inchoffer (Annal. Eccles. 290) a Levakovics minorita szerzetestől nyert másolatpéldányból; utóbb Koller: Hist. Epp. Quinque eccles. I, 62. a somogyi monostor 1404-ki leveles könyvéből s utána többen. Hitelességét gyanússá látszik tenni a határgrófok említése, kik nálunk soha sem léteztek. Ugy látszik, az okmányt készítő azt valamely külföldi, mintául szolgáló okmány után írta belé. Továbbá e kifejezés, Pécsnek fog neveztetni (vocabitur Quinque ecclesiensis) holott István és környezete bizonyosan tudták, hogy ez régi neve a községnek, mely már a magyarok megtelepülésekor is e nevet viselte. Az okmányt készítő későbbi író azt hihette, hogy e nevet a püspökség alapításakor István adta a községnek. Végül későbbinek látszik bizonyítani ez okmányt ama kifejezés: pio Stephano regnante, — mit István maga bizonyosan nem íratott volna a maga által kiadott okmányba. Megvalljuk egyéb-

Hogy István korából a mondottak szerint nem birunk a püspökségek megalapítására vonatkozó s minden gyanútól s kétségtől ment alapító okmányokat, két okból látszik származni. Egyik az, hogy hazánkban akkor, midőn az egyéni birtoklás csak az egyház eredetével egyidejűleg váltotta fel a fekvő javak nemzetségi birtoklását, a birtokviszonyokban sokáig semmi bonyodalom nem létezett. Az egyéni birtoklás és az ingatlan jószágoknak, földeknek határokkal való elkülönzése csak lassan, húzamosb idő teltével kezd vala szokásba jőni. Birtokfoglalási esetek és keresetek akkoron bizonyosan még soha

íránt, hogy ezen belső jeleket magunk sem tartjuk oly döntőknek, hogy ezek alapján erősebben mernénk vitatni ezen okmány hamisságát.

A másik okmány nem alapító, hanem csak adománylevél, melylyel István a Sz. Mihály veszprémi egyházának, az az püspökségnek, adományozza több falvakkal s egyéb javakkal egyetemben Veszprém, Fehérvár, Kortő¹⁾ és Visegrád városokat. Közli az okmányt Róka a veszprémi püspökök életében, s mások is, de mindnyájan Schier Xystus remete kézírataiból. Gyanússá tesz az azon halmozott kifejezések: *concedimus, donamus atque largimur*, melyek ez időben még nem voltak divatosak a diplomatikában; továbbá: a *dux, marchio, Vicecomes, exactor*, tiszti czfmek, melyek nálunk vagy épen nem, vagy sokkal később jöttek divatba; s végre a nyolcz ezer font aranyra szabott birság, melylyel az adományt sértők bűnhesztetnének. Ily nagy összeg ezen korban valóságos királyi kincs volt; az ilyféle birságok pedig az 50 vagy 100 fontot nem szokták meghaladni.

1) E nevet legügyesebb s legpontosabb élő paleographjaink egyike, Nagy Imre, a Hazai Okmánytár VI-dik kötetében így közli: „Colon”. Nagy Imre kiadása egyebekben is eltér az előbbi kiadásoktól.

sem fordultak elő. Ilyenek lévén pedig a birtokviszonyok, sem István maga, sem az adományosok nem látták semmi szükségét írásba is foglalni az adományozott jószágokat, melyeket, minthogy a terjedelmes hazában lakó, annak nagyságához képest aránylag csekély számú nemzet földek, rétek s legelőekben bővelkedett, elfoglalni senkinek sem eszébe nem juthatott, sem vágya nem támadhatott.

A másik oka pedig az alapító okmányok hiányának kétségkívül abban fekszik, hogy azon szerzeteseket és más papokat, kiket jobbára a vallás iránti lángoló buzgalom hozott be a keresztény hit hirdetésére, vagy indított a benszülöttek közül is az egyházi szolgálatra, szent hivatásuk annyira igénybe vette, szíveiket, lelkeiket a fiatal kereszténység terjesztésének munkája annyira elfoglalta, hogy a földiekről való aggodalmasabb gondoskodásra sem hajlamuk sem idejük nem volt. A hit és egyház e szerény, nélkülözni szokott, inkább a vértanúság koszorújára, mintsem a földi javak birtokára vágyó munkásairól fel sem tehető, hogy oly földies vágyak, oly világias törekvések töltötték volna el kebleiket, mint például a német egyháznak jobbára nagy úri családokból származott, kincsek s hatalom birtokára vágyódó főpapjairól már ezen korban is bőségesen tanúskodik a történelem. Épen nincs tehát okunk csodálkozni a fölött, hogy míg a szomszéd Németországban oly aggodalmasan látjuk már e korban gondoskodni a főpapokat és szerzeteseket egyházi birtokaik biztosításáról: nálunk a papi és

szerzetes világ ezen erkölcsi hangulatában, s e mellett birtokviszonyaink jelzett állapotában, a szent királyunk által oly gazdagon megadományozott püspökségek, apátságok s monostorok nem mutathatnak elő már ezen korból alapító okmányokat; és azon alapítványlevelek csaknem kivétel nélkül mind későbbi készítmények, melyeket egyik s másik püspöki egyház, káptalan, apátság és monostor István királytól származottnak hirdet.

A mit tehát fentebb a pécsi és veszprémi püspökségek alapítvány és adományleveleiről állítottam, egy perczig sem habozom ugyanazt állítani a káptalanok s apátságok István királynak tulajdonított alapító s adományleveleiről is.

A püspökségek székhelyein István kétségkívül mindjárt káptalanokat is alapított, melyeket javakkal hasonlókép gazdagon megadományozott. Azon papok, kik a püspökök személyei körül segédkeztek, lőnek ezen káptalanok tagjai. Szerkezetökről s működési körükről ezen korból nincs ugyan még tudósításunk; annyit azonban biztosan mondhatunk, hogy azon szervezetük, melyben azokat később találjuk, ekkoron, midőn minden egyházi férfiút a térítés műve vett igénybe, még nem létezett. A káptalanbeliek is tehát segédei voltak a püspöknek az evangéliom hirdetésében, az egyházi szolgálatban s a szegények ellátásában. A káptalanbeliek közösen, az ugynevezett királyi klastromokban laktak, minőket, mint alább látandjuk, Gyula-Fehérvárt, Nagyváradon s több más helyt építtettek későbbi királyaink.

De két oly társas káptalan is találunk már István korában oly városokban, melyek nem voltak különben püspökségek székhelyei. Ilyen káptalan létezett Székes-Fehérvárott, melyet István, királyi székhelyét, úgy látszik, koronázása idejétől kezdve Esztergomból e városba helyezvén át, a szent korona öréül alapított. Ennek számára építette aztán azon templomot is, melyet a legyőzött erdélyi Gyulától s annak szövetségeseitől, a besnyőktől zsákmányul ejtett kincsekből ékesíttetett fel.¹⁾ E basilikáról Henslman tudós hazánkia legújabb ásatásai s kutatásai következtében azt állítja, hogy az négy tornyú s erőddel volt légyen kapcsolatban s annyi építészeti sajátossággal bírt, hogy magyar nemzeti építészeti iskolát alapított, s annak mintájára épült utóbb a Sz. László által Nagyváradon emelt székes egyház, valamint a pécsi és esztergami templomok is.

A másik társas káptalanról tanúskodik egy állítólag 1006-ban kelt, s ekként Istvánnak tulajdonított, de szinte csak később gyártott okmány, melynek tartalmát azonban ama körülmény, hogy csak későbbi korból való, szinte nem hazudtolja meg. Ezen irat szerint István, midőn a keresztény vallás terjesztése czéljából az országban szerte szét útagatván, Nyitra

¹⁾ Sz. Gellért életirása szerint, midőn Maurus pécsi püspök és Anasztáz pannonhegyi apát Gellértet a boldogságos szűz ünnepére, melyet István évenként nagy fényvel szokott volt székes-fehérvárrt megünnepelni, e városba vezették, hogy a királynak bemutassák, Konrád volt a káptalan prépostja. Ő magyarázta a Gellért által latin nyelven tartott egyházi beszédet.

várát is meglátogatá, szívének nagy öröme azon meglepetésben részesült, hogy ott kilencz papot talált, kik magokat a várban létező Sz. Emmeram egyháza káptalanbeli kanonokjainak vallák, s nem csak a környékbeli, hanem még a markomannok vidékéről oda sereglő nép lelki s vallási szükségeinek ellátásával is foglalkodának. És mivel e káptalanbeli papok eddigelé semmi alapítvánnyal nem bírtak, hanem csak a nép önkéntes adakozásából éltek, István őket, illetőleg káptalanjokat is gazdagon megadományozta.¹⁾

A mi pedig az apátságok alapítvány-leveleit illeti: István négy nagy apátságot alapított a Sz. Benedek rendén lévő szerzetesek számára, t. i. a pannonhalmi Sz. Márton, a pécsváradi (ad radices montis ferrei) Sz. Maria és Sz. Benedek, a zalavári Sz. Adorján, és a bakonybéli Sz. Mór apátságait. Mind a négyről léteznek István király neve alatt alapító okmányok. Véleményünk szerint valamennyi álmű, s nem István királytól, hanem későbbi időből szár-

¹⁾ Első adta ki ezen okmányt Dezserics (Initia Hung. V. 181) a nyitrai káptalan levéltárából. Hitelessége, um. maga e kiadó is, még bővebb bizonyítást igényel. Hitelessége ellen szól, nem csak e kifejezés: Stephanus Dei miseratione et apostolicae sedis gratia H. rex, — hanem ez is a levél végén: ordinavimus, ut... capitulares canonici in omnibus tam synodalibus, tam regis et regnicolarum conventibus ab ecclesia et capitulo strigoniensi... statim secundum locum teneant. Ilyesmiről a térítés első korában még szó sem lehetett. De végre Markomannok sem voltak e korban a szomszéd tartományokban.

mazik. Jól tudom eleve is, hogy ezen állításomat az illető monostorok, kivált a pannonhegyi, nagyon merésznék fogják tartani; s azért előre bocsátom, hogy mind azt, mi szorosan az alapítványra vonatkozik, s különösen a jószágok adományozását nem csak kétségbe nem vonom, hanem magam is valónak tartom. Állításom egyedül az okmányok Sz. Istvántól való eredetére s keltezésök idejére vonatkozik oly módon, hogy azok nem azon évben, melyben kiadottaknak állíttatnak, sőt nem is István korában, hanem később, és semmi esetben sem a század vége előtt készítették, csupán azon czélból, hogy az István által valóban adományozott birtokokat, melyeknek ezen apátságok folytonos élvezetében léteztek, minden megtámadás és elfoglalás ellen okmányilag is biztosítsák.

Mi először is a Sz. Márton pannonhalmi apátságának állítólag 1001-ben kelt alapítványlevelét illeti: ez maiglan is létezik s mint az egyetlen Istvánkori eredeti okmány nagy gonddal őriztetik az apátságban. Meg kell vallani, hogy ezt a diplomatikában s palaeographiában igen jártas szerzetesnek kellett készítenie, mert a tökély oly fokán áll, hogy azt mind azon hazai s külföldi palaeographok, kik azt Pannonhalmán láthatták, nem kételkedtek eredeti, igaz okmánynak állítani, mely ellen diplomatikai szempontból semmi kifogás nem tehető. Eredetiségét mi sem vonjuk kétségbe, s csak azt tagadjuk, hogy az 1001-ben s általában István korában készült legyen. Már előttünk is tétettek némi kifogások

mások által az okmány egyes pontjai ellen; mert a szerzetes, ki azt valamikor a század vége felé készítette, sem a történelemben és az irályban nem volt annyira jártas, sem a czélnak, melyért az okmányt gyártotta, eltakarásában, nem volt annyira ügyes, mint a diplomatika technikájában: minél fogva annyi tévedést követett el a történelem s más viszonyok ellen, melyeket egykorú, 1001-ben élő személynek elkövetnie egyáltalában lehetetlen volt volna, hogy e belső jelek kétségtelenné teszik ezen okmánynak későbbi eredetét. Mások, kivált az okmány birtokosai azt természetesen nem csak eredetinek, de valóban 1001-ben István által kiadottnak vitatják, s ekként ama kérdés felett: vajjon István által kiadott eredeti-e, vagy későbbi készítmény, egész kis irodalom támadt.

A kik eddigelé ezen okmány valódiságát megtámadták, annak csak egyes tételeit vették bonczkésők alá, s ezek helytelenségéből következtették, hogy az álmű. Így Mansi, ki az okmány eredetiségét első hozta kétségbe; így Schwartz Godofréd, s később egy pozsonyi névtelen, ki annak csaknem minden pontja ellen tett kifogást. Ily kifogásolt tétel például az, melyben az okmány szerint István mondja, hogy Sz. Márton érdemei által gyermek korában különös segélyben részesült. Mert ha István nem született volna is 969-ben, mint a krónika mondja: születését, mint láttuk, 973-nál későbbre tenni nem lehet, miután Geiza ezen, vagy a következő évben vette el a lengyel Adelheidot második nejéül, István pedig még Sarolta első nejétől született. István tehát

Koppány lázadásakor már nem gyermek, hanem 25—28 éves nős férfiú volt, csak három évvel fiatalabb, mit az okmány állítólagos kelete. A »*pueritia mea*« kifejezés tehát csak Hartvikból volna az okmányba átvéve, ki őt Koppány lázadásakor hibásan gyermeknek mondja.

Véleményem szerint azonban nem elég az okmánynak csak egyes tételeit vagy szavait ostromolni, hanem annak egész tartalmát kell a kritika lombi kába vetni, hogy czáfolhatlanul kitűnjék, hogy ezen okmány nem készülhetett 1001-ben s nem is István által adatott ki, mint alapítványlevelél, hanem csak bizonyos célra és később készült. A nélkül tehát, hogy a támadók s védők küzdelmébe elegyedném, egyszerűleg elmondom véleményemet ezen okmányról. De hogy magamat eléggé megértethessem, szükség az okmány hű fordítását előre bocsátanom.

»A legfelségesebb úr Isten nevében, István, a legfelsőbb kegyelem gondviseléséből a magyarok királya. Hiszszük és igazán tudjuk, hogy ha az isteni tiszteletre szentelt helyek hatóságát és tisztességét gyarapítjuk, az nemcsak emberi dicséretre, hanem isteni jutalomra is érdemes. Az isten szent egyháza s a magunk minden élő és jövőendő híveivel tudatjuk tehát, hogy mi Anasztasius úrnak, a pannon-hegyi Sz. Márton még atyánk által megkezdett s isten segélyével általunk lelkünk üdvére s országunk állandóságára bevégzett monostora apátjának közbenjárására, tanácsára s megegyeztével (ugyanazon monostornak) oly szabadalmat engedélyeztünk, a

minőt a Casino hegyi Sz. Benedek monostora élvez; mert azon monostor atyáinak szent imái s a nevezett apát, Anasztasius úr tanácslásai és folytonos segélyezése által erősödtünk és koszorúztattunk meg (laurenti). Azon különös segélyt, melyet gyermek koromban Sz. Márton érdemei által tapasztaltam, az utódok emlékezetének is átadatni rendeltem. Midőn ugyanis a háborúk zivatara kitört, s a németek és magyarok közt nagy villongás támadt s kivált midőn a polgári háború veszedelme által szorongattatnám, Somogy vármegye ki akarván engem üzni atyáim székéből, oly aggály fogott el, hogy lelki hánykódásaimban, mit tegyek, merre forduljak, nem tudnám: Páznán, Hunt, Orchi vezéreim és Domonkos érsek úr környezetében fogadalmat tettem szent Mártonnak, ha az ő érdemeiért belső és külső ellenségeimen győzedelmes leszek, a fentemlített vármegye minden javainak, tanyáinak, földjeinek, szölleinek, veteményeinek, vámjainak, a beköltözöttek borainak, mely az ő tanyáikon terem, tizedeit, az említett vezérek és számos ispánok tanúsága szerint, nem a megyei püspöknek, hanem azon monostor apátjának fogom azonnal alája vetni. És midőn e fogadalom után győzedelmet nyertem, a mit elmémben forгатok vala, tényleg teljesíteni ügykeztem. Mert azon helyen (monostoron) kívül még sem püspökségek, sem apátságok nem léteztek Magyarországon. S hiveim! ha szabad volt ott a hol akartam, püspökségeket s apátságokat alapítanom, vajjon nem volt-e szabad tennem egy helynek, a

mit akartam? De még is, hogy Sz. Mihály egyháza ne látszassék megrövidített, s a megyebeli püspök se szenvedjen igazságtalanságot a tizedek szedésében: neki adományoztam minden lakosaival és tartozandóságaival a Cortou udvart (Curtem azaz Curiam Cortou [?]). Ha tehát ő az én határozataim ellen valamit jogtalanul tenni vagy elfoglalni akarna: tudja meg hogy az ítélet napján velem lesz dolga az élők és holtak istene előtt. S még ezekhez kapcsolva határozom, hogy ugyanazon monostor minden nyugtalanítástól ment legyen, s a szerzeteseknek joguk legyen apátjaik elhunytá után más apátot szabadon választani s a melyik püspöktől akarják felszenteltetni; s az apátoknak szabadságokban álljon az egyházi rendet bármely helyen s bármelyik püspöktől felvenni. Egy apát előtt se járhasson pedig a Capella hanem csak ezen monostor atyja előtt, magának e helynek tisztelete végett és szentsége miatt; a misét is, mint a püspök, oly harisnyában végezze. Parancsoljuk tehát üdvözítő Jézus Krisztus úrnak tanúbizonysága mellett, hogy sem érsek, püspök, vezér, határgróf, ispán, alispán, sem más akár nagy akár csekélyebb halandó, a már említett monostornak szolgálói, földjei, szöllei, tizedei, halászatai, partjai, legelői ügyébe annak apátja engedelme nélkül bármi módon betolakodni ne merészeljen. A ki ezt cselekedné fizetni fog száz font finom aranyat, felét kamaránknak, felét a nevezett monostornak, s főnökének, s az örökké tartó átok súlya által terheltessék. Hogy ez nagyobb hitelt

nyerjen, e levelet saját kezünk által megpecsételtetni parancsoltuk.

István felséges <sup>(a mono-
gramma
helye)</sup> Készítette Domonkos érsek
király úr jegye kancellár-helyettes.

»Az úr megtestesülésének MI évében, indictione XV. István első magyar király uralkodásának második évében, iratott és adatott ki e kiváltság.

»Az egyház felszentelésekor Sebestyén érsek és Ceba nádorispán által ezen falvak nevezettek meg: halászok, Fizeg, Bálványos, Temirdi, Chimudi, Wisetcha, Vuosian, Murim, Curtou, Wag; Pozsony tizedének harmad része minden létező és jövőendő dolgokból.«

Vajjon nem azon gondolatot ébreszti-e ezen okmány mindjárt az első futólagos olvasásra is, hogy ennek oly időben kellett készülnie, midőn a veszprémi¹⁾ megyés püspök a somogyi tizedeket igényelni kezdé, s már kitörő félben hiszik vala lenni a viszályt e tizedek miatt a sz. mártoni apát és a püspök között; s az előrelátó szerzetesek már szükségesnek láták gondoskodni oly meggyőző érvről, mely a per kitörtével nekik biztosítsa a győzedelmet, részökre döntse el az ítéletet? Az okmány a tizedeken felül, melyeket a sz. mártoni monostornak törekedik biztosítani, még csak azon kivált-

¹⁾ Veszprémit mondok, mert az okmány erre mutat eme szavaival: »hogy Sz. Mihály egyháza se látszassék megrövidíttetni«, a veszprémi székes egyháznak lévén védszentje Sz. Mihály; bár Somogy a pécsi egyházmegyéhez tartozik, ennek pedig Sz. Péter a védszentje.

ságokról szól, melyekkel István az apátságot a keresztény világ egyik legnagyobb s legtekintélyesebb monostorának a monte casinoinak példája szerint ruházta légyen fel. Mert ama függelék, melyben a monostornak adományozott javak számláztatnak el, még az okmány védőinek véleménye szerint is, csak később íratott hozzá, a mint hogy amaztól különbözik is a tinta színe. Már ezen körülmény is kétségtelenné teszi, hogy ezen okmány nem alapító levele a sz. mártóni monostornak; mert ha az volna, el kellene benne számláztatni mind azon javaknak, melyekkel István e monostort mindjárt alapításakor megadományozta; hanem csak annak védírata, hogy a somogyi tizedeket István nem a megyés püspöknek, kit különben azok rendszerint illeltek volna, hanem kivételesen a sz. mártóni apátságnak adományozta; és továbbá hogy azt a monte casinoi monostor kiváltságaival ruházta légyen fel.

Hogy ez valóban csak a somogyi tizedek birtokának s ama kiváltságoknak védírata, eléggé bizonyítja azon pont: »ha szabad volt ott a hol akartam püspökségeket s apátságokat alapítanom, vajjon nem volt-e szabad tennem egy helynek, a mit akartam? De még is stb.« Vajjon mi szüksége lehetett volna Istvánnak ilyféle önmentegetésre, hogy miért adta a somogyi tizedet a sz. mártóni monostornak s nem a megyés püspöknek? Hiszen az okmány szavai szerint is akkoron még sem püspökség, sem más apátság nem létezett, midőn ő a somogyi tizedet sz. mártónak fogadta adományozni; ezzel tehát senkit sem

rövidített meg. Sem pedig azt feltenni s megengedni nem lehet, mi talán indokolhatná ezen önmentegedőzést, hogy a megyés püspök az apátságtól már 1001-ben igényelte s elfoglalni vágyott volna e tizedet; mert az akkori megyés püspök, ha különben már ki volt is nevezve, mi szinte bizonytalan, kevés idő előtt még szegény és szerény szerzetes, kinek minden törekvése kétséggel csak a térítés mennél nagyobb sikere, nem pedig a püspöksége különben is gazdag birtokának szaporítása lehetett, a püspökség több mint bőséges javainak élvezése által sem felébredni nem érezhette még magában a telhetetlen kincs-vágyat, sem azt, ha felébredt volna is, István szeméi előtt nem merte volna nyilvánítani, vagy e miatt épen viszályt kezdeni a sz. mártoni apáttal. Kérdem tehát: mi szüksége lehetett volna Istvánnak ezen önmentegetésre? Bizonyára semmi, s azért ilyesmit nem is mondhatott egy alapítványlevélben. De annál nagyobb szüksége volt később, midőn a tized miatti viszály már ébredezett, az apátnak minden kigondolható, a maga egyéni szempontjából ugyan helyesnek látszó, de az okmány hitelességi tekintélyét azon kritikátlan, együgyű, jámbor korban ugyan még nem, de mainap már mélyen compromittáló évrre.

Hogyan fejthető meg továbbá az, hogy István a végett, hogy »a Sz. Mihály veszprémi egyháza se látszassék megrövidíttetni, s a tizedek szedésében a megyés püspök se szenvedjen igazságtalanságot«, már ezen állítólag 1001-ki okmányban a Cortou

birtokával megadományozottnak mondja a megyés püspököt, holott egy másik, állítólag a veszprémi Sz. Mihály egyházának alapító, de szinte később gyártott, okmányában e birtokot csak 1009-ben adományozza?

Hogy ezen okmány csak azon időben készült, midőn a somogyi tizedek miatt már némi villongás készült a megyés püspök s az apát közt, mutatják ezen tételek is: »határozom . . . hogy a szerzeteseknek joguk legyen apátjaik elhunytá után más apátot szabadon választani, . . . az apátnak pedig az egyházi rendet bármely helyen s bármelyik püspöktől felvenni.« Az apátok felszentelése rendesen azon püspök joga volt, a kinek megyéjében létezett az apátság, mi máiglan is így van. Nehogy tehát a megyés püspök a somogyi tizedek miatti boszúságában akár a szerzeteseket az apát szabad választásában meggátolja, akár az apáttól megtagadhatta a felszentelést, vagy ezért tőle a somogyi tizedekről való lemondást kieroszakolhatta, előre látólag felmenti az apátot a püspök hatósága alól. Ilyféle exemptiók a püspöki hatóság alól, valamint ama szabadalmak is, hogy az apátok püspöki jelvényeket s diszítványokat viselhessenek, még a külföldön is csak később kezdenek vala divatba jöni; hazánkban pedig István korában, a kereszténység megalapításának első kezdetében, a térítő szerzetesek fentebb jelzett jellemét s viszonyait tekintve, merő képtelenségnek bélyegezhetők. Ily törekvések legfeljebb csak a XI-dik század vége felé támadtak apátjaink részéről.

De hogy azok még ekkor sem vezettek sikerre, eléggé bizonyítják, — mint alább kifejtendjük — a szabolcsi és első esztergami zsinatok végzései, melyek az apátokat szorosan a püspöki hatóság alá helyezik s nekik a püspöki jelvények viselését szigorúan tiltják.

A »dux, marchio« szavak ellen tehető kifogást, mint csekélységet csak egyszerűleg említtem meg. De nem hagyom megjegyzés nélkül, hogy ha István életbe léptette is már 1001-ben az új alkotmányt, — minek idejéről egyébiránt semmi bizonyosat nem tudunk, s ennél fogva, ha 1001-ben helyesen lehetett is már szólani a (parochianus) Comes-ről: a Vice-Comes cím ez időben, midőn a Comes helyettesét így nevezték: Comes Curiae Comitum parochiani, még ismeretlen volt, s csak jóval később jött divatba.

Mellőzve még más több aprólékos kifogást is, mi különben ez okmány ellen felhozható, s mások előttem már eléggé ki is fejtettek, czáfolhatatlanul bizonyítja annak jóval későbbi idejét ezen aláírás: »Dominicus Archiepiscopus V.(ice) Cancerarius fecit.« Hogy érsek ez időben még csak egy volt Magyarországon, kétségbe senki sem vonja, valamint azt sem, hogy az esztergami szék volt légyen az érsek-ség. Hogy azonban az első esztergami érsek nem Domonkos, kiről különben is a térítés ezen egész korszakából semmit sem tudunk, s a ki ezen okmányon kívül sehol egyébütt nem is említettetik, hanem Asztrik, elébb sz. mártoni apát, volt s más nem is lehetett legalább is 1028-ig, kissé alantabb, úgy hiszem, meg-

czáfolhatatlanul be fogom bizonyítani. Ennél fogva pedig képtelenség az is, mi az okmány toldalékában mondatik, hogy az egyház felszentelésekor, mit az okmány védői minden alap nélkül öt évvel tesznek későbbre, Sebestyén volt volna az esztergami érsek. Sebestyén érseksége az egyetlen Hartvik, Sz. István életirójának tanúságán alapul, ki közönségesen elfogadott vélemény szerint csak a XII-dik században élt. Ugy látszik tehát, ezen okmány is csak azon korban készült, midőn Asztrik érseksége, sem az egykorúaktól, kik a térítéssel s az új egyház be rendezésével egészen elfoglalva voltak, sem a közelebb utódoktól, kiknek figyelmét meg a pogányság beállott lázadása s az országos zavarok vették igénybe, fel nem jegyeztetvén, végkép feledékenységre merült; Hartvik irata pedig Sz. István életéről a szerzetes világban ismeretessé lett; mi csak a XII-dik század folytában történt. Erre azonban alább még visszatérünk.

Végre még az is érvel szolgál ezen okmány eredetisége ellen, hogy Domonkos állítólagos érseket Vice-Cancellárnak nevezi. Ki volt tehát a fő-cancellár, ha az esztergami érsek csak vice-cancellár volt? Tudjuk, hogy a fő-cancellári hivatalt s méltóságot eleitől fogva mindig az esztergami érsekek viselték; és ha e méltóság már István alatt is létezett, mi, hogy többet ne mondjak, felette kétséges,¹⁾ az bizonyára nem lehetett más egyéniség birtokában, mint az

¹⁾ Talán csak III. Béla alatt jött divatba.

esztergami érsekében. Ezen érsekség volt az országban mindenha az első méltóság, míg századok multával politikai s kormányzási tekintetben a nádor nem foglalta el az elsőséget. Hogyan lehetett volna tehát István korában az ország első rangfokán álló esztergami érsek al-cancellár, másnak engedve át maga előtt a fő-cancellárságot? Megjegyzem végül még azt is, hogy ha talán létezett is már István korában a cancellári méltóság, mire különben akkor még semmi szükség sem volt; az al-cancellárságról egész bizonyossággal mondhatjuk, hogy csak sokkal később jött divatba.

Igy tehát ezen pannonhegyi okmányt is, mely eredeti alakban egyedül létezik az István korából származó püspökségek s apátságok alapító levelei között, kénytelenek vagyunk álműnek és sokkal későbbi gyártmánynak bélyegezni. Mennyivel gyanúsabbak lehetnek még a pécsváradi, bakonybéli és zalavári apátságok alapító levelei, melyek csak későbbi átiratokból ismeretesek!

Mi a pécsváradi alapító okmányt illeti, mely 1015-ről van keltezve: ennek első tíz sora, mi bevezetésül szolgál, szóról szóra megegyez a pannonhalmiéval, miből természetesen az következik, hogy egyik a másikból másoltatott, s miután az elébb, 1001-ben keltről kimutattuk, hogy később kori álmű, erről is csak ugyanaz lehet véleményünk. Az adományozott javaknak, különösen pedig a templomi készleteknek hosszú sorára nézve csak az a megjegyzésünk, hogy a misemondó ruhák, casulák, palástoknak, oltárelőtti

szőnyegek, füstölők, könyveknek stb. stb. oly igen nagy száma a térítés korától, midőn a királynak az egész ország templomait kell vala hasonló egyházi szerekkel ellátnia, már maga is távolabb időt feltételez. Ennyi egyházi szer, mint a mennyit ezen okmány a pécsváradi monostornak már 1015-ben tulajdonít, a leggazdagabb egyházban, magában a Sz. Márton pannonhalmi monostorában is alig volt, alig lehetett a század utolsó tizedei előtt található.

Még kétségtelenebbül hamis voltára mutat az okmánynak ama törekvés, mi csak a század vége felé mutatkozott, mely szerint az apátok magokat a püspökök hatalma s hatósága alól kivonni s püspöki ékszerekkel, süveggel, pásztori bottal, harisnyákkal s keztyűkkel feldisznítani ügyekeztek. Az okmány állítása szerint István rendelete által az apostoli szék megegyeztéből, ezen apátok egészen függetlenekké tétettek volna a püspöki hatóságtól, csak arra köteleztetvén, hogy az esztergami érsek zsinatán jelenjenek meg, s még a püspökök gyülekezetében is minden püspöki díszjeleket viselhessenek az isteni szolgálat alatt. Mennyire valótlan ez, kétségtelenné teszik a Sz. László által 1092-ben Szabolcson s a néhány évvel később Kálmán király alatt tartott első esztergami zsinat határozatai, melyek, mint alább látandjuk, az apátokat szigorúan alája helyezik a püspökök hatóságának, s eltiltják nekik a püspöki díszjelek viselését. Már pedig tekintve azt, hogy mily tiszteletben tartatott az utókor által mind az, mit Sz. István rendelt, intézett s alapított: feltehető-e,

hogy az említett zsinatok tiltották volna az apátok függetlenségét a püspöki hatóságtól, s a püspöki ékszerek s díszjelek viselését, ha mind ezt már Sz. István engedélyezte s rendelte volna?

De különben is 1015-ben, midőn ezen okmány állítólag kelt, mondhatni kivétel nélkül ugyanazok valának a püspökök és apátok, a kik a térítés művét az országban megkezdték, a Sz. Benedek rendi szerzetesek. S vajjon képzelhető-e, hogy az újon alapított egyház már ezen első korszakában oly világias, nagyravágyó törekvések léteztek volna e térítő szerzetesek közt, kikről minden fenmaradt emlékeink azt tanúsítják, hogy őket nem ily nagyravágyó törekvések foglalkodtatták, hanem egyedül az új keresztény egyház iránti lángbuzgalom lelkesíté, inkább a martyrhalál, mint a világiak vágya tölté el. Ha a külföldön, hol a keresztény egyház már századok óta fenállott, s a püspökségeket nagy részben nem szerzetes, hanem világi, többnyire nagy családokból származó papok tarták, nem hiányoztak is már a X-dik században s a XI-dik elején a papság e két neme közt viszályok, az apátoknál pedig a függetlenségre vágyó törekvések: nálunk azoknak a XI-dik század utolsó tizedei előtt semmi nyoma, s ekkor is, mihelyt, mint a kérdésben forgó hamis okmányok bizonyítják, mutatkozni kezdenek, a zsinatok által erélyesen megghiúsítottak.

De ha mind ez nem volna is még döntő érv arra nézve, hogy ezen okmányt később gyártott álműnek nyilvánítsuk, meggyőzhetne erről bennünket

az irat következő pontja, melylyel az végződik: »Hogy pedig ez nagyobb hitelre találjon, e lapot saját kezünkkel s a magunk pecsétjével megerősítettük, a monostor felszentelése napján, Asztrik kalocsai érsek úrnak működése által, velünk együtt jelen lévén az ország minden főbbjei.« Már pedig, miként mindjárt bebizonyítandjuk, Asztrik soha sem volt kalocsai, hanem esztergami érsek, soha sem volt továbbá pécsváradi, hanem, mielőtt esztergami érsekké neveztetett, sz. mártoni apát, s maga a kalocsai szék sem volt még érsekség, s a »kalocsai érsek« czímét senki sem viselte a XII-dik század közepéig, midőn a Sz. László által érsekséggé emelt bácsi szék a kalocsai püspökséggel egyesített.

Az okmány készüléseinek idejére némi újjmutatásul szolgálhat az, hogy azt II. Geiza király egy a monostorban létező másolatról átiratta, mivel az eredetit, mint Geiza okmánya állítja, tűz emésztette meg. II. Geiza azt bizonyítja ugyan, hogy az elégett példánnyal, melyet jól ismert legyen, a másolat megegyezett. De ez véleményünkön ezen okmány hamis voltáról semmit sem változtathat. Ő csak az elégett okmánynak a másolattal való megegyezését tanúsítja, de azt nem bizonyítja s nem is bizonyíthatta, hogy az elégett okmány minden kétségen felül csakugyan Sz. István által 1015-ben adatott legyen ki. Hogy az elégett okmányban ez állott-e írva, mi sem tagadjuk; hanem, úgy hisszük, belső jeleiből czáfolhatatlanul bebizonyítottuk, hogy a Sz. István neve alatt állítólag 1015-ben kelt okmány

hamis és csak bizonyos czélokra, a XI-dik század vége felé készült.

A zalavári Sz. Adorján apátsága állítólag 1019-ben kelt alapítványlevelének is, szintugy mint a pécsváradiénak, nem csak eleje, hanem több más helye is, szóról szóra egyenlő a sz. martoniéval: tehát szintugy mint emez, későbbi készítmény. Ebben is egyebek közt azon nagyravágó törekvést észleljük, hogy az apátok már püspöki díszjeleket akartak magoknak eltulajdonítani, mi hogy Sz. István korában még egészen időszerűtlen volt, eléggé kimutattuk. Egy pontjában ugyan is az okmány a következő szavakat adja az alapító sz. király szájába: »Az apostoli szék jóvéhagyásával megengedjük azt is, hogy az ünnepélyek alkalmával püspöki díszjeleket használhasson.« Tudjuk pedig, miként erről még alább is leend szó, hogy az első esztergami zsinat, mely a XII-század elején tartatott, ezt határozottan megtiltotta, mit bizonyosan nem teend vala, ha ezen engedménynyel Sz. István ruházta volna fel a sz. adorjáni apátokat s nem újabb keletű volt volna az apátok e nagyravágása.

Van ezen apátságnak még egy másik adománylevele is 1024-ből, melyet azonban csak Sz. László 1091-ki átiratának igen hibás másolatából ismerünk. Ez az elébbiektől egészen különbözik s azért ellene nem is lehet olyféle kifogásokat tennünk, mint amazok ellen. Ez ugyanis az alapítványra szorosan nem vonatkozó dolgokat nem tartalmazván, sem törvénelmi tények és személyek ellen nem vét, sem

oly irányokat és törekvéseket nem foglal magában, melyek a kor szellemével, intézményeivel s egyéb körülményekkel összeütköznének. Ez volna tehát az egyetlen István-kori alapítványlevél, melynek valódisága ellen kifogást nem lehet tenni. Annál sajnálatosb, hogy az eredeti okmány már nem létezik.

Vége, a Sz. Mórítz bakonybéli apátsága levelét illetőleg, mely állítólag 1037-ben kelt, ezt is szint azon gyanú terheli, mint a pannonhegyi 1001-ki s a pécsváradi 1015-ki okmányokat. Ez is az apátok ama törekvését árulja el, mely szerint kivonni ügyekeztek magokat a püspökök hatósága alól, s püspöki díszjelekre vágyódtak, mi Sz. István korába még egyáltalában nem illik be. Feltűnő mindenesetre már az is, hogy ezen kiváltságokra való törekvés mind ezen okmányokban egyiránt előfordul, mi arra mutat, hogy azok összebeszélés következtében mind ugyanazon időben s ugyanazon egyéniség által készítették, mit bizonyít az is, hogy egyik a másikkal több helyt szóról szóra megegyez. E törekvés ezen okmány két helyéből is kitűnik, mi szinte valószínűvé teszi, hogy ez volt az okmány készítésének fő célja. Az okmány vége pedig így szól: *Existentibus Hungariae primatibus Dominico archiepiscopo, Modesto episcopo, Urzyo, Chunzio, Tomoyno, Comitibus.* Sz. István jegye után pedig: »*Dominicus Archiepiscopus, Vicecancellarius pater est.*« A »*primatibus*« szóban még nem ütköznénk meg, mert talán csak annyit akar jelenteni, hogy a következő urak voltak az ország első főemberei. De annál inkább álműnek

bélyegzi az okmányt a »Dominicus archiepiscopus Vicecancellarius« cím, mint már fentebb a sz. mártóni okmányra nézve kifejtettük. E címet az okmány egyenesen lemásolta a sz. mártoniból. Egyébiránt ez iratot csak újabb kori másolatokból ismerjük, melyeken még a király névjegyei is különböznek egymástól. Az első átirat IV. Bélától 1246-ból származik.

III.

Az első nevezetesebb érsekek s püspökök.

Az első püspökök közül igen kevésnek tartották fen még csak neveiket is, annál kevesbé munkásságuk emlékeztét a kútfők. Legcsodálatosabb az, hogy az első esztergami érseknek, a kinek nevéhez, munkásságához volt, István király után leginkább s legméltóbban kötve a térítés műve, a magyar egyház megalapításának dicsősége, az utókor még a nevét is elfeledte, úgyhogy századokon keresztül más, egészen ismeretlen egyéniségeket helyeztek be első metropolitául az esztergami székbe, egy megfejtetlen tévedésből majdnem egészen mellőzván azon érdemdús férfiút, kinek a király után legtöbbet köszönhetett a fiatal magyar egyház. Századokon keresztül egy Domonkost, mások egy Sebestyént tartottak s neveztek első esztergami érseknek, azt pedig, a ki ezen egyházi méltóságot valóban s annyi díszszel és sikerrel foglalta el és számos éveken át töltötte be, Asztrikot, más nevén Anasztasiust, a ka-

locsai székre helyezték át, s mivel érseki czímét s méltóságát el nem tagadhatták, kalocsai érseknek nevezték őt; holott kétségbe vonhatlan tény, hogy István korában még csak egy érsek, az esztergami, létezett Magyarországon; a kalocsai pedig csak püspöki szék volt. Annyi idő után nekem jutott a szerencse határozottan s megczáfолhatatlanul kimutathatnom,¹⁾ hogy az első esztergami érsek nem Domonkos, nem Sebestyén, hanem Asztrik-Anasztáz volt, ugyanaz, ki a nagy fontosságú római követ-ségben járt s István részére a koronát és a királyi czímet, a nemzetnek pedig ünnepélyes s hivatalos beigtatását a keresztény egyházba II. Sylvester pápától meghozta.

E tévedésnek, mely szerint nem Asztrik, hanem Domonkos, vagy Sebestyén mondatott első esztergami érseknek, négy okmány, t. i. II. Sylvester pápa Istvánhoz küldött levele, s a pannonhalmi apátság s monostor 1001-ki, a pécsváradi apátság 1015-ki és a bakonybéli Sz. Mórítz 1037-ki alapítványlevelei s Hartvik püspöknek »Sz. István király élete« című legendája voltak forrásai. Mindenek előtt tehát ezeket kell megczáfолnunk.

A Sz. Márton pannonhalmi apátságának allítólag 1001-ben kelt alapítványleveléről már fentebb

¹⁾ Ld. »Az első esztergami érsek« című értekezésemet a Századok folyóirat 1868-ki folyam januári füzetében II, 1. kövv. Azóta Knauz Nándor is, elfogadva véleményemet, nagy készütséggel harczol Asztrik esztergami érseksége mellett. Monumenta Ecccl. Strigon. 1874. Tom. I, 3. kövv.

bebizonyítottam, hogy az csak a somogyi tizedek védelmére sokkal később készített álmű; minél fogva, ha bár alkalmas is bebizonyítani, hogy e tizedeket s a levél végén elszámolt javakat már István király adományozta légyen e monostornak: egyéb történeti tényekre és személyekre nézve azonban semmi hitellel sem bírhat. Nem akarom erre nézve a fentebb mondottakat ismételni; s Asztrik első esztergami érsekségére nézve még csak némely észrevételekre szorítkozom, miket amott mellőznöm kellett.

Az okmányban a király neve mellett ezen aláírás olvasható: »Dominicus Archiepiscopus V(ice) Cancerrarius fecit — Domonkos érsek alkancellár készítette«. Az okmány végén pedig ezen később, más tentával hozzáfűrt adalék áll: »Hae sunt nominatae villae in dedicatione ecclesiae ab Archiepiscopo Sebastiano, — a Sebestyén érsek által végrehajtott felszenteléskor ezen falvak neveztettek meg«. Tehát ezen okmány szerint 1001-ben, midőn az apátság megalapított s az okmány állítólag kelt, az érsek Domonkos volt volna, ki egyszersmind az alkancellari hivatalt is viselte. Midőn pedig az apátság temploma, nem tudni mikor, de némelyek szerint 1005-ben felszenteltetett, Sebestyén, s a bakonybéli apátság okmánya szerint 1037-ben megint Domonkos volt volna az esztergami érsek.

Hartvik püspök, Sz. István életrőja, Domonkosról semmi említést nem tesz, hanem megemlítvén, hogy István »a maga tartományait tíz püspökségre osztotta, s az esztergami egyházat rendelte a római

apostoli szék megegyeztével a többi egyházak metropolisává s mesterévé«, mindjárt így folytatja: »Az említett tisztelendő Asztrikot a főpapi méltóság süvegével felékesítván, s törvényszerű választással felmagasztalván, a kalocsai püspökség élére helyezte, s az ő tanácsával töltötte be a többi székeket is«. ¹⁾ Domonkos nevét a pannonthalmi és a bakonybéli okmányon kívül, mi sem találjuk sehol feljegyezve kútfőinkben, úgy hogy az ő érsekségének ezen, miként kimutattuk, később készült okmányokon kívül sehol semmi támasza, s ennél fogva minden további szó nélkül bizvást egészen elejthető.

Sebestyénról ezeket beszéli Hartvik: »Volt azon időben (az az Sz. István korában) Sz. Márton monostorában egy Sebestyén nevű szerzetes... Ezt a király igen megszerette.... s érdemeiért... az esztergami érsekség igazgatására emelte fel. De mivel az isten a maga kiválasztott fiait ostromozni szokta, a nevezett Sebestyént is, türelmének megkisértése végett, egy időre testi szemeinek világától megfosztotta. Nehogy azonban a hitben új nyáj pásztori vezetés nélkül az igaz útról letévedjen, a római pápa megegyeztével, a többször nevezett Asztrik kalocsai püspököt tette helyettesévé. De három év multával Sebestyén szeme világát isten

¹⁾ Nem mutatja-e maga a szöveg kuszáltsága is, hogy itt a »kalocsai püspökség« helyett esztergami érsekségnek kellene állnai? Mert miért említi csak a kalocsai püspököt, miért hallgat az érsekről, miért állítja, hogy a kalocsai püspök, nem pedig az érsek tanácsával tölti be a többi székeket?

kegyelméből visszanyervén, a pápa tanácsából székebe ismét visszahelyeztetett és Asztrik a maga, t. i. kalocsai egyházába érseki palásttal tért vissza.«

E két kútfő hitelére építve, régibb s újabb történetiróink közönségesen abban állapodának meg, hogy miután a pannonhegyi apátság alapítása a monostor templomának felszentelését mindenestre megelőzte, s miután Sebestyént Hartvik sem mondja első érseknek, sőt elbeszélése arra mutat, hogy Sebestyén a püspökségek alapításakor még csak egyszerű szerzetesként élt klastromában s csak később emeltetett főpapságra —: az első érsek Domonkos volt, s kit aztán néhány év múlva Sebestyén követett legyen a metropolitai széken, mi alatt Asztrik folyton kalocsai püspök volt volna. Így Stilting, Schmitt, Pray, Katona, gr. Batthyány erdélyi püspök, Koller s többen mások. Mielőtt annak bizonyítására át mennék, hogy Asztrik volt, s csak is ő lehetett az első esztergami érsek, csak egy ellenmondásra kívánom figyelmeztetni azokat, kik a pannonhalmi okmányt s Hartvik legendáját egymással megegyeztetve, ezek alapján Domonkost első, s néhány év múlva (a pannonhegyi templom felszentelésekor) Sebestyént második érseknek állítják. Kérdem ugyanis őket, mikorra helyezik a pannonhegyi templom felszentelését, midőn már Sebestyén volt volna az érsek? E templomot már Geiza kezdé építtetni, István pedig kétségkívül be is fejezte néhány év múlva a Kupa lázadása után. Oly nagy érdemet tulajdonítván Sz. Márton közbenjáró könyörgéseinek a Kupán

nyert diadalában, bizonyosan nem halogatta e templom befejezését évtizedeken keresztül. Az sem tehető fel, hogy, ha a templom már István koronázása idejének táján elkészült volt, mi valószínű, annak felszentelését évtizedeken keresztül halogatták volna. És Sebestyén érsekségének védői csakugyan 1005-re teszik e felszentelést. De miként egyeztet-
hetik meg evvel azt; mit a bakonybéli apátság állítólag 1037-ben kelt okmányában olvasunk, mely szerint, még ez évben is Domonkos volt volna az érsek? Vagy talán egy második Domonkos érseket is Vicecancellárnak akarnak előléptetni?

Én, mint mondtam, e véleményben egyáltalában nem osztozhatom, és valamint Domonkost, kinek érsekségét csak is egy későbbi, hamis okmány támogatja, már fentebb teljesen elejtendőnek véleményeztem, szintugy határozottan tagadom Sebestyén első érsekségét is. Erre nézve ugyanis Hartvik püspök, ki több mint egy egész századdal később, Kálmán király korában élt és írt, az egyetlen bizonyosság. Róla még azt sem tudjuk, hogy magyar, s ennél fogva hagyományainkban elég jártas volt-e? Némely ítések őt német s különösen regensburgi püspököknek mondják, mit én is valószínűnek tartok. De volt légyen bármely nemzetbeli, annyi bizonyos, hogy elbeszélése nagyon zavart, és számos tényre nézve, melyek más, hitelre érdemesb kútfők alapján kétség-telenek, ő semmi hitelt sem érdemel. Mellőzzük azt, hogy még azok is, kik őt mindenben, egészen a csodás visiókig, teljes hitelű írónak tartják, nem

Sebestyént, kit ő egyedül nevez mint érseket, hanem Domonkost tartják a magyar egyház első érsekének: csak azt említjük, hogy Hartvik koránt sem eredeti író, hanem csak másolója Sz. István két legendájának, melyek az ő iratánál régiebbek, s melyeket ő egész fejezetekben szóról szóra, vagy csak igen csekély változtatással másolt le. E változtatások is nemhogy alapos bővítései, vagy épen, a hol amazok talán tévedtek volna, megigazításai lennének a kútfőeknek, melyekből merített; hanem holmi czafrangok és csudamesék, melyekkel felékesíteni jónak látta, több helyt pedig épen elferdítette s meghamisította kútfőinek elbeszéléseit. Hitelessége tehát nagyobb semmi esetre nem lehet, mint a kútfő, melyből merített, s ha ettől eltér, inkább ennek mint neki adhatunk s kell is adnunk hitelt. Es vajjon mit olvasunk e tárgyra nézve a nagyobb legendában? Ime szóról szóra ennek szövege:

»Tartományait (István) tíz püspökségre osztá, az esztergomit rendelvén, a római apostoli széket megegyeztetével s aláírásával metropolissá, a többiek fejévé, melyre aztán a már említett tiszteendő Ascricus apátot, a főpapi méltóság süvegével felékesítve, emelte törvényes választással; s az ő tanácsa szerint bírta a többi székeket az atyák gondjára s ellátására.«¹⁾

Ime tehát magának Hartvik forrásának tanúsága

¹⁾ Csak is így nem pedig Hartvik ferdítése szerint van helyes értelme e szövegnek.

szerint is, Asztrik, a ki elébb nem is, mint Hartvik szinte tévesen állítja, pécsváradi, hanem sz. mártóni apát volt, neveztetett ki első esztergami érsekké. És ezt két más, minden kétségen felül álló, megczáfolhatlan hitelű bizonyosság is megerősíti.

II. Henrik német király, Sz. István sógora, 1007-ben Bambergben püspökséget alapított, s annak törvényes megerősítése végett ugyanazon évben a Majna melletti Frankfurtban Willigis mainzi érsek s németországi prímás elnöklete alatt zsinatot tartatott. Mivel azonban az új püspökség nagyobb részben a würzburgi püspöki megyéből vala ki-metszendő, ennek püspöke pedig, Henrik, kárpótlás mellett sem akart a király akaratára hajólni s félni lehetett, hogy a német főpapok közt többen lesznek, kik würzburgi társukat pártolandják: Henrik akként intézkedett, hogy a német püspökökön kívül más országbeliak is megjelenjenek a zsinaton, forrón óhajtott czéljának létesítését tekintélyökkel és szavazatukkal elősegítendő. Több olasz, burgundi és magyar főpapok is meghivattak tehát a zsinatra. S így lőn, hogy a németeken kívül két burgundi s egy magyar érsek és számos olasz és burgundi püspök jelent meg; kik aztán a würzburgi püspök ellentmondása daczára is megerősítették az új alapítványt, s nevök aláírásával hitelesítették a zsinat végzéseit. Ezek közt találjuk, s mindjárt a német prímás neve után a magyar érseket is ily módon: »Anastasius Ungarorum archiepiscopus

copus interfui et ss. (subscripsi) — Anasztáz a magyarok érseke jelenvoltam s aláírtam.«¹⁾

Ezen adathoz semmi kétség sem férhet, mert a zsinat végzései az eredetiből adattak ki. Így tehát teljes történeti bizonyossággal van megállapítva, hogy 1007-ben Asztrik, ki, mint tudjuk, Anasztáz nevet is váltva viselt és használt, volt légyen a magyarok érseke.

De, hallom az ellenvetést, hogy ez mit sem bizonyít Asztrik első érseksége mellett; mert, úgy mondják, azon feltevés mellett is, hogy 1001-ben Domonkos volt az első érsek, s őt e székben 1005-dik év táján Sebestyén követte: Asztrik-Anasztáz helyesen írhatta magát 1007-ben a magyarok érsekének, miután tudjuk Hartvikból, hogy Sebestyén három évig vakságban szenvedett, s ezen idő alatt őt Asztrik helyettesítette.

Először is, meg nem engedhető, hogy Asztrik, ha 1007-ben csak Sebestyént helyettesíté, írhatta volna magát »a magyarok érsekének«. Mert Sebestyén, ha valóban érsek volt, betegsége miatt sem szűnhet vala meg az lenni, s Asztrik, ki őt állítólag csak helyettesíté, nem viselhette volna a magyarok érseke czímét. Igen de, — mondják, — azt is tudjuk Hartvikból, hogy Asztrik érseki palásttal tért vissza, Sebestyén meggyógyulta után, kalocsai székébe: esztergami helyettségé alatt is viselte már tehát a palliumot és az érseki czímet.

¹⁾ Pertz Monum. Germaniae Historica. Scriptores IV, 796.

De ezen okoskodás egyáltalában nem bír döntő erővel a kérdéses ügyben. Mert ha ez állana, ugy két magyar érseknek kellett volna lenni 1007-ben; azon aláírás pedig: »a magyarok érseke« nyilván azt tanúsítja, hogy ez időben csak egy magyar érsek létezett; különben Asztriknak így kell vala magát aláírnia, »a magyarok érsekeinek egyike«, vagy »kalocsai érsek«, és semmi esetre ugy, mint tényleg aláírva találjuk; mert ha Sebestyén betegsége daczára sem veszhette el érseki címét, s vaksága daczára is csak őt illethette »a magyarok érsekének« metropolitájának címe, Asztrik azt nem bitorolhatta volna.

A kik még ezek után is ragaszkodni akarnának Hartvik adataihoz, és Sebestyént esztergami érseknek, Asztrikot pedig kalocsai püspöknek s 1007 körül három évig mint Hartvik mondja, Sebestyén helyettesének tartanak, s azt állítanak, hogy Asztrik, mint Sebestyén helyettese, jogosan élhetett, az érseki címmel: minden alapot elvesztenek lábaik alól, ha kimutatható, hogy Asztrik még ezen három év után is csak úgy viselte a »magyarok érsekének« címét mint 1007-ben. E cím pedig, mint mondtam, helyesnek csak úgy tekinthető, ha egynél, s pedig az esztergominál több érseke nincs a magyaroknak. Már pedig ez is ellentmondhatlanul kimutatható.

Henrik német király, miután a bambergi püspökség megalapításában célját érte, Bamberg kedvencz városát, melyben ifjúsága legszebb éveit töltötte vala, még egy székesegyházzal is megaján-

dékozni óhajta. A templom 1012-ben készült el, s a buzgó király azt fényes ünnepélyességgel kívánta felszenteltetni. Meghivatta tehát ismét mind azokat, kik szavazatukkal a püspökség megalapítását 1007-ben elősegítették, meg, ezek közt Asztrikot is; ki aztán ez alkalommal azon megtiszteltetésben részesült, hogy a templom oltárainak egyikét ő szentelhette fel. A bambergi egyház évkönyveiben ugyanis az 1012-dik évről ezt olvassuk: »Altare ante criptam consecravit Aschericus Ungarorum archiepiscopus.«¹⁾

Nem áll tehát Hartvik állítása a három évről, s így a többi sem állhat meg. Ezen utóbbi adathoz még az is megjegyzendő, hogy az állítólagos három év már letelvén, Sebestyénnek újra működő magyar érseknek, metropolitának kellett volna lennie; s ekkor aztán Asztrik, habár palliummal tért volna is vissza Kalocsára, még kevesbbé nevezhette volna magát, az esztergami érsek jogainak súlyos sérelme nélkül, egyszerűen »a magyarok érsekének«.

Mind ezen teljes történelmi hitelességű adatok szerint tehát nem Domonkos, sem nem Sebestyén, hanem Asztrik-Anasztáz volt az első esztergami érsek: ő ült a metropolitai székben 1007-ben, ő még 1012-ben

¹⁾ Pertz: Monumenta. Script. XVII, 635 és kövv. Mily nagy volt Asztrikra nézve e megtiszteltetés, mutatja a többi oltárok felszentelőinek fényes sora; ugymint Eberhard az első bambergi püspök, Heribert kölni érsek, Megingandus, trieri érsek, János aquileai patriarcha, Ercanbaldus mainczi érsek, Dagino parthenopolitani érsek, Hartvik saltzburgi érsek és Asztrik a magyarok érseke.

és egy alább említendő adat szerint még 1028-ban is — mint alább kimutatandjuk — egész haláláig, melynek idejéről nincsen tudósításunk.

De még egy ellenvetés maradt megczáfolandó. II. Sylvester pápa az 1000-dik évi levelében, mely által Istvánnak királyi címet és koronát ad s egyházi intézkedéseit megerősíti, Asztrik határozottan kalocsai püspöknek címeztetik: a pápának pedig legjobban kellett tudnia, kit erősített meg a metropolitai székből, s ruházott fel palliummal, s kit a kalocsai püspökségben; — kétségkívül. S ezen levél, ha hitelessége minden kifogáson felül állna, meg is döntené minden okoskodásainkat, vagy legalább is arról győzne meg, hogy 1007-ig, midőn már a frankfurti zsinat actai szerint kétségtelenül Asztrik volt a magyarok érseke, más ült legyen az esztergami székből. Fentebb azonban már czáfolhatlanul bebizonyítottuk, hogy bár ezen okmány lényeges tartalmára nézve igaznak, hitelesnek fogadható el; de egyes helyei a hamisításnak, s mint mondani szoktuk, interpolációnak kétségtelen jeleit viselik. Ilyen hely az, hol a pápát csodás mennyei visio által inteti meg, hogy a koronát ne a lengyel, hanem a magyar fejedelemnek küldje meg; hol a magyarokat »ismeretlen népnek« állítja; hol a későbbi, s különösen Verbóczy kora irányának szokása szerint e szóhalmozást: »habendum, tenendum, regendum, gubernandum et possidendum« találjuk; hol végre Asztrikot kalocsai püspöknek címezi. Mind e helyek meg vannak hamisítva, s a hamisítás szerzőinek és okainak

némileg nyomára is akadhatunk. E levél, a mint tudjuk, miután Verancsics Antal gyulafehérvári kanonok által 1550-ben a traui egyház levéltárának egy másolatában felfedeztetett s leiratott, utóbb Georgier Athanáz és Levakovics Raphael kezén át jutott Inchofferhez, ki azt 1644-ben először tette közzé. Ezen egyének valamelyikének s tán magának Verancsicsnak rovására esik tehát az ítézetet ki nem álló helyek meghamisítása. Ezt egyébiránt a tudós kanonok a legjobb hiszemmel követhette el. Ő, ismervén Hartvik Sz. István életét, s abból, hogy csak tárgyunkra szorítkozzunk, Sebestyént tartván első esztergami érseknek, Asztrikot pedig kalocsai püspöknek: midőn e másolatban Asztrikot olvasá érseknek czímeztetni: úgy vélekedhetett, hogy a feltalált másolat leírója követett el hibát Asztriknak esztergami érseki czímet adván; ezt tehát, Hartvik hitelére támaszkodva, csak kiigazítani vélte, midőn, Asztrikot kalocsai püspöknek czímezve, meghamisította. Kétséggkívül épen így s pedig szintén Hartvik nyomán irattak a levélbe ama csodás álmolátások is. — De talán már nagyon is sokáig és szükségtelenül időzünk e kritikai fejtegetésekben oly tény teljes megállapítása végett, melyet maga a történelmi valósínúség is tiszta s határozott világosságba helyez, hogy minden más bizonyítgatás méltán feleslegesnek tűnhetik fel.

Azon egyházi személyek közt, kik István királyt a magyar keresztény egyház megalapításában segítették, vele közreműködtek, kétséggkívül Asztrik volt

a legjelesebb, legbuzgóbb és legértelmesebb, kit általában ezen kor legkitünőbb férfiai közé kell soroznunk. Ő egy cseh nemzetség sarjadéka, 955 táján született s csak kevéssel volt idősb Adalbertnél, kivel, úgy látszik, rokonságban áll. A gyermeket, kit Radlának neveztek, atyja korán iskolába adta. A tanuláshoz egy ideig nem volt kedve, s kétszer is megszökött a tanodából, hova azonban őt szigorú atyja, keményen megfenyítván, visszatérni kényszerítette. 972-ben, úgy látszik, Adalberttel egy időben, vagy csak kevéssel előbb, szülei őt a Magdeburgi híres iskolába küldék, mely Ohtrik mester, a »szász Cicero« vezetése alatt létezett. Itt ő szorgalma s magaviselete által annyira kitüntette magát társai között, hogy ezeknek felügyelőjévé, vezetőjévé tétették, s mint ilyen »papas« címét viselt az iskolában. Felügyelete alatt áll vala ott Adalbert is, ki annyira vonszodott hozzá, hogy őt még férfi s püspök korában is a maga »papas«-szának szereté névezni. Kilencz évet töltött a két ifjú a magdeburgi iskolában s azt 981-ben hagyták el.

Adalbert, mint tudjuk, nem sokára prágai püspök, Radla pedig, úgy látszik, ugyanazon időtájban, szinte pappá lett. Midőn Adalbert püspökségét pár év mulva odahagyva Rómába ment, úgy látszik, Radla is társai közt vala, ki azonban, midőn püspöke Sz. Elek klastromában szerzetessé lőn, e lépését nem helyeselvén, hazájába visszatért. Ezután 992-ig semmi tudósítást nem adnak róla kutfőink. Csak azt tudjuk, hogy Radla már ekkor is szép tekintélynek

örvendett honosai között; mert midőn II. Boleszláv fejedelem s a prágai nép Adalbertet püspökségébe visszatérésre indítani szándékoztak, »a bölcs papaszt, Radlát« küldték érte Rómába. Radla, kihez Boleszláv a maga testvérét, Krisztián szerzetest is társul adta, a mainczi metropolita levelével is ellátva jelent meg a pápa előtt; s küldetését sükerrel végezvén, Adalberttel s néhány más szerzetessel Anconában hajóra szállt s a dalmát partokon kikötvén, Magyarországon keresztül vette útját hazája felé. Adalbert itt, úgy látszik, huzamosabban időzék, s valószínűleg ekkor keresztelte meg Geizát is fiával és családjával együtt. Ekkor ismerkedett meg Radla is Geizával s az ifjú Istvánnal, kitől azonban ekkor még püspökével együtt hazamenvén, a Boleszláv által 993-ban alapított Breunai monostor apátjává lett. Ez alkalommal vette fel az Anastasius szerzetesi nevet, melyet aztán a csehek Asztrikra változtattak.

Fentebb beszéltük el, hogy Adalbert másod ízben sem maradt sokáig püspökségében, s onnan egy sajnálatos esemény következtében 995-ben Prágát ismét elhagyván, megint római kolostorába tért vissza. Asztrik egyátaljánban nem helyeslé Adalbert e lépését és sürgetéseire sem követte őt távozta-kor. De azontúl Asztriknak sem volt sokáig maradása hazájában. Adalbert távozta után ellenségei nemzet-ségének várát ostrom alá fogták, s minden rokonait s barátait felkonczolták. Asztrik is csak papi jellemének köszönhető megszabadulását. Ő aztán szerzetes társaival együtt azonnal odahagyta Cseh-

országot, s Magyarorszáiba költözvén, a kereszténység terjesztésére Geizának s Istvánnak ajánlá fel szolgálatát. Az ő és társai számára kezdé aztán Geiza építeni Sz. Márton pannonhegyi monostorát, őt nevezte ki annak első apátjává, s az ő tanácsával kezdett élni a kereszténység terjesztésében.

Adalbert oly nagy ragaszkodással viseltetik a jeles férfiúhoz, oly annyira óhajtá őt látni a maga oldalán, élvezni barátságát, s tán vezetett is általa, kit bölcsnek, gyakorlatias tanácsadónak ismert, hogy kevésel martyrsága előtt is, midőn Rómából másodszor is távozni kényszerítettvén, többfelé tett vándorlásai után a lengyel földről a poroszok megtérítésére menni szándékozik, a legbuzgóbb kifejezésekkel kérte Geizát s annak nejét Adelheidot, bocsátának őt hozzá, a veszélyes útra menendőhöz. »Ha mulhatatlan szükséged nincs reá, ugymond, az Istenre kérlek, küld őt hozzám«. ¹⁾ Asztrikot magát pedig, ha jó szerével el nem bocsáttatnék, még szökésre is ösztönzé, csak hogy vele ismét egyesülhessen, »kiért, ugymond, szíve eped«. De sem a fejedelmi pár nem volt hajlandó elbocsátani őt, kit, mint a térítő szerzetesek apátját, s a térítés egész művének intézőjét, nélkülözhetlen egyéniségnek tartottak, sem maga Asztrik nem akart csupán a barátság kedvéért távozni onnan, hol szent munkásságának oly tágas

¹⁾ Ld. ezen adatok forrásául ugyanazon kútfőket, melyeket Adalbert életénél idéztünk, különösen Adalbert életrását Bruno érsektől, Pertznél IV. Asztrik »Anasztáz« nevére nézve Dubravius: Hist. Bohem. 156. V. ö. Dudik: Gesch. Mährens II, 80.

tért lát vala nyílni, s buzgalmát oly szép eredmény jutalmazá.

A magyar nép megtérítésének nagy munkájában István után kétségkívül Asztriknak volt legnagyobb része. Adalbertet szokták ugyan nevezni a magyarok apostolának, mivel ő keresztelte meg a magyar fejedelmi családot. Ha azonban a térítés tényleges munkáját tekintjük, e címet Adalbertnél, ki nálunk, ha talán több ízben is, de mindig rövid időt töltött, maga István után Asztrik sokkal inkább megérdemli; mert ő a buzgó fejedelem mellett számos évek alatt fáradozék a nagy munkában, melynek tulajdonképen ő volt intézője, mint a fejedelem fő tanácsosa, rendelteinek végrehajtója, s mint az országban akkoron még egyetlen sz. mártoni monostor apátja, a keletkező magyar egyház fő papi személye. Asztrik munkásságának bőséges eredményeiről, egyéniségének minden társai felett kitűnő jelességéről semmi sem tesz fényesebb tanúságot annál, hogy István mindnyája közül, kik körülötte működének, őt választá a Rómába küldött fő fontosságú követség fejévé, vezérévé, bizonyára csak azon okból, mivel erényeire, buzgalmára, szellemi tehetségeire s ügyességére és a fiatal magyar egyház iránti érdemeire nézve mindnyájokat felülhaladta. Feltehető-e pedig, hogy a kit István ilyennek ismert, s épen ezért választott a maga követévé is Rómába, élete, törekvése legfontosabb ügyében, azt a metropolita-érsek kinevezésénél még is mellőzze s mást nevezzen ki a magyar egyház fejévé, kiben, ha csakugyan létezett

is, mi kétséges, mind ama szép tulajdonok kisebb mértékben találtattak?

De végre maga azon tény, hogy Asztrik küldetett követül Rómába, a legerősebb érv arra is, hogy csak ő lehetett az első esztergami metropolita. Tudjuk, hogy azon időben az újdön kinevezett érsekek önmagok valának kötelesek a palliumért Rómába menni s valóban mentek is majdnem kivétel nélkül valamennyien. Mennyivel inkább kellett pedig, hogy egy, a keresztény egyház kebelébe csak most felveendő népnek első érseke személyesen jelenjen meg a pápánál? Azon okok közt tehát, melyek Istvánt arra birták, hogy Asztrikot küldje követül Rómába, épen az volt a legfőbbek egyike, hogy ő, mivel kitűnő tulajdonságai miatt érsekké már ki volt nevezve, egyúttal a palliumot is átvehesse s a felszentelést is megnyerhesse a pápától, hogy aztán hazatérvén, mint teljesen felavatott metropolita, a többi püspökjelölteket is ő maga szentelhesse föl s vezethesse be egyházmegyéik kormányába.

Ezen okérvek, úgy hiszem, minden helyesen goldolkodni s itélni tudót s el nem fogultat teljesen meg fognak győzni arról, hogy a kit 1007-ben egy zsinat hiteles actái, 1012-ben egy semmi kétség alá nem eshető s 1028-ban egy szinte hitelt érdemlő kútfő tanúsága állítanak a magyarok érsekének, ugyanazt, tehát Asztrik-Anastaziust tartsuk legrégibb egyházi kútfőnk, Sz. István nagyobb legendájának tanúbizonysága alapján is az első esztergami

érsekek, daczára Hartviknak, ki a legendától, melyet különben jobbára szóról szóra lemásolt, e pontban tévesen eltért, s daczára II. Sylvester pápa levelének, melyet csak egy kétségtelenül meghamisított másolatból ismerünk; és daczára végül az allítólag 1001-ben kelt, de minden bizonynnyal csak később készült sz. mártoni okmányoknak, mely számos más téves dolgok közt egy, különben egészen ismeretlen, Domonkos nevű egyént nevez első esztergami érsekeknek.

Asztrik II. Sylvester pápa levelével s a koronával haza érkezvén, Istvánt avval Esztergomban, 1000-dik évi augusztushó 15-kén, Nagyboldogasszony ünnepén megkoronázta.

Hazai kútfőinkben, melyek egyébiránt István mozgalmas, munka- s fáradalomteljes¹⁾ életéről, s más e korbeli eseményekről is nagyon kevés tudósítást adnak, Asztrik~~us~~ érsekről is vajmi keveset találunk feljegyezve. Kétséget azonban nem szenved, hogy őt az új magyar egyház berendezésében, a püspökök s más papok felszentelésében, a térítés művének vezetésében, templomok építésében s felszerelésében, iskolák felállításában s tanítókkal és tanszerekkel való ellátásában, mik főleg az ő gondjait s tevékenységét vették igénybe, folytonos és farasztó munka terhelte. Buzgalmának, tevé-

¹⁾ Imre fiához intézett intelmeiben egyebek közt mondja: »Még gyermek vagy . . . nem fáradtál oly hadjáratok munkáiban, s a különféle népek betöréseiben, a minőkben én majdnem egész életemet töltém vala.«

kenységének, a szent király mellett, már ezekben is elláthatatlan terjedelmű mező nyílt; ezeken kívül pedig István valószínűleg az ország új polgári berendezésében is leginkább az ő, országot világot látott, beható értelmiségének tanácsait vette igénybe. És mind ezekben e szent férfiúnak kétségkívül annyi volt a része, hogy életének részletes története, ha annak megírására adatokkal bírnánk, bizonyosan oly fényben tüntetné fel egyéniségét, hogy őt hazai történelmünk az ország legnagyobb, legérdemesebb férfainak sorába méltán beigtathatja.

A külföldi kútfőkből tudjuk, hogy ő, mint már fentebb elbeszéltük, 1007-ben II. Henrik német király meghívása folytán, részt vett a frankfurti zsinatban, mely a bambergi püspökség felállítását a királynak megengedte; s ott társaitól annyi tiszteletet tapasztalt, hogy a zsinat atyái közt az ő neve mindjárt a Willigis németországi prímásé s mainczi érseké után áll. Hasonló tiszteletben részesült 1012-ben, midőn Bambergben az új püspökség székesegyháza felszenteltetett. A fényes gyülekezetben, hol a működő főpapság csupa érsekekből áll vala, egy oltárt a mi érsekünk szentelt fel.

Meddig élt és működék az új magyar egyház gyarapításában e kitűnő férfiú, sem a bel-sem a külföldi kútfőkben nem találjuk feljegyezve. Csak annyit tudunk, hogy magas kort ért vala el, s még az 1028—1030-dik évek táján is ő ült az esztergami érseki székben. Ezen évek valamelyikében járt ugyanis nála egy Arnold nevű regensburgi szerzetes,

ki egy munkát is írt vala szent Emmerám vértanúról. Utját az országba a Dunán tette meg s harmad napon érkezett Anasztáz érsekhez, ki őt, mint maga dicsekszik, »másoknál emberségesebben fogadta és szívélyesen beszélt vele.« Értesülvén, hogy a szerzetes Sz. Emmerám életének írásával foglalkodik, monda neki, hogy a mi e szentről a régibb egyházi könyvben foglaltatik, lényegében jó ugyan, de sorrendjére s formájára nézve gáncsolandó. Arnold hat hétig időzvé az érseknél, néhány antiphonát készített a martyr dicsőítésére, melyeket aztán az érsek, papjai és szerzetesei által betaníttatván, a vértanú születése napján a templomban is elénekel tetett.¹⁾

Igy működék Asztrik-Anasztáz érsek a fiatal magyar egyház gyarapítására majdnem 80 éves koráig. Elhunytának napját az egyházi írók egyezően november 12-re jegyzik fel;²⁾ halála évére nézve azonban különböznek egymástól. Némelyek azt 1014-re,³⁾ mások 1029-re,⁴⁾ ismét mások 1034-re, 1035-re,⁵⁾ sőt némelyek 1044-re⁶⁾ teszik. Csak annyi bizonyos, hogy halála nem történt 1028—30 évek

1) Pertznél: *Scriptores IV*, 347. Katona: *Hist. Crit. I*, 423.

2) *Martyrolog. Benedictin. Mabillonál: Acta SS. Ord. Bened. Ser. VI. I*, 68. és Hugo Menardus *Martyrolog. SS. Ord. Bened. ad 12. Novemb.*

3) *Acta SS. Hung. ed. Claudiopol. a. 1764.*

4) *Bucelinus: Annal. Bened. I*, 215.

5) *Spangár: Kron. IV*, 117. 134.

6) *Inchoffer: Annal IV*, 222.

előtt, melyek valamelyikében látogatta meg őt Arnold szerzetes. A nagy érdemű férfiút némelyek szentnek is hirdetik;⁷⁾ de bár e dicsőítést megérdemelte is az egyháztól, melyet egy hosszú életen keresztül annyi buzgalommal és sikerrel gyarapított; forma szerint az egyház nem igtatta őt szentjei sorába.

Asztrikon kívül még csak Gellért csanádi püspökről birunk e korból némileg bővebb tudósítást, mely szerint egy kissé alább, egy más eseménynyel kapcsolatban vázolandjuk e szent férfiú működését. A többi főpapok közül, kik István alatt éltek s gondozták megyéikben a rájuk bízott fiatal kereszténységet, alig ismerünk kettőt-hármat s ezeket is majdnem egyedül neveikről.

Ha a Sz. Móricz bakonybéli apátsága állítólag 1036-ban kelt alapítvány-levelének, melynek hamis voltát fentebb kimutattuk, legalább a benne megnevezett személyekre nézve hitelt adhatunk: ezen évben Domonkos lett volna az esztergami érsek, tehát utódja a néhány évvel elébb elhunyt Asztriknak. Ezen okmány alapján, közönségesen őt nevezik azok is, kik Asztrik első esztergami érsekségét elfogadják, a második érseknek. De ha ez tán való is, nevénél egyebet nem tudunk róla.

Némileg több tudomásunk van Bonipert pécsi püspökről, ki Fulbert chartrei püspökhöz egy Hilduin nevű papot vagy szerzetest küldött volt Franciaországba, kérvén őt, küldené meg neki Priscianus

⁷⁾ Dubravius: Hist. Bohem. 156. Inchoffer. i. h.

könyvének egy példányát. Fulbert, a később II. Sylvester pápává lett Gerbert reimsi érsek tanítványa, még mint egyszerű pap, a püspöki székhelyen egy iskolát állíta fel, melyben az ifjúság a kor divatos tudományainak elsajáttítására szükséges előismerekbe avattatnék be. Az iskolát, mely rövid idő alatt szép virágzatra jutott, messze földről látogató a tanulni vágyó fiatalság, s Fulbert azt, mint püspök is gondosan ápolá. Bonipert, mire legalább neve mutat, valószínűleg francia származású s talán valamely francia iskola tanítványa volt. Ennek példája birhatta reá őt is, hogy midőn István által pécsi püspökké neveztetett, kivált a papokká felavatandó ifjak kiképzésére szinte iskolát állítson fel káptalana keblében. Ezen iskola számára kérhette aztán Priscianus könyvét Fulberttől, melyet ez neki a kíséző levél tanúsága szerint örömetest meg is küldött.

»Mindenek előtt dicsérjük az atyaistent s egy szülött fiát Jézus Krisztust és a Sz. Lelket, igaz egy istent, ki mindeneket teremtett, ki téged is, szeretett atya, bölcseséggel világosított meg a maga népe tanítására, és a szentség diszével ékesített fel a jámbor élet példányképeül. Azután köszönetet mondunk neked, hogy bennünket bár méltatlant és ismeretlent üdvözléssel megelőzni méltóztattál. Ez által bennünket annyira felbuzdítál a te szeretetedre, hogy emlékedet örökké megőrizni kívánjuk szívünk mélyében, miszerint legalább gyakori imáinkkal hálálhassuk meg kegyességedet. A mi fiunk s a te híved, Hilduin tudunkra adta a te irántunk

való szeretetedet, s kívánságodat egy példányát birni a mi Priscianusainknak, melyet tehát általa szívesen megküldünk. Különben bár mit kérnél azokból a miket birunk, ha csak lehetséges, szívesen megküldendjük, s még saját jelenlétünkkel is, ha arra szükséged s kívánságod, nekünk pedig lehetőségünk volna, engedelmesen kedveskednénk. Végre téged üdvözlén, kérünk üdvözőld részünkről a legfőbb király ama dicső új választottját, István királyt, felajánlván neki mind a magunk, mind az összes gyülekezetek részéről, melyek püspökségünkben vannak, tudniillik a kanonokok és szerzetesek részéről hű imáinkat.« A levél, ¹⁾ illetőleg a követség korát bizonyosan nem tudjuk; a legtöbb író 1008-ra vagy a következő évre teszi azt.

Meddig élt és működött Bonipert püspök bizonytalan. A szalavári Sz. Adorján monostorának állítólag 1019-ben kelt s fentebb említett okmányában is előfordul Bonipert neve, mint a ki Modestus, bizonytalan melyik székben ült püspökkel együtt szentelte fel István király rendeletéből Sz. Adorján templomát. A XIII-dik századbéli pozsonyi krónika ²⁾ halálát 1042-re jegyzi fel, mi azonban ellentétben van Sz. Gellért életírásával. Miként ebből látandjuk, Gellért 1020 táján jött Magyarországba s volt vendége a pécsi püspöknek, kit azonban Maurusnak

¹⁾ Kiadta azt egy XII-dik századi codexből Koller: Hist. Episc. Quinque eccles. I, 21.

²⁾ Endlicher: Monum. 55.

nevez. Bonipert tehát ekkor nem volt már életben, ha csak azt nem akarnók feltenni, hogy más püspöki székbe ment át.

Mert Maurus pécsi püspökségéről, melynek kezdetét a pozsonyi krónika 1036-ra teszi, kétségtelen adatok tanúskodnak. Sz. Imre herczeg legendája szerint ezen Maurust csókolta meg hétszer szűzies tisztasága miatt a herczeg, midőn még a pannon-hegyi Sz. Márton monostorának lakója volt. Többszörösen említi őt azon 1057-ben kelt okmány is, mely szerint Rádó nádor a Sz. Péter pécsi egyháznak adományozza birtokai egy részét, magát Maurust pedig lelki atyjává fogadja.³⁾ Maurus püspöknek továbbá mint írónak is fenmaradt emléke Sz. Zoerard és Benedek életírásából, melyet ő pécsi püspök korában készített.

»Azon időben — ugymond ezen iratban — midőn a legkeresztényiebb István király korában az istenség neve és vallása felsarjazni kezd vala, a jó kormányzó hírét hallván, idegen földről számos kanonokok és szerzetesek sereglének hozzá mint atyjokhoz, nem mintha szükség által kényszerítettettek volna, hanem hogy a szent élet új örömei az ő gyülekezetök által gyarapíttassanak. Ezek közt egy Zoerard nevű, ki a parasztságból, mint a rózsa a tövisékből származott, a szent lélek sugallata által indítatva, a lengyelek földéről jött e hazába, s Fülep apáttól, a kinek monostora a Zobor hegyén

3) Koller: Hist. Ep. Quinque eccles. I, 147.

a nyitrai területen létezett Sz. Hippolyt martyr tiszteletére szentelve, a szerzetbe felvétetvén s Andrásnak nevezetvén, remete életet kezd vala élni. Mily szivbeli töredelemmel s testi sanyargatásokkal gyötré ő magát, tanítványának, a vele élő Sz. Benedeknek tudósításai szerint, rövid iratba foglalni határoztam. Én ugyan Maurus, most isten kegyelméből püspök, akkor pedig még iskolás gyermek, láttam a jó embert; de hogy milyen volt légyen életmódja, nem látásból, hanem hallásból jutott tudomásomra. A mi, Sz. Márton pápa tiszteletére szentelt monostorunkba ugyanis gyakran ellátott az említett Benedek szerzetes, s nekem a következőket beszélte el az ő tiszteletre méltó életéből.

Elbeszélvén ezután a testsanyargatás s a folytonos erdőirtási munka mellett a bőjtölések szigorát, melyeknek András remete magát alávetette; elmondja azt is. mit Fülep zoborhegyi apát neki, Maurusnak, már mint sz. mártoni apátnak, András remete haláláról elbeszél. Ő ugyanis végéhez közeledvén, azt kívánta, hogy ruhái holt testéről mind addig le ne vétessenek, míg a Fülep apáttól kiküldendő szerzetes meg nem érkezik. Midőn pedig ennek jelenlétében a holt tetemet eltakarították, bordáiról egy félig a bőrbe benőtt lánczot oldottak le, melynek felét, ugymond Maurus, az apát neki adta. »E lánczot mind addig őrzém, míg azt végre, a birtokára vágyó Geiza vezértől meg nem tagadhattam«. Benedek remete, társa halála után még három évig élt az erdő magányában a mesteréhez hasonló szigorú

életet; holott aztán a rablóktól, kik nála sok pénzt hittek elrejtve lenni, megöletett s a Vág vizébe vettetett.

Ennyi mind az, mit az István korában élt s működött főpapokról tudunk.

IV.

Gyula erdélyi vajda lázadása. István háborúi a keleten s éjszakon. Henrik császár törekvései Lengyelország ellen.

Mind ama fentebb említett nagy reformok, melyeket István a keresztény egyház s az új országrend megalapítása által életbe léptetett, az összes nemzeti állapotokat gyökeres átváltozáson vitték keresztül; a társadalomban pedig az eddigi nemzeti szokásokkal s erkölcsökkel sokfélekép ellentétben lévő viszonyokat hoztak elő. Nem lehet ennél fogva csodálkoznunk, ha ezen új intézményektől, s a mi azokra okot szolgáltatott, a keresztény vallástól még Koppány felkelésének erélyes elnyomása után is sokan idegenkedének s ezen ellenzéki hangulatukat, a király szigorának daczára, többfélekép el is árulták. A kik elébb a vallási dolgokban, hagyományaink tanúsága szerint, közönyösek voltak, most meleg ragaszkodást kezdenek mutatni az ősi valláshoz, s gyűlölni az újat, melynek kíséretében idegenek jutottak hatalomra; a nemzeti szokások s erkölcsök pedig elítéltek, erőszakot, üldözést szenvedtek. Nem kevésbé nevelte az idegenkedést az új vallástól

az is, hogy annak felvételére a király szigorú rendeletei által kényszerítették, mielőtt szívők annak szellemétől átmelegítették, értelmők annak tanairól a nyelvőkben nem eléggé jártas papok és szerzetesek által kellőleg felvilágosított s meggyőzöttet volna. És mind e felett az egyháznak fizetendő tized is, mely alól kivéve senki sem volt, felette táplálta a gyűlöletet az adózáshoz nem szokott, azt szolgainak, lealázónak tartó elégületlenek kedélyében. A pogányság tehát s ezzel együtt az ázsiai fogalmak s erkölcsök még korán sem voltak legyőzve s átalakítva a keresztény egyház hivatalos megalapítása által.

A lázadás zászlaját Gyula, erdélyi vajda, Zombornak, a Konstantinápolyban megkeresztelkedett idősb Gyula, István király anyai nagyatyja testvérének fia, tűzte ki 1002-ben. Erdélyben Töhötöm utódjai majdnem függetlenül vajdaskodának eddigelé, mit Geiza s egy ideig István is a rokonságnál fogva önként tűrtek. Az ifjabb Gyula azonban most, daczára a király intéseinek, sem a keresztény hitre térni, sem az új országrendhez simúlni nem akart. Sőt miután Keánnal, a mai Moldvában tanyázó besnyők fejedelmével szövetséget kötött, annak segélyhadaival s a nála menedéket talált elégületlen magyarokkal a tiszai részekre is átcsapkodott.

István, kit az apostoli buzgalom koránt sem puhított el, haddal ment Gyula megbüntetésére, s őt legyőzván, feleségét és két fiát, kiknek emlékeink Bua és Boknya neveket adnak, foglyaivá tette, tar-

tományát pedig szorosabban a maga kormánya alá rendelte. Magának a menekült Gyula vajdának sorára nézve ellenkeznek egymással a kútfők. Hazai forrásaink¹⁾ szerint ő maga is fogságba került. Az egykorú német Thietmár, merseburgi püspök azonban, ki egyébiránt, s nem tudjuk, mi alapon, a neveket is megváltoztatva közli s István atyját Geizát Deviuxnak,²⁾ Gyulát pedig Prokuinak nevezi, — ezt Boleszláv lengyel fejedelemhez szökteti. E krónika szerint ugyanis a legyőzött Gyula a lengyel határszélekre futván, fegyveres népével egy magyar várat birtokába ejtett, melyet aztán Boleszláv pártfogása alatt húzamosb ideig nemcsak megtartott, hanem lengyel védelem alá is helyezett.³⁾

István nem üldözte odáig legyőzött rokonát, s a várat is birtokában hagyván, gondjait oda fordítá, hogy a keresztény vallást a néppel Erdélyben is elfogadtassa. Mert ha talán való is, hogy az idős Gyula, István anyai nagyatyja, Konstantinápolyból visszatérván, egy görög püspököt vitt oda magával, ki aztán a keleti szertartású keresztény vallást ott némi sikerrel terjesztette: Gyula utódai alatt az pártfogást nem nyervén, úgy látszik, ismét kiveszett a

¹⁾ Kézay: Chron. Cap. 2. Endlicher kiadása 108. Thuroczy: Cap. 29.

²⁾ Ezt még csak lehet magyarázni, miután némelyek újabban is a Geiza nevet Gyeicsnek mondják ki, innen Gyeics, Devix könnyen támadhatott.

³⁾ Thietmár: Chron. Lib. VIII. Pertznél: Monum. Germ. Histor. Scriptores III, 862.

lakosság kebléből. István tehát a tartomány igazgatását egy más rokonára, Zsolt vajdára bízván, a keresztény vallás gyorsabb terjesztése végett Gyula-Fehérvárott püspökséget alapított, templomot s a kanonokok lakására királyi monostort épített.

De Gyula veszedelme szövetségeseit, a szilaj besnyőket nem rettenté vissza Erdély pusztításától. István tehát a következő 1003-dik évben ismét hadat vezetett Erdélybe, s onnan az ellenséget saját tanyáin, a mai Moldvában kereste fel. A hadjárat teljes sikerrel végződött: a besnyők egy véres ütközetben legyőzettek, fejedelmök maga is elesett, s táboruk a Görögországban összerablott kincsekkel együtt a győzedelmes király kezeibe esett. István mind az ezen alkalommal, mind a múlt évben Gyulától elfoglalt kincseket a székesfehérvári templom bevégzésére s felékesítésére fordította. E kincsek közt különösen két nagy értékű, hetvennégy tiszta arany girából készült s drága kövekkel kirakott aranyos szövetet említ a krónika, melyek aztán templomi díszruhákká alakíttatván, István kérelmére Bencze pápától azon kiváltsággal láttattak el, hogy a ki abban jogosan mondandja a szent misét, királyt is jogszerűen kenhessen fel s koronázhasson meg.

Míg Istvánt e szerint a keleten országa védelmének s a keresztény egyház terjesztésének gondjai foglalják vala el, az éjszak-nyugati határokat a lengyel Boleszláv háborgatá. István sógora, a nem rég német királylyá lett II. Henrik, még kevésbbé

volt hajlandó, mint előde, III. Otto, tűrni hogy Lengyelország a német birodalom fenhatósága alól magát kivonja s mint Magyarország független királysággá legyen. Miként elébb III. Otto császár Sylvester pápát, úgy II. Henrik is ennek utódait mindenkép gátolni ügyekezett, s nem siker nélkül, hogy Chobri Boleszlávnak, mit ez nem szűnt meg sürgetni Rómában, a koronát megküldjék s avval együtt a független királyságot megalapítsák. Törekvésének sikeretlensége Boleszlávot keserűséggel tölté el s mind untalan fellázítá Henrik ellen. Egy elébbi felkelésében Boleszláv egész Pomeraniát, Sleziát, Morvát és Csehországot elfoglalta volt; most pedig, hogy óhajításainak sóváron ápolt fő célját, egy független nagy szláv birodalom megalapítását, valahára létesíthesse, magában a német birodalomban szított fel lázadást a király ellen, s nemcsak Heziló schweinfurti határgrófot s rokonát Ernőt, a babenbergi Luitpold, ostmarki határgróf fiát, hanem a király testvéröcscsét, Bruno herczeget is felbujtotta. Ugyanazon időben a pápához is két szerzetest küldött követül, kik neki a királyi címet és a koronát meghoznák. Henrik azonban Boleszláv célzatait ismét megghiúsította; szerzetes köveit útközben elfogatta, a lázadókat pedig fegyvererővel kényszerítette engedelmességre. Bruno megveretvén, eleinte Csehországban Boleszlávnál, de ott vigasztalást nem találván, kevéssel utóbb sógóránál, István királynál Magyarországbán keresett menedéket.¹⁾

¹⁾ Adelboldus: Vita Henrici II. Pertznél: Monum IV, 691.

E háborúban, minden arra mutat, István is részt vett, mint Henrik szövetségese. Maga István ugyan, mint elbeszéltük, ez évben a besnyők ellen vezette hadait, némely haderőt mindazáltal Henrik rendelkezésére is bocsátott; mert Boleszláv vagy e miatt, vagy talán a pártfogása alá menekült Gyula vajda által felizgatva, Morvából István birtokaiba is betört s azok egy részét, a lengyel kútfők szerint a bécsi hegy táján egészen a Dunáig elfoglalta.¹⁾ E tartomány, valamint azon határszéli vár is, melyet Gyula ejtett volt birtokába s helyezett magával együtt Boleszláv védelme alá, egészen 1017-ig²⁾

¹⁾ Pertz: Monum. Scriptores IX, 428. Boleszláv e foglalásának, feltéve hogy az a Morva folyam jobb partján, a máj Ausztriának akkoron még Magyarországhoz tartozott éjszakkéleti részein történt, — a minthogy Boleszláv ekkor maga is Cseh- és Morvaországban tartózkodván, másként nem is történhetett, — nincs miért ellene mondanánk, kivált miután a tartomány megint visszafoglaltatott. Mennyire hibáznak, vagy szándékosan ferdtének azonban ama lengyel és cseh írók, kik Boleszlávot a Duna partján egészen Esztergomig hozzák le győzedelmesen, csak az imént oly világosan kimutatta Szabó Károly (Századok 1868. foly. VII. füzet 475 s kövv. II.) hogy e vitás kérdésben fölösleges több szót vesztegetni.

²⁾ István, ugy látszik, mind ez éviglen ellenséges viszonyban maradt Boleszlávval; sőt 1017-ben ellene egyenesen szövetségbe is lépett Henrikkel, ki más részről Jároszláv orosz fejedelmet is a szövetségbe vonta. Három részről támadták meg a lengyelt; de ez két felől győzött, s a szövetségesei közül csak Istvánnak kedvezett a szerencse, ki a Gyulától birt határszéli várat visszafoglalta. Henrik 1018 január 30-kán Bautzenben békét kötött Boleszlávval, melybe valószínűleg István is befoglaltatott. A béke megkötéséről

lengyel birtok maradt, bár maga Gyula előbb kibékült Istvánnal. Mert miután fogoly nejét, kit megszabadítani egy ideig hasztalan törekedett, István utóbb önként hozzá eresztette, hihetőleg a király e nagylelkűsége által megnyerelve, honi kútfőink szerint nemcsak visszatért, hanem Székesfehérvárott meg is keresztelkedvén, holtáiglan tiszteletben tartott királyi öcscsétől.¹⁾

Mikor történt légyen e kibékülés István és Gyula között, adatok hiányában nem mondhatjuk meg. Jobb helyzetben vagyunk Henrik öcscse, Bruno herczeg kibékülésének idejére nézve. István ugyanis, látván a hozzámenevűlt sógorának bűnbánatát kezeséget vállalt érte királyi bátyjánál, s miután a bocsánatra ez is hajlandónak mutatkozott, Brunót 1004-diki marcziushóban magyar követek kíséretében küldé át az olasz hadjáratra készülő s Thingau mellett táborozó bátyjához, ki aztán őt nem csak kegyelmesen fogadta, hanem utóbb pappá szenteltetvén, a gazdag ágostai püspökséggel adományozta meg.²⁾

Istvánnal nincs ugyan határozott tudósításunk; de arról nem hagy kételkedni ama körülmény, hogy midőn Boleszláv a következő évben újabb hadjáratot intézett Jaroszláv ellen, seregében 500 magyar s 1000, hihetőleg magyarországi besnyő is harczolt. Thietmár Chron. Pertznél Mon. III, 871. Ld. erről még a lengyel krónikák nyomán is Giesebrecht: Kaisergesch. II, 138 és kövv.

¹⁾ Thietmár Chron. Pertznél i. h. 862. Thuróczy Cap. 30.

²⁾ Thietmár: Lib. IV. Pertznél i. h. 805. és Adelboldus: Vita Henrici i. h.

A következő évben Bruno herczeg, úgy látszik, már ágostai püspök, ismét vendége volt a magyar királyi párnak, ekkoron maga Henrik által küldetvén be egy oly ügyben, mely nem áll ugyan szorosabb kapcsolatban a magyar egyház történelmével; de mivel ennek viszonyaira is vet némi világot, itt méltán helyet foglalhat.

Sylvester pápa jellemrajzában említém, hogy e nagyra törő férfiú, még mint Gerbert ravennai érsek befolyása alatt, a Ravenna vidékén Sz. Romuald szerzetes által alapított Pereum szigeti camalduli klastrom középpontjává lett ama törekvéseknek, hogy a kelet-északi megtérítendő vagy már megtért szláv népek a német birodalomtól és hierarchiától függetlenül kebleztessenek be az egyházba, miként ez Magyarországgal s pedig valószínűleg szinte nem ezen klastrom hozzájárulta nélkül is valóban megtörtént. Tudjuk már, hogy Chrobri Boleszlávnak is ez volt fő törekvése, így remélvén megszabadulni azon hűbéri kötelékekből is, melyekkel maga és országa a német birodalom iránt I. Otto császár ideje óta le volt kötve. Említettük, hogy III. Otto, midőn az 1000-dik évben, Boleszláv és Sylvester pápa e célra irányzott törekvéseinek megghiúsítása végett Lengyelországba utazott, Boleszlávot a hűbéri viszony megszakításának szándokától elmozdítandó, annak legalább egyik kívánságát, egyházának a német egyháztól való felszabadítását, a gneznai metropolitai szék megalkotása által teljesítette. De Otto utóda, II. Henrik ebben sem volt hajlandó megnyugodni,

s nehogy Boleszláv oly sóváron keresett célját elérje, Lengyelországban még a német egyház fenhatóságát is helyreállítani törekedett. E végett minden egyenes összeköttetést meggátolni ügykezett Boleszláv és a pápa közt. Az Olaszországba vezető utakat féltékenyen őrizteté, s még az évi censust sem engedte Lengyelországból egyenesen vitetni Rómába. Boleszláv, hogy a császár éber felügyeletét kijátsza, többnyire szerzetesek által ügykezett fentartani kapcsolatát Rómával s a törekvéseit pártoló pereumi klostrom főnökével, Romuald apáttal.¹⁾ Követei, miként fentebb említettük, több ízben elfogattak ugyan; de némelyek még is eljutottak Rómába s Ravennába, s mind a két városban feléleszték az ellenzékét Henrik király ellen. De Henrik sem hagyott fel erélyével, mely által a császárság s a német egyház fenhatóságát teljes fényében fentartani törekedett. Ez volt célja azon hadjáratnak is, melyet 1004-ben Olaszországba intézett.

A querfurti Bruno a pogányok érseke.

Azonban az egyházban sem hiányzának férfiak, kik a császári törekvéseket megghiúsítani önfeláldozással is készek valának. Ilyen volt egyebek közt a querfurti Bruno. Ő a szász fejedelmi ház egy mellék ágából származván, Henriknek vérrokona volt. Iskoláit Magdeburgban Sz. Adalberttel egy időben járta s

¹⁾ Thietmár Lib. VI. Pertznél III. 833.

evvel már akkor szoros barátságot kötött. Pappá szenteltetvén, III. Otto császár kápolnájába vétetett fel s a császárral volt annak első római útjában. De az udvar fénye, szórakozottsága s hiúságai nem sokáig tetszének szigorú kedélyének s azt Romuald Pereum szigeti klastromával cserélte fel, hol nevét is Bonifácziusra változtatta át. E klastromot III. Otto Romuald apát kérelmeire alapította s a nem rég martyrrá lett Sz. Adalbert pártfogásába ajánlotta; Romuald pedig abban a camalduli szerzetet alkotta meg, azt tűzvén ki külön céljává, hogy az éjszakeleten a némettől független egyházak alapításán munkálkodjék. Erre mutat már a pártfogó Sz. Adalbert neve; erre az is, hogy e klastrom egyik legkitűnőbb tagja, Bruno, midőn abba belépett, nevét Bonifácra változtatta. Az akart ugyanis ő lenni az éjszakelet nepeinél, a mi Bonifáczius volt a németeknél.

Bruno-Bonifác híret vévén, hogy e klastrom két tagja, János és Benedek Poroszországban, Sz. Adalbert nyomain járván, megöletett, Romuald apát kívánatára elhatározta magát, ezeknek megkezdett térítési művét folytatni, s ha lehet, Boleszlávot is elősegíteni céljában. Ravennából Rómába menvén, János pápától (a XVII-dik vagy XVIII-diktól-e, bizonytalan, mert a pápák ezen kori chronológiája felette zavaros) a pogány népek érsekévé (gentium archiepiscopus) neveztetett s palliumot kapott. A pápa mindazáltal, tartván az ekkor már Olaszországba készülő Henrik király haragjától, kötelességévé tette, hogy mielőtt küldetésére indulna, a

királynál is személyesen jelentse magát s Tagino magdeburgi érsek kezéből vegye fel a püspöki felavattatást; mert I. Otto császár rendeletéből ezen metropolitai székhöz volt kapcsolva a megtérendő szláv népek felett való egyházi hatóság. »A martýrságra vágyó férfiú — ugymond az egykori tudósító — a pápától palliumot és a királyhoz küldetést nyervén, télnek idején meztelen lábakkal ment Németországba Henrikhez, kit Tagino magdeburgi érsekkel együtt Merseburgban talált.«

De Henrik egyáltalában nem pártolta Bruno-Bonifác szándokait. Ő, ki épen a német felsőség elismertetése végett kelt a lengyel Boleszlávval élet-halál harcra, mit sem akart hallani arról, hogy a megtérítendő szláv népek a német egyháztól független metropolita alatt álljanak, holott épen ezek végett alapított a magdeburgi érsekség. Ő, miként Bruno maga írta volt 1008-ban Henrikhez intézett levelében, kalandos tervét gúny tárgyává tette az őt környező urak előtt, s el sem bocsátotta őt elébb udvarából, míg Bruno, bár pápailag kinevezett érsek, magát a magdeburgi metropolitának alája nem vetette. Bruno-Bonifác ezután haladék nélkül útra kelt, elébb Lengyel-, aztán Magyarországra, hol Asztrik esztergami érseket szándékozott felkeresni, hogy tőle Sz. Adalbert életére, melyet írni kezdett volt, adatokat szerezzen. Itt csakugyan húzamosb ideig tartózkodék; s úgy látszik, itt írta meg egészen, vagy legalább végezte be a maga példányképévé

választott Sz. Adalbert életét.¹⁾ A fogadtatás azonban, melyet István király részéről tapasztalt, nem elégtette ki az ábrándosan felmagasztalt férfiút. Sz. Adalbert életének írásán kívül itt még más célja is lehetett Brunónak, mely Boleszlávra vonatkozott. A körülményekből s az 1008-ban Henrik királyhoz írt leveléből azt lehet következtetni, hogy István által akarta Henriket kibékíltetni Boleszlávval s ennek kívánataival; mi azonban nem sikerült, mert István is Henrik sógora részére hajlott. Henrik ugyanis, mihelyt értesüle, hogy Bruno-Bonifác Magyarorszáiban tartózkodik, azonnal Istvánhoz küldé a maga öcscsét, Bruno augsburgi püspököt, részint hogy általa a maga szándokait közölje Istvánnal, részint hogy Bruno-Bonifácot hazatérésre indíttassa. De Bonifác állhatatos maradt a maga feltételében, s Magyarorszáiból Oroszorszáiba költözött, hogy onnan a besnyők megtérítésére keljen. Az orosz fejedelem, ki már keresztény vala, fegyveres erő kíséretében személyesen vezette őt a besnyők földének hatáira s ott szánakodva vált meg tőle, kit a bizonyos halálnak hitt elébe menni.

A többször említett levélben Bruno maga is a pogányok legkegyetlenebbjeinek nevezi ugyan a besnyőket; ő mindazáltal még is némi sikerrel működék közöttök s csak kívánságukra tért vissza az

¹⁾ . . . dies et menses iam complevit integer annus, quod, ubi frustra sedimus, Ungaros dimisimus, et ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos viam arripuimus. Giesebrechnél: Kaiser-g. sch. II, 648.

orosz fejedelemhez, hogy közte s a besnyők közt békét szerezzen. Az orosz földről aztán egy püspököt küldött néhány szerzetessel a besnyőkhöz, kik a térítés megkezdett munkáját folytatnák; maga pedig, tizennyolcz szerzetes kíséretében, Adalbert nyomdokain Poroszországba ment; hol azután társaival együtt szinte megöletett.¹⁾

Ennyi vértanú halála nemcsak nem lankasztá, sőt még inkább élénkíté a pereumi klastrom szerzeteseinek buzgalmát. Bruno-Bonifác és társai halálának hírére valamennyiöket, magát Romuald apátot is megszállta a martyrhalál dicsőségének vágya. A pápától engedelmet nyervén, huszonnégy társával Magyarország felé indula, hogy azon keresztül menvén, a pogány népeket felkeresse. Már közel valának Pannonia határaihoz, — ugymond Damiani Sz. Romuald életében, — midőn Romuald hirtelen bádgyattságtól elnyomatva, tovább nem mehe. Szenvedése hosszabbra nyúlt, mert valahányszor elhatározta magát hogy visszatérend, betegségéből rögtön felgyógyult; s valahányszor aztán felgyógyulván útját folytatni kezdé, arczai azonnal megdagadtak, s gyomra is annyira megernyed, hogy az étket sem bírta megtartani. Végre tehát összegyűjtven társait így szóla hozzájuk: ugy látom, az Isten nem akarja, hogy tovább haladjak. Mivel azonban a ti

¹⁾ Thietmár Pertznél III, 833. Damiani: Vita S. Romualdi Cap. 52. 63. Mabillonál: Acta Sanctor. Ord. Benedicti Saeculi VI. P. I, 292. Bruno 1008-ki levelét Henrikhez közli Giesebrecht: Kaisergesch. II, 648.

vágyatok nem titok előttem, a visszatérésre senkit sem kényszeríték. Már előttünk is sokan egész lélekkel törekedtek elnyerni a martyrság koszorúját, de Isten másként rendelvén, céljokat nem érték el. Bár azonban hiszem, hogy a martyrságot ti sem fogjátok elérni, még is mindenkinek szabad választására hagyom, tovább menni vagy velem visszatérni. Társai közül ketten már elébb elmaradtak; most pedig Romuald nyolczad magával tért vissza Istriaiba; tizenöten mindazáltal folytatták útjokat; de céljokat nem érték el, mert elfogatván, némelyek, mint az életírás mondja, megverettek, mások eladattak és szolgákká lettek; de a martyrságra, mint a szent férfiú megjósolta, el nem jutottak.*)

Romuald apát e csodaszerű betegségét azonban, mely őt visszatérésre kényszeríté, nem nehéz megfejtetni. Tudjuk, hogy II. Henrik nemcsak nem követte elődének elveit a szláv népek egyházi függetlensége iránt, melyeket vele Sylvester pápa elfogadtatott, hanem a legerélyesebben küzdött is ezen irány ellen. Sylvester utódai XVIII. János (1003—1009), IV. Sergius (1009—1012) és VIII. Benedek ennél fogva csak úgy lehettek jó viszonyban Henrikkel, ha magok is megszűntek járni a Sylvester által kitűzött irányban. Már pedig ez időben oly állapotban volt Olaszország, s különösen a római sz. szék, hogy alig nélkülözheté a német király támogatását.

*) Damiani: Vita S. Romualdi. Acta Sanctor. Febr. II, 104 és Mabillon i. h. Kivonatban meg van Pertznél is IV, 853.

III. Otto halála óta szörnyű zavar áradt el Olaszországban. Egyebek közt Ivreai Hartvig lombardiai határgrof, elfoglalván a királyi hatalmat, ugyanazon sorssal fenyegette a pápákat, melyet hajdan Berengár zsarnoksága alatt szenvedtek. E körülmények közt a pápák csak a német királytól várhattak segédelmet. Ezért kívánták is oly sóváron ennek Rómába jöttét és császárrá koronáztatását, mint az egykorú Thietmár püspök tudósít.¹⁾ Felette érdekében állott tehát a szent székeknek semmit nem tenni, s nem tűrni, mi tőlök a király jóakarátát elfordíthatá. Ilyesmi volt pedig a szláv népek egyházi függetlenítésének terve, mire Romuald általában s különösen ezen útja által is törekedett. Igaz ugyan, hogy az életírás tanúsága szerint a pápa maga adott engedelmet Romualdnak útra kelnie; de hamar észrevette s jóvá is ügyekezett tenni a tévedését. Henrik ugyanis értesülvén a szent élete miatt mindenkitől tisztelt, nagy tekintélyű Romuald utazásáról, szándokai felett nem lehetett kétségben, s nem is mulasztá el azonnal megtenni intézkedéseit azok megghiúsítására. Sehol sem olvassuk ugyan, hogy a király ez ügyben előterjesztéseket tétetett volna a pápánál; de kételkednünk a felett szintugy nem lehet, mint a felett sem, hogy Romuald mystikus betegsége, mely őt a visszatérésre kényszeríté, nem egyéb volt, mint a pápa határozott parancsa, mely őt a tovább utazástól eltiltotta. Az e miatt boszús Ro-

¹⁾ Pertznél III, 835.

muald, úgy látszik, habozott egy ideig, vajjon a világi érdekektől indított pápának engedelmeskedjék-e inkább, vagy lelkiösmerete sugallatának? S bár magát elvégre is a visszatérésre határozta el, nemcsak társainak megengedte az út folytatását, de Istriába visszatérván, maga is huzamosabban időzött még Parenzóban, hihetőleg az alkalomra várva, mely neki útja folytatását talán még lehetővé tehetné. De Henriknek sem az ő ott mulatása, sem társainak tovább utazása nem volt inyére, s kétségkívül az ő meghagyásából történt, hogy a pápa s a római polgárság újabban is követet küldött Romualdhoz, kik neki minden kívánatai teljesítését ígérték, ha tüstént visszatér; ellenben pedig excommunicatióval fenyegették, ha daczolni találna.¹⁾ Az apát erre nem is késett ugyan visszatérni; de huzamosabban haragot tartott a király ellen, úgyhogy midőn ez 1014-ben császárrá koronáztatása végett Rómába ment, vele találkozni minden sürgetések daczára sem akart; s arra magát később is 1021-ben, midőn Henrik ismét Olaszországban időzék, csak igen megszorodott társainak azon kérelmére határozta el, hogy a császártól nagyobb klastromot szerezzen számukra. Henrik nem is késett őt ez alkalommal megengesztelni, kívánata szerint minden nehézség nélkül neki adományozván az Amiati hegyen fekvő klastromot.

Henrik császár kezét látjuk azon méltatlanságokban is, melyeket Romuald azon társainak

¹⁾ Ex Vita S. Romualdi u. o. IV, 854.

kellett szenvedniök, kik útjokat István birodalma felé folytatták. Még az is kétséges ugyan, hogy e szerzetesekkel ama méltatlanságok valóban István birodalmában történtek; mert a kútfő csak azt mondja, hogy már »közel valának Pannonia határaihoz«; ez pedig kiterjedt más, Magyarországhoz nem tartozó vidékekre is. De ha ez csakugyan István birodalmában történt, ki a még benszülött szolgák felszabadítását is oly erélylyel eszközölte: ama szerzetesek eladatását és szolgaságba vettetését bizonyosan csak Henrik egyenes kérelmére tűrte s engedte meg.

V.

Függésbe esett-e II. Henrik alatt Magyarország Németországtól?

Nem ok nélkül igtattuk ide e hosszú elbeszélést Brunóról és Romualdról, bár az nincs szorosabb összefüggésben a magyar egyház történelmével. Abból ugyanis, hogy István oly könnyen hajolt a császár akaratára, s egyéb, alább alóadandó tényekből némely újabb német írók azt következtetik s erőnek erejével el akarják hitetni a világgal, hogy Magyarország a kereszténység felvétele által mind egyházára mind államiságára nézve függésbe esett Németországtól. Az e féle törekvések az osztrák-német íróktól a közel multban nem lephettek meg bennünket; de hogy ezek példáját még oly írók is követik, mint Gfrörer és Giesebrecht, valóban nem

tudjuk mire vélni. Gfrörer egyetemes egyház történetében sok helyeset ír ugyan a magyar viszonyokról; de ezek közt s még inkább későbbi munkájában, melyet VII. Gergely pápáról s koráról írt, több helyt már egészen a német-osztrák írók nyomában jár.¹⁾ Szükség tehát tüzetesen tárgyalnunk, való-e, hogy Magyarország István alatt függésben volt II. Henriktől? A tárgy felette nagy fontossága menten ki bennünket, hogy a történelmi elbeszéléstől kissé eltérve, czáfolatba ereszkedünk.

A császárok törekvése, a Németország szomszédságában támadt új keresztény egyházakat a német egyháznak alája vetni, attól függésben tartani, I. Otto császártól származik, ki Nagy-Károly példája után világbirodalmat óhajtván alkotni, e célra az egyházat is eszközül használta fel. II. Henrik István sógora, még mint bajor herceg, midőn semmi reménye sem volt, hogy a nálánál fiatalabb III. Ottónak oly hamar utódjává legyen, e célnak egyenesen ellene működött midőn, mint fentebb elbeszéltük, minden valószínűség szerint, épen ő munkálkodék

¹⁾ Egy helyen különösen ezt írja: »Ob ihm (Stephan) aber bei Abschluss dieser Ehe (István és Gizela házasságát érti) nicht Anerkennung einer gewissen Abhängigkeit vom deutschen Reiche zur Bedingung gemacht wurde? ist eine Frage, die ich aus Mangel an Nachrichten nicht genügend zu beantworten weiss. Fest dagegen steht, das Otto's III. Nachfolger, Heinrich II., Stephan's Schwager, ein Recht deutscher Oberhoheit über Ungarn nicht bloss angesprochen, sondern zuletzt auch durchgesetzt hat.« Ld. Papst Gregor VII. und seine Zeit VI, 160.

legbuzgóbban II. Sylvester mellett III. Ottó császárnál az iránt, hogy István a pápától vévén a koronát s királyi czímet, kérdésbe se jöjön Magyarország akár egyházi, akár állami függetlensége. Ez iránt István egybekelésekor Gizellával, bár nincs is sehol megírva, kétségkívül kellett is történni valamely megállapodásnak; mert, miként fentebb elbeszéltük, Geiza fejedelem csak az ország függetlenségének megőrzése mellett lehetett hajlandó a kereszténység elfogadására.

A tronra jutván, II. Henrik is erősen törekedett ugyan az I. Otto által kitűzött célra Lengyelország irányában, melyet tényleg hűbéri kötelékek kapcsoltak Németországhoz; s még ezen törekvésének is erélyesen ellene dolgozott II. Sylvester pártja, mely őt sokáig túlélte, nem különben mint az általa befolyásolt Pereum szigeti és Clugny klastromok.¹⁾ De Magyarországra nézve semmi olyféle törekvést nem találunk följegyezve az összes egykorú évkönyvekben s életrásokban, milyent Lengyelország irányában kifejtett. Adalbert szerzetes, ki II. Henrik életét a XII. század vége felé megírta, ennek egyéb érdemei között azt is felhossa ugyan röviden, hogy ő Magyarországot a német birodalommal és a keresztény egyházzal egyesítette. Ez való is oly értelemben, hogy a két állam közt, mely még I. Otto és Geiza kölcsönös követségeik után is oly ellenségesen állott szemben egymással, II. Henrik alatt a legbarátságosabb

¹⁾ Ld. erről magát Gfrörert: Kirchengeschichte IV, 182.

viszony létezett. S úgy látszik, ezen életíró állítását maga Gfrörer is ekként érti; mert a függési viszonyra ő maga sem lát benne bizonyítványt, s nem is idézi őt állítása tanújául, hanem más érvekkel ügyekszik bebizonyítani II. Henrik felsőségét Magyarország felett.

»A Németországtól független metropolitaságok felállítása Magyar- és Lengyelországban — ugymond egy helyt¹⁾ — egyike volt a fő eszközöknek, melyek által II. Sylvester Németországnak I. Otto által czélzott egyházi felsőségét e szomszéd államok felett meghíúsítani, s az által Legyel- és Magyarországot képessé tenni akarta, hogy a szent székek védfalul szolgáljanak a német nagyravágyás ellen. II. Henrik tehát minden erejét megfeszíti, hogy a birodalom régi viszonyát ezen országokhoz helyreállítsa²⁾. Ő e végett tizenhat évig háborút visel Chrobri Boleszláv ellen; s miként meg fogjuk mutatni,³⁾ a magyar püspököket kényszeríti megjelenni a német zsinatokon, következőleg elismerni a német egyház felsőségét.

Itt a német zsinat alatt minden bizonynyal az

¹⁾ U. o. IV, 20.

²⁾ Lengyelország ugyan I. Otto óta hűbéri viszonyban állott a német birodalom iránt; de mikor volt Magyarország ily viszonyban? És ha soha sem volt, miként használhatja az író e szókat: régi és helyreállítsa, Magyarországra nézve is jóhiszemmel?

³⁾ De a hol ezt be kellett volna bizonyítani, ismét csak ezen helyre mutat vissza, mintha itt ez már be is lett volna bizonyítva.

1007-ki frankfurti zsinatot érti az író, melyen csakugyan jelen volt Anastasius vagyis Asztrik esztergami érsek, s nevét is, mint a magyarok érseke, mindjárt a mainczi érsek után alájegyé a végzéseknél. Ezen tényből pedig alább¹⁾ így okoskodik: »Ezen cselekvénynek mélyebb a jelentése, mint első tekintetre látszik; nem csekélyebb volt az, mint egy képleges hódolat (sinnbildliche Huldigung), melyet Asztrik, vagy inkább a magyar egyház, mint a melynek képviselője gyanánt jelent meg, a német egyház iránt végrehajtott. Mert a ki valamely zsinat határozatait aláírja, avval egyszersmind azon egyház felsőségét is elismeri, a melynek nevében az illető gyülekezet egybehívatott.»²⁾

Lássuk tehát mi célra hivatott össze a frankfurti zsinat, melyek voltak határozatai, s lehet-e ebből következtetni, hogy Asztrik a határozatokat aláírván, egyszersmind a német egyház felsőségét is elismerte, s annak képlegesen hódolt?

Hogy Asztrik e zsinaton megjelent, kétségtelen; de a tény okát, mely feljegyezve sehol sincs, csak a körülményekből s a zsinat végzéseiből levont következtetésekből deríthetjük fel. E körülmények s végzések pedig oly neműek, hogy távol attól mintha Asztrik, mint a német egyháztól függő főpap, kötelesség szerint, vagy a császár által, mint Gfrörer

¹⁾ Kirchengesch. Band IV, I, 95.

²⁾ Ebből józanul csak azt lehet következtetni, hogy helyesli a zsinat végzéseit; de koránt sem, hogy azon egyház felsőségét elismeri, melynek nevében a zsinat összehívatott.

mondja, kényszerítve, jelent volna meg a zsinaton, inkább azt bizonyítják, hogy István a magyar érsek elküldése által rokoni szeretettel támaszt akart adni sógorának egy igen kényes, súlyos ügyben.

II. Henrik királylyá emelkedése óta, úgy látszik fogadalomból, Bambergben püspökséget akart alapítani. Ez volt legkedvenczebb eszméje, legszivósabb kitartással keresett célja. A dolog azonban nagy nehézségekbe ütközött. Csak egyet említek, mi egyedül vonatkozik tárgyunkra. Bamberg és környéke eddigelé a würzburgi püspök megyéjéhez tartozott; ennek megegyezése tehát abban, hogy e tartomány az ő megyéjétől elszakasztassék s új püspöki székhelylyé emeltessék, a pápa ítélete szerint is, mulhatatlanul szükséges volt. Henrik würzburgi püspök azonban oly feltételhez kötötte megegyezését, melyet a király nem teljesíthetett a nélkül, hogy hálátlanul meg ne sértse a tekintélyes Willigis mainczi érseket s birodalmi primást, ki neki királylyá választatásában a legfontosabb szolgálatokat tette. A püspök ugyanis eddigelé a mainczi metropolita suffraganeusa, azt kívánta, hogy széke ezen alárendeltségből kivétetvén, érsekséggé emeltessék, melynek az új bambergi püspök legyen suffraganeusa. A király e feltételt el nem fogadhatván, a pápához folyamodott. De a würzburgi püspök által megnyert XVIII. János, bár az új püspökség felállításában megegyezett, azon kérdést mindazáltal, hogy felmagasztaltassék-e a würzburgi püspökség érseki székké, s a bambergi

püspökség melyik metropolítának legyen alárendelendő, ő sem oldotta meg.

Henrik tehát, hogy a makacs würzburgi püspököt engedelmességre hajlítsa, 1007-ki novemberben Willigis érsek elnöklete alatt Frankfurtba zsinatot hívott egybe; s egy részről, hogy annak tekintélyét a jelenlévő püspökök száma s méltósága által lehetőleg emelje, más részről hogy, miután a német püspökök közül többen pártolni látszának würzburgi társukat, a király ennek daczára is biztosítsa magának a többséget, a németeken kívül számos külföldi főpapot is meghívott a zsinatra. A meghívást a németeken kívül, kik az egy würzburgi kivételével mindnyájan jelen voltak, hét külföldi főpap fogadta el: két olasz, a comoi és trieszti; négy burgundi, ugyanint a lyoni, tarantaisi, genfi és lausanni, s végre Anasztáz vagy Asztrik, a magyarok érseke. Mind ezek kétségkívül nem mint a német egyház alárendeltjei, hanem mint a királynak szolgálatot tenni akarók jelentek meg, hogy annak oly igen szíven fekvő czélját a magok szavazatával elősegítsék. És még így is nagy nehezen teljesült a király ohajtása. A büszke király több ízben térdre esve, s földre borúlva könyörgött az atyák előtt, míg végre azok, daczára a würzburgi ellenmondásának, a bambergi püspökség alapítását megerősítették s azt a würzburgival együtt a mainczi metropolita hátósága alá rendelték.

István király tehát bizonyára csak barátságos szolgálatot akart tenni s valóban tett is sógorának,

midőn Asztrik érseket a zsinatra elküldötte. És mily nagyra becsülte ezt mind Henrik, mind Willigis érsek, eléggé bizonyítja már az is, hogy Asztrik a mainczi primás után első jegyezte alá a maga nevét a zsinat végzéseinek. E végzések pedig mindössze is csak két pontot foglalnak magokban: a bambergi püspökség alapításának törvényes megerősítését, s ugyanezen püspökségnek a mainczi metropolitai szék alá tartozandóságát.¹⁾

Hasonló barátságos szolgálatot tőn István, illetőleg Asztrik érsek öt év múlva is Henrik királynak. Ő miután az alapítvány megerősítésében célját érte, azonnal hozzáfogott egy diszes székesegyház építéséhez s miután az 1012-ben elkészült, nagy ünnepélyességgel kívánta azt felavattatni. Meghívására a németeken kívül megint több főpap emelte jelenlétével az ünnepélyt. Ezek közt volt ismét Asztrik esztergami érsek is, kit a király viszont az által kívánt megtisztelni, hogy a templom cryptájában lévő oltárt, mint a felirat tanúsítja, általa szenteltette fel.²⁾

Valóban nagy elfogultság kell ahhoz, hogy Asztriknak akár a zsinaton, akár a bambergi templom felszentelésére való megjelenéséből s a zsinat végzéseinek aláírásából valaki azt következtesse, hogy Asztrik s a melynek képviselője volt, a magyar

¹⁾ A frankfurti zsinat határozatai Pertznél: SS. IV, 796. Eccard II, p. 60. Ussenmann ep. Bamb. Probb. p. 13.

²⁾ Annal. et Notae Bamberg. Pertznél XVIII, 636.

egyház, a németnek alája volt legyen rendelve. Vajjon miért volna-e megjelenésnek és névaláírásnak egyedül Asztrikra nézve a német egyház iránti »képleges hódolat« jelentése, s nem egyszersmind azon olasz és burgundi püspökökre nézve is, kik szinte jelen voltak s_a végzéseket aláírták? Mert hogy ezek nem voltak a német egyház alárendeltjei, Gfrörer sem vonja kétségbe. Az is hiú beszéd, hogy ha valamely főpap egy más ország zsinatán megjelen s annak végzéseit helyeselve aláírja, ez által ezen ország egyházának felsőségét elismerné.

De érzeni kellett magának a német írónak is következtetése gyöngeségét, mert ezen előadott érven kívül még többeket is igyekszik felhalmozni, csak-hogy, szerencsére, azokban sincs több erő. Mondja, hogy hihetőleg Gizela is segítette Henriket ama céljának valósításában, hogy a magyar egyházzal a német felsőséget elismertesse. Általában tagadjuk, hogy Henriknek ez Magyarországra nézve is célja volt volna, mint volt kétségkívül a Németország iránt hűbéri kapcsolattal lekötött Lengyelországra nézve. Sőt, miként fentebb láttuk, épen Henrik még mint bajor herczeg közbenjárásának köszönhető István nagy részben, hogy maga a független királyi címet, egyháza a független metropolitát aránylag oly könnyen nyerhette meg. Hogy mi volt legyen e tekintetben Gizela királynénak törekvése, nem tudjuk, mert sehol sem találjuk följegyezve, és semmi-ből sem vagyunk képesek gyanítani.

Gfrörer még abból is érvet akar készíteni állí-

tásának bebizonyítására, hogy Bruno herczeg 1003-ban Boleszlávval szövetkezve királyi bátyja ellen fellázadt s megveretése után Magyarországba menekülván, István közbejárása által békült meg Henrikkel. Miként szolgálhat azonban e tény annak bebizonyítására, hogy István vagy a magyar egyház elismerte légyen a német birodalom felsőségét, valóban nem látjuk.

— Azonban, Asztriknak a frankfurti zsinaton megjelenésén kívül Romuald apát működését s útazását kívánja maga Gfrörer is fő érvül tekintetni állításának bebizonyítására, mert a frankfurti zsinatból merített okoskodása után mindjárt annak elbeszéléséhez fog, hogy Romuald apát s pereumbeli társai csak azért akartak Magyarországba jöni, hogy a magyar egyháznak a frankfurti zsinaton »félíg elveszett függetlenségét helyreállítsák.« — »Emlékezzünk meg, folytatja tovább, hogy az ő (Romuald) közbenjárására IV. Sergius pápa által két camalduli szerzetes avattatott légyen fel magyar érsekké; és hogy Romuald maga is huszonnégy társával indult meg I. István országába. Ha már a Camalduliak fejének sikerült volna szándékát végrehajtani, megint vége lett volna Germania egyházi felsőségének Magyarországon felett. És csak is a pápa segéd-mével bírta Henrik elhárítani e fenyegető veszélyt, reávéván őt, hogy Romualdot egyházi átok fenyegetése alatt kényszerítse visszatérni Parenzóból — a magyar határszélekről.« — Henrik ezen ellenhatásából a magyar egyház függetlenítése ellen lehet — ugymond alább — megfejtteni azt is, hogy midőn ő

magát 1014-ben császárrá koronáztatta, öcscsét, Arnulfot tette ravennai érsekké, hogy általa Romuald s a pereumi törekvéseit a magyar és lengyel egyház felszabadítására meggátolja.« Gfrörer szerint, végre, azon clericusok is, kik Ravennában, 1014 januárban, letétettek, csak azért szenvedték e büntetést, mivel a magyar fondorlatokba voltak beavatva.

Gfrörer, mint látjuk, nagyon szereti a conjecturalis történetírást. Nem tagadjuk, meg van annak néhol a maga haszna, s néha magunk is hozzá folyamodunk; de helye csak ott lehet, hol az események láncolatában hézag mutatkozik, melyet kútfőkből épen nem, s csak a többi körülményekből lehet alaposan következtetni. Egészen idegenszerű, új tényeket azonban, melyek a többi körülményekből alaposan le nem vonhatók, teremteni, vagy neveket változtatni nem szabad a történetírásnak; mert ez így nem többé conjecturalis történetírás, hanem koholmány, s történethamisítás.

Ily koholmány pedig mind az, mit az idézetekben Gfrörer a magyarokról s a magyar egyházzal állít; mert azt csak a lengyelekre, különösen Chrobri Boleszlávra és a lengyel, nem is egyházi, hanem állami függetlenségre nézve lehet a kútfőkből levonni. Ám lássuk az állításokat egyenként.

Allítja Gfrörer, hogy IV. Sergius pápa Romuald közbenjárására két camalduli szerzetest avatott légyen fel magyar érsekké. És mi végre történt volna ez? Nem volt-e a magyaroknak érseke, Asztrik, kit maga István király nevezett s még II. Sylvester

avatott fel? És kik voltak volna ezen, állítólag, magyar érsekek? Az egyik talán Bruno-Bonifác? Ő csakugyan Camalduli szerzetes volt, s Magyarorszáiban is járt; de a kútfők világos tanúsága szerint, nem a magyarok, hanem a még csak megtérítendő pogány népek érsekévé (›gentium archiepiscopus‹) lőn felavatva Sergius pápa által. Nem is fog Gfrörer egy kútfőt is felmutathatni, melyben e két Camalduli szerzetesből lett érsek magyar érseknek neveztetnék. Különösen Bruno csak is azért tartózkodik vala egy ideig Magyarorszáiban, melyen keresztül Lengyelországba utazott, hogy Sz. Adalbert életírására Asztrik érsektől, ki évekig szorosabb viszonyban állott Adalberttel, magának adatokat szerezzen.

Hasonló koholmány az is, midőn Romuald és huszonnégy társa utazásának céljául Magyarországot s a magyar egyház ›félíg elveszett függetlenségének helyreállítását‹ tűzi ki. Kétségtelen ugyan, hogy Romuald és társai Magyarország felé irányozták útjokat; de a kútfő, mely ezt elbeszéli, Sz. Romuald-nak Damiani szerzetes által szerkesztett életírása, egy szóval sem mondja, hogy utazásuk célja Magyarország volt legyen; hanem egyenesen s világosan állítja, hogy ő Sz. Adalbert és Bruno martýrok nyomán a pogány szláv népek térítésére indult; ›Romuald, úgy mond az életíró, értesülvén Bruno érsek martýrságáról, elhatározta magát, hogy személyesen átvegye a térítés ügyét a szlávoknál, kik Brunot megölték.‹ Érteti azonban némileg azt

is, hogy utazásának célja Lengyelország is volt, hogy ott Boleszlávnak segedelmére legyen magát a német felsőség alól kivonnia. Hogy Magyarország felé irányozta útját, abból semmi mást nem lehet következtetni, mint hogy ezen országon keresztül akart s lehetett csak eljutnia Lengyelországba. S merre is mehetett volna oda másfelé, ha nem Magyarországon keresztül, miután a német király birodalmát, hol elfogatás várt volna reá is, mint az többekkel történt, kik Boleszlávval érintkeztek, minden esetre el kellett kerülnie?

A fondorlatokban, melyek miatt tette Henrik a maga öcscsét ravennai érsekké, s tétette le ama négy clericust Ravennában, szinte nincs több erő. Fondorlatok készítettettek ugyan Ravennában, kivált a pereumi klostromban a német egyház és császárok ellen, de nem Magyarország, hanem Lengyelország érdekében. Hazánkban, mely német felsőség alá István alatt sem egyháziilag, sem államilag soha sem került, nem volt semmi szüksége ilyféle fondorlatokra. Több kútfő szerint István szinte építtetett ugyan Ravennában egy templomot és klostromot, de mint alább látandjuk, csak a II. Henrik halálát követő években, tehát 1024 után.

Gfrörer még azt is tudni akarja, hogy mikor és ki által került a magyar egyház a német egyház felsősége alá. Ez, ugymond, nem fegyver vagy más olyféle erőszakos eszközök által történt, minőket Henrik király Boleszláv ellen tett mozgásba, hanem Günther remete által. Ennek viszonyában Istvánnal

látja Gfrörer teljes bizonyítványát annak, hogy a magyar egyház csakugyan elismerte legyen a német egyház felsőségét. Ki volt ezen Günther?

Günther, thüringeni származású gróf, ki a német királyi családdal s Gizela után Istvánnal is rokonságban állt, megutálván a világ hiúságait, s bánattal telve ifjúsági bűnei miatt, felkereste Godehard herfeldi apátot, tőle lelki vigaszt kérendő. A világról lemondani eltökélt bűnbánó egész örökségét Sz. Wigbert herfeldi monostorának adományozta s egy ideig e zárdában időzék, majd az altahi klastromba költözött, s mielőtt ott szerzetessé esküdött, az apát engedelmével Rómát is megjárta. Az altahi klastromot azonban Günther nem találta oly szigorúnak, mint kívánta volna, s három év múlva egy csehországi erdőbe, Rinchnack nevű helyre költözött, hol aztán haláláig harminczhét évet töltött a legszigorúbb remeteségben. Szentségének hire azonban hamar elhatott a vidékre, s több társak szegődtek hozzá, kik vele hasonló önkéntes szegénységben és szigorú öntagadásban éltek. »Élelmök, mond a kútfő, különféle volt, melyet a magyar királytól, Cseh- és Lengyelországból és más tartományokból ruházatukkal együtt különféle módon szereztek.«¹⁾ — »És midőn a szigorú életben állhatatos maradna s példája által sokakat megtérítene az igazság útjára, jó híre Sz. Istvánnak, a magyarok királyának, a tisztelendő

¹⁾ Vita Godehardi episcopi posterior. Pertznél IX, 202 és Vita Guntheri eremitae. U. o. 277.

férfiú rokonának füleibe is elhatott. Istvánt nagy vágy szállotta meg, színről színre láthatni a férfiút, kinek erényről erényre haladását gyakori hír hozta volt hozzája. Így lőn, hogy (1012-ben) követeket küldve hozzá, kik őt Magyarországba, a királyi udvarba kísérnék. De Günther mentegetődzék, hogy remeteségét elhagynia nem szabad. István másodszor is küldött érte, de szinte sikeretlenül. Harmadszor küldésére azonban a remete még is csak eljött a királyhoz. Ebéd alatt a király sült pávát tétet elébe s unszolja, hogy egyék. Günther vonakodik, mert hust ennie nem szabad. Midőn pedig Istvántól tovább is evésre ösztönöztetnék, Günther arczát kezeivel eltakarván, buzgó imádságban fordul vala az Istenhez, kérvén őt, ne engedné, hogy őt tiltott étkek bemocskolják. És ime, midőn imádságát végezvén, kezeit arczáról leveszi, a sült páva feléled s elrepül!« István ezóta még inkább megszerette a szent férfiút s több ízben elkísértette őt magához, mindannyiszor rendelkezésére adván egész pénztárát, melyet aztán Günther nem is vonakodott kimeríteni, hogy a szegények közt felosztssa.¹⁾

Ime ennyi mind az, mit a kútfők Günthernek István királyhoz való viszonyáról beszélnek. Miként lehessen ebből kiokoskodni azt, hogy Henrik király e remete által vettette a magyar egyházat a német-

¹⁾ Wolfher: Vita Guntheri eremita e Pertznél IX, 277. Említ őt Hartvik is Sz. István életében, s a miből Hartvik merített, a Legenda Maj. Cap. 13.

nek alája, valóban nem értjük. Vagy talán azt veszi Gfrörer teljes erejű próbának, hogy Adalbert szerzetes, II. Henrik császárnak a XII-dik század végén életirója, ki midőn Henrik egyéb érdemeit felemlítvén azt is mondja, hogy ő Magyarországot a német birodalommal és a katholicus egyházzal egyesítette, — pár szóval Günthert is említi? De hiszen maga Gfrörer is megismeri, s vallja, hogy Henrik ezen életirója sok valótlant összekever az eltelet másfél század után. Vagy csak azon állítása tarttható-e hitelre méltónak, midőn minden alap nélkül, s minden más tanúság ellenére Magyarországot függésbe látszik állítani a birodalomtól? S mért hitelesebb ebben, mint egyebekben?

Az is csodálatos következetesség Gfrörernél, hogy bár szerinte, Asztrik jelenléte az 1007-ki frankfurti zsinaton a magyar egyház függését bizonyítja a német egyháztól, utóbb még is azt állítja, hogy II. Henrik Günther remete közbenjárása által vívta ki a magyar egyház alárendeltségét a német egyház alá. Günther azonban csak 1012-ben látogatta meg Istvan királyt. Hogyan eszközölhette tehát Günther 1012-ben azt, mi Gfrörer szerint már öt évvel előbb is létezett volna?

Azonban, bár mind ezekben erőszakos a ferdítés s nagy a képtelenség, valamennyit meghaladja e tekintetben a Sz. Choloman alább elbeszélendő történetéből kieroszakolt érv. Günther befolyása, u. m. Gfrörer, csökkent az idővel, mert külföldi hatalmak a magyart megint viszályba ügyekeztek hozni német

szomszédjával. És miből gyanítja irónk e meghasonlást, s épen 1017-ben, midőn István király, mint Henrik császár szövetségese harczolt Boleszláv ellen? Ezt u. m. bizonyítja az, hogy Sz. Choloman, midőn Ausztrián keresztül utazott, Magyarországba menni szándékozó, Babenbergi Henrik által elfogatott s megöletett. És vajjon miért követte el a márkgróf e kegyetlenséget? Gfrörer szerint azért, mert a skot származású Choloman a végre akart bejöni Magyarországba, hogy itt Romuald szellemében működjék. És honnan tudja ezt Gfrörer, mi megirva sehol sincs? Tudni ugyan e miatt nem tudhatja; de mivel a skótok Romualdhoz szíttottak, nagyon valószínűvé teszi ezt u. m. az, hogy Péter király 1036-ban Choloman testét Mölkből Magyarországba hozta, hol a skót szerzetes azontúl szentnek tiszteltetett. Már ebben csakugyan semmi czáfolandót nem talál a komoly kritika: az alaptalan s erőszakolt gyanítások szövedéke önmaga megczáfolja magát.

II. Henrik, ki egykor, még mint bajor herczeg, oly hasznos szolgálatokat tett sógorának, Istvánnak, mind III. Otto császár, mind a pápa udvarában a független magyar keresztény egyház és királyság megalapítása tekintetében, ezen egyház és királyság függetlenségét mint császár is mind haláláig tiszteletben tartá; és bizonyosan soha eszébe sem jutott olyféle ellenséges terveket koholni, minőket neki némely újabb író minden alap nélkül tulajdonít. Ő mind haláláig a legszívesebb baráti viszonyban élt sógorával, kinek egyébiránt lehetetlen is volt nem

tisztelnie magas emberi s fejedelmi erényeit. István, ki, miként életének egész története bizonyítja, jámborsága mellett is törhetlen erélyt rejt vala keblében, állama s egyháza függetlensége iránt pedig oly magas fogalmakat ápol vala lelkében, bizonyosan minden rokonság mellett sem késik vala éreztetni vele fenkölt lelke erélyét, ha tapasztalta volna, hogy Henrik azon dicső művet, melyen egykor ő maga is oly buzgón dolgozott, s melyben ennél fogva neki is tetemes része volt, megrontani törekedik. De ilyféle összeütközés aztán nem is maradhatott volna világos nyomok nélkül a történelemben, amint hogy az nem maradt Henrik utóda, Konrád császár alatt.

VI.

Konrád császár törekvése Magyarország függetlensége ellen.

Mert nem szenved kétséget, — bár eddigelé még e tárgy sem volt kellőleg felvilágosítva, hogy amit egynémely új író alaptalanul állít Henrikről, II. Konrád császár valóban céljává tűzte ki, Magyarországgal mind egyházi mind állami tekintetben elismertetni a német felsőséget. De siessünk hozzáadni, hogy e törekvése teljesen megghiúsult.

II. Henrik császár szoros szövetségben a pápai székekkel és saját német egyháza főpapságával oly hatalomra emelte a német birodalmat, hogy azt a többi erópai fejedelmek valamennyien veszélyesnek

kezdték látni magokra nézve, ha Henrik után egy hódoltató szellemű fejedelem találna ülni a császári trónba. Egy ilyen császár nagyravágását különösen felingerelheté az, hogy 1023 óta, midőn Henrik a hadügyet újonnan szervezte, a birodalom hadserege valóban félelmes erőre nőtt. Henriknek 1024-ben történt halála után pedig csakugyan ily nagyravágó, harcias fejedelem ült a királyi székbe a szaliai házból eredt II. Konrádban.

Nagyravágó terveit, melyeknek célja nem kevesebb volt egy Nagy-Károly-féle világbirodalom alkotásánál, Konrád nem sokára trónralépte után annyi jelekben elárulta, hogy az ellenzék sem késett megalakulni ellene. Ezen ellenzék középpontja maga a pápai szék lőn, melyet VIII. Benczének 1024-ben történt halála után annak öcscse, Romanus, tusculanumi gróf, római senator és herczeg, XIX. János neve alatt foglalt el. II. Bazil görög császár, kit még II. Henrik majdnem egészen kiszorított volt Apuliából, a felső olaszországi és aquitaniai, a lengyel, cseh és több más fejedelmek, sőt némely írók, különösen Gförer, véleménye szerint, maga István magyar király is e császár-ellenes szövetséghez tartozott volna. De legyen ez bármiként, annyi bizonyos, hogy Konrád császár 1027 óta szemlátomást kereste a háborút István királylyal. A szerencse eleinte nagyon kedvezett Konrádnak. Ő a pápát, a felső olaszországi és aquitaniai fejedelmeket pár év alatt egymás után megalázta; mióta pedig az első lépéseket Burgundia elfoglalására is oly szerencsés sikerrel megtette, s

ennek mintegy zálogául Arelat tartományt eleve is birtokába vette: törekvése is mind világosabban kitűnt egy új világbirodalom alkotására. Tagja volt-e vagy nem István ama szövetségnek, melyet azonban Konrád fegyverszerencséje mindjárt uralkodása első éveiben szétrobbantott, a dolgon semmit sem változtat: Konrád a maga céljai miatt, úgy látszik, hogy legalább színelte, miképen Istvánt is az ellene készült szövetség részesének tartja; valóban mindazáltal ő egyenesen nagyravágyó terveinél fogva húzalkodott Istvánnal, hogy őt is a maga felsősége alá hajlítsa. — Mivel ezen háború, melynek okait történetiróink eddigelé jobbra némely határszéli birtokok feletti vitából származtatták, több tekintetben határozottan egyházas színt visel; története pedig egyáltalában nem volt eléggé kifejtve: feladatunkhoz tartozónak véljük, azt teljes világosságba helyezni.

II. Konrád maga uralkodása kezdetén Olaszországgal, Burgunddal és Franciaországgal lévén elfoglalva, egyelőre bajor vasalljait és az osztrák márkgrófot utasította oda, hogy Istvánt országa határszélein foglalkodtassák.¹⁾ A bajor és osztrák hűbéreseket azonban, úgy látszik, nyugton maradtak, bár Istvánt ekkoron egy, családi viszonyból kifejtett háborúja az ország éjszaki határain tartá elfoglalva.

Chrobri Boleszlávnak 1025-ben történt halála után fiai, az István testvérétől született Beszprim,

¹⁾ Wippo, Konrád káplánja: Vita Conradi imper. ap. Pistorius-Struve III, 476. középén.

más nevén Otto, és a magyar nő elűzése után a szláv Emminild szülte II. Miciszláv közt a trón birtoka fölött mindjárt 1025-ben viszály támadt. Beszprim ugyan is látván, hogy testvérének, Miciszlávnak, ki a hatalmat mindjárt atyja halála után elfoglalta, a dánokkal és oroszokkal meggyűlt a baja, a császártól nyert némi segélyhadakkal szinte ellenségesen lépett fel testvére ellen, de ettől legyőztetvén, Magyarországra futott s nagybátyjánál Istvánnál sürgetett segedelmet. István annál hajlandóbb volt ezt megadni öcscsének, mivel maga is visszaszerezni kívánta ama birtokot, melyet tőle Boleszláv a Felduna és a Morva folyam összefolyásánál még 1003-ban elfoglalt vala. A Beszprim herczeggel megindított magyar had eleinte szerencsével harczolt s az akkoron Lengyelországhoz tartozott Morvaország nagy részét elfoglalta. Magyarország e gyarapodása azonban felébreszté Konrád császár feltékenységét; s mialatt a háború Morvában Beszprim és Miciszláv közt változó szerencsével húzamosabban foly vala, ő, a császár, az ifjú Braciszláv cseh herczeget izgatja fel a viszálykodó testvérek ellen. Braciszláv, Konrádtól is gyámolítva, Morvába tör s onnan mind a magyar mind a lengyel ellenséges hadakat kiűzvé, a tartományt a maga számára foglalja el.

István előtt nem maradt titok, hogy Braciszláv a császár segedelmére támaszkodik s általa még Morvaország elfoglalása után is izgattatik egyaránt a magyarok mint a lengyelek ellen. A császár ellenséges indulatának még kétségtelenebb jeleit tapaszt-

alta István 1027-ben. Ez évben Konrád Werinhar strassburgi püspököt követségben Byzanczba küldé. A követ, kétségkívül a császár utasítása szerint, Magyarországon ment keresztül s itt olynemű volt a maga viselete, hogy méltán magára vonhatta a király figyelmét. Werinhar, bár azon okát adá utazásának, hogy a szent földet megy látogatni, igen feltűnő volt még is, hogy a szent czállal alig meg-egyeztethető nagy kísérettel, fénynyel s pompával jelent meg az ország határszélein, s kísérete mindenféle marhából egész nyájakat hajt vala magával. De még feltűnőbb volt, sőt gyanút ébresztett, hogy a püspök a merre csak megy, fondorkodik s izgat a király ellen. A követ e magaviselete mindinkább oly ellenséges színt öltött, hogy István, ki különben az egyházi férfiak iránt általában nagy tisztelettel viselteték, a szent földre utazókat pedig, kik mind számosabban kezdenek Magyarországon keresztül-menni, nagy vendégszeretettel szokta volt fogadni, most kényszerítve látá magát, a garázdálkodó püspököt kiutasítani az országból. Werinhar aztán csak-ugyan Bajorországon s Velenczén keresztül ment Byzanczba.

A császárt követének ezen állítólagos megsértése felette boszantá s a viszony mind feszültebbé lön a szomszédok között, míg végre a bajor Ostmarkban tényleg kitört a kis háború. A bajor hűbérese, a császár által utasítva¹⁾ mind sűrűbben villongani

¹⁾ Wippo i. h. 476.

kezdének a határszéleken, mi aztán Istvánt azon meggyőződésre vezette, hogy a háborút, bár miként óhajtja, többé alig kerülheti ki a császárral, kivált miután 1029-ben sógora, Bruno ágostai püspök is meghalt, ki eddig békéltető szerepet játszott a felek közt. István tehát Miciszláv lengyel fejedelemmel, kit a császár szinte háborúval fenyeget vala, nemcsak megbékült, hanem a császár ellen dacszövetséget is kötött, s míg aztán szövetségese Szászországban dült, maga némi hadakat Bajorország pusztítására küldte.

A császár ellenben a harcias Braciszláv morva fejedelemmel lépett szorosabb szövetségbe, s 1029-ben mindenek előtt Miciszlávot támadta meg, de kevés szerencsével; hadai a húzamosan siker nélkül ostromlott Bautzen alól dicstelenül kénytelenítették visszavonulni. Konrád, itt szerencsétlen, a következő évben Magyarországot szándékozott megtámadni. Célja nem kevesebb volt, mint azt egyháziilag és államilag egyaránt alája vetni a Németbirodalomnak. És mivel azt hívé, vagy legalább hinni színlelé, hogy a kormánya elején a pápa vezérlete alatt ellene támadt szövetségnek István is részese volt: most, legalább erkölcsileg, a pápát is bevonni kívánta a háborúba, melynek e végett csakugyan egyházas színt adott.

Bonizo szutri püspök, ki e század második felében írt vala, e háborúra vonatkozólag tudósít bennünket,¹⁾ »hogy II. Konrád, midőn a magyarokat

¹⁾ Bonizo: Liber ad amicum V, 1. Oefelenél: Script. Rer. Boicar. II, 801.

megtámadni készülé, egy követség által arra kérte a pápát, küldené el neki Sz. Péter zászlaját, melyet a magyarok elleni háborújában serege előtt kíván lobogtatni. A pápa, kit Konrád már rég maga alá hajlított, teljesíté a kérelmet, s két meghitt emberét, János portói püspököt és Marmoratoi Belinzo római nemest küldé hozzá azon parancscsal, hogy ha a császárnak úgy tetszik, ama zászlót ők hordják seregében.« E körülmény nyilván oda mutat, hogy Konrád egészen egyházi színezetűvé akarta bélyegezni a Magyarországon ellen indítandó háborút. Azért fektetett most oly nagy súlyt Sz. Péter zászlajára, hogy a magyarokkal, kiket meghódoltatni szándékozott, eleve is tudassa, hogy maga az egyház feje, a pápa is az ő pártján áll.

Igy fogta fel ezt legalább, mint látszik, maga István is; mert mihelyt a császár betörési készüléteiről értesült, ő is a szent harc színében akarta feltüntetni védelmi háborúját. Mintegy a sz. péteri zászló ellen, mely jó keresztény fejedelemeire vitetik, óvást tenni akarva, országában bójtöket, imádságokat rendelt s az istent segélyül hívni parancsolta.¹⁾ Ha Konrád a péter-zászló által azt akarta tudatni a magyarokkal, hogy háborúját a pápa is helyesli, s ez által a papságot s másokat eleve is megnyerni szándékozott; István viszont a bójtök és imádságok által ellenkező egyházas szert akart feltüntetni szent harcának jeléül.

¹⁾ Wippo i. h.

Mi a háború lefolyását illeti: Konrád császár 1030-ban egész Németország haderejét összegyűjtvén, a Duna jobb partján nagy sereggel tört be az országba s a Rába felé nyomult előre. Más részről Bracisláv morva herceget a Duna balpartján a Vág felé küldé. Minthogy István a maga hadaival a Rába mögé vonult, csak ott szándékozván ellentállni a császár seregének, az ellenség mind a két oldalról háborítás nélkül hatolt előre. Bracisláv pusztítva s égetve már egészen a Garan folyamig jutott; de onnan megfordulva, rögtön kivonult az országból, mert Othelrich, Bracisláv atyja, cseh fejedelem, a császár titkos ellensége s azért fia szövetségének is ellenzője, Istvánnak pedig barátja, hogy fiát visszatérésre kényszerítse, annak tartományába, Morvába tört. Bracisláv kivonulta után Konrád sem maradt többé sokáig az országban, mert a felett, hogy útját sűrű erdők és árvizek, majd éhség s több más bajok nehezítik vala, még annak is hírét vette, hogy István szövetségese, Micisláv, lengyel fejedelem, megint Szászországba tört s azt irgalmatlanul pusztítja. A Rábától tehát ő is minden ütközet nélkül tért vissza, úzve s fogyasztva Istvánnak utána eredt hadaitól.¹⁾

¹⁾ Wippo: Vita Conradi. Cap. 26. Herrmannus Contr. ad an. 1030. Cosmas Pragensis II, 40. 41. V. ö. Giesebrecht: Kaiser-gesch. II, 257. és Anmerk. 608. A fentebb idézett Bonizo szerint e háborúban Konrád a legyőzött magyaroktól szent lándzsákat is elfoglalta s Rómába küldötte volna, — mely u. m. az apostolok fejedelmének sírja előtt máiglan (1080 táján) fel van függesztve.

A császár, Wippo káplán tudósítása szerint, Magyarországot meghódoltatni akarván, azon szándékkal vonult ki az országból, hogy a háborút a jövő évben megújítja; de fia, Henrik király, e föltételt megghiúította. Az ifjú király, Bruno ágostai püspök halála után, a múlt évtől kezdve Egilbert freisingeni püspök gondolai s vezetése alatt növekedett.¹⁾ A német püspöki kar, mely a birodalmi seregnek 1023-ban történt újjászervezése óta abba a legnagyobb jutalékot szolgáltatá, egyáltalában nem szeretete ama Nagy-Károly-féle világbirodalmat, minőre most Konrádot törekedni látá, s mely miatt ez trónra lépte óta annyi hadi súlylyal és szolgálatokkal terhelé az egyházi urakat. De e hadi szolgálatokon kívül, még az egyház érdekeinél fogva is határozottan ellenkezett Konrád ebbeli törekvéseivel. Nagy-Károly s utóbb I. Otto császárok történetéből jól tudták a püspökök, hogy a császárok, ha mód felett nagy hatalomra jutnak, rendszerint az egyház szabadságát is felette korlátozzák, a felett is zsarnoki hatalmat gyakorolnak. A német papság szeretett ugyan befolyást gyakorolni más népek egyházára; de ezt csak egyházi úton s eszközök által kívánta megnyerni; új hódoltatásoktól azonban idegenkedett félvén, hogy azok megtartása végett elébb utóbb katonai állammá fogna válni Németország. A mi pedig az általános egyházi érdeket

»De ez azon lándzsa lehetett, melyet Péter király adott át III. Henriknek hódolata jeléül.«

1) Annal. Hildesheim. Pertznél III, 98.

illeti: a német főpapság kívánta ugyan, hogy a birodalom s ennek élén a császár védő gyámkodását a pápai szék felett folyton megtartsa; de e mellett féltékenyen ügyeltek arra is, hogy a császárok e védő hatalmat tényleg csak akkor s azon módon gyakorolják, midőn arra a pápától felhivatnak, s hogy miatta az egyház szabadsága csorbát ne szenvedjen; mert saját egyházok szabadságát sem vélték fentarthatni, ha a császár az egyetemes egyház fején erőszakot követ el. Már pedig Konrád mindjárt kormánya elején hódolatra kényszerítette a maga akarata iránt XIX. János pápát. Maga azon tény, hogy Konrád magának a magyar háborúra Péter-zászlót küldetett a pápa által, eléggé elárulta, hogy Konrád a szent széket eszközül akarja használni új hódoltatásokra, melyek, míg egy részről súlyos hadi szolgálatokra fognak kötelezni a birodalom főpapjait, más részről, süker esetében, multhatlanul magok után vonnák a pápai hatalomnak a császár általi korlátozását, az egyházi szabadság csorbulását. Midőn tehát Konrád Magyarországból visszatért, a lengyel Miciszláv által megtámadott Szászországot védendő, mivel köztudomásra jutott ama szándoka, hogy a jövő évben újabb hadjáratot intézzon Magyarország ellen: Egilbert püspök s az ifjú Henrik király mellett lévő többi egyháziak, úgy látszik, titkon magok szólíták fel István királyt, küldene rögtön követeket, kikkel a békét a császár távollétében megköthessék. István nem is késett elküldeni követeit, kikkel aztán a béke, a bajor urak tanácsa szerint,

Henrik ifjú király nevében Konrád tudta nélkül azonnal meg is köttetett. Wippo, a császár káplánja s életírója, maga is magasztalással halmozza el e miatt a királyi gyermeket, hogy egy igazságtalanul megtámadt fejedelemtől a békét nem tagadta meg. — Az ifjú Henrik azontúl is folyton jó viszonyban maradt István királylyal; sőt 1033-ban őt személyesen is meglátogatta.

E béke megkötésére német részről a mondott okon kívül kétségkívül annak is volt befolyása, hogy a bajor püspökök és urak nem csak az igazsággal, de a józan politikával is megférhetetlennek tarták, hogy Istvánnak a kereszténységre csak az imént s nagy ellenszegülés daczára megtérített országa keresztények által s minden alapos ok nélkül háborítottatik, a még különben is gyöngye kereszténység meggyökeresedése megnehezíttetik s az ősi pogányságra visszatérni még mindig hajlandó számos nemzetségszűk kereszténység-ellenes indulatának táplálát nyújtatik.

VII.

István összeköttetései Romuald pereumi és Odilo clugnyi apátokkal, s általában a külfölddel.

Konrád császár ezen ellenséges szándokai Magyarországon irányában Istvánt arra indítá, hogy sűrűbben közlekedjék a nyugati egyházzal. Ő kétségkívül idején tudomására jutott annak, hogy Konrád

még a pápát is bevonni törekedik az ellene tervezett háborúba, s legalább a világgal el akarja hitetni, hogy a pápa is részese a Magyarország ellen készülõ terveknek, csak ebbõl lévén magyarázható, hogy Konrád oly nagy súlyt fektet arra, hogy a magyarok elleni hadjáratára Sz. Péter zászlaját megnyerje.

István bizonyosan nem is nézte tétlenül a pápánál ellene intézett fondorlatokat, s mind egyenesen, mind azok által is tétetett a sz. atyánál elõterjesztéseket, kik a felett, hogy ezen korban legnagyobb tekintélylyel birtak a keresztény világban, egyszersmind a német császárok mindenhatóságának s a német egyház túlságos igényeinek is ellenzõi, erélyesen működének a külön nemzetek egyházainak függetlensége mellett.

Legkitünõbbek voltak ezek közt a már említett Romuald apát, a Camalduli szerzet alapítója, és Odilo clugnyi apát. Minden oda mutat, hogy e két férfiú, szent életök, magas míveltségök, összeköttetések terjedtsége s irányuk által ez idõ szerint az egyháznak legtekintélyesebb egyéniségei, kik a kor minden jelentékenyebb kérdéseinek eldöntésében rendszerint részt vettek, a magyar állam s egyház ezen ügyébe is beleszóltak.

Romualdról már fentebb elbeszéltük, mily valószínű, hogy õ már azon működésben is részt vett, melyet István Rómában még fejedelem korában folytatott a királyi cím, a korona s a független metropolitaság megnyeréséért; elbeszéltük továbbá azt is, mennyi buzgalmat fejtett ki a lengyel egyház

függetlenségének megvédésére II. Henrik császár ellen. István, úgy látszik, most is hozzá, mint mondják, a már körülbelül 120 éves aggastyánhoz folyamodott, hogy Konrád császárnak a Sz. Péter zászlója megnyeréséért Rómában szót fondorlatait megghiúsítsa. Annyi bizonyos, hogy István ez idő tájban sürűbben küldé követeit Rómába és a pereumi monostorba, hol Romuald tartózkodék. Kétségtelen tanúbizonysága ennek azon alapítvány, melyet István a ravennai határban¹ létező vasas Sz. Péterről címzet s általa ez időtájban épített templom és klastrom javára tett, melyet utóbb, miután felépült, Gellért csanádi püspök által szenteltetett fel. »Nagy volt — ugymond forrásunk — a magyarok száma, kik évenként zarándoklának Rómába az apostolok fejedelmének küszöbét látni és csókolni.«²) Ezen alapítvány évenként a királyi kincstárból fizetendő huszonöt tiszta ezüst gírából állott, mely a klastromnak idővel szükségessé válendő tatarozására s a szerzetesek ruházatára fordíttatnék. Ezen alapítvány indokául egyenesen az mondatik az okmányban, hogy a zarándokló magyarokat s a királyi követeket s hírnököket vendégszeretőleg láthassák el.²)

1) Rubeus: Histor. Ravenn. Lib: V, 260. Az évet azonban nagyon hibásan írja 963-nak.

2) Ld. az alapító okmányt Praynál is, ki azonban a szöveget hibásan közli. E szavak: propter competentes expensas — pro hoc anno eleemosyna nostra — és ecclesiam reparare parantis, — ekként igazítandók ki: praeter competentes expensas, — hac annua eleemosyna nostra, — és ecclesiam reparare pote-

Volta-e ekkoron s minő segélyére Istvánnak a pereumi szerzetesek, nem tudjuk, a pápánál legalább, ki Sz. Péter zászlaját elküldvén, csakugyan egyházas színt adott Konrád háborújának, ez alkalommal nem nyertek meghallgattatást. De ennek az is lehetett oka, hogy Romuald még a háború kitörése előtt 1027-ben meghalt. Összeköttetéseit azonban az apát halála után is gondosan ápolá István annak utódával; a templom is csak 1030 után készült el és szenteltetett fel Gellért püspök által.¹⁾

Odilóval a clugnyi nagy monostor apátjával, úgy látszik, szinte már királysága első éveitől kezdve összeköttetésben létezett István.²⁾ Bizonyára, ha az 1008-dik évszám, mely alatt Fulbert chartrei püspöknek Bonipert pécsi püspökhöz írt levele közöltetik, nem hibás, a viszonyoknak köztök jóval ezen év előtt kellett kezdődnie; mert csak a clugnyi szerzetesek által juthatott István neve azon tiszteletre, melyben az, Fulbert püspök tanúsága szerint, a nyugaton állott. »Végre — ugymond a lével — üdvét kívánunk nehed óhajtván, hogy a legfőbb király újdón fogadott dicső fiát, István királyt, részünkről üdvö-

ritis. Az 1037-ki év, mely alatt Fehér ezen okmányt, szinte a megrótt hibákkal közli, semmi alappal nem bír. Én korábbinak és egykorúnak tartom azt a templom felszentelésével.

1) Mabillon Annal. IV, 144. említvén e monostor alapítását hozzáadja: Processu temporis datum fuit Camaldulensibus hoc monasterium, cuius modo sola rudera supersunt.

2) Gyakran követeket s leveleket küldött annak apátjához. Vita S. Odilonis abb. clugn. Acta SS. Januar. I, 67.

zöld, tudtára adván ő nagyságának a magunk s mind azon kanonokok és szerzetesek gyülekezeteinek részéről, melyek püspökségünkben léteznek, érette mondott könyörgéseinket«. ¹⁾)

Clugny, melyet a 927-ben apátjává lett nagy hírű Odo lángbuzgalma, szigorú és szent élete az egész nyugati Európában leghíresebb egyházi testületté tön; s melynek tekintélyét aztán folyton emelték Odo nem kevesbé jeles utódai Aymardus és Majolus, fontosságának tetőpontját Odilo alatt érte el, ki 994-től egészen 1048-ig igazgatta ezen egyházi gyülekezetet. Odilo oly nagy tekintéllyel birt kortársai előtt, hogy általok nem annyira apátnak, mint a szerzetes világ pápájának tekintetett, s a tisztelet mindennemű tanúsításaival halmoztatott el. Fulbert, chartrei püspök, őt a »szerzetesek archangyalának« —, ²⁾) Adalbero laoni püspök pedig az irígység el nem fojthatott indulatával »a clugnyi királynak« ³⁾) nevezi. Odilonak Clugnyban majdnem kétszáz, s a hatóságától függő harmincz klastromban több ezer szerzetes áll vala kormányja alatt. Burgundban, hol Clugny feküdt s Franciaország egész délkeleti részeiben, a legkitűnőbb egyházi férfiak a clugnyi iskola tanítványainak vallák magokat és szoros viszonyban éltek a nagy tekintélyű apáttal, kinek szava sok ügyben döntő erővel birt.

¹⁾ Koller: *Histor. Epp. Quinque eccles. I, 21.*

²⁾ Mabillon: *Acta Ord. S. Bened. Sec. VI. 590.*

³⁾ U. o. 580 l. 100 sz.

A külön nemzeti egyházak függetlenségének tekintetében Odilo is ugyanazon elveket pártolván, melyekért Romuald annyi kitartással küzdött, alig szenved kétséget, hogy István, midőn a maga államának és fiatal egyházának függetlenségét Konrád által fenyegetve látá, az ő pártolását is kikérte, mivel, miként a neki küldött ajándékok is tanúskodnak,¹⁾ különben is összeköttetésben áll vala. Ily hatalmas egyházi férfiúnak befolyása nem csak a pápánál, hanem a német püspökök által a császárnál is hasznossá válhatott Istvánnak. És bár a kútfolkben nyomára nem akadtam, még is hajlandó vagyok hinni, hogy ő is ellene működött Konrád császár nagyravágyó, s a fiatal magyar kereszténység megszilárdulását csak nehezíthető célzatainak. S azon okok mellett, melyek a császárok világbirodalomra törekvését, mint fentebb kifejtém, nem örömet néző német püspököket s különösen a freisingeni Engilbertet, Henrik ifjú király nevelőjét, arra indították, hogy ez által atyja távollétében a békét Istvánnal megköttesék, valószínűleg a nagy tekintélyű Odilo hatásának is volt része.

Ha István egyes szerzetes gyülekezetekkel is ily gondosan ápolta, államának és egyházának érdekében, összeköttetéseit, mennyivel inkább feltehető, hogy Romával folytonos közlekedésben állott. Asztriknak az 1000-dik évben végrehajtott követsége

¹⁾ Ld. Mabillon: Annal. Ord. S. Bened. IV, 204. Pertz.: IV, 634.

óta sehol sem találunk ugyan nyomára oly követtségnek, melyet István Rómába intézett volna; de ez könnyen megfeythető abból, hogy a követek valószínűleg egyszerű szerzetesek voltak, kiknek semmikép fel nem tűnő utazása könnyen elkerülte figyelmét s tudomását azoknak, kiknek irataiból merítjük e kor eseményeit. Ime Gellért csanádi püspök Ravennába utazásáról és templom felszenteléséről is mélyen hallgat az ő, különben elég terjedelmes életirása, s arról is vajmi keveset tudnánk, ha szerencsére az alapítvány levelet nem bírónék. Hogy azonban István gyakrabban intézett légyen követeket Romába, már annak meggondolása sem hagy kételkednünk, hogy az új keresztény egyházban számos olyatén kérdésnek kellett felmerülni, mely a pápa közbejöttét szükségessé tette. Az ellenkezőnek bizonyítására abból sem meríthetni érvet, hogy a római gazdag levéltárakban ennek semmi nyoma sem létezik; mert tudjuk, hogy a vaticanumi levéltár azon része, melyben a magyar égyház XI. és XII-dik századára vonatkozó irományok léteztek, tűz martalékává lőn, ugyhogy a legrégibb ilyféle okmányok csak a XIII-dik századdal kezdődnek.

Azonban Istvánnak sűrű közlekedése felett Rómával minden kételyt eloszlathatnak azon többnemű építkezések, melyeket ott szent királyunk végrehajtatott s azon alapítványok, melyekről elégséges tudomásunk van. Tudjuk egyebek közt, hogy tizenkét kanonok számára a Coelius hegyen házat és templomot építtetett, s azt egy szállodával is

megtoldotta, hol követei s »az apostolok fejedelmének küszöbét« látogató egyéb magyar zarándokok ellátnának.¹⁾ A templom ajtajára később ezen felirat iratott: »Ecclesia hospitalis S. Stephani regis Ungarorum.« A szomszéd szálloda falán pedig utóbb e felirat volt olvasható: »Domus Ungarorum, renovata per D. Philippum de Bodrog, Serenis. D. Vladislai regis proc. ex eleemosynis peregrinorum, sedente Alexandro P. VI. 1497.«²⁾ Építtetett ezen kívül egy más gyülekezeti (collegiata) templomot is, melyet Sz. István első vértanú tiszteletére szenteltetett fel. E klastrom és templomot István némi fekvő javakkal is elláttatta.³⁾ Ezen templom utóbb »Ecclesia S. Stephani in Piscina« nevet nyert és parochialis templommá lőn.⁴⁾

1) *Legenda S. Stephani major* Cap. 11. s utána *Hartvik* Cap. 13.

2) *Barthol. Piazza: Opera pia di Roma. Tract. II, Cap. 2.* Ezen forrásból tudjuk, hogy e templom és gyülekezeti ház a Coelius hegyen állott, s később magyar Paulinusok kezére jutott; még később pedig a német collegiumhoz kapcsoltatott. Ennek növendékei azonban 3-dik augusztusban mindig felmentek a Coelius hegyi Sz. István templomába megünnepelni a sz. kéz feltalálását. Említi ezen templomot még *Martinellus: Roma Sacra* pag. 309, de azon hibával, hogy a templomot nem István vértanú, hanem király nevére állítja felszenteltnek.

3) A MSS. *Mellicense* ezt írja e templomról: »Et quosdam familiariorum suorum Romam adire delegit, commendans facultates multas nimis, ut ibi in honorem prothomartyris Stephani ecclesia fundari deberet . . . acquirerentur domus, villae, possessiones et cetera talia, quae ad sumptus ministrorum ecclesiae pertinent.«

4) *Piazza i. h.*

Ezen összeköttetéseknek czáfolhatatlan tanúságai még azon ajándékok is, melyekkel István időnként megtisztelte a pápákat. Ezek legjelesbjének egyike volt azon hihetőleg maga Gizela királyné által hímzett misemondó ruha (casula) is, melynek hátulsó részén ezen arany betűkkel hímzett szavak álltak: »S.(tephanus) Ungarorum R. et Gisela dilecta sibi coniunx mittunt haec munera Domno apostolico Johi (Johanni).¹⁾ — Egynémely újabb kori írók, még azt is állítják, hogy István személyesen is volt volna Rómában;²⁾ de a régiek erről mit sem tudnak. — Alig kételkedhetünk, hogy a pápák szinte több ízben küldtek légyen követeket Istvánhoz, bár ezeknek is csak két helyen találunk nyomára: az egyiknek II. Sylvester levelében, kinek nevét ugyan nem tudjuk, de a ki valószínűleg Asztrik kíséretében utazott, s hozta be a pápának a magyar nép előkelőihöz intézett levelét,³⁾ s hihetőleg az esztergami érsekkel együtt koronázta meg magát Istvánt is, és szentelte fel az első kinevezett püspököket. A másik követnek nyomára azon, különben, mint hisszük, csak később készült okmányban találunk, melyet István

1) »Haec Casula — u. m. Mabillon: Annal. Ord. S. Bened. IV, 206. — modo in Mettensi S. Arnulfi basilica, ex dono, ut creditur, Leonis papae IX. asservatur. Ld. még Mabillon Oeuvres posthumes III, 477.

2) Thuróczy Cap. 31. Ranzanus még azt is mondja, hogy István 33 éves korában járt Romában. Ind. 8.

3) Sylvester Sz. Istvánhoz intézett levelében.

1009-ben adott volna ki Bonipert pécsi püspök javára, hol egy Azo nevű pápai követ említették.¹⁾

István azonban az említetteken kívül még több másokkal is áll vala összeköttetésben; sőt az összes keresztény világgal is gondosan ápolá és szilárdítá a maga fiatal egyháza solidaritását. A nagyobb legendában olvassuk, hogy ő »a külföldi monostorok és tartományok kitűnőbb férfait is királyi bőkezűségének adományaival gyakrabban megtisztelvé követei által.« A monte casinói szerzetesek apátjának, Benedeknek, például, egy igen szép mivű arany kereszttel kedveskedett, kérvén őt egyszersmind, hogy monostorának szerzetesei közül küldjön neki néhányat, kiket új egyházában alkalmazhasson. Ezen küldemény Istvánnak már csak élete vége felé történhetett, mert, miként forrásunk megjegyzi, az apát nem mulasztá el ugyan teljesíteni a kérelmet, s a monostor előbbkelő szerzeteseiből kettőt küldve hozzá, kik azonban már csak István halála után érkezének meg, s kiket aztán utódja, bár nagyon tisztességesen fogadott, de többféle ajándékokkal, egyebek közt őt szép paláttal (pluviale) megajándékozván az apáthoz visszaküldött.²⁾

Sz. István életirója arról is tudósít bennünket, hogy a szent király még Konstantinápolyban és Jerusalemben is építtetett egy egy monostort és

¹⁾ Koller: Hist. Episc. Quinque Eccles. I, 62 kövv.

²⁾ Leo Ostiens, ki Kálmán királyunk didejében élt, a Chron. Casinense-ben. Lib. II, Cap. 78, p. 65.

templomot,¹⁾ melyekről azonban hiányzik a bővebb tudósítás. Ha ez való, Jerusalemben István csak 1021 után emelhetett ilyféle szent épületet; mert Syriát, Palestinát, Egyiptomot 1009-től kezdve Hakem kalifa birta, ki nemcsak nem engedett meg hasonló építkezést, hanem még el is pusztította a keresztény vallásnak ott létező épületeit. S talán épen e pusztulás birhatta Istvánt Jerusalemben az építkezésre, miután a szultán 1021-ben megengedte az elpusztult templomok helyreállítását s újak építését.²⁾ Indokul erre az szolgálhatott, hogy »ez időben mind azok kik Francia- és Németországból Jerusalembé az úr sírjához zarándokolni kívántak, a szokott utat, mely a tengeren keresztül vezetett, elhagyván, Magyarországon utazának keresztül. István mind ezeknek nem csak biztos utat készített, hanem valamennyiököt mint testvéreit, vendégszeretőleg fogadta s őket e felett még gazdagon meg is ajándékozta. Ez közhirrre lévén, mind a nemeseknek, mind a népnek nagy sokasága kezd vala erre Jerusalembé zarándokolni.³⁾ Különösen gazdag volt ily zarándoklókban az 1027-dik év, midőn Vilmos engoulemi gróf zarándokolt az úr sírjához. Kiséretében volt Bituricus Odo, doleni herczeg, Richard verduni apát, Richard

¹⁾ Legenda S. Stephani major Cap. 11. s utána Hartvik. 18.

²⁾ Rudolf. Glaber monach. cluniacensis. Historiarum Lib. III, Cap. 7. Renandotius: Histor. Patriarchar. Alexandrinor. p. 391, kövv. Ademar. Histor. p. 175.

³⁾ Rud. Glaber: Hsit. Lib. III, Cap. 1.

engouleimi Sz. Eparch apátja, Fancsini Girald tanácsosa, és Amalfred, ki később apáttá lön, és más nemes uraknak nagy csoportja. István mind ezeket nagy tisztességgel fogadta és ajándékokkal tisztelte meg.«¹⁾

¹⁾ Ademar mon. Hist. Lib. III. Pertznél IV, 145. Az engouleimi püspökök történetében ezen toldalék áll: Nam ante cum per illas partes nullus praeterierat; quippe quia novella adhuc christianitas per Ungarium et Sclavoniam erat.

Hatodik Fejezet.

A térítés befejezése.

I.

Háború Achtummal. A csanádi püspökség megalapítása. Gellért püspök.

Még a Konrád csaszárral kitört viszályok előtt egy belföldi háborúja is támadt a királynak Achtummal, a honfoglalás korában bentalt s hódolata után birtokának élvezetében meghagyott Glád fejedelem ivadékával. Achtum a magyar király felsősége alatt azon tartomány felett uralkodék, mely a Tisza folyamtól Erdélyig, a Körös-től fogva az Aldunáig nyult le. E fejedelem, kinek talán már egyik vagy másik előde felvette a kereszténységet, — miről azonban semmi bizonyosabb tudósítás sem létezik a kútfőkben — maga is az ó-hiten volt, de annak szabályai ellenére más

törvényteleniségei közt hét feleséget tartott. Achtum az erdélyi Gyula megbukta óta az erőteljes Istvántól magára nézve hasonló sorsot várhatván, idején gondoskodék uralmának megszilárdításáról. E végett midőn a »bolgárölő« II. Bazilius görög császár 1014-ben Sámuel bolgár czárt egy elhatározó ütközetben megverte s öt év múlva (1019-ben) egész Bolgárországot a görög birodalomba olvasztotta: Achtum, közvetlen szomszédjává lévén, a hatalmas császár pártfogását kezdé keresni, s bár kétségkívül István felsősége alatt állá, titkon a görög császárnak is meghódolt. Ő különben egymagára is hatalmas fejedelem volt a gazdag tartományban. Nyájai, ménesei a termékeny síkon, miként Sz. Gellért életírása tudósít, megszámlíthatlan sokaságban legelének; s mióta magát a görög fenhatóság alá adta, birokait is folyton szélesbíté. Hatalma e növekedésében s védura segélyében bízva, már nem csak az engedelmességet megtagadta Istvántól, hanem őt még kihívni is bátorkodék az által, hogy a Maroson leszállított erdélyi sót vám alá vetette.

Achtumnak a magyar urak közt is volt egy szövetségese, kit a Névtelen jegyző (Cap. 11.) István király rokonának nevez. Ezen úr Csanád, Doboka fia volt, Achtumnak, úgy látszik, Erdély felől szomszéda, kit valószínűleg a kereszténységtől való idegenkedése birt arra, hogy Achtummal szövetkezzék s hadai vezérletét is átvegye.

Az egyesség azonban felbomlott a két férfiú között. Csanádnak tudtára esván, hogy Achtum őt

orozva megöletni szándékozik, Istvánhoz menekült, holott aztán a keresztiséget is felvette s mindenkép oda működék, hogy ellenségén boszút állhasson. A király kipróbálván a férfiú hűségét, végre egy hadat rendelt vezérlete alá, melylyel Achtumot hódolatra kényszerítené. A szerencse kedvezett Csanád fegyvereinek. Előbb a Tisza mellett a kökényéri, szőregi és kanizsai lapályok bozótjaiba rejtőzván, majd Oroszlámosig előre nyomulván, éjnek idején Achtumnak álomba merült táborára rohant, azt megverte s őt magát is megölte. Ezután legyőzött ellenségének fővárosát, Marosvárt, megvévén, mely aztán róla Csanádnak neveztetett, a tartományt újból meghódoltatta. István azt hűsége s vitézsége jutalmául az ő kormánya alá rendelte; a kereszténység gyarapítására pedig Marosvárt, azaz Csanádon, püspökséget alkotott, melynek első püspökévé Imre fiának volt nevelőjét, Gellért szerzetest nevezte ki.

Gellért, egy velenczei patricius nemzetség ivadéka, jámbor szüleitől, kik őt egy betegségéből Sz. György vértanú közbenjárása által hitték felépültnek, már öt éves korában szerzetes ruhába öltöztetett és a szerzeteseknek adatott át nevelésbe; s felnővén a szerzetbe be is lépett. Tudománya és klastromi erényei által rövid idő alatt annyira kitűntette magát, hogy perjellé, majd, miután a bononiai főiskolában bővebb kiképeztetése végett a grammaticában, bölcsészet, zenészet s egyházi jogban öt évet töltött, az apát halála után, vonakodása daczára, közakarattal apáttá választatott. Néhány év mulva

azonban, melyek alatt társainak a szerzetesi szigor példányképeül szolgált, Krisztus sírjához zárándokolni óhajtván, az apátságot letette s egy zárai kereskedő hajóra szállt a keletre utazandó. De sorsa másként volt megírva a végzet könyvében. Egy tengeri vihar által a dalmát partokon fekvő Sz. Márton monostoránál a szárazra vettétvén, Rasina apáttól, egykori iskolatársától vendégszeretőleg fogadtatott. Minthogy a viharos tenger őt egész nagy bőjt alatt a monostorban tartóztatá, az apátnak elég alkalma lón őt szándékáról lebeszélni s reábirni, hogy inkább Magyarországba utazzék, hol buzgó papokra nagy szüksége van az újdон megtért népnek. Gellért tehát hajón Zarába utazván, ott könyveit szamarakra rakatá s egy kísérővel Maurus pécsi püspökhöz zárándokolt. Néhány nap múlva Anasztáz pécsváradi apát is látogatóban volt a püspöknél, s mind ketten megerősíték Gellértet ama szándokában, hogy a magyar egyháznak szentelje szolgálatát. Midőn pedig őt elébb Pécssett, majd Pécsváradon szónokolni is hallották volna, látván nagy tudományát s ékesszólását, Mária ünnepére Székesfehérvárra vitték őt, hol a király e napot püspökei s apátjai körében szokta volt megülni. Gellért a királynak bemutatattván, oly annyira megtetszék neki, hogy ez Maurus püspöknek meghagyta légyen, ne eresztené őt Jeruzsalembe, hová Gellért még mindig vágyakodék, hanem birja őt némi vára-kozásra, »mig, ugymond, az úr segélyével legyőzőm ellenségemet, Achtumot, s akkor Marosvárt adom

neki, hogy annak püspökévé legyen. Más nap ezt Gellért előtt is ismétlé a király, intvén őt, hogy addig is tehetsége szerint ápolni ügyekezzen a kereszténység új ültetvényét. Gellért ezóta választott csanádi püspöknek neveztetett.

Felvirradván Mária ünnepe, a szent beszédet a néphez Gellért mondá, Conrád fehérvári prépost tolmácsolása mellett. A beszéd nagy hatással volt mind a királyra, mind a többi hallgatókra, kik nem győzők eléggé csodálni a férfiú ékesszólását. A király őt ezóta felette megkedvelvén, udvarába vette s Imre fia tanításával bízta meg. E tisztségben húzamosabb ideig buzgóan járt el Gellért; midőn pedig a herczeg tanítói keze alól kinőtt, a világ zaját kerülvén, a bakonybéli remeteségbe vonúlt, s ott magának egy kis hajlékot építvén, szent gyakorlatokkal és könyvek írásával hét évet töltött el, míg végre Achtum legyőzetvén, s Marosvár elfoglaltatván, a pozsonyi krónika szerint¹⁾ 1030-ban annak püspökévé szenteltetett.

A mód, mely szerint Gellért itt püspöki tisztségben eljár, általában fogalmat adhat arról, miként folyt akkoron a nép térítésének s tanításának ügye. A király mindenek előtt meghagyta az újdön meghódított tartományba kinevezett főispánoknak, hogy a néptől a püspök és papjai számára annak idején gabonatermésök tizedét pontosan beszadjék; aztán rendeletére az ország külön monostoraiból tiz szer-

¹⁾ Endlichernél: Monum. 55.

zetes gyűlt össze Gellért segedelmére: Pécsváradról kettő, István és Anzelm, Zalavárról kettő, Konrád és Albert, Bakonybélből ugyanannyi, Crato és Tassilo, Pannonhalmáról négy, Fülöp, Henrik, Lénárt és Concius. E tiz szerzetest, kik mindnyájan misések és tudományosan művelt férfiak valának, Csanád főispán, miként Gellért életirása tudósít, a püspökkel együtt kocsikra rakván, a csanádi megyébe Oroszlámosra szállítá, hol Sz. György tiszteletére mindjárt a tartomány elfoglalása után klastromot kezdett vala építtetni. Az utasokat itt megvendégelvén, számos ajándékokkal tisztelte meg s aztán Marosvára vitte. E városban egy görög apátság s klastrom létezett — egyetlen az egész tartományban, melyet 'Achtum, mióta a görög császár pártfogásába adta volt magát, a keresztelő Sz. János tiszteletére emelt. Csanád a görög apátot és szerzeteseit innen Oroszlámosra szállítá, klastromjokat pedig Gellértnek és papjainak adta át.

A püspök megérkeztének híre elterjedvén, számos nemesek és nemtelenek, gazdagok és szegények jönek vala hozzá, megkeresztelkedni kívánkozván. Gellért fiai gyanánt fogadá valamennyiöket és saját asztalánál vendéglé meg őket. A király által kinevezett főispánok pedig nem sokára nagy számú népet vezettek a monostor elébe megkeresztelés végett. A czinteremben összesereglett nép oly nagy tömegben várá a monostor ajtaja előtt a keresztséget, hogy a keresztelő papságnak még éjjel is alig volt nyugodalma. A püspök pedig folyto-

nosan az isten ígését hirdeté azoknak, kik a keresztiséget már felvették.

A nevezett szerzetesek közt heten voltak a magyar nyelvben is jól jártasak, ugymint Albert, Fülep, Henrik, Konrád, Crato, Tassilo és István, kik nem csak a püspök beszédeit tolmácsolva, hanem önállólag is hirdették az isten ígését. Ezek mindannyian öspörösekké neveztetvén, az egész csanádi tartományt megtérítették, s a városokban és falvakban templomokat építének. A nép mindenfelé örömmel hallgatá a vallás ígét. Egy napon harmincz újdön keresztelkedett jött vala a püspökhöz, kérvén őt, hogy fogadná el fiaikat, miszerint kitaníttatván papokká avattatnának. A püspök Walther mester alá rendelte az ifjakat, külön házat adván számukra, hol a grammatikában és zenében oktattatnának. Midőn ezek rövid idő alatt a tanulásban nagy haladást tettek, számos fő és nemes úr, ezt látván, szinte Walther oktatása alá adta fiait a szép művészetek megtanulása végett. Amazok, kik az iskolai folyam bevégeztével papokká szenteltettek, lőnek aztán Sz. György monostorának első kanonokjai, azaz világi papjai, kiket a püspök nagy gonddal ápolt, hogy általok, mint hazafiak által gyorsabban megszilárdíthassa az egyházat.

Egy ízben, keresztelő Sz. János ünnepén a prédikacio után mintegy száz férfiú jelent meg a püspök előtt, kérvén őt, szentelne számukra helyeket, melyeken templomokat építhetnének. Gellért felette megörült híveinek e buzgalmán s mindnyájokat saját

asztalánál vendégelé meg. Ezek az asztaltól felkelvén, mindenféle ajándékokat, lovakat, ökröket, juhokat, szőnyeget, a nők pedig arany lánczokat, gyűrűket s egyéb ékszereket ajánlának fel a püspöknek. »Hát azért hívtalak-e meg benneteket,« mondá a püspök, »hogya kincseitektől foszszalak meg? Én titeket csak az isten igéinek hallgatására hívtalak« — mire azonban mindnyájan válaszolák: »Szent atya, azt hallók ma egyházi beszédedben, hogy miként a víz a tüzet, úgy oltja el az alamizsna a bűnt. Fogadd tehát Krisztus nevében, melyben új életre születünk, a mit felajánlunk.«

Midőn aztán a püspök papjaival megyéjét látogatná, hogy felszentelje azoknak czinteremeit, kik templomokat valának építendők, mindenütt apostolként fogadtatott s mindenféle ajándékokkal tiszteltetett meg. A nevezett hét szerzetes a püspököt mindenütt megelőzé, keresztelve s tanítva a népet, melyből számtalan sokaság belépett az egyházba. Gellért nagy gondoskodást tanúsított a tanuló gyermekek, a szerzetesek és jövevények iránt is. A tanulók csoportonként vitettek hozzá, kiket aztán nagy buzgalommal taníttatott. Az első harmincz tanuló, kikről fentebb emlékezőnk, hamar megtanulta az olvasást és éneklést; ezeket tehát a püspök az egyházi rendbe felvévén, papokká szentelte. Ezek lőnek aztán Sz. György monostorának első kano-nokjai, azaz világi, nem szerzetes papjai, kiket, mint az életírás mondja, a püspök nagy gonddal ápolt, hogy általok, mint benszülött hazafiak által gyor-

sabban és sükeresebben megszilárdíthassa új egyházát. A dunántúlra is küldött vala követeket, hogy onnan az iskolákat végzettek közül mennél többeket gyűjthessen magához, kiket aztán papokká szentelvén lelkészekké nevezett. Ezeken kívül más nemzetbeliek, németek, csehek, lengyelek is jövének hozzá, kik közül szinte többet alkalmazott a lelkészségekben.

Walther mester azonban naponként szaporodni látván iskolája népét, a tanítás súlyától szinte elnyomva, mondá a püspöknek: e sokaságot nem győzőm hivatalom mind a két részében, az olvasásban és éneklésben vezetni; adj mellém segédet, ki egyik részt elvállalja. A püspök tehát meghagyá frater Maurusnak, kit különben is a király üdvözlétére küld vala, hogy a Fehérvárott immár virágzó iskolát is látogatná meg, hogy onnan tanítót szerezzen, Talált is ott egy Henrik nevű német tanársegédet, a ki hívásának engedvén, könyveit felszedte s a visszatérő Maurussal a püspökhöz menvén s általa örömmel fogadtatván, Walther mellett az olvasásra tanítást vette által.

E szerint növekedvén a hívők és papok száma, az isten embere városonként épít vala templomokat; a fő monostort, melyet Sz. György vértanú tiszteletére a Maros partján emeltetett, Marosvárnak nevezte. István király ezt számos javakkal adományozá meg. A monostorban a boldogságos szűz tiszteletére, miről különösen gondoskodék, egy oltárt építtetvén, ezüst tömjényezött helyzetetett elébe, melyből két

élemedett férfiú által a nap minden óráiban bocsáttatá fel a tömjény füstjét.

Gellért püspök azonban nemcsak élő szóval, hanem irott munkákkal, vallási kérdések s tárgyak feletti értekezésekkel is hirdeté az új magyar egyházban az isten ígét. Azon hét év alatt, melyeket Imre herczeg nevelésének bevégezése után bakonybéli magányában tölt vala, leginkább ilyféle irodalmi munkákkal foglalkodék. Ezekről mondja aztán életírása, hogy midőn püspök korában, egész idejét szent hivatása buzgó teljesítésének szentelve, megyéje községeit körülutazgatá, egy kis szekéren ülve, jobbára ezen munkák áttekintésével s kiigazításával foglalkodék.¹⁾ Téli időben bárány- és juhbőr bundába takarózva látták őt hívei utazni.

Az életírás igen magasztalja a szent férfiú könyörületességét még azok iránt is, kik elkövetett bűneik miatt szigorúbb büntetésekre ítéltettek. Ilyenek megkegyelmezése végett nem restelt még a királyi udvarba is utazni. Egy ily útjában egy igen

¹⁾ Kiadta azokat teljesen gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök Gyulafehérvárt 1790 Sz. Gellért életével együtt. Emelt utóbb Endlicher is: Monum. Arpád. című gyűjteményében, 1849, szintugy mint Batthyány a bécsi császári könyvtár codexéből. Batthyány véleménye szerint e legendát valamely egykorú szerzetes írta Gellért halála után, ki őt még mint ifjú ismerte volna. Tekintve, hogy ezen iratban oly apró részletek is foglaltatnak Gellért életéből, milyeneket csak egykorúak tudhatnak, nincs miért ne fogadnók el ezen véleményt, hozzátéve, hogy két utolsó pontja később iratott hozzá.

erdős, sertvéstenyészésre alkalmas vidéken utazván keresztül, egy kis községben szálla meg utitársával Walther atyával éji nyugalomra. Éjfél tájban csodálkozva halla egy folytonos zörgést, mely egy kézi malom működéséből származott, a minő műszert ő még soha sem látott. A zörgés mellett énekhang is emelkedék egy nőtől, ki a malmot hajtá. Csodálkozva mondá a püspök Walthernek: »hallod-e a magyarok dalát?« S mind a ketten felkaczagának az ének szövegének tartalma felett. A már ágyban fekvő olvasgató püspök, midőn az éneket még hangosabbra hallá emelkedni, mosolyogva mondá Walthernek: »Mond meg nekem, miféle dallam ez, mely engem olvasásomban szünetelni kényszerít?« Ez, válaszolá Walther, egy vers dallama, s a nő, a ki énekel, gazdánknek, kinél megszálltunk, szolgálója, ki urának gabonáját őrli. A püspök ama kérdésére pedig: vajjon kézi munka hajtja-e a malmot vagy gép? »Munka is gép is,« válaszolá a szerzetes, »nem valamely állat ereje, hanem a kéz munkája mozgatja a malmot.« Mire aztán a püspök így sohajta fel: »Csodálatos dolog, miként táplálkozik az emberi nemzedék; ha művészet által nem gyámolítottatnék, hogyan győzné az ember a munkát! De boldog ezen nő is, ki másnak hatalma alá rendelve, szolgálatát, morgás nélkül, oly jó kedvvel énekelve végzi.« A nőt aztán gazdagon meg is ajándékozá.

A királyhoz eljutván, valóban sikerült neki kegyelmet nyerni azon súlyos bünt elkövetett nemes úr részére, kiért előbb a királynál számosan hasz-

talán könyörgének. Mi alatt a királyi udvarban időzik vala, a püspökök s apátok közül is többen, más papok és nemesek közül pedig számosan tisztelgének a királynál. Mind ezek nem győzék eléggé csodálni s magasztalni Gellért társalgását és szent erkölcseit. Midőn megyéjébe visszatért, a boldogságos szűz monostora részére ötszáz márkát, tíz vég bársony, ötven vég posztó, a királynétól pedig négy vég bársony és ugyanannyi vég selyem kelmét nyert ajándékul. A király ezen felül még ezer márkával ígérkezett járulni Sz. György martyr monostorának építéséhez; mit utóbb aztán le is fizetett.

Miként a most elbeszéltek tanúsítják, István, ki eddigelé leginkább országa nyugati vidékein terjeszté az új vallást, mihelyt az ott némileg meggyökerezett, birodalma egyéb részeiben is egyenlő buzgalommal ápolá a kereszténység fiatal ültetvényét; klastromokat, templomokat, iskolákat emeltetett és szereltetett fel mindenfelé népe művelésére. E törekvéseiben már nemcsak Gizela királyné, hanem a nagy remények közt felserdült Imre herczeg is ernyedetlen buzgalommal segíté a szent királyt. Ezeknek társágában szokta volt ő meglátogatni az ország külön vidékein alapított püspökségeket s apátságokat, az új keresztény egyház e telephelyeit, hogy onnan a vidék felmerült szükségei szerint intézkedjék.

A csanádi püspökség volt az utolsó azon egyházmegyék közt, melyeket István alapított. A Németországgal 1031-ben végrehajtott békekötés után István kiállott életfáradalmai s mind sűrűbben vissza-

térő betegeskedései közt némi nyugalomra vágyodván, gondjainak legalább is egy részét Imre fiának ifjú vállaira szándékozott áttenni; mert miként a hozzá intézett atyai intelmekben mondja: »a hadjáratok munkái, s a különféle népek becsapásainak visszatöröltsései, melyek majdnem egész életét elfoglalták vala« s ezek mellett az új vallás és országrend megalapításának s a közigazgatás új rendszere megszilárdításának súlyos gondjai mindinkább ki-merítették életerejét.

De a végzet nem részesíté őt az óhajtott nyugalomban, nem engedé sokáig élveznie az örömet, melylyel az erényekben mindinkább gyarapodó fiába vetett reményei atyai szívét eltölték. Imrét is, ki gyermekei közül csak egymaga maradt még életben, épen akkor ragadta el tőle 1033-ban a kora halál, midőn őt kormánytársá avattatni s megkoronáztatni szándékozott. Az e feletti búbanat, s az aggodalom, kit tegyen országában a maga utódjává, ki mind a kereszténység fiatal ültetvényét, mind az új országrendet megszilárdítani legképesebb legyen, s végre a mindinkább szaporodó udvari fondorlatok, melyek a trónöröklés miatt közvetlen közelében támadtak, különben is súlyos betegségét folyton nevelvén, annyira elmérgesítették, hogy a nagy király 1038-ban, augusztushó 15-kén, kinek életében oly buzgó tisztelője volt, Nagy-bold-asszony napján, a jobb életre szenderült.

Halálát közeledni érezvén, a püspököket s országnagyokat maga köré gyűjteté, s miután velök

utódjáról tanácskozott, atyailag inté őket a keresztény vallás buzgó fentartására s ápolására, az igazság védelmére s a testvéri szeretet megőrzésére. Ezután szemeit az égre emelve, új egyházát püspökeivel s papságával, országát annak nagyjaival és népével a boldogságos szűz imáiba s pártolásába ajánlá, s a haldoklók szentségeit még az urak gyülekezetében felvévén, megszűnt élni.¹⁾

Eltakarítására Székesfehérvárott roppant néptömeg gyűlt össze, melynek kesergő végtisztelkedése közt meghült tetemei arany koronával ékesített fehér márvány koporsóba tétettek le a szűz Máriának általa épített s csak épen a temetés előtt felszentelt templomában. A nép három évi gyászszal ülte meg emlékezetét.²⁾

A keresztény vallás István halálakor az országnak, mondhatni már minden részeiben el volt terjedve. A vallás külső terjedelmével a kereszténység szelleme arányosan nem volt ugyan még megszilárdulva a nemzetben; a nép nagyobb része még csak a külső formákhoz ragaszkodott, a nélkül hogy értelmét felvilágosítva, kedélyét átmelegítve érezhette volna az új tanok igazságától, — mi természetesen csak a későbbi nemzedékek áldása lehetett: az egyház azonban már teljesen, forma szerint meg volt alapítva.

¹⁾ Hartvik, Vita S. Steph. Endlichernél 185.

²⁾ Hartvik, u. o. Kézay Chron. Cap. 2.

Hetedik Fejezet.

Hierarchiai s egyház fegyelmi viszonyok.

I.

Nem csak a térítés menetéről s lefolyásáról hanem általában a fiatal egyház egész berendezéséről is oly kevés a tudósításunk, hogy csak nagyon hézagos képet adhatunk hazánk ezen kori egyházi viszonyairól. Ennek oka kétségkívül csak abban kereshető, hogy az ország terjedelméhez képest nagyon kevesen voltak a térítő papok és szerzetesek; ezek pedig eleinte a nép nyelvének elsajátításával, a vallási oktatással, a templomok építésével, az egyházi szerek beszerzésével, az iskolák ellátásával stb. annyira el valának foglalta, hogy eszökbe sem jutott feljegyezni s az utóvilág tudomására juttatni a keletkező egyház kívált apróbb

viszonyait. Magok e viszonyok is oly egyszerűek s kezdetlegeseek valának, hogy méltóknak sem látszának a feljegyzésre. Még azon írók is, kik később a XII-dik s következő századokban keletkeztek, vagy nem birtak már ismeretével az István kori, csak keletkezőben lévő egyház apró s mindennapias viszonyainak s a működő személyek egyéniségeinek; vagy a kor igen korlátolt értelmisége s világnézlete szerint, melyet csak a rendkívüliebb, csodásnak látszó, vagy a hiszékenység által csodáknak bélyegzett események érdekelnek vala élénkebben, — egyik s másik aszkéta bámulatot keltő testsanyargatásait, s a kegyelet által költött s híresztelt csodákat méltóbbaknak láták a feljegyzésre, mint a megszokott mindennapias viszonyokat.

Csak egy kutfő áll rendelkezésünkre, Sz. Gellért életírása, melyből a térítés menetére nézve fentebb némi részleteket közlénk. Csaknem egyedül ebből s néhány ezen s később kori törvényekből meríthetünk némi ismeretet a hierarchiai s fegyelmi viszonyokra s erkölcsökre nézve is.

E kutfőből látjuk, hogy az első térítők általában, mondhatni kivétel nélkül Sz. Benedek rendi szerzetesek voltak. Ezekből neveztettek ki az első püspökök s apátok is, ezek voltak azon iskolák tanárai is, melyek felállítása, mint kutfőnkből tudjuk, a püspökök első gondjai közé tartozott. A püspökök nemcsak azért siettek pedig felállítani, ezen iskolákat, hogy az azokból kikerült ifjakkból mennél többeket avassanak fel munkatársakul szolgáló szerze-

tesekké; hanem méginkább azért, hogy azok növénydekeiből teremtsék elő az ugynevezett világi, nem szerzetes papokat, kik clericus, presbyter vagy canonicus nevet viseltek és különösen hivatalnoknak ellátni a megalkotott lelkészsképeket. A szerzeteseknek tiltva lévén a klastromon kívüli lakás, csak eleinte s kivételesen, míg más papok nem álltak a püspök rendelkezésére, küldettek ki s ekkor is jobbra csak pároson, a vidékre, ellátni a lelkészi hivatalt. Mihelyt azonban a canonicus presbyterek száma eléggé megsaporodott, a szerzetesek klastromaikba tértek vissza s ama papok foglalták el a püspökök intézkedése s felhatalmazása szerint a lelkészsképeket. Hogy e benszülettekből származó nemzeti papság mennél előbb kellő számban legyen, mint Sz. Gellért életírása is mondja, nagy gondja volt reá a püspököknek.

A lelkészsképek kétfélék voltak. István törvénye szerint minden tiz község köteles volt építeni egy templomot s azt két telekkel, ugyanannyi szolgálval, egy pár lóval, hat ökörrrel, két tehénnel s harmincz darab apró marhával ellátni; az egyházi szerek s ruhák beszerzéséről a király, a lelkész behelyezéséről s az egyházi könyvekről a püspök gondoskodék. Az ekként felszerelt egyház parochialis templomnak, plebániának, lelkésze plébánusnak neveztetett. Csak ezen templomok voltak ellátva keresztelő kutakkal, s csak ezekben volt szabad a rendes lelkésznek végezni a keresztelést. Ezeken kívül voltak kisebb templomok, kápolnák is, melyek egynémelyikében

szinte működének papok, mintegy segédei a plebánusnak. A lelkészeken kívül voltak-e már az egyház ezen első szakában is a nagyobb községekben kisebb rendekben lévő clericusok, diakonusok, lectorok stb. bizonytalan. Az első esztergami zsinat, mely Kálmán első kormányévei valamelyikében tartatott, végzései egy pontjában rendeli, hogy a nagyobb templomokban valamennyi egyházi rendből legyenek clericusok, s végezzék a magok kötelességeit.

Mind ezen lelkészek s más kisebb rendű papok közvetlen a főesperesek és főpresbyterek, archidiaconok, archipresbyterek hatósága alatt álltak. Minden püspöki megye több ily főesperességre volt beosztva, melyeket az esperesek körüljárva kormányzának. Ők ügyeltek fel, hogy a lelkészek az evangéliom tanait híven hirdessék, kötelességeiket buzgón s pontosan teljesítsék; ők voltak az egyházi fegyelem őrei.

A székes egyházakban a püspökök körül nemcsak minden rendű, hanem nagyobb számú papok is léteztek, s ezekből keletkeztek aztán a káptalanok, vagy is a canonicus papok gyülekezete. Ezek bár nem voltak szerzetesek, rendesen klastromokban ugynevezett királyi monostorokban laktak, minőt például Sz. László épített Nagyváradon. Egynémelyik püspök, mint például Gellértről mondja életírása, ezen kanonokokat szigorú, szerzetesi fegyelemben tartotta. »Szokása volt — ugymond kutfőnk — e szent férfiúnak, egy kanonokjának sem engedni meg,

hogy a helységben künn háljon, kivéve azokat, kiket utra küldött. A többiek mindnyájan egy házban laknak vala; s ha közölök valaki a reggeli imádságok és zsolyosmákról elmaradt, az napi járandóságától is megfosztatott. A gyanús házakba sem engedé őket magánosan járniok, mondván nekik: ilyeneket cselekedve, az egy tonsurán kívül miben különböznének a világiaktól. A kiket bűnben lepett meg, javadalmaiktól is megfosztotta.»

Mily viszonyban voltak légyen István korában a szerzetesek s azok apátjai a püspökökkel, semmi hiteles kútfőben nem találjuk följegyezve; erről István törvényeiben sem létezik semmi rendelkezés, mi oda mutat, hogy a szerzetesek, miként a térítés ideje alatt, midőn még egyedül ők alkották az ország papságát, ők voltak a vallásitanításban s keresztelésben a püspökök egyedüli segédjei, ugy utóbb is, midőn helyeiket a lelkészségekben a nem szerzetes papok foglalván el, ők klastromaikba tértek vissza, apátjaikkal együtt teljesen alája voltak rendelve a püspöki hatóságnak. Az apátok kiváltságáról a püspöki hatóság alól ezen korban, midőn a térítésre bejött szerzetesek csaknem kivétel nélkül szent buzgalmú, a vallásterjesztését lángoló hévvel eszközölő, önzéstől, nagyravágyástól ment férfiak valának, még szó sem lehet; ily törekvést egyáltalában nem lehet megegyeztetni sem a térítésben működő szerzetesek jellemével, sem a nálunk uralkodó korszellemmel; s mint fentebb láttuk, épen azért gyanús az Istvánnak tulajdonított legtöbb

okmány is, mivel ily időszerűtlen törekvést árul el. Ily törekvés csak későbbi, a század vége felé felmerült utánzása volt a külföldi példáknak, melynek azonban már az első zsinatok is, mind a szabolcsi mind az esztergami útját állták, az apátokat szigorúan visszaterelvén a püspöki hatóság alá.

II.

A papok nősülése.

A papok nősüléséről István korában hazánkra nézve szinte nem találunk adatokra. Addig, míg a magyar egyházi kar csak szerzetesekből állt, természetesen nem fordult elő papi nősülés; miután azonban lassanként annyira elszaporodtak a nem szerzetes papok, hogy a lelkeszségeket mind ezek foglalták el, igen valószínű, hogy nálunk is már István korában szokásba kezd vala jöni a papi nősülés. A későbbi királyok alatt, mint alább látandjuk, erre nézve semmi kétség sem foroghat fenn.

A papi nőtlenség szabálya már néhány század óta fenállott ugyan az egyházban. A hűbéri államszervezet, melynek épen a papi nőtlenség volt egyik legerősebb támasza, azt általánossá tette mindenütt, hol ezen államrendszer létezett. A szabálytól azonban, bár mennyire sürgette is annak megtartását egyik s másik pápa, igen gyakori volt a kivétel, ugyannyira, hogy a X-dik században, s a következőnek első felében némely országokban a papok nagyobb része nős életet élt.

Frank-, Német- és Olaszországban nem csak a lelkészek szélteben, de sok helyt a püspökök is szoktak volt nősülni. Több e korbéli tanúbizonyság ezt kétségtelenné teszi. III. Otto császár egy János nevű olasz papot, ki ügyes festész vala, küldött volt Aachenbe, hogy az ott lévő templomot képekkel ékesítené fel. Miután János pap e feladatának a császár teljes megalégedésére felelt meg, Otto őt fáradsága jutalmául, egy épen megürült belgiumi püspökségre nevezte ki. János tehát oda utazott; de alig érkezik vala meg, midőn a tartomány grófja azon kérdéssel lepte meg őt: akarná-e leányát nőül venni? mert itt csak nők püspököket szoktak megtűrni.¹⁾ Több hasonló példát olvashatni azon rajzban is, melyet Ratherius a maga korabeli olasz állapotokról nyújt.²⁾ Ekkard tudósítása szerint,³⁾ ki a XI-dik század közepén írt, még XVIII. János pápa, II. Sylvester utóda is Ursus pap fia volt. A lombard papság a XI-dik század első tizedeiben a püspöktől kezdve a lectorig szélteben házasodott. A papfiúk szüleiktől jó karba állíttatván, tekintélyes osztályt képezének.

Németországban nők püspököket ugyan nem igen, de annál több nők lelkészeket találunk, kik

1) Az 1018-ban meghalt Balderich lüttichi püspök életírása, melyet 1050 táján írt egy ismeretlen szerzetes. Cap. 14. Pertz Script. IV, 730.

2) Ld. ezt bővebben Gfrörer: Kirchengesch. III, 1319.

3) Corpus Histor. II, 1640.

szabad nőkkel keltek házasságra. A lelkészek nősülése ott rég óta csaknem általánosan divatban volt e korban. A IX- és X-dik században több püspök volt, kik a lelkészek fiait nem akarták felvenni a papi rendbe. II. Adalbero metzi püspök életrajzában, melyet Constantin apát 1012 táján írt vala, dicsértetni olvassuk az 1005-ben elhalt püspököt, hogy »mig a legtöbb korabeli püspökök, részint rangkevelységből, részint együgyűségből vonakodtak a papok fiait papokká felszentelni«: Adalbero másként cselekedett; »megemlékezvén u. m. azon apostoli mondásról: az isten előtt nincs tekintet a személyre, hanem az kedves neki, a ki igazságot cselekszik (apost. cselek. X. 34. 35), ő senkit sem űzött el magától, hanem minden azt kívánó papfiúnak is feladta az egyházi rend szentségét.« Mi több II. Sylvesterről, még mint Gerbert rheimsi érsekről is úgy tudósíttatunk, hogy Franciaországot Rómától elszakasztani szándékozván, a papi nőtlenséget is el akarta törölni. II. és III. Otto császársága és II. Henrik királysága kezdetén már a németországi püspökök is jobbra felhagytak elődeik szigorával a papfiak irányában, s a metzi Adalbero példája szerint sokan nem csak megengedték, hanem szándékosan terjeszteti is kezdték a papok nősülését. Oka ennek kivált abban feküdt, hogy miután a nagy világi hűbérek, herczegségek, grófságok I. Otto ideje óta szélében örökösekké váltak, azok példájára a püspökök is, kik II. Henrik korában majdnem kizárólag nagy családok ivadékai valának, óhajtani kezdék,

gazdag javadalmaikat szinte örökösekké tenni, e végett megnősülni s gyermekeket nemzeni. E lépést még ugyan egy püspök sem bátorkodik vala tenni; de többen legalább működének e célra. Épen azért hunytak szemet a lelkészek nősülése tekintetében s minden nehézség nélkül avatták fel papokká azok fiait, hogy a papi nősülés lassanként átalánossá lévén, a püspökök nősülése is előkészíttessék.

Azonban korán észrevette e célzatot a szigorú II-dik Henrik, s nemcsak azért, mivel maga, mint egyik életirója feljegyzi, nős életében is tartózkodik vala a házasság élet kéjeitől, hanem még inkább államokból minden módon gátolni törekedett ezen felmerülő irány gyarapodását. A hűbéri rendszerben a császárság legerősebb támaszát az egyházi hűbérek képezték, mivel az államegység, kivált mióta a világi nagy hűbérek örökösekké lettek, a két nemű hűbérek ellentételében találta legerősebb kapcsát. Ha egyszer a püspökök is nősülve, javadalmaikat lassanként örökösekké változtatják vala: a császári trón, melyet leginkább az egyházi hűbéresek tartottak fen, fő támaszát elvesztvén, nem sokára omlásnak, roskadásnak indult volna. Henrik ezért mind a maga kezdeményezte zsinatok, mind VIII. Benedek pápa által nagy szigorral lépett fel a papok nősülése ellen.

Magok a rendszabályok, melyek ez irányban Henrikől s az említett pápától eredtek, legvilágosabban bizonyítják, mily szélesen el volt akkoron terjedve a nősülés a világi papság keblében. A goslári zsinat, mely egyenesen Henrik indítványára 1019 tavaszán

tartatott, legfőbb tárgyául a papi nőtlenség intézményének szilárdítását, a papi házasság tilalmát tűzte ki.¹⁾ E zsinaton Bernwald hildesheimi püspök a következő kérdést hozta szőnyegre: »mi legyen teendő, ha egy, szolgai rendből származott pap, a kit a püspök, vagy más magas méltóságú úr szabadsággal ajándékozott meg, javadalomba jutván, szabad nőt vesz el azon célból, hogy a nemzett gyermekek az egyház szolgaságából kivétessenek?« A jelen volt nagyok — mond az okmány — különböző véleményt nyilvánítanak vala a kérdés felett; a császár azonban azt határozá, hogy ily esetben az apa, anya s gyermek az egyház rabszolgái gyanánt tekintendők.

Három évvel később, 1022-ben, VIII. Benedek, szinte a császár kérelmére, hasonló célból tartott zsinatot Páviában, s a beszéd, melylyel azt megnyitotta, igen nevezetes e tekintetben. Az egyház, mondá egyebek közt, mely hajdan oly gazdag volt, a papok rendetlen vágyai következtében koldus botra jutott. Ennek oka kivált abban fekszik, hogy a kiknek az egyház védeinek s vezéreinek kellene lenniök, bűnösen elnézik, hogy az alpapság tagjai, kik a szolgai rendhez tartoznak, szabad asszonyokkal nőülnek, és gyermekeiket javadalmaik javaival gazdagítják meg, mi által az egyház mondhatatlan kárt vall birtokaiban. E miatt a püspököket, kik ezt elnézik, »néma kutyáknak« nevezi, kik nem ugatnak a hol kellene. De gáncsolja az urakat is, kik

¹⁾ A zsinat végzéseit ld. Pertznél. Leges II, 172.

a papfiakat a katonaságba felveszik s az elrablott egyházi javak birtokában védik, Nevezetesen a pápa azon szavai is, melyekkel beszédét végzi: »Az isten és az apotolok fejedelmei Péter és Pál nevében, s a legdicsebb császár védelme alatt, atyánkfiai, püspöktársaink megegyeztével örökre kiirtani kívánjuk a papi nősülés maszlagát. S hogy végzésünk állandó legyen, szükséges, hogy azon alakban irjátok alá az előterjesztést, melyben az tétetik.« A pápa tehát vitatkozást sem akart engedni a tárgy felett, nehogy ellenzék támadjon. Mert miután Aribert milanói érsek maga is házasságban élt Uxeria nevű nemes származású nővel, a papi nősülésnek hatalmas védői voltak Olaszország északi részeiben. A zsinat végzése szerint a papoknak javadalmaik elvesztése alatt meghagyatott, hogy nejeiket elbocsássák. A papfiúk kiváltságaiktól megfosztattak s az egyház rab-szolgáivá tétettek. A szabad osztályból származott papok házasságát szabad nőkkel azonban még Bencze is egy más zsinat szabályozására tartotta fel.¹⁾

A párisi zsinat határozatai is²⁾ leginkább az alsó papság nősülése ellen vannak intézve. A nősülő pap javadalmának elvesztésével fenyegettetik. A császár pedig, midőn e végzést megerősíté, még azon bírakat s jegyzőket is szigorú büntetéssel, száműzéssel, kézcsonkítással fenyegeti, kik a papfiaknak

¹⁾ Pertznél Leges II, 561. Közli Mansi is XIX, 343. 351.

²⁾ Ld. azokat Pertznél i. h. 162. V. ö. Giesebrecht: Kaisergesch. II, 186 és Anmerk. 600.

szabad levelet vagy birtokcztmet írni merészkednek; a különben szabad anyát pedig megvesszőzés vagy korbácsolás után száműzetni rendeli. A püspöknek is hivatalvesztés alatt tiltja a zsinat a nősülést. Benedek pápa ennek még erősebb gátakat akart vetni egy közönséges zsinaton, melyet a császár sürgetett, s mely végett 1023-ban Robert francia királylyal egy összejövételt is tartott. De mivel a következő évben mind a császár mind a pápa meghalázott, a zsinat is elmaradt. A papi nősülés eltörlésében kifejtett buzgalmuk azonban haláluk után is talált követőkre. Egy 1031-ben Bourgesban tartott francia zsinat e tárgyban a páviaihoz hasonló végzést hozott. Ugyanazt végezte az ugyanazon évi compostellai spanyol zsinat. De mind ezen tilalmaknak sem lett elégséges foganatuk, mig nem a század végén, mint alább megérintendjük, VII. Gergely erélyes törekvése mindenütt szabálylyá tette a papi nőtleniséget.

Ily törekvések ellenében, s még inkább azon körülménynél fogva, hogy nálunk a püspökök általában sőt eleinte a lelkészek is még jobbára szerzetesekből lettek, nem igen valószínű, hogy a keletkező magyar egyházban a papság már István korában nősült volna. Utóbb azonban, midőn a világi papság száma mindinkább szaporodott, a külföld példája nálunk is talált elég követőkre mind a papok mind a püspökök közt. És ha nem a nagyváradi püspök leánya volt is azon nő, kit a legenda szerint Sz. László a rabló kuntól megszabadított, már csak

az is, hogy ez híreszteltethetett, bizonyítja, hogy utóbb nálunk is voltak nős papok s püspökök.

A magyar papság erkölcsi ezen korban egyéb-
iránt hasonlíthatatlanul dicséretesebbek valának,
mint a külföldi, kivált az olasz papságéi. Még ezek
közt, az ezen kori zsinatok végzései s más kútfők
tanúságai szerint a simonia, vagy is az egyházi
javadalmak pénzen vásárlása, a világi üzemek s
egyéb, a papi hivatással meg nem férő erkölcsök
elég sűrű nyomaira akadunk: az ezen kori térítő
magyar, jobbára még szerzetes papság, élénk vallásos
buzgalom, szigorú egyházi fegyelem, az új egyház
gyarapításában való fáradhatatlan munkásság által
tűnt ki. Azon kevés kútfőben, melyek ezen korból
léteznek, még az oly szigorú életű Sz. Gellért
munkáiban sem találunk nyomára sem az egyházi
férfiak lazább életének; ellenben többekről tanús-
kodnak azok, kik a térítés fáradoalmas munkái közt
is szigorú askétai életet folytattak. Maurus, Salamon
király s Geiza vezér korában pécsi püspök, ki ezen
időben még iskolás gyermek volt, két ily szigorú
életű remetének, a Lengyelországból bevándorolt
Sz. Zoerardnak, ki a zobori monostorban szerzetessé
lévén, Endre nevet vőn fel, s tanítványának Benedek
vértanúnak hagyta reánk emlékét. Ezen asketák
Nyitra vidékén töltötték szigorú életöket.¹⁾

¹⁾ Mauri episcopi Quinque eccles. Vita SS. Zoerardi Conf.
(S. Andreae) et Benedicti mart. eremitarum. Endlicher Mon.
Arpad. 134.

De ezen önsanyargató asketákénál sokkal hasznosabb s gyümölcsözőbb volt azon lángbuzgalmú jámbor szerzetesek működése, kik részint a keresztény tanok hirdetésében, s a nép oktatásában, részint a püspöki s monostori székhelyeken mindjárt a kereszténység kezdetével egykorúlag emelt iskolákban tölték fáradoalmas életüket. Es bizonyára azon Walther atya, ki Sz. Gellért csanádi iskolájában oly buzgósággal oktatta a reábizott ifjúságot, hogy a vidékbeli urak és nemesek is csoportosan küldik vala hozzá gyermekeiket; azon Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krató, Thazló és István atyák, kik tudományosan művelt s a magyar nyelvben is eléggé jártas férfiak lévén, mint esperesek működve, a városok és falvakban templomokat építének, s a szent püspök előtt járva a népet megkeresztelték és tanították, — mind ezen keresztény szeretettől lelkesített szerzetesek, kik a magyar keresztény egyház megalapításában oly önzetlen, szent buzgalommal működének, méltók hogy neveiket a történelem megörökítse.

III.

Egyházi törvények, szertartások s hiedelmek.

Minthogy István a kereszténységet nem egyedül mint új vallást, hanem egyszersmind mint oly tényezőt alapította meg országában, mely népét az európai civilisatio körébe bevonja: nem csodálkozhatunk,

hogy még az országos törvények közé is számos olyféle intézkedést beigtatott, melyek egyébiránt az egyházi élet és fegyelem körébe tartoznak. Népeinek az európai erkölcsökhöz és szokásokhoz való símulása lévén összes királyi működésének fő czélja, az apostoli és királyi hatóságot még a törvényhozásban is oly annyira egyesítette, hogy a fenmaradt törvénykönyvében a polgári s egyházi életet szabályozó rendeletek vegyesen váltják fel egymást. E törvények a kereszténység fentartását s az egyház fegyelmi szabályaihoz való alkalmazkodást a polgári életre is kiható sanctioval biztosítják. Különösen az összes egyházi ügyet a királyi hatalom örökdedése s védelme alá helyezik. »Ha valaki — ugymond e törvények elseje — a kevélységtől elragadtatva az isten házát megveti s az istennek szentelt s az ő tisztelete végett a királyi jog ótalma alá helyezett birtokokat megsérti, mint az isten házának megtámadója s fertőztetője, kiközösítség. Mert kell, hogy magának a királynak haragját érezze, a ki az ő rendeleteit megsérti. . . . Az istennek tett adományok szintugy a király védelme alatt allnak, mint a saját maga öröksége. . . . »A püspököknek, mondja tovább a törvénykönyv, teljes hatalma legyen az egyházi ügyek ellátásában s kormányzásában. A világiak nekik e kormányzati működésükben, az árvák s özvegyek védelmében s a kereszténység megtartásában engedelmesskedjenek. Az ispánok és bírák őket igazságszolgáltatásukban az isteni törvény rendeletei szerint gyámolítsák. A papok vádlói csak fedd-

hetetlen, családos és Krisztust valló emberek lehetnek. A világi tanúskodását pap ellen, senki se fogadja el, és senki se merészeljen pap ellen nyilvánosan bíraskodni, hanem csak az egyházban. »Tudnotok kell, hogy míg ti csak magatokért dolgoztok, a papok mindnyájatokért fáradnak; s azért, miként ők érettetek, úgy ti is tartoztok érettök dolgozni úgy annyira, hogy ha kell, éltetőket is áldozzatok fel érettök.« . . . »A ki a kereszténységet megvetván, kevélységében az ellen vét, vétsége arányában a püspök által a canonok szabálya szerint bűnhesztessék. Ha pedig e miatt fellázadva, a reá szabott büntetést kiállani vonakodnék, ugyanazon ítélet hétszer ismételtessék. S végre, ha még ekkor is ellenszegülne, a királynak, mint a kereszténység védőjének törvényszéke elébe idéztessék.« »Ha valamely pap vagy ispán, vagy bármely hűséges egyén valakit vasárnap dolgozni lát, a munkától űzze el; a ki ökrökkel dolgozik, ökrét veszítse s ez a lakosok eledeléül vágassék le. A ki lovakkal dolgozik, lovát veszítse, melyet azonban gazdája ökörrrel válthat meg; ez pedig, mint mondatott, étkül szolgáljon. A ki más eszközökkel dolgozik, ezeket s ruházatát veszítse, melyeket csak bőrével válthat meg.« »Minden tíz község templomot építsen, s azt két tanyával, ugyannyi szolgálval, egy loval s csikóval, hat ökörrrel és két tehénnel, harmincz négy apró marhával adományozza meg. A templomi ruházatról a király, papról és könyvekről a püspök gondoskodik.« »A papok és ispánok hagyják meg

a községi biráknak, hogy vasárnapokon az ő parancsuk szerint, apraja nagyja, férfiak és nők mindnyájan a templomba gyűljenek, egyedül a tűzörököt véve ki. A ki megrögzötten elmarad, lakoljon s fosztassék ki. A kik a templomban a mise alatt zajt csinálnak s másokat háborgatnak, a kik egymással beszélgetnek s a felolvasásokra nem figyelnek, ha előkelők a templomból gyalázattal űzessenek ki; ha közrendűek a templom pitvarában megkötözve ostoroztassanak meg s hajok nyirassék le. A ki a kántor bőjtökét (jejunia quatuor temporum) tudva megsérti, és a ki pénteken húst eszik, egy hétig elzárva bőjtöljön. A ki megátalkodva — mi minden kereszténytől távol legyen — a pap tanácsa szerint nem akarja bűneit meggyónni, az minden egyházi szolgálat és alamizsna nélkül temetessék el. Ha pedig a szülék és rokonok mulaszták el, papot hívni a haldoklóhoz, s ez gyónás nélkül múlik ki, ő maga ugyan imádságokkal s alamizsnával takaríttassék el; de a rokonok lakoljanak bőjttel a pap határozata szerint. A rögtön elhalók azonban teljes egyházi tisztességgel temetessenek el; mert az isten titkos ítéletei előttünk ismeretlenek. A boszorkányok a bírósági törvény szerint vezetessenek a templomba s a papnak adassanak át bőjtöltetés és taníttatás végett. Ha másodszor taláztatnak ugyanazon bűnben, elébb bőjt alá vetessenek s aztán a templom megtüzésített kulcsával, melyükön, homlokukon és lapocskáik közt kereszt alakban bélyegeztessenek meg. Harmad ízben pedig a biráknak adassanak át.« Gondoskodott a törvény

a különféle babonákról is. »A tanács végzése szerint, ugymond, az e bűntől való elrettentés végett rendeljük hogy valakit babonával, méregkeveréssel, bűvöléssel senki se merészeljen elméjében megháborítani vagy megölni. Ha mindazáltal ezt valaki elkövetné, adassék az ekként megsértett vagy annak rokonai kezébe, hogy tetszésök szerint büntessék. Ha pedig valaki olyféle bűvölést, babonát cselekednék, minőt a hamuban s másként is szoktak űzni, a püspök által ostorozással javíttassék meg.«

Az egyházi szertartásokban és szokásokban az új magyar egyház aligha különbözött a külföld egyházaiktól. Természetes következménye volt ez ama körülménynek, hogy a papok, püspökök eleinte valamennyien külföldi származásúak voltak; s a magyarokból lett fiatal papok is ezek szellemében lévén nevelve, ezek példája után indulva, látták el az egyházi szolgálatot s tanították a népet.

A szűz Mária s általában a szentek tisztelete ezen korban mindenütt igen élénk volt e korban. Az értelmiségében még kevésbé fejlett kor vallásossága mindenütt főleg a külsőségekhez ragaszkodék: a kereszténység szellemének magaslatára még nem tudván felfergődni, a vallás külső szertartásait, szokásait tekinti vala a lényegnek. Magának a szellemi istenségnek fogalmára is alig lévén képes felemelkedni, valamint ezt képzeletében emberi tulajdonságokkal szerette felruházni: úgy az isten és az ember közt is, a királyok s alattvalók közti viszonyok példája szerint, a közbenjárók egész rangfokozatát

állítá fel. Az eget és földet angyalokkal és szentekkel népesíté be képzeletében, kikhez aztán imáiban fordúlt, kiknek közbenjárása, sőt egyenes közbelépte által, óhajtja, reméli s hiszi vala megnyerni a kívánt jót, teljesíttetni az érzett szükségét, elháríttatni a fenyegető veszélyt. A szentek és az ördögök e kor hitében a fő szerepet viselték: amazoktól jön vala minden áldás és segély; emezek voltak minden rosznak s veszélynek okozói. Minden életszükségnek s viszonynak, minden adománynak s jótékony hatásnak meg volt a maga külön szentje, kinek segítő erejében vakon hisz vala az együgyű kor. Ezeket pedig külön imákkal és szertartásokkal, böjtökkel, fogadalmakkal s áldozatokkal kell vala, s igyekezett is maga iránt hajlandóvá, kegyessé tenni, pártfogását, segélyét megnyerni.

Mind ez ilyformán volt kétségekivül nálunk is, bár adatok hiányában nem vagyunk is képesek azt már e korból kimutatni. Egyedül a szűz Mária kiváló nagy tiszteletének találunk némi nyomára kútfőinkben. Maga a Nagy-Boldogasszony elnevezés is erre mutat. István király nagy tisztelője volt az isten anyjának. Koronáztatását is Nagy-Boldogasszony napján tartá. Hartvik legendája szerint István mind magát, mind országát a szűz Mária védelmébe s pártfogásába ajánlotta. Ha hiteles azon görög okmány, melylyel István görög apácák számára a veszprémi völgyben klostromot alapított: ez is bizonyítványt ad Mária kiváló tiszteletéről: István abban a szűz Máriát »dicsőséges asszonyunk-

nak» nevezi. Az okmányt Kálmán király átiratta, latin fordítást kapcsolván hozzá. Sz. Gellért csanádi püspök minden szombaton külön ájtatosságot tart vala a Sz. György templomában Mária tiszteletére, kit, miként a legenda mondja, nem is saját nevén, hanem Boldogasszonynak szoktak nevezni. Mária e kiváló tiszteletének alapján történhetett aztán, hogy IV. Béla és V. István okmányaiban a szűz Mária egyenesen Magyarország védszentjének neveztetik.

A szentek tiszteletével és a segedelmökben való bizodalommal lépést tartott a csodák hite, nálunk szintugy mint a külföldön. A természeti tűnemények okait nem ismerő együgyű kedély mindent az élet-viszonyaira ható szentek vagy rossz szellemek közbejöttének tulajdonított; s épen ezen, a túlvilági szellemek az emberi élet-viszonyokba való közvetlen beavatkozásának hite volt a szentek tiszteletének fő ápolója. A szentekben nem annyira példányképeket láttak, kiknek ez életben gyakorlott erényeit utánoznák, hanem oly túlvilági erőket tiszteltek, melyek a rosszat elfordítani, a jót létrehozni képesek. A szenteket a nép szemében csak is csodatevő hatalmok övezte a dicsfényvel.

Maga István király is megragadott minden alkalmat a szentek tiszteletének terjesztésére, kétségkívül azon jámbor hitben, hogy mennél több szent őrködik népe, országa felett, annál inkább gyarapodni fog ennek jóléte. Ez indíthatta őt arra is, hogy Sz. Kálmán tetemeit országába hozassa, — miről ekként tudósít bennünket Alold, egy XIII. század-

beli író: »Kálmán az isten jámbor szolgája, Irlandból Jeruzsalembe vándorolván Austriában a néptől azon gyanúban, hogy magyar vagy cseh kém, Stockerau mellett hosszú kínzás után két latorral felakasztatott. De míg a latrok tetemei elrothadtak s varjuktól felemésztettek, az isten szent szolgája, mintha élne, épségben függ vala; sőt még a fa is, melyen függé, kizöldült. Ha teste átszuratott, vagy megcsontkíttatott, meleg friss vér folyt belőle, s a megcsontkított rész ismét kinőtt; az elvitt darabtól pedig a beteg meggyógyult. Ekként szentsége nyilvánossá lévén, a balgatag emberek banni kezdék tettöket, s az akasztó fáról levett testet a Duna partján egy kápolnában temették el.« Utóbb Henrik márkgróf, szentségének és csodatételeinek híre által indíttatva, az erekljét nagy fényvel Mölkben takaríttatá el. »Midőn Poppo, trieri püspök — így folytatja elbeszélését Alold, — Palaestinából visszatért, István király őt mindaddig szorgolá kérelmével, míg meg nem ígérte, hogy testvérénél Henrik márkgrófnál Sz. Kálmán testének átengedését kieszközölné. Poppoval tehát magyar követek jelentek meg a márkgróf előtt, ki, bár nem szívesen, a szent testet kiadván, ez nagy tisztelettel Magyarországra hozatott és nagy lelkesedéssel fogadtatott; »mert, ugymond kútfőnk, a szent közbenjárásától minden jót és szerencsét remélt magának ezen ország. De az ellenkező történt. Súlyos csapások nehezédtek az országra, melyek nem is szűntek meg előbb, mint sem István, a jámbor király és püspökei meg nem értették, hogy az isten nem akarja, hogy

Pannoniában tiszteltessék azon szent, ki Ausztriában nyerte a martyr koszorút.* S miként Sz. Kálmán életírója beszéli: »Az aszály, természetlenség, éhség és halandóság oly annyira sujtották a király országát, hogy már végpusztulástól félnek vala. Követeket kívántak tehát küldetni a márkgróf által, kik a szent férfiú csontjait visszavinnék;» — minek folytában a tetemek csakugyan visszavitettek Mölkbe.

Hasonló csodákról beszél Mór pécsi püspök is Sz. Zoerard, vagy szerzetes nevén Sz. András életében, mi arról tanúskodik, hogy nem csak a nép, hanem a legmíveltebb papok és püspökök közt is, — kik közé tartozott Mór püspök is, — egyaránt el volt terjedve a szentek által végrehajtott csodák hite. Innen magyarázható csak, hogy e kor nemzedékének együgyű kedélyében a külföldön nem kevésbé mint nálunk oly nagy szerepet játszik vala a szentek tisztelete, s a vallásos érzelemtől elválhatlan volt a csodák, bűvölések és babonák makacs hite. Nálunk ehhez még a régi pogány vallás hiedelmeinek, áldozatainak és szokásainak maradványai is járulának, melyeket, mint a közel jövő eseményei tanúsítják, sem a püspökök s lelkészek őrszeme, sem a király szigora nem volt képes rögtön kiirtani a népeletből.

MÁSODIK KÖNYV.

**A MAGYAR KERESZTÉNY EGYHÁZ
MEGSZILÁRDULÁSA.**

Első Fejezet.

**A magyar egyház és királyság küzdelme a
pogányság és külbefolyás ellen.**

I.

A Péter és Aba ellenkirályok alatti zavarok.

Bár szigorú országos törvény parancsolta is mindenkinek a keresztény vallás felvételét és szertartásainak gyakorlását: a kereszténység szelleme, oly rövid idő alatt, nem hathatott be a magyar nép keblébe. Előbb el kellett a földnek készítenie, hogy az abba elvetett mag kicsírázhassék s kelőleg meggyökerезhessék. Az eléggé még ki nem fejlett értelem az új vallásnak csak külsőségeit volt képes befogadni; annak szelleme csak akkor található felfogásra, midőn az értelmet is eléggé megvilágosította már az ismeretek nagyobb tömege. Különösen az egy szellemi istennek magas eszméjét alig foghatja fel az elvont fogalmakra még nem szok-

tatott, mélyebben gondolkodni nem tudó nép gyöngé együgyű értelme. Magában a társadalomban is nagy változásnak kell vala végbemenni, hogy a keresztény igazságok a nép által megértessenek. A civilizáció kissé magasabb foka lehet csak képes utat nyitni a keresztény vallás szellemének a nép kedélyéhez. Mert a hit és ismeretek kapcsolata oly szoros, s a népek vallási haladása az értelmi előhaladást annyira feltételezi, hogy e nélkül amaz nem is képzelhető. A legnemesebb elvek is hatástalanok maradnak, ha a nép, melyben azok terjesztetnek, még tudatlan. S így történt, hogy midőn a keresztény vallás külső szertartásainak már az egész nép hódolni látszék, végre is az első alkalommal, mely a nép ősi erkölcsi s gondolkodása nyilvánulásának szabad tért nyitott, mindjárt kitűnt, hogy a cél tulajdonképen még nincs elérve; hogy a nép régi babonás hitének, előítéleteinek, anyagias fogalmainak, és az új vallás igazságainak csak zagyvalékát nevezi vallásnak, a nélkül hogy annak szelleme is behatott volna értelmébe. S így volt ez mindenütt, hol a nép még nem jutott el magasabb civilizációra. Németországban, hol a kereszténység már több század óta vallása volt a népnek, még e korban is több vidéken észlelhetők a régi pogányság maradványai. II. Henrik király azt adja a bambergi püspökség alapításának fő okául, hogy azon vidéken még sok pogány szlávok laktak.¹⁾ Unwan hamburgi érsek még sok helyt talált megyé-

¹⁾ Ld. Henrik életét i. h.

jében pogány isteni tiszteletet, melyet a nép berkekben szokott végezni.¹⁾ Sőt még a Rajnánál is, hol a kereszténység már háromszáz év óta meg volt alapítva, szélteben divatoztak a német pogányság maradványai. Burchard wormsi püspök gyóntató kérdései közt még olyanokat is találunk, hogy nem tett-e a gyónó istentiszteletet az elemeknek, a napnak, holdnak és csillagoknak?²⁾

Nem csodálkozhatunk tehát, midőn látjuk, hogy mihelyt István király erős keze meghidegült, az általa megfékezett nemzeti szellem s ősi erkölcsök és szokások megint szabadabban kezdenek nyilatkozni s harcra keltek a nemzetre erőszakolt új tanok s vallási szertartások, az új polgári rend és törvények ellen. Erre elég alkalmat nyujtanak vala ama zavargások, melyek két közvetlen utóda, Péter és Aba Sámuel alatt eláradtak az országban.

A zavarok egyik fő forrása az ifjú királynak a magyar geniustól elütő léha erkölcei s egyéniségében s a külföldről bevándorolt idegenek túlságos pártolásában létezett. Az Árpád nemzetségbeli anyától, de külföldi apától származott, külföldön növekedett Péter, ki csak fondorlatok által, Endrét, Bélát és Leventét Szár-László fiait kitúrva jutott a trónra, nem azon egyéniség volt, milyent akár az újdön alapított királyság s egyház java, akár a nemzeti jellem komoly hangulata igényelt

¹⁾ Adamus Hamburg. eccles. II, 46. Pertznél VII, 322.

²⁾ Burchardi Decretor. Lib. XIX. edit. Colon. 1548. Fol. 192. l.

volna. Könnyelmű, elbizakodott, nem sokára azok ragaszkodását is eljátszá, a kik eleinte hozzá csatlakoztak. »A föld javait — mint a krónika mondja — németekkel s olaszokkal dőzsölve, kevélyen s telhetetlenül nyelte el. Az erősségeket, várakat s az ország méltóságait s főhivatalait a magyaroktól elvévén, németeknek, olaszoknak adományozta, kik aztán kevélyen, kényők-kedvők szerint zsarnokoskodának a magyarok felett. Maga is ledér, híveinek mindenféle kicsapongást megengedett. Udvaroncza a magyarok nejeit, leányait erőszakolva, féktelen állatiaságuk áldozataivá tették. A hol a királyi udvar járt, senki sem lehetett biztos neje s leánya tisztaságának megőrzéséről.«

Ily erkölcsű király a komoly erkölcsű magyar uraknak nem tetszhetett, nem maradhatott sokáig a trónon. Kicsapongásaihoz járult az is, hogy Gizelát, István özvegyét, kinek trónját leginkább köszönheté, hálátlanul mindenétől megfosztotta s őrizet alá helyezte; mi által mind azokat, kik a szent király emlékét kegyelettel őrzék, ellenségeivé tette.²⁾ Péter a nehéz viszonyok közt, melyekbe önhibája által jutott, eleinte a papságban keresett támaszt. Kedvéért az egyházat ő is lehetőleg támogató, a keresztény vallás intézményeinek szigorú megtartását sürgeté. Egyebek közt Pécssett egy nagy székes egyházat is kezd vala építeni.³⁾

1) Kézay Cap. 2. Endlichernél Monum. 109.

2) Chronicon Altahense Pertznél Script. XX, 794.

3) Chron. Princ. Polon. Stentzel: Script. Rer. Siles. I, 57.

E mellett Péter még külső szövetségest is keresett s talált Braciszláv cseh fejedelemben. Lengyelországban, a hatalmas Chrobri Boleszláv halála után a magyarországiakhoz hasonló zavaros viszonyok álltak be: a pogányság ott is felütötte fejét; a régi néperkölcsök és szokások ott is feléledtek; mi az István reformjaitól idegen magyaroknak is csábító példának szolgált a zavargásra. Braciszláv, ki Boleszláv példája szerint egy új nagy szláv birodalom alkotójává kívánt lenni, e zavarokat felhasználván, a háborúra készületlen Lengyelországba hadat vezetett, s Krakót és Giecz erős várat megvévén, a fővárost, Gneznát, is elfoglalta. Innen szigorú parancsokat adott a pogányság ellen, s midőn Prágába visszatért, Sz. Adalbert csontjait is magával vitte. Braciszláv e győzedelméről azonnal értesíté a pápát, úgy adván azt elő, mint a fellázadt pogányság ellen nyert diadalát, s annak jutalmául Prága számára érsekséget s metropolitai jogokat, magának pedig koronát kért tőle. Kétsége sem lehetvén, hogy e lépései által III. Henrik császárt maga ellen ingerli, kapott a szövetségen, melyet, úgy látszik, a trónján ingadozó Péter már elébb ajánlott neki. A háborúban aztán, mely Braciszláv s a császár közt 1040-ben kitört, Péter három dandárral segíté Braciszlávot. Ezen évben kedvezett is a szövetségeseknek a szerencse. De 1041-ben Henrik nagyobb haddal támadta meg Braciszlávot, s őt legyőzvén, békéért kényszeríté esedezni.

Péter ekkor már nem segíthette szövetségesét,

mert maga is más segélyére szorult. Gizela, özvegy királyné, ki elzártan már három évig szenvedett volt, látván, hogy panaszaira semmit sem hajt az elbizakodott király, az ország nagyait egy jó alkalommal összegyűjté s a maga védelmére indítá. Ezek magok sem tűrhetvén tovább a király s kegyenczei zsarnokságát; s tapasztalván, hogy előterjesztéseik süker nélkül hangzanak el, ellene összeesküdtek, s a királyi lakra törvén, Budát, a király zsarnoksága és kicsapongásai fő eszközét, összevagdalták; a külföldre futott Péter helyébe pedig Aba Sámuel, István király hugának férjét, kit Sz. Gellért életirója nádor ispánnak nevez, emelték a trónra.¹⁾

Péter a püspökök közül is, hihetőleg kik őt jobb útra terelni ügyekeztek, többeket megsértett, s kettejüket méltóságuktól is megfosztván, másokkal helyettesíté. Sámuel, mihelyt a hatalom birtokába jutott, a már nagy befolyású püspöki kart is megnyerni ügyekezvén, a két letett püspök ügyét a pápához terjeszté fel.²⁾

Péter a megengesztelt III. Henrik császár pártfogása és segélye által ügyekezett trónját visszanyerni, mit neki ez, ki a császári főhatalmat az országra is kiterjeszteni vágyott, meg is ígért. Henrik e végett két ízben sereggel jött az országba; de tapasztalván, hogy a nemzet semmi módon reá

1) Chron. Altahense Pertznél i. h. E forrás két urat nevez a lázadás fejének, Ztoizlát és Pechzibit, melyek kétségekivül az idegen író által elferdített nevek.

2) U. o.

nem birható Péter visszafogadására, megelégedett avval, hogy Aba neki az ország azon részét átengedte, mely a bécsi erdőtől a Lajta folyamig terjedt.

Hogy Aba csak pár évig is megmaradhatott a trónon, nem annyira a maga népszerűségének, mint inkább azon ellenszenvnek köszönheté, melylyel a nemzet Péter ellen viseltetett. Az urak nagyobb része mind kettejőktől elfordult s a külföldre menekült Árpád-vérbeli hercegekhez szíttott. A Lajtán tuli országrész átengedése Abától még azon keveseket is elidegeníté, kik eddig a Péter elleni gyűlöletből hozzá csatlakoztak. Aba ezt tapasztalván, az alrendűekben kezdé támaszt keresni: ezeket emelé méltóságokra, ezekkel tanácskozásként az ország ügyeiről; az urakat pedig, kiket maga ellen törni tapasztal vala, üldözni kezdé. De ekként annyira megutáltatá magát a nemzet főbbjeivel, hogy ezek még Pétert is kíváncsiabbnak találták nálánál s megbuktatására összeszövetkeztek. A terv azonban elárultatott, és most nem ismert többé korlátokat Aba kegyetlensége. Ötven urat, kik tanácskozás végett gyűltek össze, elfogatván, meg sem hallgatva, nyomban kivégeztetett. Másokat üldözőbe fogott; de ezek Németországba futottak, s Péterrel összeköttetésbe lépven, vele együtt ösztönzék a császárt, hozna ismét hadat Aba megbuktatására.

Már a papság is általában Sámuel ellen fordulván, hogy e kényuralom és zavarok alatt a fiatal kereszténység ügye is mindinkább hanyatlik, az ősvallási pogány szokások és szertartások szélében

megújulnak s minden kicsapongásnak tágas tér nyílik. Ezen egyházi s erkölcsi sülyedésről keserűen panaszkodik Gellért csanádi püspök is egyik iratában.¹⁾ Ő egyébiránt elég bátor vala szemben is megfeddeni a királyt, midőn ez 1044-ben a husvéti ünnepeket Csanádon tölté.

Az új királyság fényének s tekintélyének emelése végett, a német császárok szokása szerint István is divatba hozta volt, hogy sátoros ünnepeken egyik vagy másik püspöki székhelyen a templomban megjelenvén, a koronát a hely püspöke által ünnepélyesen tétesse fejére. Ezt akará most Aba is végrehajtatni Gellért püspök által. De a bátor főpap, ki mint velencei származású olasz, Péterben talán földijét is sajnálta, a felhívásnak nem engedelmeskedett, s a király kénytelen lőn, más főpap által tétetni fejére a koronát. Gellért ekkor a szószékre lép és dorgáló beszédet tart a király ellen. Szemére hányja a kegyetlenségeket, melyekkel épen a nagy bőjt alatt, a vezeklés napjaiban, szennyezte be lelkét. »Ha életembe kerül is — így végzé fenyítő beszédét — szemed elébe tartom, oh király, jövődnek tükrét. Tudd meg tehát, nem sokára lesújt reád az isten bosszúálló keze, mely téged megfosztand az országnak jogtalanul szerzett birtokától!« Az udvaroncok, a kik a latin beszédet értik vala, remegve a püspök életéért, meginték a tolmácsot, ki a beszédet a

¹⁾ Deliberatio super hymnum trium puerorum című munkájában. Acta et scripta S. Gerardi. 126 lap.

királynak magyarázá, hallgatná el e fenyegető szavakat. A tolmács maga is félvén, örömet enged vala az intésnek. De a rettenthetetlen főpap nem tágit, s hangosan rákiált a tolmácsra, hogy csak magyarázza meg végső szavait is a királynak. Ez meg is történt. De Aba mérseklé magát, s a hallgató közönség csodálkozására, bántatlanul hagyá a szent élete miatt köztiszteletben álló püspököt.¹⁾

A jóslat nem sokára be is teljesedett. Aba még azon év nyarán életével együtt elveszté trónját a császár ellen vívott ütközetben, ki Pétert visszahozván, trónjába visszahelyezte. De ezt sem tették bölcsebbé a szenvedett csapások. Első tette lön, hogy országát hálából a nyert segedelemért, Henrik császárnak hűbérül ajánlotta fel; azontúl pedig ennek pártfogásában bizakodva, még kiméietlenebbül gyakorlá zsarnoki hatalmát kivált az elébb Abához szítók felett. De ezek sem maradának tétlenek, s összeesküvést készítettek elé a bitorló király ellen, ki még az országnak mindennél többre becsült függetlenségét is elárúlta. Az összeesküdt urak egy Csanádon tartott gyülekezetökből követeket küldének Szár-László fiaihoz, hogy őket az országba visszahívják. Ezek közül a középső, Béla, vitézsége által Lengyelországban birtokul egy tartományt, nőül egy királyleányt nyert volt magának. Az idősbik Endre, ki Oroszországban szinte a fejedelem

¹⁾ Kézay i. h. 112. és Vita S. Gerardi Cap. 17. Endlicher-nél 226. l.

leányát vette nőül, örömmel fogadá a követeket, s azokkal és Levente öcscsével egy orosz fegyveres csapat kíséretében 1046 őszén hazatérvén, az urak egy részétől Abaújt vározt fogadtatott s királylyá kiáltatott ki.¹⁾

II.

A pogányság lázadó kitörése.

Endrében a trón visszanyerte törvényes örökösét; de a béke nem állott mindjárt helyre, sőt még veszélyesebb zavargás tört ki, mely az ország István király által alkotott összes új rendét s intézményeit komolyan fenyegeti vala. Számosan valának a nemzetben, kiket már nem elégtett ki az idegen és zsarnok Péter megbuktatása, hanem e mellett az ősvallás és ősi közigaztatás helyreállítását is kívánták. A keresztény vallás tanai még korán sem gyökerestek meg annyira a nemzetben, hogy azoknak áldásai ellensúlyozhatták volna a bajokat, melyek némileg e vallás kíséretében s annak felvétele következtében látszának a hazára háramlani. E vallással jöttek be az idegenek, kiknek egy részét abban most oly gonoszul tapasztalják vala gazdálkodni; e miatt lett Péter is királylyá. E vallás behozatála óta kell vala szabadon bocsátani rabszolgáikat, fizetni az egyháznak a tizedadót; ezóta igényelték a német

¹⁾ A Chron. Altahense legtöbb részlettel tudósít e belzavarokról Pertznel SS. XX, 796. 798. 801.

császárok is a fenhatósági jogokat az országban s fenyegették annak függetlenségét. Mind e bajt és megaláztatást, melyektől az ősi vallás és intézmények korában a nemzet menten maradt, az új vallás kíséretében látván bekövetkezettnek, az elfogultság s a felzaklatott szenvedély egyenesen ennek tulajdonítá. E fölött még a papság számára beszédett tized is szálla volt szemökben, sérté büszkeségöket, mely minden adózást szolgainak tart vala.

A nemzeti fölkelés tehát a zsarnok király ellen minden egyéb szenvedélyt is fölébresztett. És nem csoda, hogy ennek hevében sokaknál azon nézet lön uralkodóvá, hogy meg kell szabadulniok az új vallástól, melynek felvétele óta annyi baj és megaláztatás érte a nemzetet. Pogány őseik, úgy gondolák, Európa ostorai voltak; maguk, keresztényekké lévén, már függetlenségöket is elvesztették.

E szenvedélyek, e nézetek már Abaújvárt is hangosan nyilatkoznak vala; mire pedig Endre és öcscse Pest tájára érkezének, megfélemlen erővel törtek ki. Maga Levente herczeg is rokonszenvet látszék nyilvánítani az ősvallás iránt. A nép Vatának, a belusi vár urának vezérlete alatt nyilván követeli vala Endrétől: törülné el a keresztény vallást, állítaná helyre a régi áldomásokat s egyéb ősvallási szertartásokat; engedné lerontani a templomokat és monostorokat, elűzni az idegeneket és a papokat: csak ezen engedelem alatt ajánlván fel Péter ellen karjaikat.

Endre, más erőt még nem látván maga körül,

kénytelen volt szabad folyást engedni a kitört szenvedélyeknek, bár maga elég erős volt már a keresztény hitben, semhogy iránta a trón birtokaért is hűtlenné lenni akarna; elég belátó arra nézve, hogy a kereszténység fentartását nemzete életkérdésének tekintse. Valamennyi közt — ugymond Sz. Gellért életirása¹⁾ — első volt Vatha, a ki fejét pogány szokás szerint lenyíratá, kit aztán mindnyájan követének s bálványaiknak áldozának, lóhúst evének s minden rossz és iszonyatos dolgokat kezdenék cselekedni; a papokat és keresztényeket leölték, a templomokat feldúlták; azután hírnökök által hirdettették, miképen Endre és Levente parancsa volna, hogy a püspökök, papok és szerzetesek s általában a keresztények kivégeztessenek, hogy még emlékezetök is kiveszzen; az ősi szokások és szertartások ellenben föllevenítessenek.

Gellért csanádi püspök, Besztrid, Buld és Beneta püspöktársaival ekkoron Székesfehérvárt időzik vala. Értessülvén azokról, mik Pest környékén történtek, hogy a hercegeket üdvözljék s e zavarok megfékezésére ösztönözzék, a keresztények nagy sokaságával és Szónok fehérvári ispánnal Budára útnak eredtek. De Gellért már Diódnál meggyőződék, hogy magát s társait nagy veszély fenyegeti a lázadóktól. Ott tehát megállapodván, Sz. Szabina templomában misét, s annak végeztével a néphez beszédet mondott, a

¹⁾ Endlicher Sz. Gellért életében »Bacha« nevet mond. Monum. 228.

kereszténység iránt hűségre, kitartásra lelkesítvén azt. Beszéde végén, mintegy látnoki szellemtől megszállva, könnyekre fakadt, mondván: »atyámfiai, püspöktársaim, s mindnyájan ti, jelenlevő hívek, tudjátok meg, hogy mi a mai napon mátyrkoronával Jézus Krisztus urunkhoz fogunk eljutni.« Elbeszélése után nekik, hogy a múlt éjen mennyei látvány kegyében részesüle, mely szerint a megváltó, szenteséges anyjának ölében ülve, őket magához inté és saját kezeivel részesíté az oltári szentségben; Beneta püspöktől mindazáltal, midőn hozzá lépett, megtagadta azt, annak jeléül, hogy a martyrságban nem fog osztozni. A nép ezután Gellért intésére bűneit meggyónván s megáldozván, Buda felé folytatá útját. Itt azonban Vatha egy lázongó csapatától megtámadtattak. Gellértet az örvöngő csapat kocsijáról leragadván, a Kelenhegy oldalára viszi s onnan letaszítván, a még életjelt adónak mellét lándzsával szúrja át, fejét pedig kövekkel zúzza szét. A hegy azóta Sz. Gellért hegyének neveztetett. Buld vagy Budi püspök, szinte kövekkel veretett agyon; Besztrid halálosan megsebesítve harmad napon múlt ki. Szónok ispán, a püspökök kíséretével együtt hasonlókép megöletett. Beneta püspök azonban kezeiből valamiképp megszabadulván, Endre által megmentetett.¹⁾

Péter, látván, hogy tőle a nemzet nagyobb

¹⁾ Vita S. Gerardi. Endlichernél 230. kövv. Thuróczy krónikája szerint Szónok ispán is megmenekült. Cap. 40.

része elfordult, Németországba menekülni szándékozván, Mosonyba futott, honnan azonban, talán mivel a határokat már elállva találta, vagy Endre követeitől reábiratva ismét visszafordula. Szomor helységben kevés fegyveresével három napig védte magát az őt űző lázadók ellen, míg végre elfogatván s megvakíttatván, Fehérvárott nem sokára meghalt, s az általa épített pécsi székes templomban eltemettetett.

Péter megbukta s halála még koránt sem szüntette meg a veszélyt az országban. Mert bár Henrik császártól, Péter pártfogójától, ki most más felé volt elfoglalva, legalább egy időre nem volt is mit tartania az országnak, a tulajdonképeni veszély most a kereszténység elleni lázadásban létezett. Ez most annál válságosabbá teheti vala az ország jövőjét, minthogy az ősvallás hatalmas támaszra talált Levente herczegben. S valószínűleg ez volt oka, hogy Endre, bár maga híven ragaszkodék a kereszténységhez, sem magát megkoronáztatni, sem a pogányság lázadását elfojtani nem volt képes mindjárt hazatérte után. A pogánysághoz szító zavargók, Levente által pártfogolva, több hónapig dúlakodtak s üldözték a kereszténységet, s magát az idős Endre főhatalomra jutását is kétségessé tették. De szerencsére Levente már 1046 végén, vagy a következő év elején meghalt. »Ha ő tovább él, mondja a krónika¹⁾, s a lázongók által támogatva, a fő-

¹⁾ Thuróczy II, Cap. 43.

hatalmat is végleg kezébe ragadhatja, kétségkívül egész Magyarországot visszatérítette volna a pogányságra.« Tekintve, hogy az ekkoron hatalma tetőpontján álló német császárság, mely nem rég Lengyelországban is leverte a pogányság mozgalmait, Magyarországon sem tűrhette volna ennek uralomra vergődését, s kétségkívül az egész nyugati kereszténységet egyesítendő lett volna ellene: az országra nézve valóban szerencsés eseménynek mondható Levente halála.

Mihelyt a lázadás e főtamasztát elvesztette, Endre sem késett maga körül összegyűjteni a kereszténységhez híven ragaszkodó urakat, kik, úgy látszik, még is többségben voltak az országban. Ezekről támogatva, a három életben maradt püspök²⁾ által magát 1047 elején Székesfehérvárott megkoronáztatván, első gondjának tartá, a fellázadt pogányságot elfojtani s a kereszténységet helyreállítani. Meglévén győződve, hogy ennek fentartásától függ az ország fenmaradhatása, a keresztény vallásra visszatérést s általában István törvényei s rendeleteinek megtartását mindenkinek halálos büntetés fenyegetése alatt meghagyta. A lázadás további dúlakodásának semmi nyoma sincs a kútfőkben; mi arra mutat, hogy Endre erélyes föllépte, s talán a szigornak néhány példája a rendet azonnal helyre-

²⁾ Ha valóban csak három püspök volt ekkor életben, mint a krónika mondja, miután a lefolyt zavarokban is három elvesztéről tudósítottunk, ezen évek alatt csak hat püspök létezett Magyarországon.

állította, habár a pogánysághoz való szíftást, mint annak néhány évvel utóbb ismételt felkelése bizonyítja, nem sikerült is egészen elfojtani.

III.

Háború III. Henrik ellen.

A rend az országban némileg helyreállván, Endre azonnal a császárra fordította figyelmét, kiről eleve is tudható, hogy nem fogja békésen elnézni védenczének megbuktatását. Követei által tehát tudtára adá, hogy neki semmi része sincs a Péter ellen támadt lázadásban, sőt azokat, kik őt megvakították, megbüntette; a fellázadt pogányságot elfojtotta, a kereszténységet helyreállította. Kéri ezeknél fogva a császárt, ne háborgatná az országot, melynek a keresztény vallás megszilárdulása végett oly nagy szüksége van a békére. De Henrik ez időben többfelé el lévén elfoglalva, ha elhalasztá is fenyegetéseinek végrehajtását, arról koránt sem szándékozott végkép lemondani; bár jól tudá, hogy a háborút Magyarország ellen a német püspöki kar, melynek fegyveresei alkották a császári hadsereg főerejét, ellenzi. III. Henrik ez időtájban hatalma tetőpontjára jutván, nyilván elárulá, hogy világuralomra törekszik. Ő miután Burgundiát elfoglalta, épen midőn Péter megbuktatásának hírért vette, Rómába ment, hogy ott is rendet alkosson. Sz. Péter széke felett ott egy ideig két elvetemedett egyéniség, kik

IX. Benedek és III. Sylvester név alatt ismeretesek, verseng vala, míg végre Gratián János pénzen vásárolta meg a legfőbb egyházi hatóságot s VI. Gergely név alatt tette magát pápává. A császár ezt is letévén, Suitger bambergi püspököt, — s miután ezt IX. Benedek megmérgezte és ismét pápává lett, ezt is elűzvén, Poppo brixeni püspököt emelte Sz. Péter székébe, ki II. Damazus nevet vőn fel. De három hét múlva ezt is elvitte a halál, s a császár végre Bruno touloni püspököt helyezte be a pápai székbe, ki aztán IX. Leo név alatt erőlyesen ugyan, de a császárnak ekkor még mindenben kedvezve, vezette az egyházi kormányt. A német püspökök tapasztalásból tudván, hogy a túlhatalmas császárok az egyházi hatalmat is rendesen szűk korlátok közé szorítják, a püspököket pedig súlyos hadi szolgálatokkal terhelik, hagyományszerűleg törekednek vala korlátozni a császári hatalom túlságos növekedését. Ezért ellenzék most is a Magyarország elleni háborút. De Henrik ennek daczára is végleg elhatározta, hogy mihelyt ideje engedi, erőhatalommal kényszerítendi Magyarországot fenhatóságának elismerésére.

Endre tehát erről értesülvén, szinte mindenkép készült a háborúra, s egyebek közt a vitézségéről híres öcscsét Béla herceget is behívta Lengyelországból; 1049-ben pedig, midőn a császár ellenséges szándokairól újabban is értesült, IX. Leo pápa közbenjárását is igénybe vette. Jelenté neki, hogy ő az ősi pogány vallást visszaóhajtók lázadását el-

fojtván, a keresztény egyház megszilárdításán minden erejéből fáradozik; de hogy ügyekezetének sikerét láthassa, multhatatlanul szükséges a béke országának. Kéri őt ennél fogva, vetné magát közbe a császárnál, s mi neki már kétszeri követsége által nem sikerült, hajlítaná őt a békére.

A pápa teljesen méltányolván Endre kívánságát, a clugnyi apátot az utóbb szentté nevezett Hugót küldé Magyarországra; tanácslá mindazáltal Endrenek, ismerné el a császár fenhatóságát, s fizetné meg neki a Péter alatt kikötött adót. Endre és Béla, hogy az országnak oly igen szükséges békét megszerezhessék, az adófizetéstől nem vonakodának ugyan; de a császár fenhatóságát elismerni egyáltalában nem akarták. Az engedni szinte nem hajlandó császár a háborút Adalbert osztrák herczeggel már 1049 őszén megkezdette; mivel pedig ez a magyaroktól visszaveretett, a következő évben Gebhard regensburgi püspököt még nagyobb haddal küldé az országra s Hainburgot hadi munkálatai alapjául megerősítteté; 1051-ben pedig maga is három oldalról nagy számú hadakkal tört az országra.

A szerencse azonban nem igen szolgált fegyverének. Az ügyes Béla vezér mindenütt kijátszá s megghiúsítá ügyekezetét, úgy hogy egy hónapi hadjárata után végre is Hainburg alá kényteleníttetett visszahuzódni a kiéhezett s megtizedelt német sereg. Henrik e kudarcz miatt szégyentől és boszútól égve 1052-ben újabb hadjáratra készül. Endre pedig,

ki most már az elébb megajánlott, de el nem fogadott adót sem volt többé hajlandó megadni, újabban is sürgeté a pápát, hogy, ha a kereszténység ügye Magyarországon szíven fekszik, ügyekoznék a császárt valahára megbékéltetni. Kéré őt, menne e végett személyesen a császárhoz: e fáradságot megérdemelné a magyar kereszténység, melyet a háború s a császár hűbéruri követelései végveszélylyel fenyegetnek.

IX. Leo pápa hajlott a kérelemre s útnak indula. De mielőtt a császárral találkozónék, ez már ismét Magyarországon volt seregével, s a nyolczadik héten ostromlá Pozsony várát, de oly szerencsétlenül, hogy miután rohamai több ízben visszaverettek, eleséges hajóit pedig egy ügyes magyar uszó megfúrta s elsüllyesztette, ismét szégyenpírral kénytelenített seregének maradványait kivezetni az országból.

Ekkor érkezett a pápa Henrik táborába, s őt vereségei után valahára hajlandónak találta a békére, ha Endre az elébb megajánlott adófizetést teljesíti. Ezen alapon kezdé meg tehát a pápa is közbenjárását, nem kételkedvén, hogy Endrét még mindig elébbi értelmében találja. De a király s Béla vezér a kétszeri győzelem után már hallani sem akarának az adófizetésről. A pápa hasztalan nyilváníta boszúságát; hasztalan fenyegeté Endrét egyházi kiátkozással, mivelhogy elébbi feltételeitől elállván, az apostoli széket, mint mondá, reászédte. Endre válasza csak az volt, hogy ő a császár hadjárata előtt, s ha ettől eláll, igezte az adót; azt akkor a

császár vetette meg, most tőle nem lehet méltányosan kívánni. A pápa és a császár tehát minden eredmény nélkül távoztak. »És a római birodalom — mondja Leo pápa életrője — elvesztette fenhatóságát Magyarország felett, s maiglan fájlalja határszéleinek tűzzel vassal pusztítását.«¹⁾

¹⁾ Heriman. Augiens. 1052 évhez Pertznél Script. V, 130. Wibert, a pápa egykorú életrője Lib. II, Cap. IV. Acta SS. april. Tom. II, 661. Thuróczy II, Cap. 43. Annal. Saxo. 1052 évhez. Az elül idézett két német kütfő egymással némi ellenmondásban van a béke nem sikerültének okára nézve. Herimann szerint a pápa egyet értett a császárral, s Endre nem fogadta el ennek feltételeit. Wibert szerint pedig a pápa a magyar királylyal volt egy értelemben, míg a császár most is adófizetést s hűbéri alárendeltséget kívánt Endrétől, mit azonban ez kétszeri győzedelme után megtagadott. Egy német történetirő (Gfrörer Papst Gregor VII. köt. VI, l. 670. köv.) Wibertnek ad igazat, ki mint a pápa életrője s körülötte forgó egyéniség jobban ismerhette a pápa eljárását, de, ugymond, nagyon homályosan fejezte ki magát. Gfrörer ugyanis azt gyanítja, hogy Endre azért nem hajólt a császár követeléseire, mivel azon értekezletekben, melyeket a pápától már előbb hozzá küldött Hugo clugnyi apáttal tartott volt, magának a császár ellen hatalmas támaszt keresve, a szent szék iránt kötötte legyen le magát hűbéri fogadalommal. Csalhatatlan bizonyossága ennek, ugymond maga a Herrmann által feljegyzett 1053-ki triburi békeszerződés, melynek feltételei közt Endre azt is igéri, hogy a császárt minden hadjárataiban segíteni, kivéve ha a császár Olaszországba vezetne hadat. Ezt, ugymond, nyilván azért kötötte ki, mert Endre már a sz. széknél fogadott vazalli hűséget, s ezért hűbérura ellen nem volt szabad harcolnia. Ezért tön, ugymond tovább, VII. Gergely is szemrehányást 1074-ki okt. 28. kelt bullájában Salamonnak, hogy nem tekintve a régiebb szerződést, a magyar koronát, mely a sz. széknél van alája vette, a német császártól fogadta el hűbérül.

A császárnak ezentúl nem volt többé kedve háborgatni az országot; s midőn a békéért folyton sóvárgó Endre, a pápa sürgetéseire Trierbe 1053-ban békeköveteket küldött, egész készséggel lemondott előbbi követeléseiről a Magyarország feletti fenhatóságra s az adófizetésre. Viszont Endre is lemondott az ország jogáról a Lajta és a Szárhegy közti földről, melyet még Aba engedett volt át. A béke s barátság ekként megkötöttén, mind a császártól, mind a király követeitől esküvel is megpecsételtetett. Mit azonban Henrik fegyverrel ki nem vívhatott, más úton, rokonsági kapocs által kívánta magának s utódainak biztosítani a befolyást Magyarország ügyeire. Ez okból már a békekötés alkalmával szóba hozta a maga leánya Zsofia és Endre csecsemő fia Salamon közt kötendő házasságot; az eljegyzés mindazáltal későbbre hagyatott. Ezt csak 1059-ben a császár fia, IV. Henrik, vagy inkább, mivel ez még kiskorú volt, Agnes özvegy császárné hajtotta végre; mert ő maga már 1056-ban megszűnt élni.

Mihelyt a béke helyreállott, Endre király a királysága elején lefolyt zavargások által a fiatal egyházon ejtett sebeket is lehetőleg ügyekezett behegeszteni. A pogányság lázadása által püspökeiktől megfosztott egyházi megyéket valószínűleg mindjárt megkoronáztatása után ellátta új főpásztorokkal; de ezek közül csak négynek nevére találunk az e korból fenmaradt igen kevés emlékeinkben. Az egyik Beneta vagyis Benedek, kit Endre 1047-ben Budánál a lázadók kezei közül megmentvén, esztergami érsekké.

nevezett ki, s ki a tihanyi apátság 1055-ben kelt alapító levelében első helyen van aláírva.

Ugyanezen okmányban még Mór, Kelemen és Múldós püspökök is alá vannak jegyezve. S úgy látszik, csak is ezen négy főpapból áll vala akkor az egész püspöki kar. Sz. Gellért életirása szerint Mór, az ő utóda, csanádi püspök volt. E püspök 1053-ban Füleppel, a bold. szűz csanádi monostorának apátjával, kit azzá még Sz. Gellért nevezett volt ki, s a Maros-vidéki urak s nemesek nagy számával, a király előtt megjelenvén, kéri vala őt, engedné meg Sz. Gellért tetemeit, melyek martyrhalála után Pesten a bold. szűz kápolnájában lőnek eltemetve, Csanádra áttétetni. Az engedélyt megnyervén, útközben nagy sokaság kísérte, Csanádon pedig a kanonokok ünnepélyesen fogadták a tetemet. Itt azonban viszály támadt Fülep apát s a kanonokok közt. Ezek a székes egyházban, az apát pedig a szűz Mária monostorában, hol Gellért még életében készíttetett magának temetkezési helyet, akarván végnyugalomra tenni a tetemet. A kanonokok elébb csakugyan Sz. György egyházába vitték a sz. testet; »de, ugymond a legenda, azt semmikép sem tudták ott letenni«, s kénytelenek valának azt a monostorba átvinni. Itt azonban akkora volt a nép sokasága, hogy még az isteni szolgálatot sem férték el végezni, míg nem a népet a templomból torra hívták. Ekkor aztán megritkulván a sokaság, a püspök és apát zárt ajtóknál tették le a testet sírjába, melléje rakván azon ruhát is a melyben megöletett, a teveszörből

készült köpönyegét, azon követ, melylyel feje szétzúzatott, a vezeklő övet és ostort, melylyel magát életében ostorozta.¹⁾

Mórt említ, de nem csanádi, hanem pécsi püspöknek azon 1057-ben kelt okmány is, mely szerint Radó nádorispán, Endre király és Béla vezér megegyeztével, Mór püspököt lelki atyjának fogadja, javai egy részét a Sz. Péter pécsi egyházának, többi javait pedig, melyeket életében neje, Lucza, élvezend, ennek halála után árva rokonainak adományozza, kivéve Sz. Demeter monostorát, melyet a Száva partján a Tótország meghódításának alkalmával szerzett kincseiből épített volt, s magának temetkezési helyül tűzött ki; ezt is Sz. Péter pécsi egyházának és Mór püspöknek adományozván.²⁾

A III. Henrikkel 1053-ban megkötött békeszerződés után a barátságos viszony a magyar és német fejedelmi ház közt azontúl nem csak meg nem zavartatott többé, hanem az Endre és Béla közt kitört sajnos viszályok következtében még szorosabbra is fűződött. Ekkor jegyeztetett el a gyermek Salamonnak Zsafia császárléany is. Midőn a féltékenységeben kislelkű Endrétől súlyosan megsértett Béla vezér, már életét sem látván biztosságban, 1059-ben Geiza, László és Lambert fiaival sogorához Boleszláv lengyel királyhoz menekült, s ennek hadi segélyével tért vissza, a megrettent király még Anasztazia

¹⁾ Vita S. Gerardi. Endlichernél 230.

²⁾ Fehér Cod. Dipl. I, 394.

nejét és Salamon fiát is Mölkbe az osztrák herceghez küldötte, s Agnes özvegy császárnénál és a kiskorú IV. Henrik gyámjainál segedelmet sürgetett. A segélyhadak onnan Vilmos thuringeni határgrof és Eberhard neuburgi püspök vezérlete alatt idején megérkeztek ugyan; de Béla által a Tisza mellett megveretvén, vezéreikkel együtt nagy részben fog-ságba jutottak. Endre maga is életét veszté az ütközetben. A nagylelkű Béla az elfogott németeket nem csak szabadon bocsátotta, hanem vezéröknek, Vilmos hercegnek, ki magát vitézsége által különben az ütközet alatt is kitüntette volt, a maga leányát Joját is eljegyezte. A német befolyás azonban végkép meglön törve Béla uralkodása alatt.

IV.

A pogányság újabb lázadása Béla király alatt.

A trónra jutott Béla bölcs mérseklet és tapintatos intézkedések által ügyekezett a huszonhárom év óta majdnem szünetlenül dúló harcok s belzavar-gások alatt eláradt rendetlenséget s bomladozást megszüntetni, országának a nyugalmat s jólétet, magának a királyi széket biztosítani; mert hogy a Németországba vitt Salamon s párthívei sorsukban megnyugodni nem fognak, előre is gyaníthatá. E végett mindjárt megkoronáztatása után közbocsánatot hirdetett s a Németországból hazájokba visszatérni akaróknak személyeik s vagyonuk bántatlanságát

biztosította, s ezeket azonnal oltalma alá is vette. A Péter korából fenmaradt vagy Endre által újra behozott törvénytelen adókat megszüntette, s az ország állapotának gyökeresebb javítása végett Székesfehérvárra országgyűlést hirdetett, melyre, hogy az alkotandó törvények a nép ismeretére könnyebben eljussanak, az úri renden felül a nép részéről is megbizottakat rendelt megjelenni.

De a különben üdvös rendelet könnyen nagy veszélybe sülyeszthette volna az országot, ha Béla bölcsesége és szilárdsága gyorsan nem hozt volna orvoslato. Az ősvallás iránti hajlam, mely Péter elűzetésekor oly viharosan nyilatkozott, Endre szigorú rendeletei által némileg elfojtatott ugyan, de ki nem irtatott a kedélyekből. Mit azontúl nyilván nem tehetett, rejtekben folytat vala a népnek az ősvallástól elválni nem tudó része: az erdők, ligetek magányában áldozott ősi szokás szerint a nemzeti istennek. Az ország fenyegetett függetlensége megmentésének gondoljai, majd fia örökségének féltése s a kitört testvéri viszályok sokkal inkább igénybe vették Endre idejét, semhogy figyelmét kiválóbban s buzgóbban fordíthatta volna a kereszténység megszilárdítására. Az alattomban gyakorlott ősvallás háborítatlan maradván, némely vidéken mindinkább erőre éledt s csak alkalomra várt, melyben ismét fellázadva érvényesíthesse magát s visszakövetelje uralmát.

Ezen alkalmat meghozta a Béla által kihirdetett országgyűlés. Béla készsége, melylyel a nép kívánságát megelőzve, a Péter idejéből származott adókat

eltörülte, sokakban azon reményt ébresztette fel, hogy talán a keresztény vallás iránt sem viseltetik nagyobb hajlammal mint testvére, a korán elhunyt Levente. Megerősítheté ezeket az ilyféle reményekben az is, hogy ő most az országgyűlést a hajdan divatban volt ösgyűlések alakjában hirdette ki; mit szintén oda magyarázhattak, hogy mindenben helyreállítani szándékozik a nemzet ősi szokásait s intézményeit.

E hitben tömérdek sokaság gyűlt össze Székesfehérvár körül a kitűzött napra. A Vatha fiától, a számos jósnőiről s az ősvallás iránti ragaszkodásáról elhírhedt János úrtól vezetett nép a király elébe járulván, szörnyű zajjal kívánta az ősi vallás helyreállítását s az engedelmet, hogy a keresztény papokat, szerzeteseket és tizedszedőket kiirthassa, a templomokat, keresztekét s az új vallás egyéb jelvényeit s emlékeit leronthassa. A király szelíd de szilárd intéseire, hagynának fel az esztelen kívánsággal, fenyegetés lőn a válasz. Béla látván, hogy a felbőszült tömegén ész és tekintély nem fog, az urakkal tartandó tanácskozásra három napot kívánt s híveivel a várba zárkozott. »És a lázongó nép vezérei magas állványokról gonosz beszédekert mondanak a hit ellen; a nép pedig újjongva nyilvánítá tetszését« ugymond a krónika. A határidő eltelt, s a lázongók még hangosabb fenyegetésekkel újíták meg kívánságaik teljesítését. De midőn a választ várnák, a király által a szomszéd megyékből összegyűjtött várkatonaság a lázadokra rohant, s

vezéreiket elfogván, a tömeget nem minden vérontás nélkül szétverte.

Ez volt a pogányság utolsó jelentékenyebb nyilvános harcza a kereszténység ellen. De ha szétzüllött s látszólag lesöndesült is a megfélemlített nép, a kedélyekből rögtön nem sikerült kiirtani az ősvalláshoz ragaszkodó hajlamot. Béla a nyugtalanabb országrészeket meglátogatva, színre mindenütt helyreállította ugyan a kereszténységet; de az erdőkben s berkekben titkon gyakorlott ősvallási szertartások még vagy egy nemzedéken át lappanganak; s ezeket csak Sz. László s Kálmán királyok szigorú törvényei lőnek képesek kiirtani.

De nem csak a keresztény vallás helyreállításában, hanem egyebekben is nagy gondot fordít vala Béla nemzete művelődésének előmozdítására. A földművelés gyarapítása végett, mely még mindig kevesektől űzetett, a népet állandó lakok építésére ösztönzé. A kézművek és kereskedés előmozdítása végett a vásárok helyeit szaporította, s azoknak idejét, nehogy az isteni szolgálatot zavarják, a népet a vallásoktatástól elvonják, vásárnapról szombatra tette át, s az áruforgalom szabályozása végett a mérlegeket meghatározta, s több ezüst pénzt veretett, annak súlyát s értékét akként szabályozván, hogy negyven pénz tegyen egy byzanci aranyat.

Sajnos, hogy a bölcs és gondos király, kinek már két évig is alig folytatott kormányja oly érezhetőleg gyarapította az ország jólétét, oly rövid ideig élt. Épen midőn IV. Henrik német király

gyámjai Salamon trónjának helyreállítása végett Magyarországot haddal támadták meg, Béla egy szerencsétlen esés következtében szenvedett sérülése miatt 1063 nyarán Dömösön, hol az ország főembereit tanácskozás végett maga köré gyűjtötte, megszűnt élni.

V.

Németország törekvése a magyar függetlenség ellen.

Salamon törekvése, Németország segélyével helyezni be magát atyja királyi székébe, könnyen ismét veszélyeket hozhat vala az országra, ha Béla jeles fiaiban, Geizában és Lászlóban, a hazaszeretetnél s bölcs mérsékletnél erősebb volt volna a nagyra-vágyás. Bár IV. Henrik még kiskorú volt, a német birodalom kormányzói, Hanno kölni s Adalbert bremeni érsekek hajlandók valának Salomonnak segélyt nyújtani, s Erneszt osztrák herczeg, kinél Salamon tartózkodék, Mosonyt már el is foglalta. A magyar herczegek, azonban tiszteletben tartva Salomonnak a királyságra koronáztatása által nyert jogát, s talán, fellengzón vallásos érzelmök szerint, atyjok szerencsétlen kimúltában isten kezét sejtve, nem vágytak a királyságra. Az ország rendjeinek nagyobb része ugyan a gyermek Salamon helyett Geizát kívánta volna látni a királyi széken; de ő és László, nehogy a hazát újabban is polgári háború pusztítsa, atyjok eltakarítása után követek által

tudatták Salomonnal, hogy ők neki a koronát önként átengedik, megelégedvén az atyjok által birt vezér-séggel. A 12 éves Salamont tehát Henrik király Adalbert bremai érsek kíséretében Székesfehérvárra hozta s az ország rendének megegyeztével újonnan is megkoronáztatta. A magyar hercegek s az ország rendei most barátságosan, vendégszeretőleg fogadták a német királyt, mert ez sem lépett fel semmi hűbéruralmi követeléssel az ország ellen; sőt, miként az egykorú Lambert krónikája, mely e viszonyokra nézve a leghitelesebb kútfő, határozottan állítja: miután Geiza vezér Henriknek megizente, hogy ha Salamon őt érdeme s méltósága szerint tiszteletben tartja, hű alattvalója leend, s inkább jótétemények, mint fegyver, inkább hűség mint hadak által fog vele versenyezni; s miután a többi magyar urak is hasonlót ígértek: Henrik egy sereg kíséretében az országba jött, Salamont, kit a maga hugával Zsófiával összeházasított, atyja trónjába visszahelyezte; és »miután mindent megszüntetett, mi a királyra nézve gyanúokul szolgálhatott, az országra nézve pedig sérelmes lehetett volna¹⁾, békében visszatért.«

1) Lambert, Heresfeldens. ad. ann. 1063. . . . ablatisque omnibus, quae regi scrupulum movere, vel regni statum labefactare poterant, in pace remeavit. Pertznél V, 166. Csodálatos, hogy a német írók saját kútfőik tudósításai ellenére is annyira szeretik Magyarországot ezen korban német főuralom alá helyezni. Nem csak az osztrák írók, kiktől az ily törekvést már megszoktuk, hanem még Giesebrecht is, a ki különben e korszakra nézve Lambert

Az egyetértés azonban nem sokáig tartott a királyi rokonok közt. Salamon az álnok Vid úrnak, mint előbb Béla, úgy most fiai ellenségének tanácsai, ösztönzései szerint bátyjaitól az ország harmad részét meg tagadta. Geiza tehát jogainak kivívására segílyt szerzendő, öccseivel Lengyelországba, rokonukhoz, II. Boleszláv királyhoz sietett; ki aztán nem is késett őket egy sereg kíséretében az országba visszahozni. Salamon s hívei megrémülve láták, hogy az urak nagy része Geiza zászlai alá gyülekezik; míg tehát a Németországból, sógorától kért segíly megerkeznek, Mosony akkoron erős várába vonúlt vissza.

Ismét a polgári háború átka fenyegeté tehát az országot. Ezt azonban most sikerült a püspököknek elhárítani. Ezek, több más vallásos urakkal össze-
szövetkezvén, a viszálykodó rokonok közé veték magokat. Dezső, úgy látszik, győri püspök, — mert székét nem jelölik meg a kútfők — Geizát ügyekezett mérsékletre birni, hogy az előbbi egyesség szerint, most is elégedjék meg az ország harmad részének birtokával. És miután a könnyen békülő Geizánál célját érte, vagy szinte ő, vagy más püspök társa Salomonnál hasonló sikerrel működék, reábirván őt, hogy rossz tanácsosait maga mellől elmozdítván, a hercegeket ne háborgassa tovább az ország harmad részének birtokában. A béke ekként meg-

krónikáját maga is a leghitelesebbnek tartja, ezen kútfő ellenére ezt írja: »Salomo bekannte sich als Vasall seines Schwagers.« Kaisergesch. III, 1, 97.

köttetvén, a lengyel király is visszavezette hadait; a király és a vezérek pedig néhány holnap mulva, 1065-ki január 20-kán Győrben találkoztak, s a rokoni egyetértést teljesen helyreállították. A husvéti ünnepeket is együtt ülte meg Pécsen a fejedelmi család. Ily alkalmakkor a király teljes díszben szokván megjelenni az isteni tiszteleten, a helybeli püspök tette a király fejére a koronát; most azonban Geiza vezér, hogy a király és tanácsosai lelkéből minden gyanút elűzzön, maga koronázta meg Salamont az ország nagyainak gyülekezetében, s vezette őt Sz. Péter székes egyházába. A nép látván a fejedelmi ház tagjainak békéjét s egymás iránti szeretetét, annál nagyobb örömmel gerjedt, mennél nagyobb volt előbb félelme a polgári háborútól.¹⁾

A béke ezentúl számos évig nem lett megzavarva a rokonok közt; mi Salamon országlásának vált legnagyobb hasznára. Mig ő derék bátyjait tiszteletben tartá, s velök egyetértésben élt, azok vitéz karja több ízben babérral ékesíté koronáját. Legnagyobb szolgálatot tőnek ezek neki 1070-ben, midőn a pogány kunok Ozul vezérek alatt Erdélyre törtek s azt bebarangolván, Magyarországra is átcsaptak s az egész Nyírséget pusztították. Mire a magyar had összegyülekezett, Ogul vad népe akkor már zsákmánynyal terhelve s magával számos foglyot hurczolva, visszaindulóban volt. A királyi had Doboka

¹⁾ Thuróczy II, Cap. 47. Cromer: Hist. Pol. Lib. V. p. 85.

megyébe sietett, hogy a visszatérőknek ott állja útját. A kúnvezér, értesülvén a magyar had közel-létéről, Cserhalmon állítá fel seregét, a lejtőket sűrűen megrakván ijászokkal, kik aztán nyilzáporral fogadták a hegy alját körülfogó magyarokat. Ezek három részről kezdék meg a hegy vívását. Salamon ifjú tüzétől elragadtatva a legmeredekebb oldalon, az ildomosabb Geiza egy szelídebb lejtőn szorongaták mind szűkebb körbe a tető felé az ellenséget. Legkitünőbb valamennyi közt László vezér, ki, hada élén, egymás után négy kúnt vágott le harczbárdjával; az ötödiktől maga is sebet vón ugyan, — mely azonban, a krónika szerint — mindjárt csodálatosan begyógyult; de ez is halva bukott el csapása alatt. A magyar had végre a tetőre vergődvén, rémítő viadalba eredt az ellenséggel. »Kardjaik megrészegültek a kúnok vérétől, kiknek tar fejeit nyers tökök gyanánt szabdalták.« Az ellenség nagy része halva maradt a csatatéren, s csak keveseknek jutott a szerencse futás által menekülniök. Ezek közt László figyelmét egy futó kún vonta magára, ki nyergében egy szép magyar hölgygyel törekedett szabadulni. László, azt vélvén, hogy a hölgy a nagyváradi püspök leánya, nyomban utána iramlík szög lován. De ez a hosszú vidalban kifáradván, nem birta elérni a rabló pihent lovát. »Szép hugom, — kiálta végre Laszló, elunván a hosszú sikertlen kergetést, — kapaszkodjál a kún övébe s rántsd le őt magaddal lováról.« A leány engedelmeskedik, s

a kún kemény viadal után¹⁾) halva terül el a megmentett hölgylábainál.

Két évvel később a vezérek ismét diadalt szereztek Salamonnak Nándorfehérvárnál, melyet a királyi sereg azért támadott meg, mivel annak görög parancsnoka, Niketasz, az Oláhországban megtelepült besnyők betöréseit a magyar határszélekre pártolá. A város fegyverrel megvéttetvén, Niketasz a fellegrvárba vonult seregével, s azt is feladni ajánlkozék, ha szabad elvonulhatásról biztosítottatik. Geiza ezt is megígérte neki, s Niketasz a fellegrvárból egyenesen Geiza táborába vezette az őrséget.

E körülmény gyászos viszály forrásává lett a király és nagy bátyjai közt. Az álnok Vid, bácsi főispán, e hadjárat alatt ismét közeledék a királyhoz s nem szűnt meg ingerleni ingatag, minden befolyásra hajlékony kedélyét. Tanácsai szerint Salamon, midőn a martalék felosztatnék, a fellegrvár őrségét is osztályra kívánta bocsáttatni; mivel pedig ezt Geiza, az adott szóra hivatkozva, ellenzé, sőt a görögöket fedezet alatt szabadon bocsátá: Salamon, Vid ingerléseire, a többi zsákmány felosztásában rövidíté meg a vezéreket.

Ezek hallgatagon túrték ugyan a sérelmet, de a viszály kitörését engedékenységek sem gátolta

¹⁾ Thuróczy azt mondja, hogy László a leány kérelme ellenére ölte meg a kúnt. Valószínűbb, mit Muglen krónikája mond, hogy a leány, remegvén a már megsebzett László életéért, a kunra hátulról mért halálos csapást.

meg. Dukász Mihály, görög császár, értesülván Geiza nagylelkűségéről, némi becses ajándékokkal, melyek közt egy korona is létezett, ügykezett azt meghálálni. Vid e miatt most azzal vádolá Geizát, hogy a királyságra törekedik. »Valamint két kard — ekként ingerlé a királyt — nem férhet meg egy hüvelyben, úgy ti sem uralkodhattok ketten egy országban.« A féltékenynyé lett Salamon ezóta cseleket hányt nagybátyjai elvesztésére; miről ezek is értesülván, a viszály mármár nyilvánosan kitört. A püspököknek azonban még is sikerült ezt egy időre meggátolniok. Közbenjárásukra a király és Geiza Esztergom mellett a Duna szigetén személyesen találkoznak. Kölcsönös szemrehányások s mentések után a béke ez uttal még helyreállott; de Salamon részéről csak színlelve. A szerződés biztosítására egymással kezeseket váltottak, Geiza a nagyváradi püspököt és Vata urat hagyá túsul a király mellett; az pedig Ernyeit és Videt küldé Geizához. Hogy Salamon szándoka nem volt tiszta; Vid pedig gonosz tervekkel ment a vezér udvarába, kitűnt nem sokára. Alig váltak meg egymástól a rokonok, Geiza hírül vette, hogy német hadak érkeztek a király segedelmére. Geiza tehát a túszoikat visszaküldé, szemrehányásokkal halmozván a királyt szavának megszegése miatt. De azon rövid idő is, melyet a vezér közelében tölte, elég volt az ármányos Vidnek arra, hogy Geiza hívei közt is elhintse a viszály magvait. Bikácsot és Petrudot, a vezér két dandárának hadnagyait nagy ígéretekkel

reávette, hogy háború esetén csapataikkal a királyi zászlók alá pártoljanak.

Vid e hírrel visszatérván, annál könnyebben reábirta Salamont, hogy nyomban támadja meg Geizát, mivel László és Lambert herczegek még Lengyel- és Morvaországban járnak vala segélyt keresni. Véletlenül mindazáltal nem lephették meg a vezért, bár ő az Ingvány erdőkben vadászva gondatlanul látszék is tölteni idejét. Vilmos szögyszárdi apát, híve a vezéreknek, kiknek atyja alapítá monostorát s nevezte volt ki őt is apátnak, láttatlanul tanúja volt a tanácskozásnak, melyben Vid ösztönzéseire a hadjárat elhatároztatott, s nyomban sebes hírnököket küldé Geizához, majd maga is hozzá sietett, hogy őt a veszélyről értesítse. De a veszély még is elérte Geizát; mert bár ő nyomban összeszedte hadait, a Tisza vidékén vívott ütközetben az áruló Bikács és Petrud tőle csakugyan elpártoltak, s ő serege maradványaival gyorsan visszavonulni kényyszerült. Mihelyt aztán magát az üldözés ellen némileg biztosította, házi papját, Fekete Györgyöt Lászlóhoz, Ivánka titkárát pedig Lamberthez küldé, hogy jöttüket siettesse; maga pedig a Mátra mögött Vác felé tartott, hol a vidékbeli nép mind nagyobb számmal gyülekezék táborába. Majd László is megérkezett sógorával Otto morva herczeggel s ennek hadaival. Salamon, erről értesülvén, Mogyoród táján szálla táborba. A becsületes Erneyei, látván a vezérek szép rendben álló seregét, balsejtelemmel mondá a királyt az ellenség fitymálásával bujtogató

Vidnek: »ezek, úgy látom, nem akarnak futni, hanem győzni vagy halni készülnek, különben nem álltak volna háttal a Dunának.«

De maga László vezér is a győzelem bizalmával készült ez ütközetre, mit a hagyomány mennyei látvány alakjába öltöztetett. Midőn a vezérek a tábor előtt az ütközetről tanácskoznak, László előtt egy mennyei látvány tűnt fel az égen, s maga is csodálkozva kérdezé Geizától vajjon nem látta-e az égi jelenetet? »Midőn, ugymond, tanácskozánk, az isten angyala, kezében arany koronát tartva, szállt le az égből, s azt a te fejedre tette le. Ez annak jele, hogy győzedelmet nyerünk, és Salamon legyőzve fog menekülni az országból, s ezt és a koronát pedig neked adja az úr.«

Az ütközet előtt László a földre borulva könyörög vala az isten segedelméért, s fogadalmat tőn Sz. Györgynek hogy, ha őt győzelemre segíti, a csatamezőn egyházat építend tiszteletére; — mit aztán utóbb végre is hajtott. Ezután csataménén a bihari dandár élére száguld, s azt körül lovagolva, bátorító szavakkal lelkesíti. Seregének oly határtalan volt bizodalma imádott vezérében, hogy minden léptén nyomán csodákat lát. Midőn egy cserje mellett ellovagla, s lándzsájával azt megérinté, vitézei egy hófehér menyétet látának a lándzsanyélen felfutni ölébe; mit mindenki a győzelem biztos jelének tekintett.

Néhány óra mulva a győzelem teljesen ki is lőn víva. Salamon hadai nagy veszteségek után

futásban kerestek menekülést; ő maga Bátor Opus vitéz karja által védve, Szigetfőnél a Dunán átkelven Mosonyba menekült. László vezér az ütközet után a csatatért körüljárván, mélyen elszomorodott annyi ezrek halálán s keserves könyekre fakadt. Midőn az elesett Erneyei testét megpillantá, leszállt lováról, s őt megölelvén siránkozva mondá: »Erneyei, te békeszerető, sajnálom vesztedet, mint ha testvérem voltál volna; mert szíved, tanácsod mindig békére hajlott.« Meghagyá aztán kíséretének, temetnék el őt Váczon egész tisztességgel. Midőn pedig e gyászos szemlében tovább haladva, Vid holttestét látná a porban, felkiálta: »Sajnálak téged is Vid, bár örökös ellenségem valál. Vajha élnél s megjavulnál, hogy miként eddig viszályt hintettél, úgy ezentul békét hirdetnél. Miért áhítozál a vezérségre s koronára, holott nem származtál fejedelmi vérből? Szívedet' mely vezérségre vágyott, lándzsa fúrta át; fejedet, mely koronáért sóvárga, kard hasította ketté!« De őt is eltemettetni parancsolá. Midőn azonban tovaszágúlva, a vezérok szaván elkeseredett katonák szemeibe s felmetszett mellébe port hintettek mondván: »Míg élsz vala, kebled és szemeid soha sem teltek el fénynyel és javakkal, most tehát lakjanak el porral.« —

Béla halála óta keveset foglalkodhatánk az egyházi ügyekkel; mert a történelem terét csaknem kizárólag politikai s hadi események foglalják el. A pogányság utolsó lázadása után Béla s utódai kormánya alatt kétségkívül az egyházi viszonyokban

is jelentékeny javulásnak s gyarapodásnak kellett beállani; ezekről azonban, miként alább látandjuk, vajmi kevés tudósítással birunk. A politikai eseményeket vázolánk tehát mi is, melyek háttérül szolgálnak az egyházi állapotok s viszonyoknak úgy Salamon, mint a következő két király kormánya alatt. E háttér teljesebb ismerete végett, látnunk kell még miként intéztetett el a vizsály Salamon megbukta után, közte s nagybátyjai között.

A győzedelmes vezérek s pártfeleik az ütközet után Székesfehérvárra siettek, nem hogy Geizát királylyá koronázzák; — mert bár az egész nemzet őt óhajtá látni a trónon a szeszélyes, állhatatlan Salamon helyett, a szerény férfiú nem akarta fejére tétetni a koronát, míg él, vagy önként le nem mond a törvényes király; — hanem hogy az ország védelméről intézkedjenek. Mert hogy IV. Henrik német király sógorának segedelmére sietend, senki sem kételkedett.

Salamon követei már 1070-ki juniushban megjelentek Henrik előtt s őt nagy ígéretekkal kérték a segély gyors nyújtására. A német király ekkoron maga is nehéz körülmények közt volt ugyan; mert bár a fellázadt szászokkal február elején megkötötte a békét, a rend ott koránt sem állott helyre. Henrik mind e mellett is már juniushban útra akart kelni Magyarország felé. Ekkor azonban részint Köln város fellázadása Anno érsek ellen, részint azon körülmény, hogy az uraknak Magyarország ellen háborút viselni nem volt kedvök, tartá őt vissza egy

ideig. Midőn a kölni zavarok lecsillapítása után julius végén Wormsba visszatért, újabban követek érkeznek hozzá Salamontól, kik őt a minapiaknál még nagyobb ígéretekkel ösztönzik a segély gyors meg-hozására. Tizenkét tús biztosítása mellett ígérte neki, hogy nemcsak hűbérurának vallandja s adót fizetend, hanem még hat erős magyar várost is kezére eresztend.

Henrik, bár ügyei még otthon sem valának igen buzdító állapotban, annál kevesbbé állhatott ellen ezen ígéreteknek, mivel maga is úgy érzé, hogy testvérét és sógorát saját fejedelmi házának méltósága és disze sem engedi e szerencsétlenségökben elhagyni; más részről ösztönzé őt azon remény is, hogy a majd visszahelyezendő Salamon segélyével Lengyelországot is sikerülend megaláznia, mely már hallani sem akart többé hűbéri kötelékeiről, melyekkel hajdan a német császárok iránt le volt kötve. Ő tehát, daczára annak, hogy a német fejedelmek közül igen kevesen gyűltek zászlai alá, jobbára csak egy zsoldos haddal, melyhez aztán Wratiszláv cseh fejedelem is csatlakozandó vala, augusztus második felében, a Duna balpartján Magyarországra tört. Geiza és László az országra nézve hasznosabbnak láták, atyjoknak egykoron oly jól sikerült hadi tervét követve, éhséggel kényszeríteni Henriket a kivonulásra, mint nyílt csatában fogyasztani az elébbi harcokban ugy is megfogyott vitézi rendet. Miután tehát a német sereg elől mindent mi embernek, lónak eled-

lül szolgálhata eltakarítottak, vagy megsemmisítettek, hadaikkal a Duna egy szigetén ütöttek táborn. A csel teljesen sikerült. Henrik eleséget sem fegyveresei sem lovai számára sehol sem találván, serege hamar nagy éhséget kezd vala szenvedni, minek következtében »minden jelesebb tett nélkül« — mondja az egykori német író — kénytelen volt kitakarodni az országból, többé semmi ígéretek által reá nem bírható, hogy Salamont haddal segítse. De magának Henriknek is nem sokára oly igen meggyűlt a baja, hogy saját trónja is erősen meg-ingott lábai alatt s csak a legfájdalmasb megaláz-tatások árán tarthatta meg fején koronáját. VII. Gergely pápa ekkoron már nyíltan megkezdte ellene a harczot, melynek eldőlétől függött, vajjon a német császár vagy a pápa legyen-e a keresztény világ fő-hatalmú ura.

Pár évtized óta ugyanis, mi alatt Magyar-országon az elbeszélt események folynak vala, Európa oly nagy fontosságú fejleménynek lön színhelyévé, mely nemcsak az akkori világ eseményeire döntőleg folyt be, hanem, a következményekben, némileg mind máiglan irányadó hatást gyakorol, főleg az egyházi viszonyokban.

VI.

A pápai szék viszonyai. Hildebrand.

Az egyházban néhány évtized óta nagy vissza-élések s bűnök vertek gyökeret, melyek, miután az

egyház fejétől kezdve, a legalsóbb rétegekig el voltak terjedve, az összes egyházi testület erkölcsi-ségét megrontották. Ezen erkölcsmegromlás főfor-rása volt a simonia, vagyis a papi javadalmakkal s hivatalokkal való kereskedés. Mióta az úri rend e hivatalok és javadalmak osztogatásának jogát magához ragadta, e hivatalokat s javadalmakat számos eset-ben mind a kegyurak pénzért adták a papoknak, mind ezek pénzen vásárolták egymástól; még a püspököktől is nem ritkán csak pénzen lehetett ki-eszközteni a felavatást, az investitúrát. Az egyházi hivatalok s javadalmak áruvá süllyedtek, s oly egyének kezeibe kerültek, kiknek legutolsó gondja volt az egyházi szolgálat s a nép oktatása; s ennek következtében áruvá lett maga az egyházi szolgálat, a szentségek kiszolgálása is. Már II. Konrád császár udvarában minden rejtegetés, erkölcsi szemérem nélkül űzetett a simonia, a lélekvásárlás; mi aztán rendesen a másnemű bűnök s erkölcstelenségek legióját is maga után vonta. A pásztorok, kik tilos úton, bűnös módon jutottak az akolba, nyájaik közt ragadozó farkasokká lőnek.

Hogy ezen kor egyházi erkölceiről fogalmunk legyen, elég magának a pápai székek történetét vázolnunk néhány vonással. XIX. János pápa (1024—1033) maga az egyházi primátus, a római szék elsősege felett is alkudozék a görögökkel, s kevésen mult, hogy nem sikerült azt pénzen eladnia. Utódául a Tusculumi grófok a leggyalázatosabb simoniával egy tiz éves fiút emeltek a pápai székre,

ki IX. Benedek nevet vőn fel. Ennek egész pápasága a legkiáltóbb botrány. Éveivel nőttek bűnei is. Nincs gonoszság, melyről őt és pártját vádolni nem lehetne. Rablást, gyilkolást, kurválkodást a legcynikusabb módon űzött mind maga, mind nemzet-sége a Tusculumi grófok. Még a Jeruzsalembe zárándoklókat is kifosztogatták, s a marttyrok sírjai felett fegyveres erőszakkal ragadták ki a jámbor hívek kezeiből a felajánlott kegyes adományokat. Róma egy rabló és gyilkos barlanggá lőn, melynek fő hősei maga a pápa és rokonai voltak mind addig, mig végre maga a szinte elég laza erkölcsű római nép is nem sokalta meg a bűnt, s Benedeket el-űzvén, János sabinai püspököt emelte III. Sylvester név alatt pápává. Sylvester azonban, ki hasonlókép csak vesztegetés által jutott fel Sz. Péter székébe, ha nem volt is oly elvetemedett mint előde, szinte nem tűnt ki erényei által a római papság romlott tömegében. Tehetsége, bátorsága s erélye sem volt, minőt a súlyos körülmények igényeltek volna az egyház fejében; s hat héti kormánya után gyalázattal kénytelenítettett lelépni a pápai székről, melyet ismét IX. Benedek foglalt el. Az egyház ifjú feje újra a legféltelenebb kicsapongásokat követte el; s végre még azon hóbortra is vetemedék, hogy egy rokonát, Girard gróf leányát, akarta nőül venni. De ezt már az apa sem engedte, s a római nép őt ismét lemondásra kényszerítette. Ő végre engedett, de csak simoniával fertőztetve a pápai széket, ezer aranyon adván el azt Gratian Jánosnak,

a Porta Latinai Sz. János egyház főesperesének, ki keresztatyja volt.

Gratián VI. Gergely név alatt ült 1046-ban Sz. Péter székébe. Ő ugyan nemcsak feslett viseletű nem volt, sőt szűzies élete miatt többektől szentnek tartatott. A romba dült római templomokat is felépítteté. Űldözőbe vette a kiáltóbb bűnöket is; mert azon pártfelei, kik a romlottság özönében a reformokat sürgetik vala, nem szűntek meg őt arra ösztönözni. Ezek közt volt egy szerzetese is az Aventini Sz. Mária monostornak, kit az új pápa a maga káplánjává nevezett. E lángeszű és szigorú erkölcsű ifjú férfiú, ki nevével nem sokára az egész keresztény világot betöltötte, Hildebrand volt, ki hivatalában hamar nagy befolyást nyert az egyház és város ügyeire.

Azonban Benedek, mivel azután sem nyerhette nőül Girard leányát, megbánta hogy eladta volt a pápai széket, s rokonai segélyével ismét igénybe vette a pápa czímét és hatalmát: és így most ugyan azon időben hárman viselték a pápai címet; mert még III. Sylvesternek is volt némi pártja. A zavar és botrány tetőpontját érte. A vallásosabb s erélyesebb kedélyű papok és szerzetesek, milyenek voltak Hildebrandon kívül a Forte Avellanai apát, a szellemdús Damiani Péter, Pomposai Guido, Péter római főesperes és mások, nem szűntek meg sürgetni III. Henrik királyt, irtaná ki az egyházból e rákfenét. Henrik 1046 deczember havában e végre csakugyan zsinatot gyűjtött egybe Sutriban. A

különben becsületes jellemű VI. Gergely itt maga indítványozá a három pápa letételét s újnak választását, s azonnal le is lépett a pápai székről. A zsinat aztán Rómába tétetvén át, Henrik indítványára Suidger bambergi püspök, bár azt elfogadni sokáig vonakodék, emeltetett a pápaságra, melyben aztán II. Kelemen nevet vőn fel. Ő koronázta Henriket is császárrá. A jámbor, jóakarató férfiú, kit magok a rómaiak is »jóságos« czímmel tiszteltek meg, 1047 elején egy újabb zsinatot hívott egybe, mely aztán a simoniát egyházi átokkal sujtotta. De a hivatalaikba bűn által jutottak sem maradának tétlenül: II. Kelemen már ugyanazon évi októberben, úgy látszik, megmérgezve, megszűnt élni. Hasonló vége lett utódának, a császár által kinevezett II. Damasusnak is, ki 1048 július 17-kén intronizáltatott s már augusztus 9-kén meghalt.

A Simonián kívül volt még egy más forrása is a bajoknak, melyek az egyházban eláradtak, s ez a mind általánosabbá vált papi házasság volt. Ezt számos zsinat és pápai rendelet már több évtized óta tiltá ugyan; de daczára minden régibb tilalomnak az utolsó zavarteljes időben nem csak nem gyérült, hanem némely országokban, például Lombardiában, oly annyira elterjedt, hogy csaknem a ritkaságok közé tartozott a nőtlen pap, s a püspökök közül is sokan házasodának. A simonia mellett épen a papi házasság volt az egyházi bajok egyik fő oka, az egyházi fegyelem megrontója. A nős papok, családjaikat gazdagítani óhajtván, az

egyházi javakat gyakran megcsorbították, rendeltetésök czéljától elvonták; hogy gyermekeiknek alkalmazást szerezzenek, nemcsak igen könnyen vették a simoniára, hanem, mi következményeiben szinte kártékony lőn, a világi urak kegyeit keresve, azoknak, hivataluk érdekei ellenére is mindinkább szolgálivá süllyedtek, s magok is segédkezet nyújtottak, hogy az urak, mellőzve a szabályos kanonika választást, kényők kedvők szerint kegyenczeiket nevezzék ki az egyházi hivatalokra.

II. Damasus halála után a roppant befolyású Clugnyi szerzetes gyülekezet, melynek most VI. Gergely lemondása óta Hildebrand is tagja volt, minden erejét megfeszíté, hogy oly egyéniség emeltessék Sz. Péter székébe, ki a némileg már megkezdett egyházi reformot keresztülvinni akarja is képes is. És ilyen lőn Brun, tuli püspök, ki 1049-ki febr. 12-kén IX. Leo név alatt szenteltetett fel pápává. Ő egészen a Clugnyi monostor szellemét vitte fel a pápai székre, onnan vitte magával Rómába Hildebrandot is, bár ez a contemplatív életet megszeretvén, nem szívesen vált meg magányától.

Az új pápa szörnyű rendetlenségben találta Péter székét. A simoniakus Benedek mindent elpazarolt; a gyakori pápaváltozás alatt minden tönkrement. Egy fillér sem volt a pénztárban; még az új pápa kíséretének költségeit is Benevent városa ajánlá fel. Leo a háztartást mindjárt Hildebrandra bízta, őt egyszersmind a római egyház alesperesévé nevezvén ki. E szerzetes lángesze a világi dolgokban s

pénzügyben is csodálatos ügyességet fejtett ki. S míg ő aztán a pénzügyet jó karba helyezte, maga Leo is nagy tevékenységgel látott az egyházi reform keresztülviteléhez. Ő nem legatusokat küldte, hanem személyesen ment Német-, Burgund- s Franciaországba zsinatokat tartani, azokon a simoniát s papi házasságot szigorúan eltiltani, templomokat felszentelni s az egyházi fegyelmet helyreállítani. E működésében csaknem folyton úton vala, hol lovon, fényes kíséretben, hol mezítláb a szentek sírjához vándorolva. Már 1049-ben zsinatot tartott Rómában, Párisban, Reimsban, Mainczban. A végzések mindenütt a simonia kiírtását és a kanonikai választások s a papi nőtlenség helyreállítását sürgették. A püspököket, kik e zsinatokon meg nem jelentek, egyházi átokkal sújtva kényszeríté engedelmességre Sz. Péter széke iránt. E zsinatokról Lombardiába ment, hol legszükségesebb volt jelenléte, ott lévén leginkább elterjedve a simonia, s a papok házassága. De ha már Németországban is nagy ellenzékre talált, még erősebb volt az Lombardiában, hol az később, az 1054-ki mantuai zsinaton oly zavargást támasztott, hogy Leo már életét is veszélyeztetve látván, kénytelen volt Rómába visszatérni, hol aztán nem sokára élni is megszűnt.

A haldokló pápa Hildebrand gondozására bízta a megkezdett egyházi reformot, melyben eddigelé is neki volt nagy része. A reformpárt valóban is őt óhajtá megválasztani Leo utódjává; de ő még nem látá megérkezettnek a maga idejét. Hogy a

megkezdett reformot teljesen keresztül lehessen vinni kívált Németországban és Lombardiában, még a császári hatalom befolyására is nagy volt a szükség; ő pedig szigorúbban ragaszkodék elveihez, mintsem hogy magát a császári kormány kegyei által kívánta volna emeltetni Sz. Péter székébe. A körülmények különben is javaslák, hogy ismét német eredetű legyen pápává; s így aztán 1055 april 13-kán Gebhard, eichstädti püspök II. Vitor név alatt ült a trónba. Victor nem igen szerette a szerzeteseket, s Hildebrand iránt sem viseltetett különös bizalommal, de befolyását már nem nélkülözheté; sőt legatusakint nem sokára Franciaországba küldé a reform keresztülvitelére. Hildebrand itt oly szigorral működék, mely a zsarnoksággal volt határos. Mily nagy volt már ekkor tekintélye, mily félelemmel tölté el maga iránt a bűnösöket a lyoni zsinat egy jelenetéből láthatjuk. Az embruni érsek simoniáról vádoltatván, Hildebrand felszólíttá őt, mondaná utána e szavakat: »Dicsőség az atyának és a Fiúnak és a Sz. Léleknek«. Az utolsó szót az érsek lelki furdalásaiban nem merte kimondani s letette hivatalát; miben őt aztán többen is követték.

II. Victor már 1057-ben meghalt s utóda, Gotfriednek, a házassága által a canossai fejedelmi ház fejévé s római patriciussá lett lothringeni herczegnek fivére, Fridrik cardinál is, ki X-dik István nevet viselt, csak néhány hónapig maradt életben. Ennek halála után a Tusculumi grófok s Galerai Girard, megúnván a szigorú német pápák uralmát, János

velletrii püspököt tették X. Benedek név alatt pápává, s a reformpárt menekülni kénytelenítettett Rómából. Hildebrand ekkor mint sz. széki legatus Németországban működék a reform ügyében. Az esemény hírére azonnal visszatért Florenczbe, s látván, hogy a betolakodót csak a császári tekintély közbejötté és erőhatalom által lehet elűzni, bár mennyire ellenzé is elvileg a császári befolyást a pápa választásába, most még is Agnes császárnét III. Henrik özvegyét kérte meg egy küldöttség által, nevezné ki pápává a német eredetű Gerhard florenczi püspököt, ki az udvarnál is kedves egyéniség volt. Ott pedig czélt érven, hogy a szabadválasztásnak legalább is elvét fentartsa, Sutriban egy nagy zsinatot hívott össze, s ott a simoniacus Benedeket letétetvén, Gerhardot választatta meg. Majd Rómában egy felkelést rendezett Benedek ellen, s Gerhardot, ki II. Miklós nevet vőn fel, a normannok segélyével a pápai székre ültette.

Hildebrand, bár hogy a pillanat zvaraiból mennél előbb kibontakozhassék a pápaválasztásnál igénybe vette is a császári kinevezést, attól mindenkorra megszabadítani óhajtá Sz. Péter székét. E végett már a sutri zsinat által egy decretumot alkotott, mely a császári befolyást tetemesen korlátozta, s a pápák szabad kanonikai választását szabályozta. Utolsó németországi útjában saját szemeivel látá, mennyire megcsökkent magában Németországban is III. Henrik halála óta a kiskorú IV. Henrik gyámjainak kormányja alatt a császári tekintély s hatalom; minél fogva onnan ezentúl nem igen várhat segélyt

a zavargó tusculumi grófok s más római urak ellen a pápai szék. Előrelátá azt is, hogy a pápai székek nem sokára erős harczot kellend vívnia Németországgal, ha az egyházi reformot ott is valósítani akarja; mert ott, sőt magában a császári udvarban is oly nyíltan üzetett a simonia mint bár hol másutt. Ő tehát most oly támaszt keresett a pápai székek, mely ezt a kettős veszély ellen sikeresen megvédehesse, a nélkül, hogy annak szabadságát s függetlenségét korlátolná. Ily támaszul szolgálhatának Sz. Péter székének a vitéz s az egyház iránt hű normannok, kik hosszú harcz után Apuliát a görögöktől, majd Siciliát is az araboktól elfoglalták. Hildebrand ezekkel már rég óta jó barátságot tartott fen; most is ezek segélyével űzhette csak el Benedeket Rómából. Most tehát ő ezeket egyenesen lekötöni kívánta a pápai szék szolgálatára. E végből s az ő tanácsára történt, hogy II. Miklós Richardot, a normannok apuliai vezérét, pápai hűbéressé s Apulia urává tette. Richard rövid idő alatt mindenkorra megtörte a Tusculumi grófok s más római urak hatalmát.

Az új pápa Hildebrandot nem sokára intronizációja után, még 1059-ben a római egyház főesperesévé nevezte ki. Ezóta, minthogy a pápa maga jobbára Florenczben lakik vala, s csak a husvétii ünnepekre ment Rómába, az ügyeket, mondhatni, kizárólag Hildebrand intézé, ő lett ura a pápai curiának. A történelem tanúsága szerint ő ezóta mind erősebben köte le Sz. Péter székéhez egy

résről Franciaországot, más részről a normannokat, Godfried lombardiai herceget, Mathild grófnét, s mind azokat, kik ez időben hatalommal s befolyással bírtak Olaszországban, világiakat és szerzeteseket egyiránt. És a mily mérvben nőt ezen szövetkezések által a pápai szék hatalma s tekintélye: oly arányban vett politikája is mind ellenségesebb irányt szemben Németországgal. Minden alkalmat megragadott, mely a pápaság gyarapítására s a császári hatalom gyöngítésére kínálkozott.

II. Miklósnak 1061-ben jul. 27-kén Florenczben történt halála ismét súlyos viszonyokat hozott Hildebrandra. A római urak, kik olyannyira korlátozva érzék magokat a szigorú cardinál által, tőle szabadulni vágyva, most igen ügyesen Agnes özvegy császárnéhez folyamodtak, nevezné ki az új pápát. Hildebrand s vele a rokon szellemű reformpárt Anselm luccai püspököt óhajtá felmagasztaltatni. A körülmények szerint azonban most veszélyes volt volna egyenes összeütközésbe jöni a császári udvarral. Várt tehát egy ideig. De midőn látá, hogy a császárné mind továbbra halasztja a pápa kinevezését, Richard herceget egy normannhaddal Rómába hívta, s annak védelme alatt október 1-jén Anselmet a cardinálok által, II. Miklósnak a sutrii zsinaton alkotott decretuma szerint megválasztatta, s más nap II. Sándor név alatt be is ültette Sz. Péter székébe, ki aztán Richárdtól még az nap hűségesküet vévén, őt a sz. szék hűbéresévé tette. A lombardiai püspökök azonban, félvén Sándor szigorától — mert

épen ő volt a reformot sürgető patarenus felekezet alapítója — Cadalus pármai püspököt választák ellenpápává. Agnes császárné, kihez Sándor ellen a római nemesség is felterjesztést intézett, e viszály kiegyenlítésére október végére Baselbe zsinatot hirdetett.

IV. Henrik király, anyjával itt megjelenvén, miután nagykorúnak s római patriciusnak kikiáltatott, a lombardi püspökök kívánsága szerint II. Honorius név alatt Cadalust nevezte ki pápává. II. Sándort és Hildebrandot nagy veszély fenyegeti vala; mert Cadalus 1062 tavaszán haddal tört Róma felé s már Sutriig hatolt. Benn Rómában a nemesség szinte Cadalushoz hajólván, Sándor ellen fellázadt. A pápa és Hildebrand már a legrosszabbtól is félhetének; mert Richard a normannokkal Capua ostrománál időzék. Hildebrand egész életmunkájának eredménye kockán áll vala; mivel bizonyosnak vala tartható, hogy Cadalus, a simoniacusok s nős papok választottja, az egyházi reformot meg fogja semmisíteni, miként a már többször tett hasonló kísérletekkel történt vala. Szerencsére, ekkor jelent meg Róma előtt Godfried herczeg s azon határozatával, hogy az ellenpápák közt a király döntsön s addig egyik Luccába, a másik Pármába vonuljon vissza, Hildebrandot és művét megmentette.

Minthogy kevéssel utóbb egy gyűlésen Cadalus megválasztása, mint nem a II. Miklós decretumának szabályai szerint történt ellen kifogások tétettek, Henrik király sem merte őt tovább pártfogolni, s

addig is míg a szakadás megszüntetésére egy közönséges zsinatot össze lehetne hívni, Sándort bízta meg az apostoli hivatal ellátásával. A reformügy ekként biztosítva lőn. Sándor az ellenpápát egy római zsinaton nem sokára excommunicálta; a simonia és papi nősülés elleni törvényeket pedig megújította. Cadalusnak még ezután is maradt ugyan az olasz püspökök közt némi pártja, s bár őt az 1064-ki mantuai zsinat végkép letette, ő magát pápának tartva, folyton nyugtalankodék, míg az 1072-ben történt halála nem vetett véget a zavaroknak. De II. Sándor sem sokáig élte őt túl, már a következő 1073-dik évi ápril 21-kén megszűnt élni.

VII.

VII. Gergely pápa s Geiza viszonyai a pápai székkal.

Nehogy az eddigi pápaválasztásoknál szokásos zavarok megint ismétlődjenek, Hildebrand azonnal tanácsot tart vala cardináltársaival, s köz egyetértéssel elhatározott, hogy három napi böjt s imádságok után a cardinálók testülete válassza meg az új pápát. De a nép erre nem ügyelt; s más nap, midőn az elhunyt felett a Lateran egyházban az engesztelő miseáldozat tartatott, egy nagy tömeg özönlé el a templomot, kiáltozva: »Hildebrand legyen a mi püspökünk!« A cardinálók, nehogy e zavar még inkább növekedjék, legtanácsosabbnak

láták a magok részéről is kijelenteni, hogy szinte Hildebrandot választották meg az egyház fejévé; ki aztán, bár ellenzése daczára, VII. Gergely név alatt azonnal intronisáltatott. A lombardiai és a német püspökök arra ösztönzék IV. Henrik királyt, semmisítené meg a befolyása nélkül történt pápa-választást; de Henrik, ki már eléggé ismerte a pápa hajthatatlan jellemét, s a szászországi zavarokkal is untig el volt foglalva, kerülte új bajok felidézését s nem mondott ellen a cardinálok választásának. Midőn Gergely Péter-Pál ünnepén ünnepélyesen felavattatott, maga Agnes császárné is jelenvolt Sz. Péter templomában; mi világos jele volt, hogy Henrik helybenhagyta a választást. A többi fejedelmek s ezek közt Godfried herczeg is, örömmel üdvözölték az új pápát; a simoniacus és nős papokat azonban méltán rettegés fogta el a már eddig is kérlelhetetlennek ismert reformator szigorától.

Nem tartozik feladatunk körébe, részletesen elbeszelnünk, mily lángoló tevékenységgel s mily megdöbbentő bátorsággal s kitartással, de egyszersmind mily ügyes államférfiúi tapintattal is fogott ő nagy feladata létesítéséhez. E feladat pedig, melyet magának kitűzött, nem volt kevesebb, mint: egy részről egész terjedelmében keresztülvinni az egyházi reformot; más részről pedig Sz. Péter székét a világ urává tenni. Mert ha eddigelé inkább csak az egyházi reform, ezentúl a világhatalom is lőn e lánglelkű szerzetes törekvéseinek főcélja. Ő és barátai már az előbbi pápák alatt is oda működének

ugyan, hogy a német császári hatalmat meggyöngyítvén, annak helyébe a római egyház uralmát állítsák; de, bár e célra is nem kevesebbé öntudatosan, mint kitartólag működének, nehogy a sikert kockáztassák, ezt még gondosan rejtegetik vala. Gergely azonban most, pápasága kezdetétől fogva megdöbbenő nyíltsággal lépett fel. Ő ugyan eleinte jó szerével akarta Henriket a maga uralma alá hajlítani; de, a végsükerben bízva, hamar elárulá, hogy, ha kell, a harczot is kész elfogadni a világhatalom megnyeréséért. Már május 6-kán, tehát még ünnepélyes felavattatása előtt, így ír vala Godfried herczeghez: »Ugy hisszük, a király ideig s örökkévaló boldogságaért senki sem aggódik inkább, senki sem viseltetik iránta jobb indulattal mint mi. Első alkalommal szándékozunk követaink által neki atyailag és sürgetőleg előterjeszteni, mit véleményünk szerint az egyház java s az ő királyi méltósága igényel. Ha ő reánk hallgat, örömünk üdve felett nem lesz kisebb, mint a magunké felett; és legbiztosabban megalapíthatja a maga üdvét, ha tanácsainkat elfogadja. Ha ellenben, mit nem óhajtunk, szeretetünket gyűlölettel viszonozza, ha a nagy tisztességért, melyet a mindenhatónak köszönhet, megvetéssel fizet, úgy amaz írásbeli szó súlya: »átkozott legyen, ki kardját a vértől kiméli« reánk nem fog nehezedni. Mert nem áll hatalmunkban, bár ki iránti személyes szeretetből az isten törvényét elhanyagolnunk, s az igazság ösvényéről emberi kedvezésből eltérnünk; mert az apostol szerint, »ha az emberek kedvét keresném,

nem volnék az Isten szolgálja«. Ugyanigy nyilatkozott egy más, Mathild markgrófnéhoz ez időben írt levelében is. »Ha nem hallgat reánk, ugymond, úgy mi nem hagyhatjuk el, s nem is szabad elhagynunk az egyház ügyét. Mert jobb nekünk, az igazság szolgálatában, hogy neki, saját üdve végett, egész a vérig ellentálljunk, mintsem az ő akaratát teljesítve az igazságtalanságot pártoljuk, mi — Isten mentsen meg ettől bennünket — mind a kettőnket kárhozatba vinne.«

Mily véleménynyel fogadta a világ, kivált az egyháziak jobb része e pápaválasztást, híven visszatükrözi Vilmos metzi apát hozzá intézett levelében, hol így ír egyebek közt: »A ki a te uralkodásodat ellenzi, az nem gondoskodik saját üdvéről. Te azonban övezd körül ágyékaidat karddal; és semmi fenyegetés által ne engedd magadat visszaijesztetni a szent küzdelemtől. Magas órhelyen állsz: mindenki szeme rajtad függ, mindenki nagyot vár tőled. Balgatagság volna, téged ösztönözni, miután te csodálatos lelkesedéssel telve, nagyobbakat forgatsz elmédben, mint a mi rövidlátásunk megmérhet, s mint a sas, a napba nézesz.«

Az őt üdvözlők sorában találjuk Geiza vezért is, ki valószínűleg segedelmét kérte ki a Salamonnal támadt viszályában. Sajnálatos, hogy a vezér ezen levelét, mely bizonyosan nagy világot vethetne az ekkoron hazánkban létező viszonyokra, nem bírjuk.¹⁾

¹⁾ Theiner is csak az 1214-dik éven kezdi a vaticani levéltár okmányait; a régiebbek szerinte elvesztek, elégték.

De fenmaradt Gergely válasza Geizához, melyből a vezér levelének némi tartalmát is gyaníthatjuk. Ím az érdekes levél egész terjedelmében: »Gergely püspök, Isten szolgáinak szolgája Geizának, a magyarok vezérének, üdvözetet s apostoli áldást. Látván leveledet értesültünk jámborságod dicséretes vallásáról, s megértettük, hogy szívedet s elmédet az apostoli szék iránt istenes buzgóság lelkesíti. Ez kétségtelen reményt ébreszt üdvösséged iránt, s bennünk is nem csekély örömet támasztott; mert a kik kellő hittel és tisztelettel viseltetnek az apostoli szék iránt, attól bizonyos támaszt és jótéteményeket is várhatnak. S ezért a te kedvességedet is intjük, hogy törekvéseid az apostolok tiszteletére folyton növekedjék; és mennél inkább fogsz életed szűkségeiben az ő ítéletökhöz közeledni; annál inkább adósaiddá ügykezzél tenni azokat: hogy azok esedezései által isten kegyelméből bűneid bocsánatát s az örök boldogság dicsőségét megnyerni örvendhess. A mi szeretetünkről pedig semmiképen se kételkedjél; mert minden kételkedést mellőzve legbensőbb s atyai indulattal ígérjük, hogy a mit üdvéd és tisztességed méltán igényel, mind azt tőlünk meg is nyerheted. És ha ellenségeid közül valaki téged bántalmazni gonoszul megkísérленé; kétségkívül nem csak meghallgatásunkra nem találand, hanem az apostoli kegy boszúságát érzendi magára nehezedni. Te pedig, ha néha akár saját ügyeidben, akár azokban, mik az apostoli szék szolgálatát illetik, valamit értésünkre akarsz adni, ott van a derék (ferrarai) Azó

márkgróf, ki nekünk Olaszország többi fejedelmei közt felette kedves, általa mind azt, mit az apostoli meghallgatásra juttatni akarsz, legalkalmasabban fogod értésünkre adhatni s nekünk ajánlhatni. Kívánjuk egyébiránt, hogy az isteni kegyelem, téged mind e világi viszontagságokban oltalmazzon, s mind annak is, mi neki tetszik végrehajtására erőt és tehetséget adjon. Kelt Rómában a zsinaton 1074-ki marczius 14-kén (sexto calendas aprilis indictione duodecima).«

E levélből értesülünk, hogy Geiza Azó ferrari határgróffal barátságos és bensőbb viszonyban létezett, melyről azonban kútfők hiánya miatt semmi részlet sem jutott tudomásunkra. Látjuk azt is, hogy mind Geiza levele, mind a pápa válasza a Salamonnal kitört viszályok kezdetére esik. De midőn e levél Geizának kezébe jutott, nem csak Salamon le volt már győzve, hanem talán már pártfogója, Henrik király is gyalázattal kénytelenített kitarakodni az országból.

Nem sokára e levél megérkezte után Salamon, Henriktől, kit a szeszély, nagyravágyás s a gyöngésséggel váltakozó kevélység, magát is mind több bajba bonyolított, segélyt elvesztett trónjának visszaszerzésére többé nem várhatván, szinte Gergely pápához folyamodott. De segély helyett itt csak szidást, szemrehányásokat nyert. »Leveledet,« ugymond válaszbán, »kegyelmesebben fogadtuk volna, ha meggondolatlan lépésed Sz. Pétert annyira meg nem sérti vala. Óseidtől tudhatád, hogy Magyar-

ország, melyet István király hajdan Sz. Péternek teljes joggal és hatalommal felajánlott s jámborul átadott, a római sz. egyházé. Henrik is a boldog emlékezetű császár, azt Sz. Péter tiszteletére meghódoltatván, s a királyt legyőzván, győzedelme után a királyi lándzsát és koronát Sz. Péter sírjára tette le, oda küldvén, győzedelmének dicsőségére az ország jelvényeit, hová a fejedelemséget tartozónak elismerte. És ezek így lévén, te még is, a többi királyi erények s erkölcsöktől is eltántorodva, Sz. Péter jogát és tiszteletét megcsoorbítottad, elidegenítettéd, midőn az ő országát, mint hallók, a németek királyától fogadtad el hűbérül. Ha ez igaz, s a jogosságra ügyelsz, magad is tudhatod, miképen remélheted Sz. Péter kegyelmét és a mi jóakaratusunkat; ezt ugyanis nem nyerheted meg más módon, sem az apostoli megrovás nélkül nem fogsz sokáig uralkodhatni, mint ha, hibádat megjavítva, királyi pálczádat nem a (német) királyi, hanem az apostoli felség hűbérének ismered el. Mert mi sem félelemből vagy szeretetből, sem bármily személyes tekintetből nem fogjuk, a mennyire isten segélyével tehetjük, elmulasztani, annak a kinek szolgálai vagyunk, kellő tiszteletét fentartani. De, ha ezt jóvátenni, s életedet, úgy mint királyhoz illik berendezni és isten irgalmából dicsőíteni akarod: a római szent egyház szeretetét, mint anyáét a kedvelt fiú, s Krisztusban a mi barátságunkat kétségkívül teljesen megnyerheted.«

A pápa ezen jogigényei a hűbéri főhatalomra

Magyarország felett, bár mennyire alaptalanok is azok, nem ejthetnek bennünket csodálkozásba, ha tudjuk, mennyire kiszélesítette Gergely, mióta magát a pápai széken megerősödve érzé, a maga hatalom körét. Ő most már nemcsak a simoniát és papi nőülést akarta az egyházból kiirtani, és az egyházi javadalmak betöltési jogát kivenni a világi urak kezéből, s az egyházi reformot egyéb viszonyokra nézve is egész terjedelmében keresztülvinni; nem csak a püspökökre, hanem az összes világi fejedelmekre is ki akarta terjeszteni a szent szék főhatalmát. Most már nem egyedül az egyház szabadsága, hanem annak főhatalma volt a nagy cél, melyre törekedett. Az egyházban ő a zsinatok joghatalmát a pápai székre ruházta át, a pápát feltétlenül csálthatatlannak, s ha választása törvényes módon ment végbe, szentnek hirdetvén, s állítván, hogy a pápa zsinat közbejötté nélkül is kiátkozhatja s leteheti a püspököket, hogy tőle semmi más törvényszék elébe fellebbezni, őt magát senkinek megítélni nem szabad. Még meglepőbbek a tanok, melyeket a világi fejedelmek irányában hirdetett. 1075-ben egy huszonhét tételből álló iratot készített, melyekben a világ csodálkozására egyebek közt a következőket hirdeti: a római egyházat maga Krisztus alapítván, annak fejét az egyetemes püspök czíme s az absolut kormányzási és biráskodási jog illeti meg. Csak a pápa adományozhat egyházi javadalmakat s gyakorolhatja az investitura jogát az apátok s püspökökre nézve a pásztori bot és gyűrű által. A pápa egyedül visel-

heti illetékesen a császári jelvényeket; egyedül az ő lábait csókolhatják a fejedelmek; ő van feljogosítva még a császárt is letenni, alattvalóit a hűségeskü köteléke alól feloldani. Csak az ő neve említhető az egyházi imákban.

Ezen igényelt jogokat pedig nemcsak szóval hirdeté, hanem tényleg is gyakorlatba tette. A lombardi és német püspökök közül, kik parancsainak engedelmeskedni vonakodának, többeket felfüggesztett hivataluktól; néhányat pedig ki is átkozott. Hasonló egyházi átokkal sujtotta a Henrik király öt főhivatalnokát, kik a simoniát üzték; Guiscard Robert norman herceget, ki némely pápai birtokot elfoglalt. Sőt magát Fülep francia királyt is egyházi átokkal fenyegette, ha hozzá küldött követeknek elégséges biztosítást nem nyújt azoknak teljesítése iránt, miket tőle kívánt. Mi több hasonló fenyegetéseket hangoztatott maga IV. Henrik előtt is, ha kiátkozott tanácsosait el nem bocsátja, az engedetlen német és kivált a simoniacus lombardi papokat el nem űzi. És egy ideig csak is azért volt iránta ki-méletesb, mivel a német és lombardi püspökök ellentállása a pápai parancsok iránt az egyházat komoly szakadással fenyegette, s egyébült is, kivált Guiscard Robert részéről, annyira meggyűltek a szigora s igényei által felidézett veszélyek, hogy magát nem egyszer a végromlás szélén láthatá.¹⁾ De Gergely

¹⁾ Némely római úrnak, kivált a gonosz Centiusnak gyűlölete még életveszélyt is hozott reá az 1075-ki karácson viharos éjelen,

megtörhetetlen erélye daczolt a veszélyekkel; s ő végre is győztes lőn. A normann herczeg Guiscard halála megszabadította legveszélyesb ellenétől. A módok és eszközök feltalálásában kifogyhatatlan ügyessége többi elleneinek seregét is részint meggyéríté, némelyeket megengesztelve, másokat egymás ellen zúdítva, részint veszélytelenekké tette. Ő ekként ismét urává lőn a helyzetnek. És ezóta már maga Henrik ellen is kérlelhetetlen kezd vala lenni. 1075 decemberben egy levelében kemény szemrehányásokat tőn a királynak, hogy adott ígéreteit mind eddig nem teljesítette; a levelet átvivő követek által pedig átokkal is fenyegetté, ha engedelmeskedni tovább is vonakodnék.

Henriket, kinek ügyei a német fejedelmekkel való viszonyaiban ez időtájon jobbra fordultak, ezen üzenet oly dühösségre ingerlé, hogy a pár héttel utóbb, 1076 január 24-kén, Wormsban megnyitott német nemzeti zsinatban, hol a német püspökök csaknem teljes számmal jelentek meg, Gergelyt a pápai székről letétette. »Miután te — így szól a zsinat végzését vele tudató hosszú levél vége — hivatalodba esküszegéssel léptél, az Isten egyházát

midőn Gergely a S. Maria Maggiore templomban, mely a város népesebb részeitől távol esett, az isteni szolgálatot tartaná, melyen a rossz idő miatt nagyon kevesen jelentek meg. Centius római úr, fegyveres csapattal tör a templomba, s a pápát hajánál fogva huroczolja ki, s egy lóra tévén, a városban lévő tornyába zárja. De másnap a nép, mihelyt fogsága helyéről értesült, megszabadította. S ezóta a nép még inkább ragaszkodék hozzá.

újítsaid által a legnagyobb veszélybe döntötted, ... azért neked az engedelmességet, melyet neked soha sem ígértünk s a jövőben sem fogunk tanúsítani, felmondjuk; és miután te, miként nyilvánítani szoktad, eddigelé senkit közölünk püspöknek nem tartottál, ezentúl közölünk sem fog senki téged pápának tartani.« — Ugyanezen alkalommal a király is írt neki egy hasontartalmú levelet, mely jellemzőn így kezdődik: »Henrik nem hamis igény, hanem Isten szent rendelete által király, Hildebrandnak, nem a pápának, hanem a hamis szerzetesnek.« És ekként végződik: »Sz. Péter, az igaz pápa, mondja: féljétek az Istent, tiszteljétek a királyt; te pedig, mivel az Istent nem féled, nem tiszteled bennem az ő rendeletét . . . Általunk és püspökeink által tehát elítélve, szálj le, hagyd el a jogtalanul elfoglalt apostoli széket; más üljön be Péter trónjába, a ki nem erőszakot gyakorol a vallás palástja alatt, hanem Sz. Péter igazi tanát hirdeti. Én Henrik, Isten kegyelméből való király, valamennyi püspökeimmel kiáltom hozzád: szálj le, szálj le!«

E levelekkel a speieri és baseli püspökök küldettek Rómába. Ezek Lombardiában szinte zsinatra gyűjték Piacenzába a lombardi püspököket, kik valamennyien aláírták a wormszi zsinat végzéseit. A német püspökök azonban mind e mellett sem bátorkodának megjelenni Rómában, hol Gergely tekintélye s hatalma a karácsonyi merénylet óta nagyobb volt mint bármikor; hanem egy Roland nevű pármai

pap által küldték oda a wormsi zsinat s a király leveleit.

Más nap (1076) febr. 21-kén megnyílt a pápa által már elébb kihirdetett nagybőjti zsinat, melyen mintegy 110 olasz, franczia és burgundi püspök jelent meg. Roland pap, leveleit átadván, ekkép szólott: »A király és püspökeink parancsolják neked, hogy szálj le a pápai székről, melyet nem törvényesen, hanem ragadozó farkas módjára foglaltál el.« E szavak a gyülekezetben iszonyú vihart keltettek. Rolandot csak magának Gergelynek közbelepte mentette meg attól, hogy a pápai fegyveresek nyomban össze ne vagdalják. Utóbb a mainczi érsek, mint a wormsi zsinat elnöke azonnal, a többi német püspökök közül pedig azok, kik aug. 1-ig magokat ki nem mentik, hivatalaiktól felfüggesztettek; a lombardi püspökök pedig s Henrik király egyházi átokkal sujtattak; a király méltóságától megfosztottnak nyilvánított s alattvalói a hűség eskü kötelezősége alól feloldattak. »Szent Péter — így szóla trónjáról a pápa — te apostolok fejedelme, hozzád könyörgök, hallgass meg engem, a te szolgádat, kit gyermek korától fogva ápolál s a gonoszok kezéből, kik irántad való hűségemért gyűlölnék, kiszabadítottál. Te magad vagy tanúm, s veled együtt az isten anyja és Sz. Pál a te testvéred, hogy az anyaszentegyház engem akaratom ellenére kényszerített a maga kormányára; hogy nemcsak rabló módon nem ültem ezen székbe, hanem örömeztebb

töltöttem volna életemet a magányban. És azért azt hiszem, hogy a te akaratod, hogy a kereszténység, nem az én érdemem, hanem a te kegyelmed szerint nekem mint a te helytartódnak engedelmeskedjék, s te miattad adatott nekem az istentől a hatalom megkötni s feloldani a menyben és a földön. Ezen bizodalomban, a te egyházad nevében s annak becsületére s védelmére, a mindenható Isten, az atya, fiú és szent lélek nevében a te teljhatalmad erejénél fogva, letiltom Henrik királyt, Henrik császár fiát, ki ezen egyházad ellen hallatlan kevélységgel fellázadt, az egész német és olasz birodalom kormányáról, s minden keresztény alattvalóit feloldozom az eskü kötelezése alól, kik azt neki mondtak, vagy ezentúl mondani fognak, s ezennel megtiltom mindenkinek, hogy neki mint királynak szolgáljon. Mert illik, hogy a ki a te egyházad méltóságát kisebbíti, maga veszítse el eddigelé birt méltóságát. És mivel ő, mint keresztény, sem engedelmeskedni, sem az úrhoz, kit elhagyott, visszatérni nem akart, a kiátkozottakkal folyton közlekedvén, s az én intéseimet, melyeket — te vagy az én tanúm — csak az ő üdve miatt intéztem hozzá, megvetette, és a te egyházadtól, melyet megszakasztani ügyekezett, elvált: a te nevedben az egyházi átokkal sújtom őt. És a benned való bizodalommal azért mondom ki ezen átkot ellene, hogy minden népek tudják s megismerjék, hogy te vagy Péter, s a te kőszikládra építette az élő isten fia a maga egyházát, s hogy ezt a pokol kapui legyőzni nem fogják.»

Eddigelé a császári hatalom tartatott a főhatalomnak a keresztény világban: Gergely pápa ezen hallatlan merészségű ítélete azt jelentette, hogy ezentúl a római püspök bírja a főhatalmat a világon, tőle függ maga a császárság is. A világ elámult csodálkozásában e merészségen. És, miként a történelem tanúsítja, bár a pápa ezen büszke igényei tőle sokakat elidegenítettek, bár az egyházi reform s különösen a simonia és papi nőülés üldözése miatt magában a papságban is sok ellensége volt: Gergely törhetlen erélye, s lángeszének hatalma végre még is győzött. Henrik, hogy az átok miatt, vagy annak ürügye alatt tőle elhajólt alattvalói által választott ellenkirályok mind hevesebb támadásai ellen magát a trónon fentarthassa, elvégre is kénytelen volt magát megalázni a pápa előtt. A nevezetes esemény 1077-ki január 25-kén Canossa várában történt, hová Gergely Mathild határgrofnét, a maga legszilárdabb hívét és támaszát ment pár nappal elébb látogatni. Annak lefolyását maga a pápa így írja le a következő napon a Németország egyházi s világi fejedelmeihez intézett levelében. »Csekély kísérettel érkezett ő meg; a kapu előtt letette királyi méltóságának jelvényeit s meztelen lábakkal és gyapjuruhába öltözve három napig könyek közt esedezett az apostoli kegyelemért. E látvány által meghatva, végre mindenki könnyezve könyörgött érte, s csodálkozásnak szívünk keménysége felett; sőt némelyek már úgy vélekedének, hogy ez nem apostoli szigor többé, hanem kegyetlenség. Töredélme s a környezők

esdeklései által végre szájalomra indíttatván, feloldoztuk őt az egyházi átok bilincseiből, s ismét felvettük az anyaszentegyház keblébe.« —

Ily rendkívüli hatalom lévén a pápa kezében, Salamon is, mióta látá, hogy sógorától, Henrik királytól, hasztalan vár segélyt, a pápa közbenjárása által ügyekezett visszanyerni trónját. És még a fentebb említett szigorú visszautasíttatása után sem szűnt meg Zsafia neje s ennek anyja, Agnes özvegy császárné által, ki állandólag Rómában él s a pápának nagy kegyeiben áll vala, ezt kérni, sürgetni céljának elérése végett. A pápa nem is tagadott meg tőle minden reményt. Egy 1075 elején kelt kedélyes levelében atyailag vigasztalja s kitartásra inti őt szerencsétlenségében. »Egyébiránt, — írja neki egyebek közt — válaszul arra, hogy bennünket anyád által ügyedben intézkedni kértél, bizonyosnak tarthatod, hogy mi mind arra nézve, mi a te üdvedet és tisztességedet illeti, mind tanácscsal, mind rábeszéléssel örömet nyújtjuk apostoli segélyünket.«

Azonban Geiza, sem mulasztá el értesíteni a felforgó viszonyokról a pápát. Már a múlt év végén követeket küldött volt hozzá e végett. 1075 elején ismét levél által kereste meg őt, melyben valószínűleg — mert a levél többé nem létezvén, tartalmáról nincs bizonyos tudomásunk — arról értesíti őt, hogy a közvélemény szerint a nemzet egyáltalában nem hajlandó Salamont királyának visszafogadni; maga pedig, bár mennyire óhajtja is ezt

mindenki, nem akarja magát megkoronáztatni, míg az iránt nem értesül, vajjon hajlandó-e ő szentsége Salamonnak trónja visszanyerésére segélyt nyújtani; ellenkező esetben pedig őt önkéntes lemondásra birni. »Bár követeid által küldtünk hozzád levelet, — így válaszol megint Gergely 1075 marczius 23-kán kelt levelében; — azon szeretetnél fogva, melyel a királyokat és fejedelmeket, fiaink gyanánt inteni szoktuk, irunk neked ismét, igazságosan kívánván neked mindent, mi tisztességedet s dicsőségedet illeti. Mert sok jót hallottunk felőled, s tetteidnek dicséretes híre füleinkbe is elhatott, a melyekért szeretünk is téged és óhajtjuk, hogy e hír a dolog igaz voltával folyton növekedjék. Ugy hisszük pedig, hogy tudva van előtted, miképen Magyarországnak, mint más legnemesebb országoknak, saját szabadsága állapotában kell fenállnia, és semmi más ország királyának nem szabad alárendelve lennie, mint egyedül a szent s egyetemes anyának, a római egyháznak, mely alattvalóit nem tekinti szolgáknak, hanem fiainak tartja. Minthogy pedig rokonod (Salamon) azt a német királynál, nem pedig a római pápánál ügyekezett kieszközölni: uralkodását, a mint hisszük, az isteni ítélet gátolta meg. És mivel a kormány kezeidben létezik, intünk téged, hogy az egyházakra gondod legyen, a vallást buzgó törekvéssel gyarapítsd, és ha a római szentegyház követői jönnének hozzád, irántok oly engedelmisséget tanúsíts, hogy Sz. Péter közbenjárása által mind a két életben gyarapodjál tisztességben és dicsőségben.«

Agnes özvegy császárné kérései a pápánál Salamon megsegítése végett még sem maradtak egészen süketeknek. S Gergely, ki nem tudta soha megbocsátani Salamonnak, hogy Henrik hűbéresévé lett, s kivált most e hűbéri kötelék következményeivel, ha Salamon trónjára visszajutna, még kevesebbé akarhatá erősíteni Henriket, mint bármikor az előtt, úgy látszik, akként óhajtá kiegyenlíteni a rokonok közti viszályt, hogy az országot ugyan Geiza bírja, az osztrák határszéli városokat és országrészt azonban Salamonnak engedje át, s e feltétel alatt köztök béke köttessék. Ez az értelme Gergely levelének, melyet újabban ápril 14-kén intézett Geizához, mely ekként szól: »Gergely püspök, isten szolgáinak szolgálja, Geizának, a magyarok vezérének, üdvözetet és apostoli áldást. Ha kötelességünk mindenkinek jogait védelmezni, s köztök békét szerezni s megszilárdítani az egyetértést: még sokkal inkább szükséges és a hasznosság is úgy kívánja, hogy szeretetet eszközöljünk a nagyok közt, kiknek békéje vagy gyűlölsége sokakra háramlik. Azért gondunk van reá, és szívünket kegyes aggság ösztönzi, hogy közted és rokonod, Salamon király közt, ha lehet, békét eszközöljünk, miszerint az igazság mind a két részről fentartatván, mindenik elégedjék meg azzal a mi az övé; az igazság határán túl ne lépjen; a jó szokást s rokonságot ne sértse, és ekként a nemes Magyarországbán, mely eddigelé önálló s független volt, a helyreálló.

békében is király és ne mástól függő királyka legyen. Mert miután a király magát a német királynak alája vetette, megvetvén Sz. Péter nemes főuralmát, a kié, miként bölcseséged szerint tudni fogod, ezen ország: azért az úr, ezt előre látva, a királyság hatalmát a maga ítéletével reád tette át; és a mi jogot (Salamon) eddig birt az országban, attól önmaga szentségtörőleg fosztotta meg magát... Azért tehát a mit akarsz, a mit a római egyháztól méltán megnyerni kívánsz, akarjuk, hogy azt nekünk bizodalmasan nyilvánítsd; és ragaszkodásodat, engedelmességedet és tiszteletedet is az egyetemes anya iránt, mint hozzád illik, tetteiddel bizonyítsd. Egyébiránt a mit itt elhallgatunk, e levél vivői által akarjuk tudomásodra adni; mert eléggé bizunk az ő hűségökben. A mindenható isten, a ki főleg Sz. Péternek adta a hatalmat megkötni s feloldani, az ő közbenjárása által bocsássa meg neked és Krisztusban minden hivednek minden bűneiteket, s vezéreljen benneteket az örök életre.«

Mit izent a pápa követei által Geizának, nem tudjuk; hihetőleg a követ közbenjárása által létesült azon egyesség, mely szerint Salamonnak az Ausztria felé fekvő országrész s a városok birtoka biztosított, ő pedig a koronáról lemondott.

Hiú vitatkozás volna azon kérdés feszegetése, vajjon Gergely pápa ezen s a Salamonhoz írt levelében komolyan állította-e azt, hogy Magyarország hűbéri kötelékben áll a római pápa iránt. Tudjuk

a mondottakból, hogy ő még Franciaországgal, mi több a német császársággal szemben is főhatalmat igényelt s elismertetni is követelt a római szent szék részére, a nélkül hogy azokat tulajdonképeni pápai hűbéreknek akarta volna tartani. Ő csak engedelmességet kívánt a királyoktól mindenben, mi az egyházat közelebbről vagy távolabbról érinté, s ennél fogva nem egyedül egyházi, hanem oly ügyekben is, melyek inkább a polgári hatalom körébe vágtak, a pápai akaratot kívánta irányadónak tekintetni. Ez volt az ő célja valamennyi nyugateurópai országra nézve; s ennél többet ő Magyarország tekintetében sem igényelt, miként levelének azon szavai is eléggé tanúsítják: »Tudva van előtted, hogy Magyarországnak, mint más legnemesebb országoknak, saját szabadsága állapotában kell fenállnia.« Ugyanazt mondja a másik későbbi levelében is, a hol így ír: »A nemes Magyarországbán, mely eddigelé önállólág s függetlenül létezett, királynak és nem királykának (regulus) — függésben lévő fejedelemnek, illik lenni.« Ha ő hazánkat szorosan vett pápai hűbérek akarja vala tekintetni, bátorsága sem hiányzott volna a hűség esküt is megkivánni királyainktól, mint megkivánta Apuliában és Siciliában a normann fejedelmektől.

Igy kellett azt Geizának is tekinteni; mert a pápa levelei, melyekből szintannyi jó indulatot olvashatott ki maga iránt, mint a mennyi ellenszenvet árultak el azok Salamon ellen, csakugyan arra bátorítá őt, hogy engedve László öcscse s az ország rendei

sürgető kérelmeinek, magát valahára megkoronáztassa.

A béke azonban Salomon nyugtalankodása miatt nem maradt tartós; és nehogy az országot szélesebb körben háborgassa, László vezér kénytelen lőn őt Pozsonyban ostromzár alatt tartani. Azonban e nyugtalanságok-e vagy talán az Agnes császárné által ostromolt pápának a béke érdekében a püspökökhöz intézett intései következtében, ezek is munkálkodni kezdenek a béke ügyén. A karácsoni ünnepeket Geiza a szögszárdi apátságban tölté. Kiséretében volt Dezső esztergami érsek is, ki valamint már elébb pár ízben helyreállította a békét, úgy most is azon működék Geizánál. Beszéde által, melyet az isteni szolgálat alkalmával tartott, annyira megindította a király szivét, hogy midőn a nép a templomból kitakarodott, a püspökökkel s apátokkal ott maradt király előttök nyomban kijelenté, hogy megbékülni kíván Salomonnal, s neki az országot is visszaadja, az ország harmad része békés birásának feltétele alatt. Az alkudozások ez alapon meg is kezdettek Salomonnal; de hosszúra nyúlván, mielőtt célhoz vezettek volna, Geiza 1077 april 24-kén megszűnt élni.

Egyháztörténeti tekintetben Geiza legmaradandóbb emléket emelt magának a Garan melletti Sz. Benedek apátságának megalapítása által, melyet 1075-ben László vezér, Neemias esztergami érsek, Dezső kalocsai püspök, Aron, Franko és Lázár más megyék püspökei, Gyula nádorispán és más országnagyok

jelenlétében kiállított adománylevélben Bars, Csongrád és Bihar megyékben fekvő javakkal gazdagon megajándékozott.¹⁾

¹⁾ Az adománylevél szerint a Csongrád megyében fekvő javak a váci püspök javainak szomszédságában feküdtek. Nevezetes az okmány egy pontja, mely így szól: »A Vág mellett adományoztam a Gegu nevű községet, s a halászok husz házát és szabad halászatot mindenütt a Vágban, Nyitrában és a Dunában. A Voioser nevű halas tóból pedig két részt, mert a harmadik a tornovai apátnőé.« Tornován tehát apácza klostrom létezett apátnő kormányja alatt; minek csak ezen egyetlen okmányban találjuk emlékét.

Második Fejezet.

A keresztény egyház teljes meghonosulása.

I.

László viszonyai VII. Gergely pápával s
utódaival.

A legenda népszerű apotheosisa a jó, kegyes embereknek. Kik arra magokat érdeme-sekké tették, jótevői voltak, egy vagy más irányban, az emberiségnek. És bár az gyakran erős színeket használ is hősei jellemzésében, tetteik leírásában, ezek alapja mindig való, mert az egykorúak tapasztalatából származott közvéleményben gyökerezik.

Lászlót a legenda egyebek közt a következő színekkel jellemzi: »Az isteni kegyelem őt a természeti adományokban is felül emelte az emberek közönséges értékén: ő ugyanis kézre erős, tekintetre kellemes vala; egész nagy szabású külsején orosz-

lání erő s méltóság ömlött el; természetére oly magas, hogy vallaitól fogva kilátszott a többi emberek közül; az isteni adományok teljességében már külseje is koronára termettnék hirdette őt. És bár ily felsőséggel érzé is magát kitűnni, a kevélység gögjétől fel nem fuvalkodott, hanem annak, ki érdem nélkül szokta kegyelmeit osztogatni, a vett jókért kellő hálát adván, a mi jót magában érez vala, az isten szolgálatára szentelé.¹⁾

És ily férfiút a nemzet hogyan is ne tett volna elébe a könnyelmű, ingatag, indulatos Salamonnak, ki mióta a német segedelemért nemzete függentlenségét is kész volt feláldozni IV. Henrik királynak, minden rokonszenvet elvesztett, s a korona birtokára a közvélemény által méltatlannak ítéltetett. Geiza halála után csak egy szó hangzik vala az országban, az, hogy Lászlót kell királylyá koronázni. És László jobban szerette hazáját, mintsem hogy vonakodott volna engedelmeskedni a közkivánatnak, mely őt, a krónika szerint²⁾ szinte kényszeríté átvenni az ország kormányát. A koronázás tehát, úgy látszik, mindjárt Geiza eltakarítása után végrehajtatott. VII. Gergely pápa, Nehemias esztergami érsekhez junius 9-kén intézett levelében Lászlót már királynak czimezi, azt bizonyosan nem teendő, mint Geiza irányában nem tette volt, ha őt megkoronázott királynak nem tudja. Javaslá a koronázás mennél előbbi végrehajtását

¹⁾ Endlichernél 237.

²⁾ Thuróczy II, Cap. 56.

azon körülmény is, nehogy a királyokkal szemben mind igényteljesebbé vált pápának olyféle beavatkozásra, mint Geiza alatt történt, idő engedessék.

László előrelátását igazolta a következmény. VII. Gergely Nehemiás érsekhez intézett levelében meghagyja neki, intené meg a királyt, hogy alkalmas követei által világosabban fejezze ki a maga akaratát s az apostoli szék iránt köteles ragaszkodását; így várhatván, hogy neki ő, a pápa is kegyelmesen válaszoljon, és őt a maga s az egész ország hasznára az apostoli szék tekintélye által minden szeretettel és jóakarattal pártolja.¹⁾ László megkoronáztatása után nem is mulasztá el követei által biztosítani a pápát, hogy ő a sz. széknek, mint egyházi fő hatalomnak, s a pápa ő szentségének, mint lelki atyjának egész szívből, fiúilag kész engedelmeskedni. A pápa azonban ilyféle általános nyilatkozattal nem elégedett meg, s utóbb Lászlónak magának is írt, sürgetvén őt, hogy újabban is küldendő követei által világosabban nyilatkozzék. Kéri egyszersmind őt, pártolná és segíeyzné minden lehető módon Ekbert formbach grófot és a többi bajor menekült urakat, kik, Rudolf ellenkirály hívei, Henrik elől Magyarországba futottak.²⁾ Nincs tudomásunk, hogy László ez ügyben újra is küldött volna követeket a pápához; s igen valószínű, hogy értesülvén oly annyira kitűnő egyéniségéről, a pápa is megelégedett amaz általános

¹⁾ Katona: Hist. Crit. II, 395.

²⁾ U. o. 404.

nyilatkozattal, melynél többet, mint látja vala, Lászlótól nem igen várhat.

Sikeresebb volt azonban a bajor grófok ügyében a pápának hozzá intézett kérelme. László ugyanis értesülvén, hogy Salamon még folyton nyugtalanodik és sógora Henrik király, daczára annak, hogy VII. Gergely pápa által újabban is egyházi átokkal sújtatván, evvel egy elkeseredett harcban áll vala, sógorát alkalmas időben megsegíteni szándékozik: maga is belevegyült Henriknek a pápával és az ellenkirályokkal folytatott harczába s a bajor menekültekkel és Luitpold osztrák herczeggel Henrik ellen szövetséget kötött. László és szövetségeseinek fenyegető állása veszélylyel fenyegeté a Rudolf ellenkirály által is szorongatott Henriket. Ő tehát, hogy pártja Salamonban, ha őt trónjára visszahelyezni sikerülne, jelentékenyebb gyarapodást nyerjen, megelőzni kívánta Lászlót és szövetségeseit, s váratlanul egy haddal termett Magyarország határszélein, hol néhány vár és város még Salamon birtokában volt. Mig azonban ő Austrián keresztül haladt, László is gyorsan összeszedte hadait s oly tetemes erővel sietett ellenébe, hogy Henrik nem vélé tanácsosnak őt bevárni; s meglegedvén azzal, hogy az osztrák határgrófot a Lászlóval kötött szövetségből kilépni s Rudolf ellenkirálytól, László sógorától elpártolni kényszerítette, visszavonult Bajorországba. Rudolftól azonban az 1080-dik év elején egy véres ütközetben megveretvén, mindenkorra felhagyott Salamon pártolásával. A megbukott király egy ideig még az

ország harmad részéért alkudozott Lászlóval. De az ország rendei ebben megegyezni egyáltalában nem lévén hajlandók, végre is egy nyugdíjjal kénytelenítettet megelégedni. Utóbb azonban, mivel ismét nyugtalankodék, s László élete ellen cseleket hány vala, Visegrád várába záratott.

Mialatt Magyarorszáiban a kedélyeket e viszályok nyugtalaníták, a harcz mind elkeseredettebben folyt Gergely pápa és Henrik király között. Rudolf ellenkirály 1080-ki oktob. 15-kén ismételve megverte Henrik hadait; de sebeiben pár nap mulva maga is meghalt. A német nép istenítéletnek tekinté halálát, s az ő és a pápa párthívei közöl számosan Henrikhez csatlakoztak; mi ezt annyira felbátorítá, hogy 1082-ben hadjáratra indult Róma ellen, az ellenpápát ott Péter trónjába helyezni s általa aztán magát császárrá kenetni szándékozván. Gergely pápa e veszélyben németországi hiveinél sürgetett segídelmet; midőn pedig reményeit megghiúsulva látá, s Henrik közeledtéről értesült, a város falait s tornyait fegyveresekkel megrakván, maga az angyalvárba zárkozott, »készebb — mint Desiderius monte casinói apátnak irá — meghalni, mint engedni.« Kitarását ezuttal is siker jutalmazá. Henrik egy havi hasztalan erőködése után a város vivásában, kénytelennek érzé magát junius végén alóla elvonulni Gergely németországi hívei e hadjáratot avval boszulták meg, hogy Luxemburgi Hermannt ellenkirálylyá választották. De Henrikben sem hiányzék a kitartás, és Rómát 1083-ban mindjárt husvét után újra körül-

táborolván, annak egy részét, a Leovárost, a Sz. Péter templomával együtt elfoglalta, s ott Wibert ellenpápát jun. 28-kán ünnepélyesen beültette Sz. Péter székébe; de sem magát nem koronáztatta meg császárrá, sem Gergelyt az Angyalvárban nem vétette ostrom alá, hanem néhány nap mulva Wiberttel együtt távozott Róma alól.

Egy időre új fordulatot adott a pápa s a király közti harcznak Gergely ama lépése, mely szerint november havára Rómába nagy zsinatot hirdetett, melyen az egyház és a császárság közti viszály véglegesen eldöntetnék; mert azt igéri vala a meghívó bullában, hogy a zsinat határozatai előtt ő maga is meghajól; Henrik viszont mindenkinek szabad menetet biztosított a zsinatra. A szándék azonban csakhamar megghiúsult. Henrik kevéssel a zsinat előtt arról értesülvén, hogy a pápának ott nem a béke helyreállítása, hanem elleneinek megrontása volna célja: a zsinatnak maga is akadályokat vetett, s az oda utazó püspökök közül többeket elfogatott. Gergely ezt azzal boszulá meg, hogy a kevéssé látogatott zsinaton Henriket újabban is egyházi átokkal sujtotta; mire ez aztán Róma ismételt ostromával felelt. A Leováros, melynek falai romban heverték, minden nehézség nélkül hatalmába került; s az Angyalvárat is vivatni kezdvén, magát császárrá kenetni kívánta Gergely által. A pápa azt válaszolá, hogy ő azt kész megtenni, ha Henrik elébb nyilvános vezeklés alá veti, s az átok alól feloldoztatja magát; különben a korona csak kárhozatot hozna fejére.

Henrik erre a várat még erőlyesebben vívatá. A veszély oly nagy lőn a pápára nézve, hogy már legbúzgóbb hívei is térdre borúlva s könyezve kérték őt engedékenységre; de mind hasztalan, a pápa nem tágíta. Már a városi polgárság is megsokalta a pápa keménységét és sokan közölők, a király kincsei által is meglévén vesztegetve, a Laterán kapuit neki megnyitották. Henrik itt azonnal egy zsinatot tartott s miután Gergelyt letétette, Wibertet pedig római püspökké kenette, általa mind a maga, mind a neje fejére feltétette a császári koronát.

A veszély tetőpontján létező Gergelynek a normann Guiscard Róbert végre meghozta a szabadulást. Henrik nem merte bevárni a túlnyomó erőt s Németországba ment, hogy ott magát császári fényében bemutassa. A pápa megszabadult ugyan ellenségétől; de a vad normannok segélye üdvet nem hozott réa. Guiscard a város nagy részét tűzzel vassal pusztítottatá s a lakosok közül több ezernyi foglyot vitetett táborába, kiket aztán rabszolgákká adatott el. Az ő világ becses régiségei, melyeket még a góthok és vandálok is megkiméltek, romokká váltak a vad normannok dúlásai alatt. A pápa mély fájdalommal látá ezen iszonyúságokat, érzé, hogy közte s Róma közt áthidalhatlan meredély támadt. A lakosság dühe oly fokra hágott, hogy végre már Guiscard sem látá magát és hadait biztosságban: eltakaradott tehát, s vele Gergely is, kísérve a nép átkaitól. A pápa elébb a monte casinói monostorba, onnan utóbb Beneventbe s végre

1084-ben Salernoba vonúlt száműzetésbe. Ő itt is, daczára súlyos, önokozta balsorsának ugyanaz maradt, a ki Rómában, hatalma tetőpontján volt. Egy zsinaton újra átokkal sujtá Henriket. Szét küldött követei által pedig egy vallási hadsereget akart összegyűjteni Róma visszavételére; mi azonban nem sikerült. Ő mindazáltal egy perczig sem szűnt meg bízni a maga ügyének diadalában, melyet isten ügyének tartott. Hogy ő, ügyének e diadalát többé meg nem élheti és száműzetésben kell meghalnia, ez volt legkeserűbb csalódása életének, melynek 1085-ki májushó 25-kén szakadt vége. A rendkívüli ember politikája, míg egyedül az egyházi reformot s az egyház szabadságát czélzá, mesterműve volt egy nagy államférfiúnak; utóbb azonban, mióta a pápai széket a világ urává emelni törekedett, öntulzásai által buktatta meg magát. Az egyházi reform általa hirdetett fő elvei azonban máiglan érvényben maradtak.

Gergely pápa utolsó viszontagságteljes, életéveiben, úgy látszik, László királylyal is sűrűbb összeköttetésben áll vala, melynek azonban, fájdalom, az illető okmányok elveszte miatt, csak némely egyes szálait vagyunk képesek kimutatni. László levelei közöl, melyeket Gergelyhez intézett, egyet sem birunk többé. Gergelyéből, melyeket Lászlóhoz írt, az 1079-ben kelt az utolsó, melyben Ekbart formbach-i grófot s a többi bajor menekült urakat ajánlja pártfogásába. De épen ebből látjuk, hogy nemcsak sűrűbb közlekedésben, hanem szíves jó

viszonyban is álltak egymással. »Miként — ugymond egybek közt e levélben — hivednek gyakori követéségeiből értettük, s a magunk követői is ugyanazt tanúsítják, fenséged Sz. Péter szolgálatára, mint vallásos hatalomnak kell, s az irántunk való engedelmességre, mint méltányos fiúhoz illik, egész buzgalommal és szive vonzalmával hajlandó. Azért tehát buzgalmatat e törekvésben méltán dicsérjük, s őszintén örvendünk, hogy a legjobb királyok nyomdokait követve, mind erkölcsedben az igazság szabályait, mind véred nemességének irányát megtartod. Miután tehát fenséged buzgalmában és engedelmességében eléggé bízunk, olyasra sem kételkedünk felszólítani, a mi szintugy megegyez a mi egyetemes gondoskodásunkkal, mint a te tisztességedd; hogy a mit rólad pusztá szó után is igaznak hiszünk, tény által is tanusíttassék, s így nekünk még erősebb okunk legyen, téged a többi királyoknál még inkább s különösebben szeretni.« Ezután az említett bajor menekülteket ajánlja tényleges pártolásába.

* * *

Igen valószínű, mit egyébiránt bebizonyítani nem tudunk, hogy Gergelymidőn ellenségeitől szorongattatván, a pártján lévő német uraktól és püspököktől segílyt sürgetett, hasonló felszólítást László királyhoz is intézett légyen. Annyi bizonyos, hogy László ez idő tájban (ugy látzik 1082-ben) — talán épen a tőle nyert támogatás jutalmául, oly kegyben

részesült a pápa részéről, mely nagy diszére vált a fiatal magyar kereszténységnek. Gergely pápa ugyanis ez időben írta be a keresztény egyház szentjei sorába István első magyar királyt, a keresztény egyház megalapítóját hazánkban, annak fiát, Imre herceget és Gellért csanádi püspököt. Gellért életirása szerint egy római zsinat határozta, hogy azok, kik Magyarországon a kereszténységet megalapították, szentek gyanánt tiszteltessenek. E zsinat csak a 1081-ki lehetett; mert a következő két évben Róma IV. Henrik által ostromoltatván, Gergely nem tarthatta meg, szokása szerint, a nagy bőjti zsinatot. A szent tetemek ünnepélyes felemelését László, csak 1083-ki augusztushó 20-kán intézhette el, mert a római zavarok miatt a pápai követ elébb nem érkezhett meg.

A jámbor hagyomány csodákkal ékesíti fel ezen nemzeti ünnepet. »László — ugymond Hartvik krónikája — tanácsot tartván a püspökökkel s a nemzet előkelőivel, az egész országban három napi bőjtöt hirdetett, De az úr, hogy nyilvánossá tegye, mily könyörületes volt e szent király még életében, — három napig hasztalan erőködének felemelni a sz. tetemet; azt semmi módon nem lehetett helyéből megmozdítani. Azon idő tájban ugyanis súlyos viszály létezett László király és rokona Salamon között, mi miatt ez elfogatván, börtönben tartatott. Midőn tehát a test felemelésében hasztalan erőködnének, egy, szent életéről híres, Karitasz nevű nő, ki az üdvéztő temploma mellett Bakony-Somlyó-

ban él vala, megizené a királynak, hogy neki mennyei szózat nyilvánította, hogy mindaddig hasztalan törekednek felemelni a szent testet, míg Salamon fogságából szabadon nem bocsáttatik. Salamon tehát kibocsáttatván, midőn újabb három napi böjt után a test felemelését megkísérlik vala, ime a sírt fedező nagy kő oly gyorsan felemelkedett, mintha semmi súlya nem volna.« A legenda alább egész hosszú sorát beszéli el a csodáknak, melyek Sz. István tetemeinél, annak közbenjárása által történtek. Magának a sz. király jobb kezének viszontagságait pédig a főcsoda gyanánt említi. Az épségben talált sz. kéz ugyanis a test felemeléskor csodásan eltűnt s csak utóbb fedeztetett fel. László király annak, mint a magyar kereszténység első erekljének tiszteletére a Sz. Jogi, vagy mint utóbb nevezetik vala, Sz. Jobbi apátságot alapította. A szent kéz utóbb is többféle viszontagságon esett keresztül, míg végre ismét megkerülvén, maiglan nemzeti kincs gyanánt tiszteletben tartatik. Ugyanezen alkalommal emeltettek fel Sz. Imre tetemei is, kinek emlékezetét aztán szintugy mint atyjáét, ünneppel, számos templom építésével és monostorok alapításával tisztelte s örököltette meg a magyar kereszténység.

Míg László ekként azon férfiaknak, kik hazánkban a keresztény vallást megalapították,¹⁾ formailag

¹⁾ Asztrik első esztergami érsekről is azt állítják hagyományaink, hogy a szentség hírében halt légyen el 1036-ban; de mivel az egyház által forma szerint nem canonisáltatott, a »szent« melléknévvel sem lőn megtisztelve.

is az egész keresztény egyház tiszteletének tárgyaiul kitűzött szentek sorába való felvételét kieszközölve, a magyar egyház disztét emeli s öregbíti vala, az egyetemes egyháznak is, melyben a zavarok VII. Gergely halála után sem szűntek meg, nagy szolgálatokat készül vala tenni. Gergely halála után a cardinálok Desiderius monte casinói apátot választották III. Victor név alatt pápává, ki csak 1086-ki május 24-kén, hosszú vonakodás után foglalta el Péter székét. Ekkoron Wibert ellenpápa is Rómában, a hatalmába ejtett Leovárosban időzék. A Gergely halála után egy időre szünetelő harcz tehát újra kigyúladt. Az új pápa, bár a világi legfőbb hatalom igényletében nem követte is Gergely politikáját: mint a clugnyi iskolának buzgó híve, a legnagyobb erélyvel sürgeté a Gergely által megkezdett egyházi reformot; és bár mindig a monte casinói apátságban kénytelenítették is tartózkodni, a Henrik és a lombardi püspökök által folyton támogatott Wibert ellenpápa ellen minden erejével folytatá a harczot.

A császárság és a pápai szék közt annyi évek óta s oly elkeseredetten folyó viszály, mint fentebb látók, Németországban nem kisebb hullámokat hányt, mint magában Olaszországban. Rudolf ellenkirálynak, László sógorának 1080 vége felé történt halála után, a pápai párt Luxemburgi Hermannt választá ellenkirálynak. Ő néhány évig változó szerencsével folytatá Welf herczeg és a szászok szövetségében a harczot Henrik császár ellen; miután pedig ezt 1086

augusztusban Würzburg mellett egy véres ütközetben megverte, nyert előnyeit felhasználni nem tudván tétlen maradt. Welf herceg azonban a császárt 1087 tavaszán Bajorországban egy kisebb csatában ismét legyőzvé, arra kényszeríté, hogy Oppenheimba egy fejedelmi gyűlést hirdessen ki, melyen az oly hosszan tartó birodalmi viszályok valahára kiegyenlíttetnének. Henrik e gyűlésre, melyen az ellenpárt többségétől félt, nem engedte meg ugyan pártfeleinek a megjelenést; de a zavarok már annyira eláradtak, hogy a császár maga is sürgetőleg szükségesnek látá a kiegyezkedést, s e végre még 1087-ki aug. 1-re Speierbe egy újabb gyűlést hirdetett, hol aztán mind maga Henrik, mind a két ellenséges pártbeliek számosan megjelentek.

III. Victor pápa, azon hitben, hogy e gyűlésen jobban sikerülend, mint eddigelé, Henriket kétszeri megverettetése után a békére s különösen arra birni, hogy szűnjék meg Wibert (III. Kelemen) ellenpápát tovább is pártolni, s ekként az oly botrányos egyházi szakadásnak vége vettessék, követei által László királyt is ösztönzé, küldene a speieri birodalmi gyűlésre maga is követeket s ügyekeznek ott oda-hatni, hogy Henriket, ama fenyegetéssel is, hogy különben ellenségeinek ő is segílyt nyujtand, az egyházi szakadás megszüntetésére hajlítsa. A segílynyujtást hihetőleg Hermann ellenkirály és Welf herceg is sürgeték László királynál; mert amannak ügye hosszú tétlensége miatt, a mult évi győzedelme daczára is mindinkább hanyatlék. Annyi bizonyos,

hogy László király, egy egykorú kútfő tanúsága szerint,¹⁾ valóban küldött követeket Speierbe, s hús ezernyi lovas hadat ajánla fel a császár ellen, ha őt a birodalom kényszeríteni akarná, hogy az ellenpápa támogatásával felhagyjon. De az egyházi ügyben nem jött létre az egyesség, bár a szászok és svábok, kik eddigelé legerősebb támaszai voltak Németországban a pápai pártnak, kijelentették, hogy készek elállani Hermann ellenkirálytól s hódolni Henriknek, ha ez magát az egyházi átok alól a törvényes pápa által feloldatja. De Henrik e kívánságot határozottan visszautasítja. Minthogy azonban III. Victor pápa már néhány hét múlva meghalt, László is felhagyott a segély-nyújtással; sőt miután neje, Adelheid, Berthold sváb és karantán herczeg leánya 1090-ben meghalt, minden további összeköttetését megszüntette a Henrik császárságát ellenző pápai párttal. S erre nem is volt többé oka, miután Salamon, a besnyők közt életét bevégezvén, Henrik császár ellenes indulatától sem tarthat vala többé. De különben is nagy országos érdekek itthon tarták elfoglalva László király figyelmét s egész munkásságát.

II.

A zágrábi püspökség megalapítása.

Tudjuk, hogy Béla király, László atyja, Ilona leányát Zvoimir horvát főnöknek adta hitvesül s vele együtt hozományul Tótországot, mely a Dráva

¹⁾ Berthold. Constantiens. *Pertz*nél: SS. V, 279.

és Száva folyamok közt terült el. Zvojnimir, III. Cresimir Horvát- és Dalmátország fejedelmének halála után, e tartományok vezérévé, majd 1076-ban VII. Gergely pápa jóváhagyásával, királyává lévén, tizennyolcz évi országglása után magtalanul halt el. Ekkor egy István nevű úr, ki magát Cresimir utódának mondá, az özvegy Ilonától országa egy részét elfoglalván, két évig bitorlá a királyi trónt. Ennek halála után Ilona, megunván az urak zavargásait, ezek lecsilapítására 1089-ben László segítségéhez folyamodott. Lászlónak ez jó alkalmul szolgált a korona jogait érvényesíteni mind a jegybérül adott tartományra, mind Horvátországra, mely egykoron az országot alkotó Árpádnak meghódolt. A horvát urak egy része készségesen hódolt a hírneves magyar királynak; a többiek fegyverhatalommal győzettek le. A hosszú zavargások által felforgatott rendet László az által vélte legczélszerűbben helyreállíthatni, ha a magyar kormánystruktúrát s az alkotmányos törvényeket e tartományra is kiterjeszti: a zsupán-ságok helyett tehát vármegyéket alkotott s azok igazgatására főispánokat nevezett ki.

Különösen rossz karban találta e tartományokban a kereszténységet, bár az ott még a magyarok honalkotása előtt kezdett volt terjedni. Egy 1133-ban kelt okmány, melyben Felicián esztergami érsek a zagrabi püspökség némely birtokai iránt támadt pert ennek javára dönti el, egyebek közt mondja: »Midőn László legjelesebb király országola, s az esztergami primási egyházat Acha kormányozá, a bácsi érsek

Fabián, a veszprémi püspök Kozma, a nádor Gyula, a somogyi ispán Grab vala, az említett király, isten sugallatából s ezen és a többi urak tanácsa szerint, megalkotta a zágrábi püspökséget, hogy a kiket a bálványozás tévelye az isten tiszteletétől idegenekké tőn, a püspöki gondozás által az igazság ösvényére visszavezesse. E tudatlan nép oktatására tehát Bolmik tiszteletes életű férfiút, ki Duhnak neveztetett, rendelte ezen egyház főpásztorává; ki aztán Somogy és Zala megyékből hívta meg az egyház munkásait. Ugyanezt bizonyítja II. Endrének egy 1217-ben kelt levele, melyben mondja, hogy keresztes hadjáratában Zágrábon ment keresztül, hol előde, Sz. László király, a népet a bálványozásról a kereszténységre térítvén, püspökséget alapított és Sz. István tiszteletére valószínűleg a káptalan lakhelyéül monostort épített.

E püspökséget és monostort azonban nem mindjárt a tartomány meghódoltatásakor, hanem néhány évvel később, valószínűleg csak 1093-ban vagy a következő évben — mert ekkor volt Acha esztergami, s ekkor lett, mint mindjárt elbeszélők leszünk, Fábíán bácsi érsekké, — alapította meg László. Mert erre most nem volt ideje. Mialatt ugyanis ő Horvátországban időzék, hírül vette, hogy besnyó hadak törtek országa keleti részeibe s Erdélyt pusztítják. Felhagyván tehát minden további szándékaival, unokaöcsesét Almost a tartomány vezérévé nevezvén, a rablók ellen siet vala hadaival. Az ellenség, Erdélyt bebarangolván, már Bihar és Békés

megyéket is felpredálta s a Maroson átkelvén, foglyokkal és zsákmánnyal megrakodva, készülie kitakarodni az országból, midőn azt László a Temes folyamánál utólérte. A király csak rövid pihenést szándékozik engedni hadainak, mert az ellenség nagyobb számmal lévén, csak gyors támadástól vár vala szerencsét. Hadai azonban nem csak a sebes út fáradalmaitól, hanem éhségtől is eltikkadva lévén, eledelért kiáltozának. Ekkor ő, miként a legenda regéli, táborából kissé elvonulva, buzgó imában kéré az istent, hogy a ki egykor Izrael fiait mannával táplálá, keresztény népét se hagyná éhen veszni. És ime, midőn imáját végezvén, táborába visszaindula, a szarvasok és bivalyok egész csordája jön az erdőkből elébe, s vele együtt halad a táborba, hol aztán az éhezőknek eledeléül szolgál. László ezután maga ragadá kezébe a vérszínű királyi zászlót, s az ellenséget egy véres csatában megvervén, s nagy részét fogolylyá tévén, a Tisza és Zagyva közt a mai Jászságban telepítette le s a keresztény hitre térítette. A jámbor hagyomány még századok mulva is beszélt¹⁾ ama forrásokról, melyeket a szent király e hadjáratában, vitézeinek enyhítésére, mint egykoron Mózes, lándzsájával nyitott a kösziklában.

A hon maradt besnyők, társaik veszedelméről értesülvén, fenyegetve követelték Lászlótól azoknak szabadon bocsáttatását, s midőn tagadó választ vettek,

¹⁾ A XVI-dik századbeli temesvári Pelbart: Sermo IV. de S. Ladislav.

az Aldunánál betörni készülének. De most megelőzte őket László; a Vaskapunál rájuk ütött, seregöket szétverte s Ákos vezéröket párviadalban megölte, s ekként betöréseiktől sok időre megmen-tette az országot. E barbár népek betöréseinek jobbra az oroszok valának okai, kik e rabló csapa-toknak, hogy tőlök magok meneküljenek, a Fekete tenger északi vidékeiről is szabad átmenetet enge-dének tartományaikon. László tehát 1091-ben ellenök is hadjáratot intézett s őket határaik szigorúbb őrizé-tére kényszeríté.

III.

Az egyházi reform Magyarországon
VII. Gergely halála után. A szabolcsi és
esztergami zsinatok.

Az egyházi reform, melyet VII. Gergely pápa annyi buzgalommal sőt kiméletlenséggel megkezdett volt, a világuralomra törekvő politikában ugyan tartózkodóbb, de az egyházi ügyekben szintoly szigorú utódai, III. Victor, II. Orbán és II. Pascal alatt is folyton nagy haladásban volt az egész keresztény világon. Victor ugyan csak rövid ideig, alig másfél évig ült a pápai széken, kormányának eredménye ennél fogva nem lehetett nagyon szembe szökő; de Orbán, daczára annak, hogy, mivel Róma a császár s Wibert (III. Kelemen) ellenpápa birtoká-ban volt, néhány évig déli Olaszországban nagy szegénységben élt, az egyházi reformot folyton

terjedni s erősödni láthatá. Magát II. Konrád ifjú királyt, a császár fiát is megragadta az egyházi mozgalom, s lázadóvá lőn atyja ellen. Sőt Wibert ellenpápa is, ki egy idő óta a császár oldala mellett tartózkodék, elveszté már hitét a pápai szék megtarthatásában s lemondásáról kezd vala gondolkodni, kivált miután pártja Rómában is annyira megfogyott, hogy Orbán 1094-ben már a Lateranban tarthatá a husvéti ünnepeket. Németországban és Burgundban mindenütt nagy haladást tőn az egyházi reform. Egy 1093-ban Ulmban tartott svábországi zsinaton oly határozat alkottatott, hogy az egyházi ügyekben ezentúl csak Orbán pápa követeitől fogadnak el utasítást s rendeletet; a világiakban pedig egyedül Berthold herczegnek, a nem rég meghalt Adelheid, László király neje, unokaöccsének engedelmeskednek. Még szigorúbb rendeletek hirdettettek ki a következő évi Constanzi zsinaton, melyek szerint a nős és simoniacus papoknak a misemondás megtiltatott, s a nép, ha ily pap miséjét hallgatná, egyházi átokkal fenyegettetett. Az elébb említett zsinaton a Treuga Dei néven ismeretes közbéke is kihirdettetett, mely különösen az egyházi férfiakat s birtokokat fogta védelme alá. Ezt Welf herczeg, ki szinte urrá lett Bajorországban, a maga tartományára is egészen a magyar határszélekig kiterjesztette. Szóval mindenütt, a hol csak ez időben zsinat tartatott, a pápai követek nagy erélylyel sürgeték az egyházi reformot, kárhoztaták a papi nősülést, s az egyházi javadalmak pénzen vásárlását, s rendezték a bőjtök és

ünnepek megtartását, szabályozták az egyházi szolgálatot.

Azon szívélyes viszonyt és sűrűbb közlekedést tekintve, melyben Gergely és utódai Geiza és László királyainkkal állnak vala, bár erre nézve semmi tudósításunk sincs s egyetlen irat sem jutott el hozzánk, szinte bizonyosnak tarthatjuk, hogy ezen pápák, kik annyi erélylyel és szívossággal sürgették az egyházi reformot még ott is, hol az a fejedelmek és püspökök részéről nagy ellenzékre talált, Geiza és László királyainknál is több ízben tettek ez iránt lépéseket. Hogy a simonia, az egyházi javak pénzen vásárlása, mi Olasz- és Németországban oly szélesen el volt terjedve, valaha nálunk a mi fiatal egyházunkban is szokásba jött volna, még nem igen találtunk nyomára. De annál inkább divatba jött, a német és olasz példák után a papok nősülése, mióta az egyházi javadalmakat szerzetesek helyett világi papok foglalták el. Már pedig a lelkészségek lassanként nálunk is mindenütt világi papok kezeibe kerültek, s a benczés szerzetesek, kik eleinte majdnem kizárólag látják vala el a nép oktatását a keresztény vallásban, azon mérvben tértek vissza zárdáikba, a milyenben szaporodtak a magyar nép kebléből az egyházi szolgálatra kiképzett s felavatott papok. A szerzetesek ezóta jobbára csak azon lelkészségek ellátására szorítkoztak, melyek az illető apátságok s monostorok birtokain létezének. Magok a püspöki székek is, melyek István korában majdnem kivétel nélkül magokat a térítés munkájában leginkább

kitüntetett szerzetesek által töltettek be, mindinkább világi papok birtokába jutottak. Azon körülménynél fogva, hogy a püspökségek s más főbb egyházi hivatalok gazdag jövedelmekkel voltak ellátva, s a király tanácsában, a közügyek elintézésében, a közigazgatásban s igazságszolgáltatásban, mint az ország első rendje, mind nagyobb befolyást kezdenek gyakorolni, már az előkelőbb urak s nemesek fiaiból is mind többen lépnek vala a gazdagsággal s hatalommal jutalmazó papi pályára.

Ily körülmények közt nem csoda, hogy a szomszéd Német- s Olaszország példájára, az egyházi férfiak erkölcei nálunk is meglazultak, s azon önfeláldozó, csak a kereszténység terjesztésének, a nép oktatásának élő szent buzgalom helyét, melylyel Sz. István korában az első hittérítők kitűntek vala, nálunk is mind többekben világias törekvések foglalták el, s különösen hogy a papok nősülése mind közönségesbbé lett; minek aztán természetes következménye lőn, hogy nem csak esperességekre s más főbb egyházi hivatalokra, hanem a püspöki székekre is út nyílt a nős papoknak. A papi nősülés nyomában pedig olyatén visszaélések is kezdenek felsarjadzani, melyek az egyházi kormányra károsan hatottak vissza. A nős papok, családjaik, gyermekeik ellátása s boldogítása végett, könnyen világias üzemekre engedék magokat ragadtatni, melyek hivatásukkal meg nem férhetének; gyermekeiket, néha hivatás, képesség nélkül is szinte papi pályára adták; és ha oly törekvés, a milyennek a német és

felső olaszországi egyház története elég példáját említi azon korban, midőn a világi hűbéresek java-dalmaikat örök birtokokká tették, nálunk még nem észlelhető is: voltak mégis már esetek, hogy a családok püspökök s lelkészek az egyházi birtokot családjaik gazdagítása végett megkárosították.

Az egyházi reformra tehát, melyet VII. Gergely pápa s utódai a nyugati s déli keresztény egyházakban oly nagy erélylyel sürgettek, bár a mi papságunk erkölcei még koránt sem voltak oly annyira romlottak, mint a milyeneknek ábrázolja például az egyházi reform keresztülvitelében oly lángbuzgalmat tanúsított Damiani Péter apát, VII. Gergely kortársa s törekvéseinek segéde, »Liber gomorhianus« című iratában az olasz, kivált lombardiai papság erkölceit —: az egyházi reformra mindazáltal a magyar egyházban is volt már némi szükség. És ez indította Lászlót is arra, midőn 1092-ben oroszországi hadjáratából hazatért, hogy az ország püspökeivel, apátjaival s más főbb uraival Szabolcsban zsinatot tartson.

Tudjuk, hogy II. Sylvester pápa Sz. Istvánnak s törvényes utódainak teljes hatalmat adott, apostoli helyettesként rendezni az egyház ügyeit, s ezen hatalmánál fogva elnökölt maga László is e zsinaton. »A teremtmő s üdvezítő úr Jézus Krisztus uralma alatt — ugymond a zsinati határozat előszava — születésének 1092-dik évében, junius 13-kán Szabolcs városában szent zsinat tartatott, László a magyarok legkeresztényibb királyának elnöklete alatt az ország

valamennyi főpapjai, apátjai s főurai, a pap-ság és nép jelenlétében. A mely szent zsinatban törvényesen s dicséretesen a következő határozatok alkottaftak.

»Rendeljük, hogy a másodszor nősült lelkészek és diaconusok és azok kik elvált vagy özvegy nőkkel keltek egybe, nejeiktől elváljanak, és vezeklést tartván, állapotjukba térjenek vissza. A kik pedig ilyenén tiltott házasságtól megválni nem akarnának, a canonok rendelete szerint tisztségeikből leteendők. Az így elválasztott nők szüleikhez küldendők vissza, és mivel nem voltak törvényes feleségek, újra is férjhez mehetnek.¹⁾

»Azon pap, a ki szolgálójával helyettesíti a feleséget, tartozik azt eladni, és ha azt tenni nem akarná, a szolgáló még is eladatván, ára a püspöknek adassék.

»Azon papok mindazáltal, kik első, törvényes házasságban élnek, a békesség kapcsa s a szent lélekben való egyesség miatt, nejeiket mindaddig megtarthatják, míg nekünk ez iránt az apostoli atya másként nem tanácsolna.«

A hierarchiai viszonyokat illetőleg rendeli egyebek közt a zsinat, hogy az apátok a szent atyák

¹⁾ Ugy látszik, e zsinat némely határozatai egyenesen Orbán pápa rendeleteiből vétettek. Ezen első pont egészen egyező a Píbo tulli püspökhöz intézett levelével, melyben írja: »A kétszer vagy özvegyekkel nősülteket az egyház bevett szokása szerint hivatalunk tekintélyénél fogva az egyházi rendből kizárjuk. Colet: Collectio Concil. XII, 748.

szabályai szerint alázatosan maradjanak püspökeik hatósága alatt, a kiknek megyéjében léteznek;¹⁾ s a püspök ne csak egyszer évenként, hanem gyakran látogassa meg monostoraikat s vizsgálja meg a szerzetesek magaviseletét. A kik a szerzetes rendbe lépnek, tetszésök szerint választhatják a monostort, melynek magokat s vagyonukat lekötik. Ugy az apácák is. De egy püspök vagy apát se merjen ezentúl szerzetest vagy apácát felavatni, bizonyos hely címre nélkül.

A papok számának tetemes elszaporodására mutat az, hogy mint külföldön, úgy már nálunk is találtattak csavargó papok. E visszaélés megszüntetése végett rendeltetett, hogy ha valamely külföldi pap jó be az országba illető püspöke ajánló levele nélkül, törvényszékieleg vizsgáltassék meg, vajjon nem szerzetes vagy gyilkos-e? Azon belföldi pap pedig, ki valamelyik püspökhöz vagy főispánhoz szegődött, s ez vele szerződése szerint jól bánik, tőle nem távozhatik előbb, mintsem a királyi bírószerk előtt be nem bizonyítja szenvedett sérelmét. Azon papok pedig, kik egy megyéből másba elbocsátás nélkül mennek át, püspöki s királyi parancscsal előbbi megyéjökbe kényszeríttessenek visszatérni.

Egy rendelet arról is tanúskodik, hogy e korban már hazánkban is léteztek olyféle vallásos társulatok,

¹⁾ Ezen határozat is érvül szolgál arra, hogy a Sz. István-nak tulajdonított azon apátsági okmányok, melyekben ezeknek a püspöki hatóság alóli exemptiók adatnak, későbbi idők gyártmányai.

minőket külföldön nagy számmal találunk, s melyek »kalendáknak« nevezettek. E rendelet szerint, a ki ezen társulattól papja és társai megegyezte nélkül visszavonul, vagy a társulat étkezéseire szolgáló tárgyakból valamit elidegenít, a társulatra lépéskor adott szavának és kézfogásának megszegését tíz pénzzel váltsa meg. Az apátnak és szerzeteseknek tilos volt a társakkal együtt étkezni, hanem a társak adományait a klostromban tartoztak egymás közt felosztani.

Gondja volt a zsinatnak a templomi épületek épiségben tartására is, s e végett rendelte, hogy mind azok, kik templomokat építettek, a fentartásukra megígért alapok kiszolgáltatására a püspök, sőt ha ennek nem engedelmeskednek, a király ítélete által reá-szoríttassanak. A zavarokban elpusztult vagy elégett templomokat az egyházi községbeliek az ódonságuk miatt összeroskadtakat a püspökök kötelesek helyre-állítani; a kelyheket s templomi ruhát a király adja; a könyvekről a püspök gondoskodik. A lelkészek, kik a templomi tárgyakat eladják, vagy gondatlan-ságból elveszni engedik, háromszoros kárpótlásra kötelesek.

A vasárnapok és ünnepek megülvése tekintetében igen szigorú szabályok alkottattak. Rendeltetett ugyanis, hogy a ki ily napokon a plebánia templomába nem megy, veréssel lakoljon. Ha a plebánia temploma oly messze van a községektől, hogy mindnyájan meg nem jelenhetnek, valamennyiért legalább is egy jelenjen meg, három kenyeret és

gyertyát hozván magával a templom számára. Különös, hogy ezeknek meghagyatott bottal jöniök a templomba, hogy, mivel ülő padok valószínűleg még nem, vagy kisebb számmal voltak, isteni szolgálat alatt arra támaszkodhassanak, s a padolatra ülve sok helyet ne vegyenek igénybe. Ünnepek és vasárnapokon a vadászat is tilos volt, az ebek és ló elvesztésének büntetése alatt; a lóvat azonban ökörrrel ki lehetett váltani. Szinte lovát veszté, ki e napokon kereskedés miatt mulasztá el a templomba menetelt. A ki ily napokon kereskedés végett sátort, boltot emelt, s azt tüstént el nem hordaná, ötvenöt pénzt fizessen a papoknak. Ünnepek napoknak pedig a következők tűzettek ki: Karácson, Sz. István vért., Sz. János evang., Apró szentek, Vizkereszt, Gyertyaszentelő b. asszony, husvétkor négy nap, Sz. György vért., Fülep és Jakab, Sz. kereszt feltalálása, pünköstkor négy nap, kereszt. sz. János, Sz. Péter-Pál, Sz. Jakab, Sz. Lőrincz, N. bold. asszony, Sz. István király, Sz. Bertalan, Kis-asszony, Sz. kereszt felemelése, Sz. Máté, Sz. Gellért, Sz. Mihály, Simon-Judás, Mindenszentek, Sz. Henrik, Sz. Mórítz, Sz. Endre, Sz. Miklós, Sz. Tamás és az illető plebánia védszentjének s felszentelésének ünnepei.

A husvét előtti negyven napi böjt általában mindenütt szigorúan megtartatott ezen korban; kezdetére nézve mindazáltal a külön országok lakói eltértek egymástól. Nálunk farsang vasárnapja volt a húshagyó; az olaszok még a következő hétfőn és kedden is farsangolának. Rendelte tehát a zsinat, hogy a kik a magyarok jobb szokása ellenére, vasár-

napon túl sem akarnának felhagyni a húsevással, kiűzessenek, de itt szerzett pénzüket ne vihessék el, ha csak eszökre térve, velünk nem tartanak meg a húshagyót. A ki pedig az ugynevezett kántor bőjtöket (jejunia quatuor temporum) nem tartaná meg, a vasárnapot nem ülné meg, halottjait nem temetné a templom mellé, tizenkét napig kenyéren s vizen böjtöljön.

Éjszaki Németország némely helyein még századok mulva sem volt egészen kiirtható a régi pogány istentisztelet egynémely maradványa. Nem csoda, ha nálunk is fenmaradt még némely ó-vallási szokás. Ezért rendelte a zsinat, hogy a ki pogány módra kutak mellett, fák, források környékén áldozik, bűnéért egy ökre elvesztésével lakoljon. Az esztergami zsinat ugyanezen bűnt, ha előkelők követték el tizenegy napi bőjttel, ha kisebbek hét napi, veréssel súlyosbított vezekléssel rendelte meglakolni.

A dézsmáról sem feledkezett meg a zsinat rendelkezni. A dézsmát a püspök számára oly módon rendeli szedetni a zsinat, hogy a püspök tisztviselője, megkérdezvén a gabona vagy barom tulajdonosát annak mennyiségéről, ha neki hitelt ad, tizedelje meg a bevallottat; ha nem ad neki hitelt, esküdtesse meg őt s aztán szedje be a tizedet, külön minden gabona nemből. Ha valaki a tulajdonost hamis esküről vádolná, az előljáró jelenlétében méressék fel a gabona. S ha a tulajdonos vétkesnek találtatott, akkor csak a tized rész maradjon az övé, kilencz rész pedig a püspöké; ha pedig a vádoló

hazudott, hasonló büntetés alá essék, s ha nincs miből fizessen, ő maga adassék el. A dézsmaszedésnek karácsonig kell vala bevégeztetni. A fiú, ki atyjával együtt lakik, evvel közösen adja meg a tizedet; a külön lakó fiú vagy szolga, külön adózzék mindenétől. Ha valaki makacsságból a mennyiséget bevallani nem akarná, a püspök embere, tanúk előtt, maga tegye meg a becslést, s úgy lásson a tizedeléshez. A kinyomtatott gabonából csak ha legalább husz mérő találtatik, szabad tizedet venni. Lenből és kenderből egy maroknyi jár tizedül.

Az egyházi életet sokkal nagyobb terjedelemben ölelik át, s ennél fogva arról bővebb tudósítást is nyújtanak a körülbelül egy évtizeddel később, valószínűleg 1105- vagy 1106-ban Lőrincz érsek által, úgy látszik, mindjárt egyházi méltósága kezdetén, talán Ágoston, II. Pascal pápa követének jelenlétében tartott esztergami zsinat határozatai, melyeket, bár az általunk felfogott korszak határait néhány évvel túlhaladják, az egyházi állapotok bővebb ismertetése végett, hasznosnak látunk fő vonásaikban közölni.

E zsinat leginkább a papi viszonyokat, azok hivatalos szolgálatát s fegyelmét, a szerzetesek életmódját, az isteni szolgálat szabályozását s az általános egyházi fegyelmet tárgyalja rendeleteiben, melyekből általában kitűnik, hogy a visszaélések, az erkölcsi megromlás, bűnök és hibák, melyeket a pápák a déli s nyugati országokban VII. Gergely óta annyi szigorral üldöztek, már nálunk is elharpózni kezdenek vala.

Mi különösen a püspököket illeti, rendeli a zsinat, hogy azon püspökök, kik szerzett vagyonuk három részét az egyház javára fordították, a negyedik részről tetszésök szerint rendelkezhetnek. De azon püspökök hagyatékai, kik egyházaikról eléggé nem gondoskodtak s csak fiaikat gazdagították, fele részben az egyház javára foglaltassanak le. Az ilyenek által emelt monostorok, utódjaikra szálljanak át, kik azokkal belátásuk szerint rendelkezzenek. E rendelet tanúskodik, hogy a törvényes házasságban élő papokat is lehetett püspökökségre emelni, ha feleségeik abban megegyeztek, de ezeknek aztán tilos volt a püspöki jószágokon lakniok.

A lelkészeket s más papokat illetőleg határozottatott: hogy tudatlanok áldozárokká ne avattassanak, ha ilyenek már fel vannak avatva, tanuljanak vagy tétessenek le. Azon lelkészek, kik egyházuk javait elpazarolták, azokat kétszeresen térítsék meg, s ha nincs miből, tisztöket veszítsék, míg eleget nem tesznek. Az egyházi szolgákat a papoknak tilos személyes szolgálatukra alkalmazni. Szolgákat papokká avatni tilos, ha csak uraiktól szabadon nem bocsáttatnak el; de a kik eddigelé szolgálkból lettek papokká, azoknak fiai az egyház szabadjai közt foglaljanak helyet. A nősülést ugyanis a kisebb rendekben még ezen zsinat is megengedte a papi pályára lépőknek; de a diaconusokat és áldozárokat attól már eltiltotta. Hogy a csavargó papok elszaporodása meggátoltassék, idegen papot csak püspöke elbocsátó bizonyítványával lőn szabad be-

fogadni. Ugyanez okból minden papnak valamelyik egyház czimére kellett beírva, felavatva lennie; de az ilyent aztán törvényes ítélet nélkül nem is volt szabad megfosztani czimétől, elmozdítani állásából, sem magának azt elhagynia, kivéve, ha magasabb állásba emeltetett. A ki e tekintetben sérelmet szenvedett, a püspöki zsinathoz felebbezhetette ügyét; de a ki illetén vagy bármely egyházi ügyben, a püspöki hatóságot mellőzve világi bíróhoz, vagy bár a királyhoz is folyamodott, perét vesztve vezekelni köteleztetett. A zsinat előterjesztést is tőn a királyhoz, hogy a papi s bármi más egyházi ügyeket csak az egyházi törvényszék által engedje megítéltetni. A lelkészek s espereseknek nem csak magoknak birság, sőt ismételt esetben hivatalvesztés alatt tiltatott a megrészegülés; hanem még a társulati vendégségeken, kalendákon is kötelesek voltak megfeddeni azokat, kik másokat ivásra kényszerítének, s ha engedelmes-ségre nem talált, eltávozni s az esetet az esperesnek feljelenteni; ha nem távozott, hivatalától negyven napra felfüggesztetvén, vezekelni tartozott; ha maga a pap kényszerített ivásra, vagy arra kényszerítettvén megrészegedett, hivatalát vesztette. A részegen talált pap egy —, az esperes három pénz birságot fizetett, ismételt esetben hivatalából tétetett le; hasonló büntetés érte a korcsmába járó. Végeztetett továbbá, hogy a kanonokok életét s élelmét a püspök szabályaik szerint rendezze be; e szabályokat minden kanonok tudja s értse. A zárdában s a püspöki udvarban a kanonokok latinul beszéljenek,

A papok, kik orzást követtek el, javaikat veszítsék s adassanak el; a kik a zsinaton meg nem jelennek, tétessenek le. A második házasságra lépő, vagy ágyasokat tartó, vagy özvegyeket s elvált nőket bíró papok lelkeszségöket veszítsék, s az egyházi rendből is tétessenek le.

Az apátokra s más szerzetesekre nézve rendelte a zsinat, hogy az apátok püspöki süveget, láb- és keztyűt vagy bármely más püspöki jelvényeket ne viseljenek,¹⁾ se a szentségeket ne szolgáltatassák ki, se beszédet a néphez ne tartsanak.

Valamint a szabolcsi zsinat huszonegyedik pontja arról tanúskodik, hogy az apátok már koránt sem voltak a vallás iránt oly buzgó, önzetlen, szent férfiak, mint az első térítés korában; sőt már elbizakodva exemptiókra vágyodtak a püspöki hatóság alól, minőkkel a külföld egynémely nagy monostorának főnöke dicsekedhetett: úgy az esztergami zsinat ezen harminczhatodik pontjából észleljük, hogy az apátok mind kevésbébbekké kezdenek vala lenni s a püspökihez hasonló díszre, méltóságra vágyódni, sőt a lelkeszetbe is avatkozni. Miként tehát a sza-

¹⁾ E rendelet tanúsítja, hogy az apátok törekvése az exemptiókra s a püspöki jelvények viselésére csak ez időtájban merült fel. Ha erre jogot már Sz. István adott volna, mint az ő neve alatt ismeretes okmányok hirdetik: képzelhető-e, hogy István rendeletét, mit mindenre nézve oly nagy tiszteletben tartottak az utódok, eszébe juthatott volna valakinek egy százados szokás után eltörölni akarni? Ebből pedig csak az következtethető, hogy amaz Istvánnak tulajdonított okmányok hamisak.

bolcsi, úgy az esztergami zsinat is szükségesnek látá korlátozni e nagyravágyást; rendeli továbbá azt is, hogy az apát, a püspök közbenjárásával, megállapítván monostora tehetségét, minden két ekéhez egy szabályszerűleg ruházott s minden szükségessel ellátott szerzetest rendeljen; a szerzetesek pedig mindnyájan tudják s értsék Sz. Benedek szabályzatát. Az apátok ritkán távozzanak monostoraikból, és se a királyhoz, se távolabb birtokaikra ne menjenek a püspök tudta nélkül, és húzamosabban ott így se maradjanak. Rokonaiknak ne adjanak többet, mint más szegényeknek. Ha az apát a monostor javait tékozolja, ő maga letétessék, az elidegenített érték pedig az egyháznak visszaadassék. Nehogy a szerzetesek igen elszaporodván, csavargásra vetemedjenek, azok felavatása egyedül az apátoknak tartatott fen, s rendeltetett, hogy a ki szerzetes ruhát visel, vagy klostromba menjen lakni, vagy ruháját veszítse el s vezekeljen.

E zsinat egynémely határozatából látjuk, hogy a simonia bűnének egy s más neme már nálunk is el kezd vala harapózni. Erre mutat azon rendelet, mely a papoknak tiltja szerződést kötniök a miseáldozatokra, a keresztelésért vagy a temetésért valamely árt kívánni, az ünnepeket »eladni«, — mi talán azt jelenti, hogy tilos az ünnepek megülésétől valakit fizetésért feloldani.

Az isteni szolgálat s más keresztényi kötelességek tekintetében rendeli a zsinat, hogy a nagyobb egyházközségekben minden fokozatbeli pap legyen

s működjék. Ily nagyobb egyházakban a népnek minden vasárnap magyaráztassék meg az evangélium és a hitvallás; a kisebb templomokban a hitvallás és az úrimádsága. Egyébiránt az isteni szolgálat és bőjtök rendjéről kiadott könyvecske minden papnál meglegyen. Husvét, pünköst és karácson ünnepeken az egész nép gyónjék s áldozzék, a papok pedig minden nagyobb ünnepen. A ki pogány szokást tart, vagy az ünnepeket meg nem üli, ha előkelő tizenegy napig szigorúan vezekeljen, ha közember hét napig, de veréssel. A ki a feladott vezeklést nem tartja meg, s a püspöktől kiátkoztatván, bűnében meghal, sem pap által, sem a templom temetőjében ne temetessék el. Ha valaki súlyosan megbetegedvén, a nélkül hogy papot hívatott volna, elhal, kivéve, ha a halál hirtelen történnék, szinte fosztassék meg az egyházi temetéstől; neje, rokonai pedig, vagy ha ezek nem volnának, a falu birája s két vénje negyven napi vezeklés alá vettessenek.

E két zsinat határozataiból kitűnik, hogy az egyházi élet mind élénkebbé lett az országban; de tanúi e végzések annak is, hogy mennél mélyebb gyökereket vertek az egyházi intézmények annál inkább szaporodtak a visszaélések és korcs kinövések is, melyek Európa déli és nyugati országai-ban már oly sürgetővé teszik vala az egyházi reformot. A fény és árny egy arányban növekedett. Papokkal, szerzetesekkel már, úgy látszik, eléggé el volt látva a magyar egyház; de a csavargó papok és szerzetesek száma is nőtt, miszerint ellenök már törvényt

is kellett alkotni. Ama szent buzgalom is, mely Sz. István korában az ifjú magyar egyház tanító karát annyira kitűntette, s annak a püspökeiben s a többi térítő papjai és szerzeteseiben mind meg annyi díszreit mutathatá fel a keresztény egyháznak, mindinkább lankadni s hidegülni látszik: a püspökök és lelkészek közül már számosabban hivatásukkal meg nem férő világi üzelmekre adják magokat; az egyházi vagyon károsításával családjaikat gazdagítják; s már a pápák által annyira üldözött simonia, a javadalmak pénzen vásárlása, az egyházi kegyelmeknek pénzért osztogatása is elharapózni kezd. Számos bajnak forrását nálunk is kétségkívül a papi nősülés, s ennek folytán a szaporodó család ellátásának gondjai képezték. Ezért lőn a nősülés mindinkább korlátozva, míg végre a Kálmán uralkodása alatt tartott második esztergami zsinat egyáltalában megtiltá a püspököknek nőtleniség fogadalmá nélkül bárkit is magasabb egyházi rendbe, diaconussá vagy áldozzára emelni, vagy a kisebb rendekben lévő nős clericusokat magasabba előmozdítani a nélkül, hogy nejeiktől, ezek megegyeztével, elváltak volna.

IV.

László egyházi építései. A bácsi érsekség megalapítása.

László király, bár kormányának kezdetétől fogva nagy gonddal ápolá a fiatal magyar egyházat, mégis úgy látszik, kegyessége, buzgalma a vallási s egy-

házi ügyek iránt korával együtt nőtt. Legendájának szerzője mondja róla, hogy »vértézve volt alázatossággal, hatalmas a kegyességben, de legkitünőbb az adakozásban. Minden egyházak s királyi monostorok, melyek általa vagy mások által alapítottak, az ő adományaiból meggazdagulának.«

A szabolcsi zsinatot bevégezvén, kedvencz vidékét, hol vezér korában fiatalságát töltötte vala, Bihar megyét látogató meg, s egy ideig vadászattal tölté idejét. Egy napon a Körös folyam mellett a mai Nagy-Várad vidéke annyira megtetszék neki, hogy ott azonnal monostort alapíta a szűz Mária tiszteletére. A püspökséget e megyében, mint tudjuk, már Sz. István alapította volt, s annak eddigelé, úgy látszik, Biharvár volt székhelye; László ezt Váradra tette át s ő alapított mellé valószínűleg káptalant is, vagy éppen ennek a számára építette a monostort. A káptalanbeliek ugyanis e korban, mint már Sz. Gellért legendájából s újabban az esztergami zsinat végzéseiből is kitűnik, klastromokban laktak. Mátyás király egy 1478-ki oklevele szerint a nagyváradai székes egyház is László király műve volt.¹⁾

Őszre fordulván az évszak, László Nagyvárad vidékéről az ország délnyugati határszélei felé utazott, hol Henrik császárral kell vala találkoznia. Az egykorú constanczi Berthold ugyanis tudostt bennünket,²⁾

¹⁾ Pray: Diss. de S. Ladisl. 18.

²⁾ Pertznel: Script. V, 453.

hogy »Welf bajor herczeg Henrik császárt kevéssel a közelgő karácson előtt csodálatosan megzavarta, midőn őt meggátolta megjelenésében ama találkozáson, melyet Henrik s Magyarország királya egymásnak megígértek, s melyet már csak nem sikerült is megtartaniok.« E néhány szó oly eseményeket feltételez, melyekre nézve nagyon sajnálatos dolog, hogy rólok sem honi sem külföldi kútfőkben nem találunk semmi felvilágosítást.

Tudjuk, hogy Henrik egész halálaig pártolta sógorát Salamont, s e végett több ízben hadjáratot intézett László ellen. Tudjuk továbbá, hogy mind Geiza mind László barátságos viszonyban állott VII. Gergely pápával, a császár engesztelhetetlen ellenével, ki velők több levelet is váltott. Mi történt tehát, hogy László most hajlandó lett találkozót adni a császárnak? Megbékült-e vele? Vagy VII. Gergely halála után annak utódaitól II. Orbán és III. Victortól, s általában a reformpárttól hajólt el s III. Kelemen ellenpápához, Henrik pártfogoltjához, csatlakozott? Mind meg annyi rejtélyes kérdés, melyekre adatok hiányában bizonyos, vagy csak kiélegítő választ is adnunk lehetetlen, s legfőlebb némi valószínűségekkel kénytelenítettünk megelégedni.

Említők fentebb, hogy László neje, a Zähringi Adelheid 1090-ben meghalálozván, László egészen visszavonulni látszott a II. Orbánnal tartó német ellenzéki párttól. E körülmény, úgy látszik, azon reményt ébreszté Henrik császárbán, hogy Lászlót, talán valamely engedmények s viszonszolgálatok

ígéretével a maga pártjára és segélyére birhatná, s e reményben kérte tőle a találkozást. A segélyre ugyanis most igen nagy volt a szüksége.

A szerencse még 1092 folytatában is kedvezett fegyvereinek, kivált felső Olaszországban, hol Mathild nagy grófné várait s városait egymásután sikerült elfoglálnia, s őt oly veszélyes helyzetbe juttatnia, hogy már magok hűbéresei is arra ösztönzék a grófnét, kötne békét a császárral, ki azt neki azonnal meg is fogja adni, mihelyt a grófné III. Kelement pápának elismeri s felhagy II. Orbán támogatásával. De már az ősz kezdetén nagy fordulat áll vala be Henrik ügyeiben. Lombardia még nagy részt birtokában volt ugyan; de hatalma ott is csökkenni kezdett. A pataria ismét erőhöz jutott, s Mailandban, Cremonában, Piacenczában, Lodiban és számos más városban magához ragadta a kormányt, és arra birta azok polgárait, hogy a császár ellen egymással szövetséget kössenek. Ez volt az olasz városok első szövetsége a német uralom ellen. Németországban is mind válságosabb fordulatot vőnek a császár ügyei. Welf hatalma, ki a szászokkal ismét összezövetkezett, folyton gyarapodásban vala. Különösen Bajor- és Svábországban annyira megcsökkent Henrik hatalma, hogy még azon híveit is kénytelen lőn hazabocsátani, kik őt e tartományokból Olaszországba kísérték. De viszontagságteljes életében, mely pedig már eléggé megtaníthatá őt, egykedvűleg tűrni a szerencse változandóságát, mindenél keserűbb, súlyosabb csapás volt Henrikre nézve,

hogy saját tizenkilencz éves fia a már királylyá koronázott III. Konrád, sőt maga neje is hűtlenné lón iránta, s mind a kettő Mathild grófnéval és II. Orbán pápával kötött szövetséget. A császárnak ezen mindenkép szorult állapota lehetett az ok, mely őt arra határozta, hogy László királytól találkozót kérjen.

De jelentékeny változásnak kellett beállani László viszonyaiban is mind a császárhoz, kinek Salamon pártolása s az ország megtámadása miatt az előtt természetes ellensége volt, mind II. Orbán pápához s általában a Gergelyféle reformpárthoz, melylyel, legalább kormánya kezdetében oly jó barátságban létezett. Ily változást feltételez legalább az, hogy László csak el is fogadta a találkozást a császárral. Hogy ezt valóban elfogadta, nem hagy kételkedni kútfőnk azon kifejezése, hogy a találkozás már majdnem sikerült, s egyedül azon mult, hogy Welf az ország határai felé közeledő császár útját elállta s őt nem engedte az alpeseken áthatolni.

Azt mondhatná talán valaki, hogy Lászlót, ki eleinte több ízben hódoló követséggel tisztelte meg Gergely pápát, s neki, mint tudjuk, azt izente, »hogy ő a szent széknék, mint egyházi hatalomnak, s a pápa ő szentségének, mint lelki atyjának, egész szívből, fiúilag kész engedelmeskedni«, — hogy mondom Lászlót utóbb elidegenítette a pápától ennek az ország függetlenségét compromittáló azon követelése, mely szerint a pápai szék hűbéri uralmát ügyekezett kiterjeszteni az országra. Ámde a jó

viszony fenmaradását a pápai székkal még azután is eléggé bizonyítja a három magyar szent canonizálása, mi által a pápa kétségkívül kedves szolgálatot ügyekezett tenni s tett is a magyar királynak; valamint ennek azon ajánlkozása is az 1087-ki birodalmi gyűlésen, mely szerint husz ezernyi lovas hadat ígért a pápai pártnak Henrik ellen, ha ez Wibert ellenpápa támogatásával felhagyni s az egyházi szakadást megszüntetni nem akarná.

Még talán legvalószínűbb azon feltevés, hogy 1090-ben, László nejének, a Zähringi Adelheidnek halála után, oly valamely kellemetlen viszonyok fejlődtek ki László s a Zähringi fejedelmi ház, s ez által a németországi egész ellenzéki párt között, melyek következtében László evvel minden összeköttetéseit megszakasztotta, s Welftől, e párt fejtől, inkább a császár felé közeledett. De elvégre is, bár melyik okra vezessük is vissza ezen találkozási kísérletet, miután Welf herczeg azt megghiúsította, annak nem lett semmi további következése. II. Orbán és Mathild nagy grófné pár év mulva teljes diadalt aratott a mindinkább magára maradt Henriken; László pedig folytatá kegyes működését a fiatal magyar egyház gyarapításában s intézményeinek megszilárdításában.

A kalocsai és pécsi püspökök közt már rég folyt a viszály illető egyház-megyéik határai miatt. István pécsi püspök, meggyőződven a feltalált okmányokból, hogy az ő megyéje rövidített meg a kalocsai püspökök által, 1093-ban buzgóbban kezdé

sürgetni mind a király, mind a többi püspöktársak előtt sérelmének orvoslatát. A király, úgy látszik, azon alkalommal, midőn 1093-ban az ország egyházi s világi nagyaival országgyűlést tartván, második törvénykönyvét megalkotta, ezen viszályos tárgyat is előadatni kívánta az ország nagyainak gyülekezetében. A viszály itt könnyebben s gyorsabban elintéztetett, mint előre hinni lehetett volna. István pécsi püspök előmutatta okmányait, melyeknek bizonyítványa, — előállítá tanúit, kiknek vallomásai szerint a viszályos részek Sz. István király ideje óta a pécsi megyéhez tartóztak s attól csak a lefolyt zavaros idők folytában foglaltattak el a kalocsai püspökök által; miket midőn Dezső kalocsai püspök — ki a foglalásban némileg maga is bűnös volt, különféle kifogásai s válaszei által megczáfolni nem birt volna, s felhivatván, hogy állításait hitének letétele által erősítse meg: az igazságot végre bevallotta, s István püspöktársának lábaihoz borulva, tőle a nyilvánított rágalmakért bocsánatot kért. A király s az országnagyok, köztök István esztergami érsek s metropolita, valamennyi suffraganeusaival együtt, Dezső püspök vallomásával és nyilvános elégtételével megelégedve, és Sz. István királynak a pécsi egyház javára adott okmánya s annak pecsétje által is meggyőzve, oly ítéletet mondtak, hogy a pécsi püspökség határát valóban a Kőároknak nevezett vízvezeték, s amaz okmányokban jelzett határok, tudniillik Zimony, Bördy, Almady képezik, s ezeket örökre odaitélték a pécsi egyháznak. Az ítélet végre-

hajtására két ispán (comites), Timotheus és Lőrincz királyi káplánok, Péter és Simon királyi hivatalnokok neveztettek ki. Az okmányt Timotheus királyi káplán készítette 1093-ban, husvét vasárnapján, mely ápril 17-kére esett.

László király végső életéveit még néhány alapítványa jelzi, melyek nem kisebb dicsőségére szolgálnak neki magának, mint javára s gyarapítására az egyháznak. Említők már, hogy az újdon meghódoltatott Horvátországban a kereszténységet felette rossz karban találván, annak gyarapítására Zágrábban 1093-ban vagy a következő évben, midőn tudniillik egy 1133-ki okmány szerint az »esztergami érsekséget Acha kormányozá, a bácsi érsek pedig Fábián volt«, püspökséget és, valószínűleg a kanokok lakásául, a szűz Mária tiszteletére monostort alapított.

A zágrábi püspökség alapításával körülbelül ugyanazon időre esik a bácsi püspökségnek érsekséggé emeltetése is. Azon okmányban, mely szerint a pécsi s kalocsai püspökök közt támadt határviszály elintéztetett, Kozma és István püspökökkel együtt tanú gyanánt aláírva létezik Fábián püspök is. Az okmány nem mondja, hogy ezen püspökök mely egyházaknak voltak főpapjai; de miután bizonyos, hogy ezen korban Fábián néven csak egy, a bácsi püspök volt, bizonyos az is, hogy ezen Fábián bácsi főpap, kit ezen okmány Kozmával és Istvánnal együtt püspöknek czímez, még nem viselte légyen az érseki czímet, s ezt csak azon időben nyerte, midőn a zágrábi püspökség alapított és Acha

volt az esztergami érsek, tehát 1093 vagy a következő évben, ezen évek által lévén meghatározva Acha rövid esztergami érseksége.

E két tény, t. i. a zágrábi püspökség alapítása s a bácsi püspöki székek érsekivé emeltetése, ugy látszik, szorosabb összefüggésben is áll egymással; mit azonban adatok hijában kimutatni szinte nem tudván, csak valószínűségekre kénytelenítettünk szorítkozni. Lehet, hogy Fábián bácsi püspök, Horvátország elfoglalásakor jelentékeny szolgálatokat tőn a királynak, ki ezért őt aztán érseki címmel akarta megjutalmazni. Mivel azonban e címet azontúl Fábián utódai is mind addig állandóan viselték, mígnem a bácsi szék a kalocsaival a XII-dik században egyesítettvén, hihetőleg a főpap rendes székhelye után, a kalocsai érsekség címe jött inkább szokásba: a cím nem szorítkozott egyedül Fábián személyére, hanem magát a bácsi főpapi széket illette. Abban találjuk tehát valószínű okát a bácsi szék érsekséggé emelésének, hogy László a meghódoltatott Horvátországban igen gyöngye karban találván a kereszténységet, szükségesnek látja vala, hogy az újdön megalapított zágrábi püspökség egy közelebb székelő metropolita folytonos gyámoltása által támogatván, sikeresebben működhessék az új egyház gyarapítására.

Kikérte-e László ezen metropolitai szék megalkotására II. Orbán pápa jóváhagyását, vagy a magyar királyoknak az egyházi ügyekben II. Sylvestertől nyert hatalomteljességéből tette azt: ezek

is oly kérdések, melyekre nem tudunk adatokkal válaszolni. Kétséget mindazáltal nem szenved, hogy ennek már csak azért is a pápa tudtával s helyeslésével kell vala történni, mivel az érseki palástot Fábián s utódai csak a pápától nyerhették. A pápák egyébiránt örömet látták, sőt magok is szerették eszközölni, hogy egyegy államban több metropolitai szék legyen; mert így a külön államok egyházait sikeresebben ellenőrizhették s tarthatták engedelmeségben a római szent széktől.

Pár évvel ezen érseki szék alapítása előtt, 1091-ben, Teuzo cardinál pápai követ és Odilo, a Flaviana völgyi Sz. Egyed monostor apátja időznek László udvaránál; s ez alkalommal alapította meg László a sümegi szent Egyed királyi monostorát, s nevezte ki az Odilo kíséretében lévő Péter szerzetest annak első apátjává oly feltétel alatt, hogy ezen sümegi monostor a Flaviana völgyi anya monostor fiókja s alattvalója legyen, s e magyar monostor apátja azon anyamonostor apátjának tartozzék engedelmeskedni.¹⁾ Ezen alapítványt utóbb II. Pascal pápa is megerősítette.²⁾

László király általában igen kegyes és bőkezű volt az egyház iránt. Saját korából is több okmány maradt fenn, melyekben vagy saját adományait s alapítványait jegyeztette fel az utókor számára, hogy írott szó is biztosítsa az egyház birtokait, vagy az

¹⁾ Fehérnél Cod. dipl. I, 468.

²⁾ Katonánál 2, 662.

elődei által tett alapítványokat újíttja és a birtoklást tanúsító újabb okmányokkal erősíti meg. De még több nyomaira találunk adakozásainak, melyekkel az egyházat gazdagítja az utóbbi királyok okmányai-ban. Az ország népesedése és műveltségi állapota gyarapodásával a birtokviszonyok is mindinkább bonyolodván, a határ- és birtokkérdések szaporodván, magok az egyházi javadalmasok, püspökök s apátok is több gondot fordítanak már reá, hogy alapítványleveleik, a mennyiben vagy elvesztek, vagy a későbbi adományok által magok a birtokok is gyarapodtak, újabb királyi levelekben nyerjenek biztosítást.

Igy János veszprémi püspök 1082-ben két kano-nokjával, István főesperessel és Andornok decánnal a király előtt, midőn az országnagyokkal tanácsban ül vala, megjelenvén, az iránt esedezett, küldene ki oly biztosokat, kik egyházának birtokait körüljárnák, azoknak határait és állományát újabban is megjelöl-nék s meghatároznák, s a kiknek tudósítása szerint aztán a király újabb okmánynyal biztosítaná egyháza birtokait. László a püspök kérelmét teljesítvén, Barnabás kir. jegyzőt és Sug bakonyi ispán urat küldé ki e végre. A biztosok által aztán benyújtott birtokösszeírást a király 1082-ki majus 1-jén, szintén országnagyok tanácsában ülven, saját nevével és pecsétjével is megerősített okmányába foglaltatta. E levélben azon birtokoknál, melyeket Sz. István után nyert a veszprémi egyház, az adományozó neve is megemléttetik, például Berchen pusztánál,

melyet, ugymond, »Béla, nagy király, adományozott;« Merena pusztánál, »melyet a mi jóváhagyásunkkal feleségünk adományozott Sz. Mihály egyházának.«

Hasonló okmánynyal biztosította László a Sz. Márton pannonhegyi apátságának birtokait, valószínűleg azon alkalommal, midőn ott az ország rendével 1093-ban gyűlést tartott; mely okmányt azonban csak II. Endre egy 1223-ban kelt átiratából ismerjük. A pécsváradi apátság birtokait pedig, miként II. Geiza király egy 1158-ban kelt okmánya tanúskodik, öt helységben lakó kétszáz jobbágygyal, és két község vásáradojával szaporította. Szóval, alig volt az országban püspökség és apátság, mely nem örvendhetett volna László király valamely kegyelmének vagy adományának.

V.

A főpapság befolyása az államkormányra, és honvédelmi kötelessége.

Midőn Sz. István az új államszervezetben a főpapságot első renddé emelte s gazdag földbirtokkal megadományozván, nagy fontosságú jogokkal s kiváltságokkal felruházta, s annak az ország tanácsában s közigazgatásában nagy befolyást engedett, egyszersmind politikai kötelességeket s terheket is rakott vállaira, melyek a nyert jogokkal, kiváltságokkal és birtokkal arányban álltak. Ilyen jog s egyszersmind kötelesség volt, a főpapság részvétele a közigazgatásban; ilyen teher a honvédelemhez való

arányos hozzájárulás. Eleinte ugyan, a magyar keresztény egyház megalapításának kezdetében, a főpapok sokkal inkább elfoglalva voltak a térítés nagy és nehéz munkájával s az egyház berendezésével, mintsem hogy akár magoknak idejük és kedvük lehetett, akár a királyoktól igénybe vették volna, e jogok és kötelességek tényleges gyakorlására s e terhek viselésére. De mihelyt a térítés befejezve, az egyház csak némileg is berendezve lőn, a főpapság is mind inkább gyakorolni kezdé e jogokat, teljesíteni e kötelességeket, hordani e terheket.

Kétséget nem szenved, hogy már azon eseményekben is jelentékeny volt a püspökök befolyása s részvétele, melyek szerint a Péter által oly méltatlanul sértett Gizela királyné szabadságába visszahelyeztetett; utóbb pedig a dühöngő Aba elűzetése s az Arpád hercegek behívatása után a rend és béke az országban helyreállítatott.¹⁾ Azon követségekben is, melyeket Endre király a béke érdekében III. Henrik császárhoz küldözget vala, valószínűleg jobbra püspökök jártak el. Annyi bizonyos, hogy 1052-ben, midőn a császár Pozsonyt ostrom alá fogta, Endre egy püspök által sürgette IX. Leo pápa személyes megjelenését, hogy közte és a császár közt békét eszközöljön.

Már fentebb említettük, hogy 1064-ben a béke helyreállítása Salamon és a vezérek, Geiza és László

¹⁾ Tanusítja ezt egyebek közt a szabolcsi zsinat végzéseinek 38-dik pontja. Endlicher 332.

közt főleg a püspökök műve volt. Midőn Boleszláv lengyel király a vezérek segedelmére hadait az országba vezette, Salamon pedig ellentállásra felkészülve nem lévén Mosony várába zárkózott, „a püspökök — ugymond egy lengyel kútfő¹⁾ — közbevetették magokat, s könyörgének Béla fiainál, ne hoznák a háború nyomorait az országra, s Boleszláv megegyeztével a békét köztök és Salamon közt helyreállították. Egy házai kútfőnk²⁾ a rokonok közti kiengesztelődés érdemét Dezső győri püspöknek tulajdonítja. Ismét a püspököknek közbenjárása mentette meg az ország békéjét, midőn 1073-ban a királyi családban megint kitört a viszály, s László segély-kérés végett már külföldi rokonaihoz távozott. A püspökök vitték egy részről Salamont, másról Geizát az esztergami szigeten végbement találkozásra, hol aztán az egyesség meg is kötöttet. Geiza ekkoron a Váradí püspököt, kinek azonban nevét nem tudjuk, küldé a maga részéről Salamonhoz a béke kezeséül. Midőn pedig Salamon e békét álnokul megszegte, s Vid által reábiratva 1074-ben Geizát váratlanul meglepni törekedett, Willerm szögszárdi apát mentette meg ezt a veszélytől. Láttatlanul tanúja lévén Vid ösztönzéseinek és Salamon elhatározásának, hogy a vezért arról értesítse, szerzetesi ruháját levetvén, vitézi ruhát s kardot ölt magára s gyorsan Geizához lovagol vala. Az ütközetet azonban

¹⁾ Cromer: Rer. Polon. Lib. V, 85.

²⁾ Thuróczy II, Cap. 47.

Petrud és Bikács árulása következtében, mint tudjuk, e figyelmeztetés dacára is elvesztvén, míg maga Tokaj felé meneküle, Fekete György nevű káplánját László, Ivánka pap-jegyzőjét pedig Lambert öcsceihez küldé, hogy jöttüket a külföldről már útban lévő segélyhadakkal siettesse.

Kútfőnk tudósítása Willerm szögszárdi apátról, miszerint ő fölfegyverkezve lovagolt Geiza táborába, meggyőző tanúság arra, hogy püspökeink s apátjaink, a külföldön általában bevett szokás szerint, már fegyvert viseltek, s fegyveres népökkel a hadakozásokban részt vettek. Azon elvek szerint, melyekre honvédelmi rendszerünk alapítva volt, ez kötelességei s terhei közé tartozott a főpapi rendnek.

A honvédelem ugyanis a főpapságnak nem kevesebb volt személyes, helyettesítést nem tűrő kötelessége mint a nemességnek. Alapját ezen polgári, a köztársaság fogalmából eredő kötelességnek a polgári szabadság, szabad birtok és azon kiváltságok s alkotmányos jogok tették, melyeknél fogva a főpapság szintugy mint a nemesség nemcsak minden egyéb tehertől és szolgálattól ment vala, hanem az országhatalomban is osztozott, részese volt a törvényhozásnak és közigazgatásnak. E jogok s kiváltságok a főpapságra nézve is magok után vonták a honvédelem személyes kötelességét. E kötelesség teljesítésének az egyház kezdetében, midőn a főpapokat a térítés, oktatás nagy munkája egészen igénybe vette, különben is nagyon sovány és kevés kútfőinkben semmi nyomára nem találunk ugyan;

de a mint az egyház belsőleg mindinkább megszilárdula, úgy tünedeznek fel ennek is mind több nyomai, míg aztán a XII. század végén s a következő század folytában a főpapság személyes honvédelmi kötelességének és tényleges hadakozásának törvények és oklevelekben oly világos tanúságaira találunk, hogy ahhoz semmi kétely sem férhet.

E személyes táborozáson kívül, mely politikai s polgári jogok birtokán alapult, még a szabad birtokjoghoz is volt kapcsolva honvédelmi kötelesség. Miként ugyanis a nemzetségfőknek és más főnemeseknek voltak terjedelmes birtokaikon a földművelésre s különféle más szolgálatokra alkalmazott alattvalóikon kívül szabad jobbágyaik, kiket a velők, zászlaik alatt teendő hadi szolgálat fejében bérbirtokokkal ajándékoznak meg: úgy az egyházi uraknak is voltak saját vitézeik, kiket nagy részben Sz. István s utódai, midőn a püspökségeket s apátságokat alapítottak, kötelezték az egyháziak védelmére s a velők együtt való táborozásra. A pécsváradi apátságnak állítólag 1015-ben kelt, de kétségkívül később készült s különben is több kifogás alá eső alapítványlevelében olvassuk egyebek közt, minek valóságát nincs okunk kétségbevenni: »Az apostoli szék jóvágyásával e monostort földekkel, erdőkkel, halas tavakkal, szőlőkkel, helységekkel, szabad és szolga népekkel adományoztuk meg. Tudniillik kétszáz szabad vitézzel, kiket arra köteleztünk, hogy ha netalán a vidéken valamely lázongás támadna, a monostort fegyveres kézzel védelmezzék, és a

királyi udvart meglátogató apátot tizenkét lovas kísérje.«

A hadjáratban, melyet Endre király 1051-ben az országot haddal megtámadt III. Henrik császár ellen intézett, egyebek közt Miklós püspök is jelen volt a királyi táborban; s ő magyarázta meg azon elfogott levél tartalmát, melyet Gebhard püspök a császári hajóhad vezére küldött Henrikhez.¹⁾ A lengyel hadjáratban pedig, melyet Kálmán Szvatozluk kievi fejedelem segélyére Oroszországba intézett, két püspök is, Lőrincz és Kupan, vagy Kupran, nem csak jelen volt, hanem az elvesztett ütközetben el is esett.²⁾

VI.

A királyok kinevezési joga. Hierarchiai viszonyok.

A panasz, melyet az adatok hiánya vagy elégtelensége miatt egyházunk külviszonyait illetőleg már több ízben nyilvánítánk, még indokoltabb a belviszonyok tekintetében, akár az egyházi belkormányzatot, akár a kormányzókat, akár végre az összes egyházi s vallásos életet vesszük nyomozásunk tárgyává. Egykét okmányon s néhány zsinati határozaton felül azon korszakból, mely Endrétől kezdve Sz. László haláláig terjed, e szent király igen sovány

¹⁾ Thuróczy II, Cap. 43.

²⁾ Thuróczy II, Cap. 40. Dlugossus: Hist. Polon. Lib. IV, 328. Michov. Lib. III, Cap. 6, 46.

legendáját kivéve, semmiféle tudósítás sem jutott el hozzánk; sőt nyomára sem találunk, hogy ilyféle tudósítás valaha létezett volna. A püspökök s apátok közül, kik ezen korszakban éltek s egyházaikat s monostoraikat kormányozták vala, csak nevét is igen kevésnek tudjuk; vagy ha ismerjük is a fenmaradt néhány okmányból egyik s másik püspök nevét: vagy épen nem, vagy legalább bizonyosan nem tudjuk, melyik egyházmegyének voltak légyen főpapjai. Egynémelyik megyének, például a nagyváradinak, gyula-fehérvárinak, nevökről sem ismerjük püspökeiket, annál kevesbbé azok életét, jellemét, tetteit. Fentebb említők, mily kevés ismeretünk van püspökeink befolyásáról, részvétéről a nemzet állami s politikai életében, holott lehetetlen föl nem tenünk, hogy azon körülménynél fogva, mely szerint e korban a clerus alkotta a legmíveltebb osztályt, ennek befolyása is kétségkívül jelentékeny volt mind a törvényhozásban, mind a közigazgatásban. Csaknem megfoghatatlan, hogy papjaink, s kivált a contemplatív életre utalt szerzeteseink oly kevésbé foglalkodának irással, az események feljegyzésével, holott a térítés művének befejezése után, erre már elég idejük maradhatott, s külföldi kartársaik példáiból is elegendő ösztönt meríthettek volna. Az irodalom mezeje ezen egész korszak alatt oly annyira míveletlen, kopár maradt, hogy mióta Sz. Gellért az életből kiköltözött, az egész századon át egyetlen irodalmi terméknek sem találunk nyomára, kivéve talán azon néhány hamis okmányt, melyek Sz. István

egynémely alapítványairól reánk maradtak. Mert bizonyosnak tartjuk hogy, bár sz. királyunk ezen alapítványainak valóságáról semmi kétségünk sincs, az azokról szóló s hozzánk eljutott okmányok mind ezen korban készültek, a birtokok biztosítását, az exemptiókat, szabadalmakat illetőleg ezen kor törekvéseinek bélyegét viselik magukon.

De bár mily meddők is a kútfők a hierarchiai viszonyok, az egyházi kormány s élet módja s alakulása tekintetében, minthogy ezeknek jellemzése s ábrázolása, bár mily tökéletlen, bár mily hiányos legyen is ez, egészen még sem mellőzhető az egyház történetében: meg kell kísértenünk, legalább néhány megbízható vonással annak vázolását.

Az egyházi reformot, miként már fentebb is érintők, tűzetesebben IX. Leo pápa s annak a kormányban segéde, Hildebrand cardinál, kezdé hirdetni és sürgetni a pápai székről. E törekvésben Leo utódjai valamennyien hű és buzgó követői valának; legbuzgóbb, sőt legkiméletlenebb maga Hildebrand, midőn VII. Gergely név alatt a pápai széket elfoglalta. Az egyházi reform fő célja volt: megszüntetni a simoniát, az egyházi javadalmak és hivatalok pénzen vásárlását; kivenni a püspökségek, apátságok s más egyházi javadalmak adományozását a világi urak kezéből, melyet ezek a nagyobb javadalmakra nézve a pásztori bot és gyűrű átnyujtása által szoktak volt gyakorolni; megszüntetni a papok nősülését.

A magyar egyházban csak a két utóbbi reform-

törekvésnek létezett tárgya, mert a simoniának, kivéve azon egyetlen módját, hogy az ünnepek megtartásától való felmentést, némely szentségek kiszolgáltatását s a temetést egynémely lelkész már nálunk is pénzért kezdé végrehajtani, az egyházi javadalmak adományozásában nálunk sehol sem találunk nyomára. De bár mily hevesen és szívésen küzdöttek is különben a pápák másutt azért, hogy a javadalmak adományozását a világiak kezéből kivéve, választásra alapítsák, királyaink még is háboríttatlanul gyakorolták ezen jogot. Lehet, épen azért, mivel nálunk a simonia bűne, mely mind a német, mind az olasz s más egyházakban s udvaroknál oly annyira el volt terjedve, még nem fordult elő; — lehet azért is, mivel királyaink, mióta II. Sylvester pápa Sz. Istvánt az egyház berendezésében a maga helyetteséül rendelte s teljes joggal ruházta fel, mintegy az apostoli szék követői gyanánt intézkedtek, őket a pápák e jog gyakorlatában ezen korszak alatt nem is háborgatták. Semmi nyomára sem találunk, hogy VII. Gergely, ki épen a milánói szék betöltése miatt kezdette meg az élet-halál harczot IV. Henrikkel, Geizától, Salamontól vagy Lászlótól követelte volna, hogy mondjanak le az egyházi javadalmak adományozásának jogáról. És e jogot folyton gyakorolták is királyaink.

Királyi kinevezés által jutván püspökeink javadalmaik birtokába teljes hatalommal kormányozák megyéiket. A kormányt egyébiránt a cánonok szabályai szerint vezetvén, a pápák sem bullák, sem

követek által nem igen avatkoztak egyházunk kormányába. Alig hogy kétszer találunk hiteles nyomára az itt járt pápai követeknek; ezek is inkább politikai mint egyházi ügyben küldettek királyainkhoz, mint például az 1052-ben IX. Leo pápa által Endre királyhoz küldött Hugo clugnyi apát. Tőlünk is ritkán s csaknem kizárólag politikai okokból mentek követek Rómába, úgy hogy tisztán egyházi ügyben ezen egész korszak alatt királyaink vagy püspökeink alig érintkeztek Rómával. Egyházi tárgyban egyetlen nyomát találjuk ily érintkezésnek VII. Gergely leveleiben Nehemias esztergami érsekhez 1077-ben, mely azonban szinte tartózkodik az egyenes beavatkozástól.

Az érsek egy különben meg nem nevezett, de magasabb egyházi hivatalra szánt jelentékenyebb egyéniség által levelet intéz vala a pápához, melynek tartalmáról azonban nagyon homályosan tudósít bennünket a pápa válasza. »Ne csodálkozzál — ugymond egyebek közt — hogy ezen testvérünket, a levél hozóját, magunknál oly sokáig letartóztattuk. Mert midőn hozzánk érkezett, Németországba szándékozánk utazni, hogy Henrik király s az ország fejedelmei közt, isten segélyével békét eszközöljünk.« De miután, mondja tovább, utazásunkra utóbb a körülményeket még sem látnók alkalmasoknak: »nem akaránk őt tovább letartóztatni, hanem általa irunk testvériségednek, kívánván, hogy neki előtted hasznára valjék az, hogy annyi fáradalommal és veszélylyel az apostoli könyörületességhez folyamodott, s nálunk oly sokáig vesztegelt. Mert tud-

todra adjuk, hogy a míg velünk volt, nyugodt, az isten szolgálatában buzgó szellemet ismertünk fel benne. A miért is nem találtuk őt méltatlannak arra, hogy ezen idők sanyarúságában, összehasonlítva azon személyekkel, kiket ügyefogyottságuk és szükségök szerint magunk körül tűrünk, vele is könyörületesen bánjunk. Ugyanis a mit nekünk lelkiösmere-téből fölfedezett, s a miért magának szemrehányá-sokat tenni vall, tudósításai s vallomásaitól nem különbözik. Hogy pedig a papságba felvétetni kíván, azt mi hatalmunk tekintetéből nem is ellenezzük, sem tőle azt megtagadtatni nem véljük, ha felava-tását más, előttünk ismeretlen ok nem gátolja, és ezentúl életét s erkölcsait ily magas egyházi szol-gálat méltóságához illőleg akarja isten segélyével berendezni és állandólag intézni.« Csak véleményét mondja tehát el s tanácsot ad, de nem parancsol az érseknek.

Hierarchiánk e korban a bácsi érseki s a zágrábi püspöki székkal gyarapodott. Mely megyék püs-pökei voltak mindjárt kezdettől fogva az új bácsi metropolita suffraganeusai, sehol sem találjuk fel-jegyezve. Valószínű azonban, hogy a zágrábin kívül a nagyváradi, erdélyi, csanádi és a melylyel nem sokára egészen egyesítettett, a kalocsai püspöki szé-keket mindjárt László király rendelte az új metro-politai székhatalmába alá.

A püspökök megyéiket az ugynevezett királyi monostorokban lakó káptalanbeliek, kivált a fő-esperesek segélyével kormányozák. A káptalanbeliek

alkották az egyházi törvényszékeket is, melyek a papi ügyekben, házassági s fegyelmi kérdésekben mondanak ítéletet. A papoknak ezen törvényszéktől, ha magokat igazságtalanul érzék sujtatni, a püspöki zsinathoz lehetett felebbezniök. De a ki a püspöki törvényszéket megvetve, a királyi törvényszék elébe vitte ügyét, ezt tényleg elvesztette s azon felül még vezekléssel is lakolt. A főesperesek tiszte volt a lelkészségeket időnként meglátogatni s felügyelni, hogy a lelkészek kötelességeiket teljesítsék; a népet kellőleg oktassák, a szentségekkel ellássák, az isteni szolgálatot szabályosan végezzék. A lelkészeket a püspökök nevezték ki, de az uraknak is volt joguk jószágaikon szolganépök oktatására s egyházi ellátására papot választani; de ez csak a püspök helybenhagyásával foglalhatta el hivatalát. Egyébiránt minden papnak valamely egyházhoz kellett tartoznia. A nagyobb egyházakban, az első esztergami zsinat végzése szerint, az egyházi rend minden fokozatának képviselve kell vala lenni; s minden pap köteles volt a templom közelében lakni. A lelkészek közt is volt némi különbség: azok, kiknek templomaiban keresztkút nem létezett, egyszerűen plébánusnak, a keresztkúttal bíró templomok lelkészei pedig »parochialis plébánusoknak« nevezettek. Hogy voltak-e már ez időben is a megyékben alesperesi kerületek s alesperesek, nyomára nem találtunk. A dekán és archipresbyter címek azonban már e korban is előfordulnak.

Az apátságok ezen korban még semmi kivált-

sággal, exemptióval nem voltak felruházva, hanem szigorúan kötelesek voltak elismerni s tisztelni magok felett a püspökök hatóságát. A törekvés magokat a püspöki hatalomtól függetlenekké tenni e korban már nem hiányzott ugyan egyik s másik gazdagabb apát részéről; s hogy ebben célzott érjenek, még arra is készek voltak vetemedni, hogy ezen kiváltságos állásuk bizonyítványául hamis okmányokat készíttessenek, melyek azt bizonyítanák, hogy e kiváltságokat már Sz. Istvántól az illető apátságok alapításakor nyerték légyen. Azon okmányok ugyanis, melyeket fentebb hamisaknak állítottunk, mind ezen korból veszik eredetüket. Ilyen az állítólag 1001-ben kelt sz. mártóni okmány, melyben az alapító Sz. István szájába e szavak adatnak: »oly szabadsalmat adtunk (e monostornak), minőt Sz. Benedek monte casinói monostora bir.« Ilyen a pécsváradi apátság állítólag 1015-ben kelt okmánya, melyben ezek állnak: »Továbbá az apostoli tekintély meg egyeztéből s jóváhagyásából . . . határoztuk, hogy a nevezett monostor apátja csak az esztergami érsek közönséges és ünnepélyes zsinatán tartozzék jelenlenni. Mindazáltal akár a metropolita akár melyik más püspök köteles őt minden ellenvetés nélkül felszentelni s megerősíteni . . .; és a püspökök szokása szerint süveggel, harisnyákban és gyűrűvel szabadon jelen lehessen és isteni szolgálatot végezhesen akár az udvarnál, akár a püspökök gyülekezetében stb.« Ilyen a zalavári Sz. Adorjáni apátság állítólag 1019-ben Sz. István által kiállított oklevele, melyben

viszont ezt olvassuk: »Az apostoli tekintély jóváhagyásával megengedtük neki azt is, hogy az ünnepek alkalmával püspöki díszjeleket (ornamentis pontificalibus uteretur) használhasson.« Ilyen a bakonybéli Sz. Mórítz apátságának állítólag 1036-ban kelt okmánya, melyben ez olvasható: »Nehogy pedig ezen monostor idő multával bármi módon terhelteessék, azt minden püspöki hatalom és hatóságtól szabadnak határoztam . . .« S egy kissé alább e kiváltságra még egyszer visszatérve, mondja az okmány: »Az apát e szerzetesek józanabb részétől szabadon választassék; a választott pedig magát tetszése szerint bár melyik püspöktől felszenteltetheti, s püspöksüveggel és pásztori bottal feldiszhíttetheti. Egy püspök hatalmának se legyen alárendelve, s csak az esztergami érsek közönséges zsinatán legyen jelen stb.«

Miként későbbi törvényeink s okmányaink tanúsítják, az utódok mind azt nagy tiszteletben tartják vala, mi az alkotmány és vallásalapító Sz. Istvántól származott. Ezen tekintély védszárnyai alá akarták tehát e korbeli apátaink is helyezni törekvéseiket a püspöki hatalom és hatóság alól való kiváltságokra; s azt hitték, legkönnyebben czélt érnek, ha Sz. István neve alatt készíttetnek apátságaik javára, kiváltságaik bizonyítására némi okmányokat.

E visszaéléseket azonban sem László s utóda Kálmán király, sem a püspöki kar nem vélte tovább tűrhetni s azoknak megszüntetése végett mind a szabolcsi, mind az első esztergami zsinat erélyes rendszabályokat alkotott. A szabolcsi zsinat 21-dik

pontja következőleg intézkedik: »Az apátok, a sz. atyák határozatai szerint, püspökeiknek, a kiknek megyéjéhez tartoznak, hatósága alatt alázasak maradjanak. És a püspökök ne csak egyszer évenként, hanem gyakran látogassák meg monostoraikat és szabályszerűleg vizsgálják meg a szerzetesek életét s magaviseletét.«¹⁾ — Ugyanazon zsinat végzéseinek 28-dik pontja rendeli: »Az apátok szabados népoktól tizedet adjanak püspökeiknek«. Az apátok alárendeltségi viszonyát fejezi ki a püspökök irányában a zsinat végzéseinek 36-dik pontja is, mely így szól: »Midőn a király vagy a püspök valamely apátságban megszáll, az apát és szerzetesei ne menjenek a király vagy püspök csókjára a templomba, hanem a klostromban sorban állva várják a király vagy püspök csókját.«

Az első esztergami zsinat szinte kiterjeszté figyelmét az apátok ama nagyravágyó törekvéseire, melyek szerint magokat a püspöki hatóság alól kivonni, s püspöki díszjelekkel felékesíteni óhajták. Rendeli ennél fogva határozatai 36-dik pontjában: »Az apát püspöki süveget, harisnyákat, csengetyűket (nolam ad capellam), vagy más püspöki díszjeleket ne viseljen, ne kereszteljen, ne gyóntasson, sem a néphez beszédet ne tartson«; azaz lelkeszi működéseket ne végezzen. A 38-dik pontban pedig ezt ol-

¹⁾ Abbates secundum decreta patrum in procuracione episcoporum suorum, in cuius territorii sunt humiliter permaneant. Et non semel in anno sed sepe monasteria eorum episcopi visitent et regulariter vitam et conversationem fratrum discutiant.

vassuk: »Az apátok ritkán távozzanak monostoraikból, és sem a királyhoz, sem távol eső birtokaikra ne menjenek a püspök engedelmé nélkül, s így is húzamosan ne maradjanak ki.« Ezen szigorú alárendeltséget azonban azontúl sem örömetst túrték a gazdag apátok s ama nagyravágyó törekvéseiket azután is folytatván, végre még is célzt érték legalább abban, hogy a püspöki díszjeleket széltében viselték. A szerzetesek ekkoron már nem vallási oktatással s lelkeszi működéssel, hanem inkább földmíveléssel foglalkodának. Az első esztergami zsinat végzéseinek 37-dik pontja ugyanis ekként szól: »Az apát a püspök befolyásával rendezvén a monostor birtokait, minden két ekénél egy szabályszerűleg ruházott, képesített s felszerelt szerzetest tartson. Sz. Benedek szabályait pedig minden szerzetes köteles tudni s érteni.«

VII.

Zarándoklások a szent földre. László halála.

Míg dicsőséges királyunk bár szigorú, de bölcs, igazságos, gondos kormánya a rendet, míveltséget, jólétet országában gyarapította, az egyházi intézményeket fejleszté, a keresztényi vallásos életnek saját példája által is nagyobb bensőséget s tartalmasságot adni ügyekezék, Európában nagy horderejű események készülének. Mióta az út a szent földre Magyarországon keresztül a zarándokoknak nem

csak teljes biztonságot, hanem vendégszerető fogadtatást is nyújt vala, a vallási buzgalom évről évre mind többeket vitt a szent földre. Egyebek közt Lietbert cambrai püspök Magyarországon keresztül végrehajtott vándorlásáról ekként tudósít bennünket a jámbor püspök életirója¹⁾: Ezerötvennégyben . . . Lietbertus püspök Cambrai városából Jeruzsalembe útra kelt; . . . s hogy a hosszú utat megrövidítse, a Dunán átkelven, a Sz. Márton születéséről híres Pannoniába hatolt. Hírvül viszik (Endre) királynak, hogy a külföldről, idegen viseletben egy csapat férfiú jött az országba, azon keresztül utazni szándékozván. A király azonnal maga elébe idézteti, s látván a főpapot, azonnal felkel trónjáról s őt nyájasan üdvözölvén a gyülekezetbe hívja. Ott kérdezősködik az utazás céljáról; s csodálkozik a hallottakon, s csodálkozik, hogy ily nagy rangú férfiú oly nagy vállalatra határozta el magát. De mivel egy idő óta (mióta t. i. Péter uralkodása végén a pogányság fellázadt az országban) ezen úton senki sem vándorol vala Jeruzsalembe, gyanú támadt benne, vajjon nem más volna-e utazásának oka? Meghagyá tehát a maga híveinek, tartanák őket szemmel, nehogy valami rosztan törjék fejüket. De midőn ezek néhány napig látnák a püspök vallásos buzgalmát, a szegények iránti bőkezűségét, az imákban, böjtölésekben való ernyedtlenségét: a jámbor király örömet megadá neki s övéinek a

¹⁾ Dacher: Spicileg. II, 145.

kért engedelmet. Már ugyanis oly nagy sokaság csatlakozott vala hozzá, hogy szinte az úr seregének vala mondható. A király tehát őt országa széléig biztosan elkisérteté.¹

Szinte hazánkon keresztül utazott vissza 1065-ben Jeruzsalemi utjáról több szent buzgalmú papok kíséretében Günther bambergi püspök, ki azonban székhelyére többé nem juthatott vissza, mert Székesfehérváron megbetegedvén, néhány nap múlva megszűnt élni. A püspök kíséretében volt egyebek közt Altmann szent életű pap is. Ez többi társaival még a magyar földön utazik vala haza felé, midőn követek jövének elébe hírl hozók, hogy Agnes német császárné által a nem rég meghalt Eilbert passauai püspök helyébe ő neveztetett légyen ki püspökké. A követek mindjárt a főpásztori botot és gyűrűt is átnyujtván Altmannak, őt nagy tisztelettel kísérték be székhelyére.²)

De a mennyiben könnyebb lett e zarándokok útja Magyarországon, mint volt előbb a tengeren keresztül, s mennél inkább szaporodott ennek következtében e jámbor utazók száma, annál több panaszt emeltek a visszatérők a szent föld új urai ellen. A szeldsuk-törökök, kik ott egy idő óta uralomra vergődtek, nem bírának a miveltebb arabok azon eszélyességével, mely e zarándoklatokból a sz. föld urainak erszényét szép jövedelemmel tölti vala; különféle módon nyomták, zsarolták a zarándoklókat

¹) Annalista Saxo ad. Ann. Ch. 1065.

sztintugy mint a sz. földön lakó keresztényeket. A panaszok e miatt mind sűrűbbek lőnek. És a hazatért zarándokok nem ritkán túlzott elbeszélései, mily sérelem s gyalázat éri a sz. keresztet magának a Megváltónak születése s működése, halála és sírja helyein, mindinkább megérlelik vala Európa népeiben ama regényes eszmét, hogy a keresztény népek egyesülve keljenek harczra az Űdvezítő sírjáért a hódító török ellen.

Ehhez járulának most Comnen János görög császárnak, László királyunk vejének, ki neki Piroska, a görögoktól Irene néven hívott leányát adta volt nőül, a keresztény fejedelmekhez intézett felszólításai: jőnének segedelmére az izlam barbár harczosai ellen, kik ha mind tovább terjeszthetik hódoltatásaikat, végre Európát is veszélylyel fenyegetendik. Péter amiensi remete, ki már több ízben járta meg a szent földet, 1093-ban egy újabb zarándoklatáról visszatérván, heves szónoklataiban egész Európát fellármázta a szenvedések és gyalázat elbeszéléseivel, melyekkel a szent kereszt s annak hívei illetetnek a barbár törököktől.

II. Orbán pápa ezektől indítatva 1094-ben Piacenczában egyházi zsinatot tartott, melyből a keresztény fejedelmeket komolyan felszólítja, sietnének a szent föld visszafoglalására. A felhívás rokonszenvre talált a francia, angol, spanyol, burgundi és német fejedelmek és népeknél: a keresztthadjarat el lőn határozva; többen még esküvel is kötelezték magokat annak végbevételére.

Európának ekkoron nem volt fejedelme, a ki akár bölcsességének és kegyességének, akár fegyverdicsőségének és hősie keresztény lovagiasságának hírére mérközhetett volna Lászlóval, a magyar királlyal. Őt, a legjelesbet, legdicsőbbet választották tehát a nyugat fejedelmei a közös erővel intézendő hadjárat fővezérévé. László 1095-ben Bodrogon üli vala a husvéti ünnepeket, midőn a fejedelmek követei nála megjelentek. Ő nagy örömmel fogadta el a fényes hivatást, késznek nyilatkozván, a keresztes hadak élére állani, mihelyt azok birodalma határait elérendik.¹⁾

De a végzet másként akarta. László néhány hónapra e követségi járat után, 1095-ki július 29-kén megszűnt élni. Tetemei Nagyváradon, kedvencz mulató helyén, a maga által épített székes egyházban tétettek sírboltba; mely aztan sokáig zarándoklatok czélpontja lőn. A magyar nép három évig gyászolá a békében s háborúban egyaránt nagy, bölcs, kegyes, igazságos fejedelmet, kit ha az egyház utóbb a szentek sorába nem igtatott volna, a világ Nagy melléknévvel tisztelne.

Országlása minden irányban jelentékenyen gyarapítá országát, emelte nemzetét. Az ország határait a horvát föld meghódításával tetemesen kiterjeszté; politikai súlyát nemcsak a IV. Henrik császáron nyert győzelmek, de a köz jólét tetemes emel-

¹⁾ Colet: Collect. Concilior. XII, 826. Chron. Malleacense-Thuróczy II, 59.

kedése, a közmiveltség gyarapodása által is jelentékenyen fokozta. Ha Sz. István jótevője, Sz. László dicsősége volt nemzetének. Amaz nemzetét Európával kiengesztelte, megbékítette; a veszélyt, melylyel azt a keleténél tovább űzött harczi kalandok miatt ellene felbőszült európai népek szövetsége fenyegetheté, a keresztény vallás és az európai civilisatio befogadása által róla elhárította. Emmez a hadi hírében megcsökkent, politikai függetlenségében csorbát szenvedett nemzetnek elébbi erejét s európai sulyát nemcsak visszaszerezte, hanem magosabb fokra is emelte.

A keresztény vallás és evvel együtt az európai civilisatio befogadása, miként e munka elején kifejtettük, szükséges volt a magyar népre nézve, nehogy az ellene felingerült Európa többi népeit maga ellen zudítsa, s azon sorsra jusson, mint a húnok s avarok, kik mivel a keresztény Európával azonosulni nem akartak, az ellenök feltámadt többi népek által végre is legyőzettek s megsemmisíttettek.

De mig a keresztény vallás és civilisatio befogadása a magyar népet az enyészettől megmentette, egyszersmind nagy válságot is hozott a nemzetre, mely azt egy időre tetemesen meggyöngyöztette. A keresztény vallás meghasonlásba hozta a nemzetet a maga ősi szellemével s erkölcsével. A nép arra kényszeríttetett, hogy váljon meg összes társadalmi s erkölcsi fogalmaitól, eszméitől, szokásaitól; mondjon le minden ősi hiedelméről s hagyományairól; tagadja meg egész nemzeti geniusát, s új fogalmakat, er-

kölcsöket, új hiedelmeket és szokásokat tegyen sajátjává, új szellemet s geniust öltön magára. Az európaisulás nyomán a nemzetségi, patriarchalis szerkezet helyett rendi szerkezet, — a törzs- és nemzetségsfők ősi kormánya helyett királyi tisztviselők összpontosítottabb igazgatása lépett életbe. A harcias kalandokat, melyek hajdan a fegyver- s hadgyakorlatokra legjobb alkalmul szolgálnak, békés foglalkodásoknak, földművelésnek, iparnak kell vala felváltani. Az ősi vallás a bajnoki munkát, a hősiek eredményeket tette magasztalása fő tárgyaivá, arra serkenté, ösztönzé az ifjú nemzedéket. Az új vallás ellenben a keresztényi szelídséget, alázatosságot, az öntagadást, a világról való lemondást hirdette fő cél gyanánt, melyre az embernek, mint földi hivatására törekednie kell. A nemzeti fogalmak szerint a szilaj erő, vitézség, bajnoki tettek, mindennek mi idegen megrontása, idegen javak elsajátítása, voltak kitűzve a magyar ember törekvései céljaiul: egészen ellenkező irányt s fogalmakat hirdetett az új vallás. Előbb a harcot, a bajnoki munkával szerezhető martalékot, a sérelem megboszulását, az idegenek megigazását tűzte ki a dicsőség főcéljául az apa fiának, az előljáró alattvalóinak, az elaggott bajnok a tette vágyó ifjú pezsgő erejének: most a szelídség, a bántalmak megbocsátása, az ellenség szeretete, a szerény házi s mezsei foglalkodás, a kegyesség tetteinek magasztalása s parancsa hangzék a nép tanítóinak, magának az új vallást terjesztő királynak ajkairól. Az ősi hiedelmek, erkölcsök, szokások

szigorú büntetésekkel tilalmaztattak: az újak, melyek a nemzetre szabattak, még nem értettek vala. Az új vallás, a mint azt a nép a nyelvben kevésbé jártas tanítói előadásából tökéletlenül felfogta s legtöbb esetben balul magyarázta, teljes ellentétben tűnt fel a nemzeti szellemmel. Mindenütt meghasonlás és zavar állott be a nemzeti életbe, melynek természetesen mind addig kellett tartania s erőltetnie a nemzetet, míg e forrás és átalakulás a fogalmak és erkölcsökben lassúdan végét nem érte.

E válságot, szerencsétlenségre, igen meghosszabbítják vala a belviszályok a trónon, melyek az új rend megszilárdulását, az új tanok meggyökerezését késleltették s alkalmat nyújtottak az erőszakosan elfojtott ősi szellem kitörésére. A tiltott régi fogalmak s erkölcsök ennek következtében újra meg újra felszínre kerültek; a felgyúladt szenvedélyek ismételve irtó háborút kezdenek az újítások ellen. És bár mindannyiszor rövid idő alatt elfojtattak, a kedélyek őszintébb és szilárdabb csatlakozását a dolgok új rendéhez megnehezítették.

Istvánnak, mivel személyes, buzgó apostolkodása daczára sem nyerhetett meg mindjárt eleinte oly nagy számú magyart, hogy minden ellenzékelt elfojthatott volna, idegenekre kell vala támaszkodnia nagy-szerű reformművének szerencsés keresztülvitelében. Maga több erőt érez vala magában, mintsem félhetett volna, hogy ezen idegenek befolyása a nemzet politikai életére, függetlenségére nézve károsra válhatik. Bizton megnyithatá tehát országát s adhatott

abban terjedelmes birtokokat, kitünőbb hivatalokat a bevándorló német uraknak, kiknek fegyversegdelme csak erejét nevelé a reformok miatt elégtelen s kezdetben lázongó magyar urak ellenében. Minden balkövetkezmény félelme nélkül adományozhatta meg oly gazdagon s emelhetette az új alkotmány szerint első renddé a behívott külföldi papokat és szerzeteseket, kik a térítésben munka-segédei, majd a megalkotott egyházi rendben püspökei s apátjai lettek. Bizvást élhetett még politikai dolgokban is tanácsaikkal a nélkül, hogy attól tarthatott volna, hogy velök a külbefolyásnak veszélyes hatást enged a nemzet ügyeiben.

És ha Istvánt oly egyéniségek váltják fel s követik a trónon, melyek az ő erélyével, s a nemzeti becsület és függetlenség iránt hasonló magasztos fogalommal és féltékenységgel birnak: kétséget nem szenved, hogy bár az átalakulás válsága alatt ideiglen meglankadt is a nemzeti erő; s bár a méltányos II. Henrik után egy büszke, nagyravágyó, hatalmát terjeszteni sóvárgó Konrád és III. Henrik ült is a császári trónon: ez még sem vivhatott volna ki magának annyi befolyást az országra, mint az a külföldi bitorló Péter s az utána bekövetkezett belviszályok alatt történt. Egy I. Béla, ha közvetlen István utodává lett volna, szintugy megörzi vala a nemzeti függetlenséget III. Henrik ellen, mint megőrizte azt István Konrád ellen, a minthogy utóbb, midőn Endre által az országba visszahívatott, két ízben is megíúsította Henrik örökódéseit, az ország hűbéruralmát

megtarthatni. Alatta, ha korábban jut vala a trónra s azt hosszabb ideig bírhatja, gyorsan befejeztetett volna a nemzet erkölcsi s politikai átalakulása, hamar megszűnt volna a forrongás, megszilárdult volna a nagy nemzeti reform. Tekintve erőteljes egyéniségét, s a keresztény valláshoz való őszinte ragaszkodása mellett, kitűnő nemzeties szellemét s erkölcsseit: bizonyosnak lehet tartani, hogy ő rövid idő alatt nem csak az új rendet megszilárdította, hanem az átalakulás forrongásában s a német befolyás mellett háttérbe szorított nemzeti irányt is helyreállította volna az erkölcsökben s fogalmakban. S ekként a nemzeti jellem aczélosságát, melyet az átalakulás válsága meglágyított, rövid idő alatt ismét megedzve, a régi hősie, de már keresztényileg bajnoki szellemet tűzte volna ki népében irányul, melyben a keresztény fogalmak mellett haladnia kelljen a magyarnak.

Ebben volt is ugyan neki némi érdeme, a mennyire azt vezér korában szűkebb hatásköre, király korában rövid, alig két éves országlása engedé; s épen ezért lett is oly kedvelt, oly népszerű a nemzet előtt, a német befolyást visszaidézó bátyja, Endre ellenében.

Az ő nemzeti szellem helyreálltásának s az e közt és a keresztény szellem közt való meghasonlás megszüntetésének dicsősége, s a keresztény vallás és egyház végleges megszilárdításának érdeme mindazáltal jeles fiait s ezek közt leginkább Lászlót illeti; ki is épen ez okból maiglan legnépszerűbb királya

nemzetének. Benne a kereszténység szelleme, fogalmai s erkölcsi oly szerencsés vegyületben olvadtak egybe a nemzeti geniussal, hogy annyi megaláztatás után, mennyit a belviszályok által felidézett külbefolyás hozott a nemzetre, s azon önmagával való meghasonlásban, melybe a nemzetet a hiányosan értett s balul magyarázott keresztény fogalmak ellentéte az ősi szellemmel ejtette, ő egy magasztos példánykép gyanánt áll vala nemzete előtt, világosan mutató, minőnek kelljen lenni a keresztény magyarnak; miként lehet és kell is egybeolvasztani magában a nemzeti s keresztényi szellemet, s az ellentétben lenni látszó két szellem összehangzását a nemzeti műveltség, erő s hatalom gyarapítására hasznosítani a nemzet érdekében.

Még a legenda is, mi nem egyéb mint népszerű apotheosisa azoknak a kikiről szól, — még a legenda is, mely szentségét hirdeti, nem egyedül a keresztényi erényeket, hanem ezek mellett egyaránt kitünteti benne azon nemzeties jelleget is, mely miatt oly szeretett s népszerű lett országában, minő előtte Árpád óta senki s utána Mátyáson kívül senki sem volt királyaink között. »Mert ő — mondja a legenda — az igaz isten ismeretével bírván, a keresztény hitvallás buzgó követője lőn, s tiszta lélekkel ügykezett szolgálni a Krisztusnak. Az isteni kegyelem által felvilágosítva, a neki hízegő világ dicsőségét mulékonynak tekintve, az igazságot éhezé és szomjazá, hogy az örök hazába eljuthasson. Mert bár a világ neki virágaival kedveskedett, az ő szívében az már

elhervadt, s annak csábjait az isten fiai reményeiért megvetette. S ekként e halandó testben élve is, nem ezen életet, hanem a Krisztuson alapuló, a proféták és szent atyák szívében gyökerező igaz hitet egész lélekkel híven átölelve tartá fő kincsének. És ezen alapon a mindenható istennek kedves lakot, aranyból, gyöngyökből épített fel szívében. Mert ő gazdag volt szeretetben, bővelkedő türelemben, vidám a kegyességben, dús a malasztok adományai-ban, ápolója az igazságnak, pártolója a szemérmetes-ségnek, gyámola az elnyomottaknak, kegyes atyja az árváknak, segélyezője a szegények és szűkölkö-dőknek. Az isteni kegyelem őt a természeti ado-mányokban is felül emelte az emberek közönséges értékén: ő ugyanis hősie, kézre erős, tekintetre kellemes vala; egész külsején oroszláni erő s méltó-ság ömlött el; természetére oly magas, hogy vállaitól fogva kilátszott valamennyi közül; az isteni ado-mányok teljességében már külső tekintete is trónra termettnak hirdette őt. És bár ily felsőséggel érzé is magát kitűnőnek, a kevélység gögjétől fel nem fuvalkodott, mások jogait s javait sem ravaszsággal sem erőszakkal nem tulajdonítá el, hanem annak ki érdem nélkül szokta kegyelmeit osztogatni, a vett jókért kellő hálát adván, a mi jót magában érez vala, mind azt isten szolgálatára szentelé.

Ilyen lévén László egyénisége, ha István pél-dányképe volt egy középkori keresztény királynak: ő példányképe lett egy keresztény lovagias királynak, a lovagiaság minden erényeivel. Ha István alapítója

volt, László megszilárdítója s megörökítője lett a magyar keresztény egyháznak. Az ő egyéniségének s példájának hatása az egymás ellen harczoló ellentéteket megszüntette. A nemzet teljesen kiengesztelődött a kereszténységgel, s öszhangzat áll vala be annak ősi jelleme s új institutiói, a nemzeti és a keresztényi szellem között. A forradalom, melyet a kereszténység előidézett, miután ennek tanait a nemzet jobban átértette, s kedélye ezeknek igazságától, lélekemelő, vigasztaló erejétől átmelegedett, be lön fejezve; mert megértette, hogy buzgóan gyakorolhatja, királya példájára, a keresztényi erényeket a nélkül, hogy nemzeti jelleméről le kellene mondania; megértette, hogy az erő, bátorság, vitézség jól megférhet a helyesen értelmezett keresztényi öntagadással s alázatossággal, a harcz a míveltséggel, polgárisultsággal; szóval a kereszténység által hirdetett emberies érzelmek, melyek csak az osztályi, faji elkülönzést simítják el, s helyette testvéries érzületet plántálnak a kedélyekbe, egyáltalában nem zárják ki a nemzetek sajátságos egyéni jellemét. E megoldást László már mint vezér is előkészítette derék testvéreivel, a szelíd, kegyes Geizával és Lamberttel; de csak mint király végezte be azt. A köz öröm, a köz meglegedés, mely őt trónraléptekor üdvözlé, bizonyosága volt, hogy a nemzeti jellem, melynek az ő magasztos egyéniségében a leghívőbb kifejezését csodálták és szerették, már össze kezd olvadni a kereszténységgel, melynek ő a legbuzgóbb híve s gyakorlója vala. A három évig tartó mély gyász

halála után és a szakadatlan zarándoklás nagyváradi sírjához, meggyőző bizonyága volt a kereszténység teljes diadalának a magyar nemzet kedélyében.

Hangosan hirdeté e diadalt a nyugati keresztény fejedelmek azon követségjárása is, mely Lászlót néhány hónappal halála előtt azon kérelemmel tisztelte meg, hogy venné át a szent föld visszafoglalására megindulandó keresztes had fővezérletét. De nem kevésbbé hangosan hirdeté azt ama nagy átalakulás, melyen a nemzet Sz. István uralkodása kezdetétől fogva átesett. Épen egy század folyt le azóta, hogy István fejedelem a német császári nemzetség egy sarját, a bajor Gizelát nőül vette, s ezzel mintegy zálogát adta, hogy maga a keresztény fejedelmek családjába lép, nemzetét pedig a kereszténység köteléke által az európai civilisatio közösségébe bevezeti. A nagy feladat teljes megoldása egy század küzdelmeibe került, s László halálakor teljesen be volt fejezve. Az egyház mind a két hűséges munkását a szentség dicsfényével koszorúzta meg; a nemzet mind a két nagy fiát és jótevőjét védszentjei gyanánt máiglan nem ernyedő kegyelet tiszteletével dicsőíti.

VIII.

Befejezés.

Midőn I. Otto császár Bruno verduni püspök által 972-ben Geiza vezér előtt először pendítette meg a kereszténység terjesztését a magyar nép keblében,

s azt nem csak mint e nép javára való reformot ajánlá, hanem Európa érdekében valószínűleg némi fenyegetésekkel is követelé: leginkább azon önző cél foroghatott szemei előtt, hogy a magyar népet a német egyház segélyével a keresztény egyházba térítvén, majdan ennek nyomaiban, az általa egyengetett úton a német császári hatalomnak is alája vesse s hűbéri kötelékekkel kapcsolja le Németországhoz. Tekintve, hogy épen e cél tűzte ki magának az éjszakon és a meghódítandó porosz s más szláv népekre nézve a keresztény vallás közébök bevitelében: alig kételkedhetünk, hogy csakugyan ez volt Bruno püspök Geizához intézett követségének is célja.

Minden kétséget eloszlat e tekintetben Otto levele, melyet Bruno által Pilgrim passauai püspökhöz küld. »A magyarok földjére küldjük őt, — így ír egyebek közt, hogy azok királyát mennél előbb a mi akaratunkra hajlítsa . . . és ez, ha szerencsésen sikerül, mind neked, mint a tiednek nagy hasznára lesz.« Akará mintegy mondani, hogy szándéka sikerültének esetében őt fogja majd a megtérendő magyar nép érsekévé, metropolitájává, mire, mint tudjuk, Pilgrim ugy is nagyon vágyódik vala, ki-nevezni. Otto céljai tehát a magyar nép megtérítésében kiváltképen politikai célok valának.

És midőn Bruno püspök Geizánál célzott érve, őt reábirta, hogy a császárt viszonykövetéssel üdvözlőlvén, a kereszténység felvételére hajlandónak nyilatkozzék, — miként e munka elején kifejtettük,

Geizának is főleg politikai cél lebegett szemei előtt. Nemzete fenmaradására az ellene felbőszült Európában multhatatlanul szükségesnek látja vala, hogy az európaisuljon, s a többi, annyi ideig zaklatott, kifosztott nemzeteket kiengesztelvén, az ezek részéről fenyegető veszélyt elhárítsa.

E célra csak a kereszténység felvétele vezethetett. De bár az eszköz tekintetében teljesen meggyezett is Geiza a császárral, céljaik ellenkezők voltak. Otto a kereszténység által magának s a német császárságnak alája vetni akará Magyarországot. Geiza a kereszténységben nemzete fenmaradásának s független létének eszközét kereste.

A kereszténységnek Geiza csakugyan kaput nyitott, fia pedig István azt el is terjesztette, megalapította Magyarországon. A végcél elérése azonban, melyre a kereszténységnek vezetni kell vala, nem a császárnak, hanem a magyar királyoknak sikerült. Mert bár, miként fentebb elég részletesen elbeszéltük, a német császárok, II. Konrád, III. és IV. Henrik erélyesen törekedtek is hatalmokat kiterjeszteni a kereszténynyé lett Magyarországra: mind Endre s Béla, mind Geiza s László királyoknak, részint épen a kereszténység segítségével sikerült a császári igényeket meghiúsítani, az ország függetlenségét megőrizni, amazok IX. Leo, emezek VII. Gergely pápában találván támaszra a császári nagyra-vágyás ellen. »Gondunk van reá, írja Gergely pápa egyebek közt Geizának, — hogy a nemes Magyarországbán, mely eddigelé önálló s független volt,

a helyreállandó békében is király s ne királyka, mástól függő fejedelem legyen.«

A kereszténység tehát Magyarországon teljesen megfelelt azon politikai célnak, melyet annak megalapítása által Geiza vezér és fia István király, buzgó ápolása s végleges megszilárdítása által pedig a későbbi királyok, főleg László, elérni akartak.

De nem kevesebbé eléretett ezen politikai cél a kereszténység megalapítása s megszilárdítása által azon tekintetben is, hogy ama hatalmas művelő elemek s tényezők, melyekkel a kereszténység oly nagy mérvben bír, a magyar népet bevezették az európai keresztény civilisatióba, s ezt mind értelmi, mind erkölcsi, mind anyagi tekintetben lassanként fejlesztve s mívelve, erősítve s gyarapítva, mind nagyobb hatalomra, az európai népcsaládban mind magasabb fokra emelték. Szélesebben elterjesztették a földművelést és házi ipart, a szomszéd nemzetekkel való sűrűbb közlekedésben számos új iparágak s a nemzetközi kereskedelemnek is mindinkább egyengették útjait. A földművelés, melyben a szerzetesek személyesen is részt vettek, az apátságok, monostorok birtokain a leggyorsabb lendületnek örvendett, s példájok aztán másokban is utánzokra talált. Nagy részben ezen hatásnak tulajdoníthatjuk, hogy a dunántúli országrészben, hol legtöbb monostor létezett, a földművelés is legelőbb indul vala gyarapodásnak. Ugyanaz áll az ipar s mesterségek tekintetében is. A pécsváradi apátság alapító okmánya, mely ha nem is, mint állítatik, 1015-ben, de kétség-

kivül a XI. század vége felé készült, a szekeres, szántóvető, szőlőműves, méhész, halász, kovács, bognár, esztergályos, gerencsér, aranyműves, kocsi-gyártó, molnár s több eféle iparos jobbágyság és szolgáltnak, kik ezen apátság uradalmához tartoznak vala, nagy számát sorolja el. Az isteni szolgálathoz tartozó templomi szereket, egyházi misemondó ruhaféléket, szőnyegeket, füstölőket, gyertyatartókat, kelyheket stb. oly nagy bőségben számlálja el, hogy nagyobb számban ma is alig találhatók klastromainkban. Még vízvezetésekről is emlékezik az okmány, mely a szerzetesek műhelyeit látta el vízzel.

És míg az anyagi életre ily fejttőleg, gyarapítólag hatott a kereszténység, az értelmi s erkölcsi érdekek is neki köszönhatték ama haladást, melyet az ország a XI-dik század végén az elébbi század végének állapotaival összehasonlítva előtűntet. Iskolák csak a kereszténységgel együtt s egy időben támadtak az országban. Egy püspöki székhelyen, egy monostorban sem hiányzott már az iskola. És bár ezen iskolákat jobbra azok látogatták, kik aztán az egyházi rendbe lépve, papokká, szerzetesekké avattattak fel; de miként már Sz. Gellért legendájából is értesülünk, az előbbkelők közül is számosan járatták azokba fiaikat. Szóval ezen korban s még ezután is sokáig az egyház intézménye volt az egyedüli gócz, melyből az értelmi fejlődés kisugárzott, s melyben az ismeretek némi világa derengett; az egyedüli kútfő, melyből az igaznak és jónak ismer-

rete, ha bár még igen csekély arányokban is, a népre kiszivárgott.

Az igaznak és jónak ismeretével pedig egyenlő arányban gyarapodott, a keresztényi fogalmak s tanok hatása alatt, a nép erkölcsi művelődése is. Az értelmi s erkölcsi művelődés a középkorban, a művelődés eszközeinek s tényezőinek kevés és gyarló volta miatt általában mindenütt igen lassan, csaknem észrevehetetlenül haladt előbbre. Nem csoda, ha azt nálunk is csak ily lassú haladásban észleljük, s az érzékiség féltelenségéről, az idegen tulajdon tisztetben tartásának hiányáról még ezen kor törvényei is élénken tanúskodnak. De hogy a baj már nem csak felismertetett, hanem orvoslatának szükséges volta is mélyen éreztetett, miként azt kivált Sz. László drákói törvényei bizonyítják, első lépés volt a javulásra.

És ekként a kereszténység, midőn Sz. László halálának idején megalapításának második századára fordult vala, a népéletet minden ágaiban megtermékenyítve, haladásnak, gyarapodásnak indította : a földművelést, ipart fejlesztette, a vagyon-biztosságot nevelve, a kereskedelmi forgalmat lehetővé tette, az erkölcsöket szelidítve nemesbította, s az államéletet is fejlesztve, a nemzeti függetlenséget megszilárdítva, minden tekintetben áldást hozott a magyar nemzetre.

RÁTH MÓR KIADÁSAI.

Horváth Mihály. *Huszonöt év Magyarország történelméből* 2-ik javított diszkiadás. 3 kötet. Füzve 10 frt. Ajándék-kiadás diszes kötésben 12 frt. 50 kr.

Horváth Mihály. *Magyarország függetlenségi harczának története 1848/49-ben.* 2-ik átnézett diszkiadás. 3 testes kötet. Füzve 12 frt. Ajándék-kiadás diszkötésben a szerző fényképezett legujabb arczképével 15 frt.

Horváth Mihály *kisebb történelmi munkái.* Legdiszesebb nagy 8-rétű 4 kötet. Füzve 13 frt. 60 kr. Ajándék-kiadás szép kötésben 16 frt.

Tartalom. I. kötet: Párhuzam az Európába költöző magyarok s a többi Európa miveltsége között. A magyar honvédelem története. Az 1514-diki pórlázadás története. A pórosztály költözési jogának történetéből. Corvin János herczeg élete. Adalékok János király külviszonyai történelméhez. Az 1764-ki országgyűlés története. Az országtani theoriák eredetének s kifejlésének története. — II. kötet: Az ipar és kereskedés története hazánkban a középkorban. A vezérek kora. Sz. Adalbert élete. A kereszténység és alkotmányos rend megszilárdulásának korszaka. Az olygarchia harcza az alkotmány ellen. Az Anjou-házbeli királyok hatása hazánkra. Hedvig királyné élete. Pár szó özvegy Mária királyné összeköttetéseiről Magyarországgal. A bécsi békekötés és Rudolf király lemondásának történetéhez. — III. kötet: A XVI. század jellemének körvonalai hazánkban. Az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt. Töredékek a bányák történetéből. Gondolatok a történetírás elméletéből. Vázolatok a magyar népiség történetéből a mohácsi ütközetből II. József. A democratia fejlődése hazánkban. A hunok maradványai Schweitzban. Thouvenel Eduard: „La Hongrie et la Valachie“ könyvének bírálata. Erzsébet főherczegasszony, I. Ferdinánd leányának menyegzői ünnepélye. — IV. kötet: Martinuzzi cardinál (Utyeszenich Frater György) élete. Erdély állapota Martinuzzi halála után. A Báthory Zsigmond ellen szőtt összeesküvés története. Európa belviszonyai a francia forradalom idejétől fogva.

Horváth Mihály. *Zrinyi Ilona története.* Diszkiadás füzve: (1 frt. 20 kr.) 1 frt. Angol diszkötésben, Zrinyi Ilona egykoru fényképezett arcképével, melynek eredetije a munkácsi várból a budai főhadi parancsnoksághoz, onnan B. Baldacci birtokába került; és Tokajból 1685-ki junius 10-én férjéhez, Thököly Imréhez irt levelének szinte 3 lapra fényképezett hasonmásával. (2 frt. 80 kr.) 2 frt. 40 kr.

Kemény Zsigmond. *Tanulmányok.* Kiadja Gyulai Pál. Cabinet-kiadás. 2 köt. Füzve (4 frt. 60 kr.) 3 frt. Angol kötésben 4 frt. 60 kr.

Tartalom. I. A két Wesselényi. Széchenyi István. — II. Erdély közléte 1791—1848. Esmék a regény és dráma körül. Arany „Toldy“-ja. Színművésztünk ügyében. Szalay „Magyarország története“ czímű munkájáról. Macaulay Anglia története czímű munkájáról. Idősb Szász Károly. Vörösmarty Mihály. Függelék a II. kötethez.

Csengery Antal. *Történelmi tanulmányok és jellemrajzok.* A szerző fényképezett arcképével. Cabinet-kiadás. 2 kötet. Füzve 4 frt. 50 kr. Angol kötésben 6 frt.

Tartalom. I. kötet: Tanulmányok a magyarok ósvallásáról: 1. a módszer. 2. Altaji párhuzamok. Nyugat-Azsia őstörténete az ékiratok világánál. A Scythák nemzetisége. Realismus és idealismus. 1. China, 2. India műveltsége. Egyiptom műveltsége: a) Az írás története s a hieroglyphák. b) Egyiptom vallása és tudománya. — II. kötet: Nagy Pál. Beöthy Ödön. Szentkirályi Mór. Gr. Dessewffy Aurél. Szemere Bertalan. B. Eötvös József. Szalay László. Dessewffy József és Kazinczy Ferencz.

Csengery Antal. *Történetirók és a történetírók.* (A tanulmányok és jellemrajzok 3-ik kötete.) Cabinet-kiadás. Füzve (2 frt. 40 kr.) 1 frt. 60 kr. Angol kötésben 2 frt. 40 kr.

Tartalom. Macaulay és Thierry Ágoston. Lamartine. Ranke. Gróf Teleki József. Szalay László. Csehország történetirója és története. Művészek levelei a XV. és XVI-ik századból. Római történet Rómában. Thierry Amadé. Lord Macaulay. Washington Wittól. Két lap a műtörténetből: I. Rubens. II. Rembrandt.

Salamon Ferencz. *Történelmi tanulmányok.* Cab.-kiadás. Füzve (3 frt.) 1 frt. 50 kr. Angol kötésben 2 frt. 30 kr.

Tartalom. 1. A reformatio történetéhez Magyarországon. 2. Az 1741-iki koronázó országgyűlés. 3. Magyarország végpusztulása. 4. A megye. 5. Megyei és városi levéltárak. 6. Kecskemét város történetéből. 7. Zrinyi Miklós hat levele. 8. Zrinyi Miklós ifjúsága. 9. Magyarország térképe a török hódítás korában. 10. Bethlen Gábor udvara. 11. Báthori Gábor erdélyi fejedelem története. 12. A velencei követek Magyarországról. 13. Tököly naplója. 14. Rendi országgyűléseink jelleméhez.

Ipolyi Arnold *kisebb munkái.* 2 kötet. A szerző arcképével. Cabinet-kiadás. Füzve (5 frt.) 3 frt. Angol kötésben 4 frt. 60 kr.

Elő kötet: Magyarország középkori emlékszerű építészete; szobrászata emlékei; középkori festészete emlékeiből. Középkori magyar ötvös-művek. Tégláépítészeti műemlékek Magyarországon. Régi magyar keresztkutak és Magyarország czimerének monumentalis használata. Egy hazai vidék őskori régiségleletei és középkori műemlékei vázlata. A zihalmi árpádvári magyar pogánykoriaknak vélt leletek. A magyar régiségtan. (3 frt.) 2 frt.

Második kötet: Beszédék. 1854—1872. (2 frt.) 1 frt. (Minden kötet külön kapható.)

Szemere Bertalan. *Száműzetés alatt irt napló.* 2 kötet. Cabinet-kiadás. 5 frt.

Szemere Bertalan. *Utazás keleten a világosi napok után.* 2 kötet. Cabinet-kiadás. (4 frt.) 2 frt.

Tartalmából kivonat. I. kötet: I. Orsova. II. Oláh- és Bolgárország. III. Várna. Várnai magyar sirhalmok. IV. Hunyadi János emlékezete. V. Keleti öltözet török mosé és temető, sirok a házi kertekben. VI. Keleti alakok s nőöltözet leírása. Tengeri zivatar. VII. Bemenet a Boszporba. VIII. Konstantinápoly panorámái képe. IX. Konstantinápoly belséjének a különböző városrészeinek képe. Sztambul, Péra Galata, Phanar, Balata. X. A török jellege. Családélet. Házi élet és szokás. XI. Török kávéház belseje. Keleti fürdők leírása. Opium-evők. XII. A török nők állapota a társaságban. A soknejűség. A szultán háremének belső szerkezete. XIII. Vizi kirándulásaim a tengeren Sztambul körül. Siriratok. Turbék vagy szultánok mauzoleumjai. XIV. Ismerkedés egy dervissel, ki magyarul beszél. Irodalom, írók és költők. Tudományok tisztelése és művelése keleten. XV. Az ulemák testülete; ennek szerkezete, szelleme. XVI. Egy sir a szkutarii temetőben. Beszélgetésem Ali dervissel az izlámról. — II. kötet: XVII. Mohammed életrajza és a korán. XVIII. Török bíró vagy kadi. Két török ítélet. A mekkai karavánbucsu vagy szent teve ünnepének leírása. XIX. Sztambulból elutazom. Hajón a dervissel újra találkozom. Véleménye Magyarországról. A török birodalom történetét velős kivonatban elbeszéli. A Dardanellák. Görögország I—VII. fejezet.

Szemere Bertalan. *Levelek.* (1849—1862.) Cabinet-kiadás. (2 frt.) 1 frt.

Tartalom. Szemere Bertalan: Kossuth Lajosnak, emlékirata Kossuthoz, levele Klapkához, Görgey Arthurnak, Vukovics Sebőnek, Rónay Jácintnak, Batthyányi Kázmérnak és Házmánnak, Szemere Gyurinak, Czecz J.-nak. — Gróf Teleki László Szemere Bertalannak. Szemere Bertalan: Szemere Miklósnak, Lukács Móricznak, Hajnik Pálnak. — Vukovics Sebő Szemere Bertalannak. Nyílt levél Fényes Elek urhoz. Szemere Bertalan: Majláth Györgynek. Londoni kiállítás 1872.

Szemere Bertalan. *Szépirodalmi dolgozatok és beszédék* a forradalom előtt és után. Cabinet-kiadás. (2 frt.) 1 frt.

Tartalom. a) Szépirodalmi dolgozatok: Anyám emlékezete. Terézia emlékezete. László emlékezete. Mária emlékezete. Irénke emlékezete. Kölcsey emlékezete

25/T506

A chilloni fogoly. Emlékezés a szép Fridetikára. Menteli, egy magyar tudós Párisban. Képek Magyarországról a kültöldön. — b) Szónoklatok: A halálbüntetésről. Követjelentési beszéd. Beszéd a fővárosi ifjúsághoz. Beszéd Budapest polgáraihoz. A felsőház reformja tárgyában. Az országgyűlési tanácskozási rendről. A fölrati vita alkalmával. A martialis törvény ügyében. A ministerium leköszönése után A Szemere-ministerium programja. A progressiv adó tárgyában. Az országgyűlésnek Budapestre visszaköltözése tárgyában. Utóhang Szemere Bertalan művéhez.

(A hat kötet angol kötésben 14 frt.)

Toldy Ferencz. *Magyar államférfiak és írók.* Életrajzi emlékek. 2 kötet. Füzve (3 frt. 60 kr.) 3 frt. Angol kötésben 4 frt. 60 kr.

Tartalom. Forgách Ferencz, Brutus János Mihály, Eszterházy Miklós, Mikes Kelemen, Faludi, Csokonai, Kis János, Reguly Antal, Széchenyi István.

Toldy Ferencz. *Magyar költők élete.* Két kötet. Füzve (4 frt.) 3 frt. Angol kötésben 4 frt. 60 kr.

Toldy Ferencz. *Irodalmi beszédek.* Két kötet. Füzve (4 frt.) 3 frt. Angol köt. 4 frt. 60 kr.

Toldy Ferencz. *Irodalmi arcképek és szakaszok.* Füzve (2 frt. 60 kr.) 1 frt. 60 kr. Angol kötésben 2 frt. 40 kr.

Toldy Ferencz. *Kritikai berek.* Füzve (2 frt. 40 kr.) 1 frt. 60 kr. Angol kötésben 2 frt. 40 kr.

Szabó Károly *kisebb történelmi munkái.* 2 kötet. Cabinetkiadás. (5 frt.) 3 frt. Angol kötésben 4 frt. 60 kr.

Nyomatott Szász-Altenburgban
A Pierer-féle udvari nyomdában
Geibel István és társainál.

ar nola
lălbene
Bodape
si reat
iscerim
cargy
Semen

etraj
Esben

Wikia
n.

Uve

fr.)

re

t.

t.

RETURN TO the circulation desk of any
University of California Library
or to the
NORTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY
Bldg. 400, Richmond Field Station
University of California
Richmond, CA 94804-4698

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS

- 2-month loans may be renewed by calling (510) 642-6753
 - 1-year loans may be recharged by bringing books to NRLF
 - Renewals and recharges may be made 4 days prior to due date.
-

DUE AS STAMPED BELOW

SENT ON ILL

SEP 08 2000

U. C. BERKELEY

